

ובקודרת
עיון

לספרות

השקפה

ספרות
גדמנית
47-67
איון תשכ"ז
1967

ק ש ת

ק ש ת

העורך:
אהרן אמיר

סגן העורך:
יהושע קנז

ק ש ת
מופיע אחת לרבע-שנה בהוצאת עמ"הספר בע"מ, רח' ביאליק 9,
תל-אביב, טל. 611244. דמי חתימה לשנה: 14 ל"י; בחוץ-לארץ,
\$7.00. חוברת בודדת: 4.00 ל"י; בחוץ-לארץ: \$2.00. מחיר המודעות:
250 ל"י לעמוד שלם; 150 ל"י לחצי עמוד; 90 ל"י לרבע עמוד. כתבי-יד לא
יוחזרו אלא אם כן תצורף אליהם מעטפה מבוילת ועליה כתובת השולח.
המערכת אינה נושאת באחריות לכתבי-יד שלא הוזמנו. כל הזכויות שמורות
להוצאת עמ"הספר בע"מ.

©

שנה תשיעית, חוברת ג, אביב 1967

נסדר ונדפס בדפוס דבר בע"מ, תל-אביב

התוכן:

בשער החוברת	4
הלמוט הייסנביטל : חישוב מה שידעו הפל	5
פטר הוכל : כבישים (שיר)	7
פטר וייס : היישוב שלי	8
הנס מגנוס אַנצנסברגר : ארבעה שירים	14
היינריך בל : הלך, כי תבוא אל ספא...	17
גינטר גראס : המלך ליר ; נישואים (שירים)	24
תיאודור ו. אדורנו : התגברות על העבר—מה פירושה	26
כריסטוף מקל : הטווס (שיר)	38
גינטר הרבורגר : נוף אחיד	40
אינגבורג בכמן : כל יום ויום (שיר)	54
אריך פריד : Panta Rhei ; הרג (שירים)	55
אַלקסנדר קלוגה : נסיון-אהבה	56
גינטר קונרט : כאשר כסנוניות (שיר)	59
וולפגאנג בורכרט : מאריה, הכל מאריה	60
ריינהארד ליטאו : האויב	64
הנס בנדר : היונים של איליה	70
יוהאנס בורבוסקי : ההלך, הנווד (שירים)	75
הוברט פיכטה : זמנים רעים	76
וולפגאנג הילדסהיימר : מבחן הטלפון	82
אוזה פריזל : שני שירים	89
הנס אריך נוסאק : האולר	90
היינץ פינטק : הזמן והאשה	96
הייקה דוטינה : החולמת (שיר)	99
אוזה יונסון : יונה, למשל	100
פטר רימקורף : אנטי-איקארוס (שיר)	102
פולקר בראון : על טיסתו של גאגארין (שיר)	103
אילזה אייכנגר : כרובים בלילה	104
זיגפריד לנץ : סיפור של אהבה	109
אלפרד אַנדרש : עם הבוס לשנונסו	112
אינגבורג דריוויץ : הכלב	119
גינטר קונרט : יש לכוונן את הבלם	124
מאריה לואיזה קאשניץ : עלה של קש	130
קלאוס רלר : כבוד לילה	135
וולפגאנג קפן : בית-הקפה הרומאני	148
וולף יופסט זידלר : במקום החורבן כעבור עשרים שנה	151
גינטר גראס : נאום על המובן מאליו	155
גיטה אבינור : הבט אחורה בזוועה	168
על המשתתפים	188

שמות המתרגמים יצוינו בסופי היצירות בראשי-תיבות כלהבא : א. ב. (אברהם ברטורא), ש. ג. (שלמה גשור), א. ה. (אברהם הוס), ת. ה. (תיאודור התלגי), מ. ו. (מנפרד וינקלר), ד. ר. (דוד רזקח), ט. ר. (טוביה ריבנר).

בשער החוברת

חוברת-אביב זו של "קשת" כל-כולה ספרות גרמנית חדשה, מיבול עשרים השנים האחרונות, ובחלקה המכריע אפילו מיבול השנים האחרונות ממש. פרט למאמר אחד מספס ("הבט אחורה בזוועה") לגיטה אבינור, החומר כולו מתורגם מגרמנית. שלושים-ושלושה המחברים הגרמנים שתרגומי יצירותיהם מובאים בחוברת זו רובם-ככולם יושבים, או מדפיסים את עבודותיהם, ברפובליקה-הפדרלית-הגרמנית; מתי-מעט מהם פועלים, או פעלו, ברפובליקה-הדמוקרטית-הגרמנית. לא הכללנו כאן כמעט שום יצירות של סופרים גרמניים שישבתם, או עיקר עשייתם, או עיקר השפעתם, מחוץ לגרמניה, אף כי סופרים כאלה מצויים גם מצויים, כמובן, ומהם שיצירתם רבת-משקל-ותוקף במיוחד. מחמת ההגבלה ה"גיאוגרפית" שקבענו לעצמנו, לא הוכללו כאן יצירות של מחברים כותבי-גרמנית הידועים במובהק כשווייצים, או כאוסטרים, למשל.

חוברת מיוחדת זו—שהכנתה, הרכבתה ותרגומה ארכו חדשים הרבה—לא היתה רואה אור במועדה בלי שיתוף-הפעולה המסור מצד מתרגמי הפרוזה (אברהם ברטורא, שלמה גשור, תיאודור התלגי) ומתרגמי השירה (אברהם הוס, דוד רוקח). תודת "קשת" נתונה להם, כמו גם למתרגמיהם של שירים בודדים (מנפרד וינקלר, טוביה ריבנר).

אנו תקוה שהופעת חוברת זו תמלא תפקיד מסוים בהוסיפה מימד של היפרות בלתי-אמצעית לזויפוח הנטוש, עדיין, בדעת-הקהל הישראלית—הפללית והספרותית כאחת—סביב הלגיטימיות, או הענין, או ההיקף, של יחסי-התרבות עם גרמניה. אף הוא מן הזויפוחים העמוקים שאולי נראה אותם באור חדש בתום סופת-הגורל הפוקדת את הארץ הזאת בימים אלה ממש.

הלנוט הייסנביטל : חישוב נוה שידעו הכל

מובן שהכל ידעו משהו אחד זה ומשנהו זה אבל איש לא ידע יותר מזה ונכון אמנם שהיו צריכים להציג יותר שאלות על ימין ועל שמאל לו היה אפשר אבל זה היה קשה מפני שכל אחד מעולם לא היה אלא במקום זה או אחר שבו לא שמע רק על דבר זה או אחר כיום הכל יודעים אבל זה כבר לא מועיל מפני שזה יכול היה להועיל רק כל זמן שהיתה לזה חשיבות כיום זה דבר שכבר אין לו תקנה וכו'.

היו כמובן שידעו על כך קצת יותר אבל אלה היו האנשים שהכריזו שהם מוכנים ללכת בתלם ושהלכו באמת במידה שעזרו להוליך את האחרים בתלם בכוח או בהבטחות ומאחר שעזרו בזה מוכרחים היו גם לדעת משהו כי אפשר היה להסתיר זאת מן הכל אבל אי־אפשר היה להסתיר לגמרי מאלה אשר וכו'.

וחוץ מזה היו כמובן אלה שכבר ידעו לא מעט הקטנים שהיתה להם איזו דעה בחלק זה או אחר ודאי הם רק פיקחו על מה שנקבע מראש בארגון ורק פירוורים של התכנית היו מוכרים להם אבל בסופו של דבר היה זה חלק מן התכנית ואולי אילו נתנו דעתם מעט יכולים היו לשחזר את הכלל ואולי אפילו עשו זאת אלא שלא העזו להודות אפילו בפני עצמם שהם יודעים והעיקר שחסר היה להם דבר אחד חסר היה להם עצם טעמו של הענין שאותו היו צריכים לדעת לו באמת וכו'.

מובן שהגדולים הם שידעו יותר מכולם בפרט זה על אודות זה כי לולא ידעו שום דבר זה על זה לא היו יכולים לעשות מה שעשו ושום דבר לא היה פועל כי בשביל דבר שכזה הכרח היה שתהיה הסכמה ביניהם ושיפעלו יחד וכאשר היה בהם אחד שלא פעל היו נפרעים ממנו כמו שראו ברור מהתחלה ועוד יותר לקראת הסוף וכו'.

ומובן שאצל המעטים שידעו כמעט הכל מוצאים היו כבר כמעט לבטח מה שהיה צריך לדעת ואיך זה היה פועל ואיך לערב את אלה שידעו ולסבך את אלה שעורבו ולקבור את אלה שסופכו וכו'.

ומי שידע כמעט הכל היה חזק כל-כך עד שיכול היה לעשות כמעט כל דבר שירצה מפני שהיה אחד מאלה אשר בשבילם הפל וכו'. הללו ודאי ידעו ומפני שידעו שמו מחסום לפיהם מפני שזה היה תפקידם וכו'.

ומאחר שאפשר לומר כי ודאי שידעו הרי אומרים כיום לעתים קרובות שהם אשר אבל זה לא בדיוק נכון כי היה דבר אחד שהם לא ידעו ובכל-זאת היה מכריע כי וכו'.

כי דווקא אותו ידע רק אחד והוא גם זה אבל כאשר ידע זאת את עצם טעמו של המעשה כביכול הדבר שנתן לכל את מובנו האמיתי ומה משמע שקרה דבר זה דווקא וכך התרחש וכו' מה שידעו הכל הוא כמובן לא ידע וכו'.

כי זאת לא היה יכול לדעת ולא היה לו מושג קל-שבקלים ממה שהיו הכל חושבים מהרהרים הוגים וכו' והנה כך בסופו של חשבון ידעו הכל משהו אבל רק אחד ידע הכל פרט למה שידעו הכל וכו'.

הללו שידעו טיפ-טיפה יותר מן האחרים לא יכלו לעשות מאומה בלי עזרת כולם ואלה שידעו הרבה יותר לא יכלו לעשות מאומה בלי אלה שידעו על כך רק טיפ-טיפה יותר והללו שידעו כמעט הכל לא יכלו לעשות מאומה בלי אלה שפבר ידעו על כך הרבה יותר וכו' אבל מאחר שהיה רק אחד שידע באמת הרי הללו שידעו כמעט הכל לא יכלו להתחמק ומאחר שידעו כמעט הכל הרי הללו שידעו הרבה לא יכלו להתחמק וכו'. ככה הכריחו זה את זה לשים יפה מחסום לפה כשהם יודעים בלי לדעת יודעים בלי לדעת וכו'. וככה פעל הענין.

(ש. ג.)

פטר הוכל : כבישים

אדמות־ערבים חנוקה
של זמן נמוט.
כבישים, כבישים.
צמתי המנוסה.
עקבות רכב בשדה
אשר בעיני סוסים מומתים
ראה את השמים הבוערים.

לילות שראותיהם נמלאו עשן
ונשימה גקשה של נמלטים,
עת יריות
הלמו בדמדומים.
מתוך שער הרוס
הופיעו חרש אפר ורוח,
אש,
שלעסה רוטנת את החשך.
מתים
מטלים על המסלות.
הזעקה שנוקה
כאבן בחך.
בד שחור
ומזמזם של זבובים
כסה על הפצעים.

(ד.ר.)

פטר וייס : היישוב שלי

בתחנת-הרכבת של אושוויץ משקשקות רכבות-המשא. שריקות-קטרים ועשן מתרעש. בלמים מתנגשים בצילצול רם. האוויר רווי אדי-גשם, הדרכים מרופכות, האילנות עירומים ולחים. בתי-חרושת מושחרי-פיח, מוקפים תיל-דוקרני וחומה. מריצות-עץ עוברות-חורקות, אסורות לסוסים דלי-בשר, האיכר מכורבל ועינו כעין העפר. נשים זקנות בדרכים, מעוטפות בשמיכות, צרורות על שכמיהן. הרחק יותר בשדות חצרות בודדות, סבכי-שיחים וצפצפות. הכל סגירי ודהוי. בלי הרף מתגלגלות הרפבות שם למעלה על סוללת-המסילה, אט-אט, הנה והנה, אשנבים מסורגים לקרונות. מסילות-עיתוק מוליכות הלאה, אל הקסרקטים, והלאה מהם, על-פני שדות שוממים, אל סוף העולם.

מחוץ למשכנות, שלאחר הפינוי שוב גרים בהם ומראיהם כאילו לא מכבר נסתיימה המלחמה, מתנשאים סורגי-הברזל עם המיתקן שכיום הוא מוזיאון. מכוניות ואוטו-בוסים עומדים בשטח-החניה, הנה כיתת בית-ספר עוברת את השער, קבוצת חיילים בכובעים אדומים-כיים חוזרת לאחר הביקור. משמאל צריף-עץ ארוך, מאחרי אשנב—מכירת חוברות וגלויות-דואר. חדרי-שוערים מחוממים יתר על המידה. סמוך אחרי הצריף קירות-בטון נמוכים, מעליהם מורד מדשיא, מגביה-ועולה עד לגג השטוח בעל הארובה העבה, המרובעת. בעזרת מפת-המחנה מסתבר לי שכבר אני עומד לפני הכבשן, הכבשן הקטן, הכבשן הראשון, הכבשן שתפוסתו מוגבלת. אותו צריף שם לפני, זה היה צריף המחלקה הפוליטית, שם נמצא מה שקרוי משרד-הרישום שבו נרשמו הנכנסים והיוצאים. כאן ישבו הכתבניות, כאן היו נכנסים ויוצאים האנשים בעלי סמל גולגולת-המוות.

אני באתי לכאן מתוך רצון חפשי. אני לא פורקתי משום רכבת. אני לא הובאתי למקום הזה במכות-אלות. אני בא לכאן באיחור של עשרים שנה. סורגי-ברזל לפני החלונות הקטנים של הכבשן. מן הצד דלת כבדה, מרקיבה, תלויה על ציריה במלוכסן, בפנים קור מקפיא. רצפת-אבן מתפוררת. בסמוך, לימין, תנור-ברזל גדול. פסי-ברזל מוליכים אליו, ועליהם רכב מתכת בצורת גיגית, כמידת גובה-אדם ארפה. בתוך המרתף פנימה עוד שני תנורים, וקרוניות-המתים על הפסים, חרפיה-תנורים פעורים לרווחה, אבק אפור בפנים, על אחד הקרונות זר-פרחים קמל.

בלי מחשבות. בלי רשמים, פרט לזה שאני עומד פה לבדי, שקר פה, שהתנורים קרים, שהקרונות קפואים ומחלידים. לחות ניגרת מן הקירות השחורים. הנה פתח. הוא מוליך אל החדר הנספח. חדר ארוך, אני מודד אותו בצעדי. עשרים צעד לאורך. חמישה צעדים לרוחב. הכתלים מסוידים לבן ומשויפי-טיח. רצפת-הביטון מודשדשת,

זרועה גומות. בתקרה, בין קורות־התמך החסונות, ארבעה פתחים רבועים, דמויי־פירים, הבוקעים את יציקת־האבן. מכסים מעליהם. קר. הפה מהביל. הרחק בחוץ קולות, צעדים. אני עובר לאט בתוך הקבר הזה. אינני חש מאומה. רק רואה את הרצפה הזאת, את הקירות האלה, קובע: מבעד לפתחים בתקרה הושלך התכשיר הגרגרי, שבאוויר הטחוב הפריש את הגז שלו. בקצה החדר דלת מפורזלת וחרך בה, מאחור מדרגות צרות, היוצאות לחפשי. לחפשי.

שם עומד עמוד־תלייה. ארגז־נסרים, נקבים בו למטה־פנימה, עליו העמוד בעל קורת־האנך. שלט מכריז שפאן נתלה מפקד־המחנה. כאשר עמד על הארגז, הלולאה לצווארו, ראה נכחו מאחרי גדר־התיל הכפולה את הרחוב הראשי של המחנה, ועצי־הצפפה לה מזה ומזה.

אני עולה בשיפוע אל גג הכבשן. מכסי־העץ, הרפודים ניירו־זפת, ניתנים להרמה מעל לחרפי־השפיכה. למטה מהם נמצא המחסן. תברואנים במסיכות־גז היו פותחים את קופסות־הפח הירוקות, שופכים את תכנן אל הפרצופים הנטויים כלפי־מעלה, חוזרים ומגיפים חיש את המכסה.

הלאה. עדיין אני מחוץ למחנה. הגרדום עומד על חומת־היסוד של צריף־החקירות, שבו היה מיתקן־עץ שצינור־ברזל מעליו. בצינור־הברזל היו תלויים והיו מנענעים אותם וכותשים אותם במלמד־הבקר. בנייני־הקסרקטים עומדים צפופים זה אצל זה, בנין־המינהלה, בנין־המפקדה, אזור השומרים. חזיתות־חלונות גבוהות מעל למרתף־הכבשן. בכל מיצפה אל הגג השטוח שאליו היו התברואנים עולים. סמוך־סמוך חלונות־הצריפים, שמבעד להם נשמעו קולות המכות והצעקות מחדר־הנדנדה.

הכל צפוף, מודחס. עבור על־פני עמודי־הבטון, הנושאים בשורתיים את חוטי־התיל הדוקרני. מבדדים חשמליים בהם. שלטים ועליהם הפתובת זהירות מיתח גבוה. מימין מחסנים ומבנים דמויי־רפתים. מגדלי־משמר אחדים, משמאל בקתה עם אשנב־קיוסק ובו אָדן מתחת לגג הסוכך, להחתמת מסמכים, והנה פתאום השער, ופס־הכתב מברזל יצוק, שבו המלה האמצעית **עצמה** מפסיגה בקימורה. קורת־מחסום, רצועת צבעי אדום ולבן, מזוקפת. אני נכנס אל המישטח הקרוי המחנה העתיק.

הרבה קראנו על כך, הרבה שמענו על כך. על אותם שהיו יוצאים־פוסעים השפם בפקרים לעבודה, אל בורות־החצץ, אל סלילת הדרכים, אל בתי־החרושת של האדור־נים, ועם ערב שבים, בחמשיות, מתיהם עמהם, לצלילי תזמורת שהיתה מגנת שם בין העצים. מה כל זה אומר, מה אני יודע על כך? עכשיו אני יודע רק מה מראה הדרכים האלו, העטורות צפצפות, ישרות־ישרות, ששבילי־ביניים חוצים אותן בזווית ישרה, וביניהם הפלוקים אחידי המידה, ארבעים מטר אורך כל אחד, בני קומתיים, ממוספרים מ־1 עד 28. עיירה כלואה ובה סדר של כפייה, עזובה לגמרי. פה־ושם מבקר אחד בערפל המימי, נושא עיניו, ללא השתייכות, אל הבתים. הרחק באיזו קרן־זווית עוברים הילדים, המורה בראשם.

כאן בנייני־המטבחים בפיכר הראשית, ולפניהם ביתן־נסרים, מעליו גגון ושבשבת לו, ומיתארי־אבנים צבועים עליו בעליצות, כמתוך תיבת־בנייה של מצודה. הרי זה

ביתנו של הממונה-על-הדו"חות, ומתוכו השגיחו על המפקד. פעם ידעתי על המיפ-קדים האלה, על עמידה זו של שעות על שעות בגשם ובשלג. עכשיו אני יודע רק על המגרש הזה הריק, הנרפש, שבמרכזו שלש קורות תקועות באדמה, נושאות פס-ברזל. גם זאת ידעתי, איך עומדים היו כאן מתחת לפס על שרפרפים ואיך היו דוחפים את השרפרפים מתחתם ואיך היו האנשים בכובעי גולגולת-המוות נתלים ברגליהם כדי לשבור את מפרקתם. רואה הייתי זאת לנגד עיני, כאשר שמעתי על כך וקראתי על כך. עכשיו שוב אני רואה זאת.

שורר הרושם שהפל קטן הרבה יותר ממה שתיארתי לעצמי. מכל נקודה אפשר לראות את התחום, החומה האפורה-הבהירה של גושי-בטון, מאחורי חוטי-תיל. בפניה הימנית החיצונית הפלוקים עשרה ואחד-עשר, מחוברים בחומות, לפנים באמצע שער-העץ הפתוח אל החצר בעלת הקיר השחור.

קיר שחור זה, שבצדדיו מותקנות היו פיסות-מרישים קצרות לעצירת הכדורים, עטוי עתה לוחות-שעם וזרים. ארבעים צעד מן השער אל הקיר. שברי-לבנים תקועים בתוך אדמת-החול. לאורך שפת-המדרכה של הבנין משמאל נמשכת אמת-המרזב, שבה נקווה דם הירוים המעורמים. בריצה, עירומים, באים היו מימין מבעד לפתח, יורדים בשש המדרגות, שנים-שנים, קאפו-המרתף מחזיק בזרועותיהם. ומאחרי החלון נות המסומרים, בפלוק שממול, היו שוכבות הנשים, שרחמיהן מולאו מטה דמוית-מלט.

כאן חדר-הרחצה של בלוק אחד-עשר. כאן היו מניחים, הנדונים לעמוד אל הקיר, את בגדיהם הבלואים כחולי-הפסים, כאן בחדר הקטן המלוכלך, שחציו התחתון מזופף והעליון מסויד, מלא כתמים ונתזים חלודים ושחורים, המוקף עריבה של פח מפולחת צינורות שחורים, חצוי צינור של מקלחת, כאן היו עומדים, מספריהם רשומים בעפרון-של-ידו על צלעותיהם.

כאן חדר-הרחצה, כאן פרוזדור-האבן, המחולק בסורגי-ברזל, לפנים חדרו של ראש-הפלוק ובו שולחן-כתיבה, מיטת-שדה וארונות. על הקיר הסיסמה EIN VOLK EIN REICH EIN FÜHRER (עם אחד מדינה אחת מנהיג אחד), סורג בדלת, אשנב-הצצה לתוך תיבת-ראנה. פאנאופטיקון גם חדר-המשפט ממול ובו שולחן הישיבות הארוך, מחברות-הפרטיכלים על המפה האפורה, שהרי כפעם-בפעם גם הושמעו פסקי-המוות, מפי אנשים שכיום הם חיים ביושר ונהנים מזכויותיהם האזרחיות.

כאן המדרגות, המוליכות ויורדות אל המרחפים. טרחו לעטר את הכתלים בשפה של שיש רוטט. הפרוזדור-האמצעי, ומימין ומשמאל הפרוזדורים הצדדיים עם תאים, כשלושה מטרים על שנים-וחצי מידת כל אחד, עם דלי בתוך ארגז-של-עץ ועם חלון זעיר. אחדים גם בלי חלונות, רק צוהר-אוויר בהם למעלה בפניה. עד ארבעים איש היו כאן, נאבקו על מקום ליד סדק-הדלת, קרעו את בגדיהם מעל גופם, התמוטטו. היו כאלה שעדיין חיו לאחר שבוע בלי מזון. היו כאלה שעיקבות-שיניים בשוקיהם כאשר הוציאו, כאלה שאצבעותיהם נגוסות.

אני מביט לתוך המשכנות האלה, שאני עצמי נפטרתי מהם, עומד מחריש בין החורמות העתיקות, אינני שומע שום פסיעות-מגף, שום פקודות, שום ילל ואנקה. כאן, ליד חדר-המגורים הצר הזה, נמצאים ארבעת תאי-העמידה. הנה הפתחון ברציפה, חצי המטר לגובה ולרוחב, מאחוריו עוד מוטות-ברזל, כאן היו זוחלים פנימה, והיו עומדים שם, ארבעה-ארבעה, בתוך פיר של תשעים על תשעים סנטימטר. למעלה צוהר-האוויר, קטן משיעורה של כף-יד. עומדים היו שם חמישה לילות, עשרה לילות, עד שבועיים, לילה-לילה, לאחר עבודת-היום הקשה.

בקר החיצון של הפלוק קבועים ארגוני-בטון בעלי מכסה-פח נקבובי קטן. מכאן חודר-זורם האוויר בעד פיר-החומה הארוך אל תוך התאים, שבהם היו עומדים, גבם, ברפיהם אל האבן. במעומד היו מתים, בבוקר צריך היה לקרצף ולהוציא את גופר תיהם מלמטה.

זה שעות אני מתהלך עכשיו במחנה. יודע אני למצוא את דרכי. עמדתי בחצר לפני הכותל השחור, ראיתי את העצים מאחרי החומה, ואת היריות מתוך הרובה הקטום, שנורו מקרוב-מקרוב אל העורף, לא שמעתי. ראיתי את מרישי-התקרה שבהם היו נתלים, וידיהם קשורות להם לאחוריהם, טפח מעל לרצפה. ראיתי את החדרים בעלי החלונות המחופים, שבתוכם היו שחלותיהן של הנשים נשרפות בקרני-רנטגן. ראיתי את הפרוזדור שבו היו עומדים כולם, עשרות-אלפים, ומתקדמים לאטם אל חדר-הרופא, ומובלים אחד-אחד אל מאחרי הווילון הירוק-האפור, ונכפפים אל שרפרף ומצווים להרים זרועי-שמאל ומקבלים את הזריקה בלב, ומבעד לחלון ראיתי את החצר בחוף שבה המתינו מאהות-שעה-עשר הילדים מזאמושץ' ועדיין שיחקו בכדור עד שהגיע תורם.

ראיתי את הציור שעל גג בניין-המטבחים הישן, שעליו היה מצויר באותיות גדולות יש דרך אל החופש — אבני-הציון שלה הן צייטנות שקדנות נקיון יושר כנות פיקחון ואהבת מולדת. ראיתי את הר השער הגזוז בתיבת-הראנה. ראיתי את שרידי בגדי הילדים, הנעליים, מברשות-השיניים והתותבות. הכל היה קר ומת.

תמיד הוים השיקשוק והקישקוש של רכבות-המשא, נשיפת הקטרים מתוך ארובות-העשן, השריקה המתמשכת. רכבות מתגלגלות בכיוון בירקנאו בנוף-מרחבים מישורי. כאן, במקום שעולה שביל-הטין אל סוללת-המסילה ועובר על-פניה, היו עומדים האדונים ומצביעים על השדות הפתוחים וקובעים היכן תתסד המכלאה, שעכשיו היא שוקעת שוב באדמה הטובענית.

מסילה בודדת מסתעפת מקו-הרכבת. נמשכת בתוך העשב, מתרחבת פה-ושם, הרחק לעבר בנין דהוי ומתמשך, אל אסם שגגו מתפצל, מגדלו נחרב-והולך, עובר את שערו הקמור של האסם.

כמו שבמחנה האחר היה הכל צר וקרוב כך הכל כאן מרחיב לאין סוף, כמלוא-העין והלאה.

מימין עד לשולי היער ארובות-העשן הרבות-מספור של הצריפים המפורקים והש-

רופים. רק עוד שורות אחדות נותרו עדיין לאותן אורות למאות־אלפים. משמאל, ישריקו ונעלמים באד־ערפל, משכנות־האבן של הנשים השבויות. באמצע, לאורך קילומטר, סוללה. אף בתוך החורבן אפשר להבחין בעקרון הסדר והסימטריה. מאחרי שער־האסם, עם נקודת־העיתוק, מסתעפת המסילה לימין ולשמאל. עשב צומח בין האדנים. עשב צומח בחצץ־הסוללה, המתנשאת רק מעט מעל לפסי־הברזל. מגביהה היתה עד לדלתות הנפערות של קרונות־המשא. מטר־וחצי אנוסים היו לקפוץ־לרדת על החצץ החדוד, לזרוק למטה את מטענם ואת מתיהם. לימין הופנו הגברים שניתן להם עוד לחיות זמן־מה, לשמאל הנשים שנמצאו כשרות לעבודה, ישר קדימה הלכו הזקנים, החולים, הילדים, לנוכח שתי הארובות העשנות.

השמש, סמוך מעל לאופק, בוקעת מבעד לעננה ומשתקפת בחלונותיהם של צריחי־המצפה. מימין ומשמאל בקצה הסוללה מוטלים עיי־חרבות בין העצים, הצפצפות שלאורך הגדר האחורית עומדות דומם, הרחק באחת החצרות מגעגעים אווים. מימין, כאן חורשת־הליבנים* רואה אני לנגד עיני את תמונת הנשים והילדים החונים שם, אחת הנשים נושאת את היונק בחיקה, וברקע עוברת קבוצה בכיוון התאים התתקרקעיים. בערימת־האבנים הענקית, עם סמוכות־הברזל המעוקמות ותקרות־הבטון הנפולות, עדיין אפשר להבחין ברישומי המיתקנים. כאן מובילות המדרגות הצרות למטה אל הפרוזדור, כ־40 מטר אָרכו, שבו נמצאו ספסלים וקולבים ממוספרים על הקירות, לתליית הנעליים והבגדים. כאן עמדו עירומים, גברים, נשים וטף, וציוו עליהם לזכור את מספריהם, כדי שימצאו שוב את בגדיהם אחרי המקלחת.

בורות־אבן ארוכים אלה, שבהם הועברו מיליוני בני־אדם, אל תוך החדרים המסתע־פים בזווית ישרה ימינה, בעלי עמודי־הפח המנוקבים, ואחר־כך הועלו אל כבשני־האש, להינשא כעשן חום ומתוק־צחנה על־פני הארץ. אותם בורות־אבן, שמדרגות מוליכות אליהם שמיליוני רגליים שחקו אותן, עתה הם ריקים, שבים להיות חול ועפר, רובצים שלווים תחת השמש השוקעת.

כאן היו הולכים, במסע אָטי, הבאים מכל חלקי אירופה, זה האופק שאותו ראו עדיין, אלו הצפצפות, אלה מגדלי־המשמר, עם היבהובי־השמש בזוגית־החלונות, זה הפתח בו נכנסו אל החדרים, שהיו שטופים אור בוהק ומקלחות לא היו בהם אלא רק אותם עמודים רבועים אלה העשויים פח, אלו החומות שביניהן גוועו בחשיכה הפתאומית, בגו שזרם מן הנקבים, ומלים אלו, השגות אלו, אינן אומרות מאום, אינן מסבירות מאומה. רק גלי־אבנים נשארים, מצמיחי שפע עשב. אפר נשאר באדמה, אפרם של אלה שמתו מות־חינם, שנעקרו מדירותיהם, מחנויותיהם, מסדנותיהם, נלקחו מיל־דיהם, מגשותיהם, מבעליהן, מאהוביהם, נלקחו מכל היומיומי, והושלכו לתוך הלא־נתפס. לא שרד מאום זולת חוסר־השחר המוחלט של מותם.

קולות. אוטובוס הגיע וילדים יורדים ממנו. הכיתה מבקרת עכשיו את החורבות. שעה קלה מקשיבים הילדים לדברי המורה, אחר־כך מטפסים הם על האבנים, אחדים

* בירקנאו—גוה־ליבנים. (המתרגם)

כבר קופצים למטה, צוחקים ורודפים זה אחר זה, ילדה אחת רצה לאורך חרוץ הנמשך עם שרידי פסיי-הברזל מעל לשבר-בטון. זו היתה מסילת-הגרר שבה הוחלקו הגוויות אל המריצות. בהביטי לאחור, בדרכי אל מחנה-הנשים, רואה אני את הילדים שעודם בין העצים ושומע איך המורה מוחא כף אל כף כדי לכנסם. ברגע בו שוקעת השמש עולים אדי-האדמה וחומרים סביב הצריפים הנמוכים. הדלתות פתוחות. אי-בזה אני נכנס. ועכשיו כך הוא: כאן עדיין לא כיסתה הדממה כליל את הנשימה, הרחישה והאוושה, ואלה דרגשי-האבן, הערוכים, בשלש דיוטות זו מעל-גבי לזו, לאורך הקירות הצדדיים ולאורך החלק האמצעי, עדיין אינם עוזבים כליל, כאן בתבן, בקרב הצללים הכבדים, עדיין מוחשים אלף הגופות, למטה-למטה, בגובה הרצפה, על הבטון הקר, למעלה, מתחת לגג המשתפע, על הקרשים, בתוך הפוכים, בין קירות-התמך הבנויים, צפופים זה אל זה, ששה בכל חור, לכאן עדיין לא חדר עולם-החוץ לגמרי, כאן עדיין אפשר לצפות לכך שיקום איזה רחש, יתרומם איזה ראש, תושט איזו יד.

אלא עוד מעט וגם לכאן נכנסו שקט וא-לם-קיפאון. חי אחד בא, ומפני זה החי מסתגר מה שאירע כאן. החי הבא לכאן, מעולם אחר, אין לו מאום מלבד ידיעותיו על מספר רים, על דו"חות שנרשמו, על עדויות, הם הרי חלק של חייו, הוא נושא בהם, אך להשיג אין הוא יכול אלא מה שקורה לו לעצמו. רק אם הוא עצמו נדחף מאצל שולחנו ונכבל, אם הוא נרמס ומולקה בשוט, הריהו יודע מה זה. רק אם על-ידו מתרחש הדבר, שדופקים בהם, שמכים אותם ארצה, עומסים אותם על עגלות, יודע הוא איך זה. עתה רק עומד הוא בעולם ששקע. כאן אין בידו לעשות עוד ולא-כלום. רגע שוררת דממה שאין למעלה ממנה. ואז הוא יודע שעדיין לא תם הדבר.

(א.ב.)

הערת המו"ל הגרמני:

קוראים רבים ביקשו כי פרק זה שנכתב לכרך "אטלאס" (המבוא קוצר) יתפרסם כתדפיס. וכי יכניסו למקראות גרמניות מה שכתב פטר וייס תחת הכותרת 'היישוב שלי?' (מרסל רייך-ראניצקי ב"צייט"). עד שיתקבל, מעמיד המו"ל ברצון, לרשותם של מורים המבקשים להשתמש בטקסט, עתקים במספר בלתי-מוגבל.

הנס נוגנוס אנצנסבורגר : ארבעה שירים

Middle Class Blues

אין לנו מה להתאונן.
מבטלים איננו.
רעבים איננו.
אנו אוכלים.

העשב צומח,
התוצר הלאמי
הצפרן,
העבר.

הרחובות ריקים.
החוזים נכרתו.
שותקים הצופרים.
גם זה יחלף.

המתים צוו צואותם.
הגשם הגה רפה.
המלחמה לא הכרזה עדין.
אין מה למהר.

אנו אוכלים את העשב.
אנו אוכלים את התוצר הלאמי.
אנו אוכלים את הצפרנים.
אנו אוכלים את העבר.

אין לנו מה להסתיר.
אין לנו מה להחמיץ.
אין לנו מה לומר.
יש לנו.

השֵׁעוֹן מְכוֹנֵן.
החֲשֻׁבוֹנוֹת מְסֻלָּקִים.
שְׁטוּפוֹת הַצְּלָחוֹת.
עוֹבֵר הָאוֹטוֹבוֹס הָאֲחֵרוֹן.
הוא רִיק.
אֵין לָנוּ מָה לְהִתְאוֹנֵן.
מָה אָנוּ מְחַכִּים.

(מ.ו.)

מקראה לכיתות גבוהות

בְּנֵי, אֵל תִּקְרָא הוֹדִיּוֹת. קְרָא אֶת לוח־הַמְּסֻעוֹת.
הוא מְדִיק יוֹתֵר. גָּלֵל אֶת מִפְתַּת הַיָּמִים
טָרָם תֵּאָחֵר הַמוֹעֵד. הִיָּה עַר וְאֵל תִּשִׁיר.
יוֹם יָבוֹא בּוֹ שׁוֹב יִדְבִּיקוּ רְשִׁימוֹת
עַל הַשֵּׁעַר וַיִּצְיָרוּ קְלִשׁוֹנִים עַל חֲזוֹה אוֹמְרֵי־הַלְּאוּ.

לְמַד לְהִלָּךְ אֶלְמוֹנֵי. לְמַד יוֹתֵר מִמֶּנִּי.
הַחֲלֵף אֶת הַשְּׁכוֹן. אֶת הַדְּרָכוֹן. אֶת הַפְּרָצוּף.
הַתְּמַחָה לְהַפִּיר אֶת הַבְּגִידָה הַקְּטָנָה.
אֶת הַהֲצָלָה הַטְּמָאָה, הַיּוֹמִיּוֹמִית. טוֹבִים
הַמְנַשְּׂרִים לְהַאֲכִילת הָאִשׁ: הַכְּרוֹזִים
לְעֵטוּף חֲמָאָה וּמְלַח בְּשִׁבִיל חֲסֵרֵי־מִגֵּן.

צְרִיף חָרוֹן וְאַרְךְ־רוּחַ כְּדֵי לְהַשִּׁיב אֶל רְאוֹת הַשְּׂרָרָה
אֶת הָאֵבֶק הַדָּק וְהַמְּמִית
טָחוֹן בְּיַדֵּי אֱלֹהֵי שְׁלֵמֹדוֹ דִּיק מִפִּיָּךְ.

קינה על איגו לדרמן

זֶה שֶׁהִקִּישׁ בְּעוֹגְבִים מֵת, זֶה שֶׁלְטָפָם.
הַשְּׁלִיחַ בְּמַעֲלֵ-הָעוֹר
מָסַר אֶת הַמְּבָרָק בְּיָדִים מְשֻׁפְּלוֹת
וְנָטַל אֶת דְּמֵי הַשְּׂתִיָּה.

אָבָק מְתוֹק שֶׁל קִיץ בְּרַחוּבוֹת. כָּפָר,
כְּפִי שֶׁהַכְּפָרִים אֶצְלָנוּ. מְכוֹנוֹת-דִּישׁ.
כָּלֵב שׁוֹתֵת-דָּם. עָרַב בְּלִי בְּרָקִים.

בְּזֹאת אֵינָךְ יָכוֹל לְהִתְחַלֵּק עִם אִישׁ. לֹא עִם אֱלֹמָנָה.
לֹא עִם כָּלֵב. הוּא שֶׁהִכִּיר אֶת הַבְּאֵרוֹת, הִקִּישׁ בְּעוֹגְבִים.
בְּפֶה מְלֵא קִינּוֹת. בְּפֶה מְלֵא חוֹל.

שדה-הציפורנים

פָּנֶיךָ כְּצִפְרִיר בְּאֶלְף-עֵלִים לְאוֹר.
סִיעַת יָמִים מְפָצִיעִים
וְאֲנִי הִשָּׁשׁ עַל אֲשֶׁר לֹא יִמְנָה מוֹנֶה
עַד-יִחְשִׁיךְ אֶת רֵיחַ הָרִיסִים הָאֵלֶּה
עַת בְּרֻטֵט יִתְפָּרְחוּ בְּרוּחַ
וּמִנְחָשׁ אֵין-אוֹנִים
אֶת תּוֹאֵי הַמַּסְלוּל
אֲשֶׁר יִתְחַם הַמּוֹת
לְנַחֲיַת עֲטֹלְפִים
בְּצַנְחָם עַל שְׂדֵה-צִפְרָנִים
כְּעוֹעֵי-שָׁמַיִם
עַל שְׂדֵה-צִפְרָנִים חֲשׂוֹךְ-יְשׁוּעָה.

היינריך בל : הַלֵךְ, כִּי תבוא אל ספא...

כשנעצרה המכונית עוד הימהם המנוע שעה של-כלום; בחוץ נקרע אי-שם שער גדול לרווחה. אור נשפך בעד החלון המנופץ אל פנים המכונית, ועתה ראיתי שגם הנורה, למעלה בתיקרה, מרוסקת; רק תברגתה עדיין תקועה היתה בבית-אחיותה, כמה חוטי-מתכת מהבהבים עם שיירי-זכוכית. המנוע חדל אז מלנהם, ובחוץ קרא קול: "את המתים הנה, יש מתים עמכם?"

"לעזאזל", ענה הנהג, "כבר אינכם מאפילים עוד?"
"אין כאן עוד תועלת באיפול, כשפל העיר בוערת כמו לפיד", צעק הקול הזר.
"אם יש לכם מתים, שאלתי".
"לא יודע".

"את המתים הנה, שומע? ואת האחרים במדרגות, אל אולם-הציור, אתה מבין?"
"כן, כן".

אבל אני עדיין לא הייתי מת, אני נמניתי עם האחרים, ואותי העלו במדרגות. תחילה אל פרודור ארוך, מואר קצת, שקירותיו היו משוחים בצבע-שמן ירוק, קולבי-בגדים שחורים, עקומים, נושנים היו תקועים בפתלים, והיו פה דלתות עם שלטוני-אמאיל: א VI ו- VI ב, ובין הדלתות האלו היתה תלויה, מבהיקה מעט במסגרת שחורה, המידיאה של פ'יארבך והשקיפה למרחקים; אחר-כך דלתות שעליהן א V ו- V ב, וביניהן תלויה היתה תמונת שולף-הקוף, תצלום נהדר, שנוגה אדמדם לו, במסגרת חומה.

גם העמוד הגדול, בתווך, מול גרם-המעלות, היה פה, ומאחריו, ארוך וצר, בביצוע נהדר, העתק-גבס של אפריזו-הפארטינון, זוהר בצהוב, אמיתי, עתיק, והפל עלה כפי שמוכרח היה לעלות: ההופליט¹ היווני, ססגוני ומאויים, מראה תרנגול לו, מנוצה, ובחדר-המדרגות עצמו, על הקיר, שבמקום זה היה משוח בצבע-שמן צהוב, תלויים היו כולם: מן הנסיך-הבוחר הגדול² עד היטלר...

ושם, בפרודור הצר הקטן, שבו שוב שכבתי היישר באלונקתי למשך פסיעות-מספר, היתה תמונתו, הגדולה במיוחד, הצבעונית במיוחד, של פ'ריץ הזקן³ במדיו התכולים, בעיניו המאירות, וכוכב-הזהב הגדול, הנוצץ, על חזהו. שוב שכוב הייתי בשיפוע על האלונקה ונישאתי על-פני הפרצופים הגזעיים: הנה רב-החובל הנורדי בעל מבט-הנשר והפה הטיפשי, בת-המוזל⁴ המערבית, כחושה וחדה מעט, הגחפן

¹ לוחם; רגלי. ² פרידריך-וילהלם, 1640-1688, סולל הדרך לפרוסיה כמעצמה.

³ פרידריך ה-2, 1740-1786, מיסד הקיסרות הפרוסית, אליל הלאומיות הגרמנית.

⁴ אחת מזרועות נהר-הריין.

בן־המזרח, בעל חוטם־הבצל עם דיוקן־סרט־הרים ופיקת־גרגרתו מובלטת; ואחר־כך שוב פרוזודור, שוב שכבתי למשך מספר פסיעות היישר על אלונקתי, ובטרם יפנו הנושאים אל גרם־המדרגות השני, עוד הספקתי לראותה: אנדרטת־החיילים, צלב־הברזל הגדול, מזהב, על ראשה, וזר־הדפנה של־אבן.

כל זה עבר מהר מאד: אינני כבד, והנושאים אצור־צו. אמנם, יכול היה כל זה להיות גם תעתוע; חום גבוה היה לי, חשתי כאבים בכל מקום. בראשי, בזרועותי וברגלי, ולבי פעם כמטורף; מה אין רואים בחום!

אך כאשר היו כל אותם פרצופים גזעיים מאחרינו, בא כל השאר: שלושה פסלי־החזה של קיסר, קיקרו ומרקוס אורליוס, כילדים טובים זה ליד זה, חיקויים נפלאים, צהובים לגמרי ואמיתיים, עתיקים ואומרי־כבוד, ניצבים היו אל הקיר, וגם עמוד־הרמס הגיע כאשר סבבנו בפינה, ולגמרי מאחור בפרוזודור—כאן היה הפרוזודור משוח בצבע אדום־ורדים—לגמרי־לגמרי מאחור בפרוזודור תלוי היה פרצוף־ציאוס מעל לפניסה לאולם־הציור, אך פרצוף־ציאוס עדיין מרוחק היה. מימין ראיתי מבעד לחלון את אור הלהבות, השמיים היו אדומים כולם וענני־עשן עבים, שחורים חלפו חגיגית... ושוב הוצרכתי להביט שמאלה, ושוב ראיתי שלטונים מעל הדלתות, OI ו־ OI , ובין הדלתות הטחובות, השחמחמות, ראיתי רק את שפמו של ניצ'ה ואת קצה חטמו במסגרת של זהב, כי על המחצית השנייה של התמונה הדביקו פתק ועליו כתוב לאמור: "ניתוחים קלים..."

אם עכשיו, היררהרתי בריפרוף... אם עכשיו... אך הנה כבר בא הדבר: תמונת טוגו,⁵ צבעונית וגדולה, שטוחה כמו פיתוח עתיק, הדפס מהודר, ולפנים, לפני הבתים בסגנון הקולוניאלי, לפני הכושים ולפני החייל, שניצב כאן חסר־טעם הוא ורובהו, לפני הכל היה אשכול־הבנות הגדול, מצויר כמו טבעי: אשכול משמאל, אשכול מימין, ועל הבננה האמצעית שבאשכול הימני היה מקושקש משהו, ראיתי זאת; מן־הסתם אני עצמי קישקשתי זאת...

אך הנה נקרעה הדלת אל אולם־הציור, ומתחת לחזה־ציאוס ריחפתי פנימה ועצמתי את עיני. שוב לא רציתי לראות ולא־כלום. מאולם־הציור נדף ריח של יוד, של צואה, של תחבשות ושל טבק, והיה רעש. הניחו אותי, ואני אמרתי אל האלונקאים: "שים לי סיגריה בפה, בפיס משמאל למעלה".

הרגשתי איך חיטט אחד בכיסי, גפרור לחש, והסיגריה הדולקת היתה בפי. משכתי בה. "תודה", אמרתי.

כל זה, היררהרתי, אינו הוכחה. בסופו של דבר, יש בכל גימנסיה אולם־ציור, פרוזודורים שבהם קולבים עקומים וצהובים תקועים בקירות משוחי־צהוב; בסופו של דבר, אין בזה הוכחה שאני בבית־הספר שלי, אם המידיאה תלויה בין VI ו־ VI , ושפמו של ניצשה בין OI ל־ OI . ודאי יש הוראה האומרת שעליו להיות תלוי כאן. הוראות־בית לגימנסיות הומאניסטיות בפרוסיה: מידיאה בין

⁵ באפריקה. עד סוף מלחמת־העולם הראשונה—שטח־חסות גרמני.

VI ל-VI ב, שולף־הקוץ שם, קיסר, מרקוס אורליוס וקיקרו למעלה בפרוזדור, וניצ'ה למעלה, מקום שכבר לומדים פילוסופיה. אפריז־הפארתינון, תמונה צבעונית של טוגו. שולף־הקוץ ואפריז־הפארתינון הריהם, אחרי הכל, אבזרי־בית־ספר הגונים, באים־בימים, מקובלים מימי דור ודור, ודאי אינני היחיד שעלה בו הרעיון לכתוב על בננה: תחי טוגו. גם הבדיחות שמשמיעים בבתי־הספר תמיד הן אותן בדיחות. ומלבד זה יש אפשרות שחומי לוחט, שאני חולם.

כאבים שוב לא חשתי עכשיו. במכונית עדיין רע היה; כאשר נסעו בגומות הקטנות הייתי צורח בכל פעם; טובות יותר היו כבר המהמורות הגדולות: המכונית עלתה־וירדה כאניה באפיק־גלים. אבל עכשיו כנראה כבר השפיעה הזריקה שתקעו לי אי־שם בחושך בזורעי: הרגשתי איך המחט חודרת מבעד לעור ואיך ניצת החום למטה, ברגלי.

הרי אי־אפשר שזו אמת, הירהרתי, שנסע האוטו קילומטרים כה רבים: שלושים כמעט. ומלבד זאת: אינך חש כלום, שום הרגשה אינה אומרת לך זאת, רק העינים; שום הרגשה אינה אומרת לך שהנך בבית־ספרך, בבית־הספר שלך, שרק לפני שלושה חדשים עזבת אותו; שמונה שנים אינן דבר של מה־בכך, וכי אפשר שאחרי שמונה שנים תפיר כל זאת רק בעיניך?

מאחרי עפעפי העצומים ראיתי הכל בשנית, כמו סרט עבר לנגדי: פרוזדור תחת, משוח ירוק, במדרגות למעלה, משוח צהוב, אנדרטת־החיילים, פרוזדור, במדרגות למעלה, קיסר, קיקרו ומרקוס אורליוס... הרמס, שפם־ניצ'ה, טוגו, פרצוף־ציאוס... פלטתי את הסיגריה ברקיקה וצווחתי; תמיד טוב לצווח; צריך רק לצווח בקול גדול; נהדר היה לצווח; צווחתי כמטורף. כאשר רכן מישהו מעלי, עדיין לא פקחתי את עיני; חשתי בנשימה זרה, ריח חם ודוחה היה לה, טבק ובצלים, וקול שאל שקט: "מה יש?"

"לשתות", אמרתי, "ועוד סיגריה, הכיס, למעלה".

שוב חיטט מי בכיסי, שוב נתלחש גפרור, ומישהו תקע לי סיגריה בוערת לתוך פי.

"היכן אנו?" שאלתי.

"בבנדורף".

"תודה", אמרתי ומשכתי.

על־כל־פנים נדמה היה שאני באמת בבנדורף, כלומר בבית, ואם אין חומי גבוה מאד־מאד, ברור שאני בתוך גימנסיה הומאניסטית: ודאי היה שזה בית־ספר. וכי לא קרא הקול שם למטה: "את האחרים אל אולם־הציור!?" הייתי אחר, הייתי חי; חיים היו, ברור היה שהם האחרים. אולם־הציור קיים אפוא, ואם נכונה שמעתי למה־זה לא אֶרְאֶה נכונה, ואם כן הרי נכון הוא גם שהפכתי את קיסר, קיקרו ומרקוס אורליוס, וזה יכול להיות רק בגימנסיה הומאניסטית; אינני סבור שבבתי־ספר אחרים מעמידים את הברנשים האלה אל הקיר.

סוף־סוף הביא לי מים: שוב הרחתי את ריח הטבק והבצל מפניו, ובלי משים

פקחתי את עיני, והנה כאן פנים לאים, זקנים, בלתי־מגולחים, מעל למדיו של פבאי, וקול זקן אמר חרש: "שתה, חבר!"

שתיתי; מים היו אלה, אבל מים הם דבר נהדר; חשתי על שפתותי את טעם המתכת של כלי־הבישול, ויפה היתה ההרגשה איזה שפע של מים עוד נדחק לזרום, אך הפבאי תלש את הכלי מעל שפתותי והסתלק; צווחתי, אך הוא לא הסב ראשו, רק משך בכתפיו ביגע והמשיך בדרכו; אחד ששכב לידי אמר בשקט: "אין כל טעם לשאוג, אין להם עוד מים; העיר בווערת, הרי אתה רואה".

ראיתי זאת מבעד להאפלה, אשים נוצצו וניצנצו מאחרי הווילונות השחורים, אדום מאחרי שחור, כמו בתנור ששפכו פחמים חדשים לתוכו. ראיתי: אכן בערה העיר.

"מה שם העיר?" שאלתי את זה ששכב לידי.

"בנדורף", אמר.

"תודה".

הבטתי היישר נכחי אל שורת החלונות ופעמים אל התקרה. התקרה עדיין היתה נקיה ממום, לבנה וחלקה, עם זר־טיח קלאסיציסטי צר; אבל הרי בכל בתי־הספר יש זר־טיח קלאסיציסטיים בתקרות של אולמי־ציור, לפחות בגימנסיות ההומא־ניסטיות הטובות והישנות. הרי ברור הוא.

על־כרחי סיפמתי שאני שוכב באולם־הציור של איזו גימנסיה הומאניסטית בבנדורף. בנדורף יש לה שלש גימנסיות הומאניסטיות: בית־הספר "פרידריך הגדול", בית־הספר אלברטוס ו—אולי אינני צריך להזכיר זאת—אך האחרון, השלישי, היה בית־הספר אדולף־היטלר. האם לא היתה תלויה בבית־הספר "פרידריך הגדול", בחדר־המדרגות, תמונתו של פ־ריץ הזקן, ססגונית במיוחד, יפה במיוחד, גדולה במיוחד? בבית־הספר הזה הייתי שמונה שנים, אך מדוע לא יכלה תמונה זו להיות תלויה בשאר בתי־הספר בדיוק באותו מקום, כה ברור ובולט שבהכרח תכבוש את העין עם עלותך בגרם־המעלות הראשון?

בחוץ שמעתי עכשיו את יריות הארטילריה הכבדה. פרט לזה היה שקט כמעט; רק פעם־בפעם חדר ליחוד הלהבות, ובאפלה התמוטטה איזו עליית־גג אי־שם. הארטילריה ירתה ביישוב־דעת ובקצב, ואני הירהרתי: ארטילריה טובה! יודע אני, שיפלות היא, אבל אני כך הירהרתי. אל־אלוהים, מה־מרגיעה היתה הארטילריה, מה־נעימה: אטום ומחוספס, ניגון־עוגב רך, עדין כמעט. אצילי משום־מה. אני מוצא שהארטילריה יש בה משהו אצילי, גם כשהיא יורה. הרי זה מהוגן כל־כך למשמע, ממש כמו מלחמה בספר־התמונות... אחר־כך הירהרתי, מי־יודע כמה שמות יהיו חרותים על אנדרטת־החיילים כאשר שוב יחנכו אותה, עם צלב־ברזל־של־זהב גדול עוד יותר בראשה ועם זר־דפנה של־אבן גדול עוד יותר, ופתאום ידעתי: אם באמת אני נמצא בבית־הספר הישן שלי יהיה גם שמי שלי חרות, חקוק באבן, ובלוח־בית־הספר כתוב יהיה מאחרי שמי—"יצא מבית־הספר לשדה־הקרב ונפל למען..."

אך עדיין לא ידעתי למען מה, ועדיין לא ידעתי אם אני בבית-הספר הישן שלי. עכשיו רציתי לברר זאת ויהי-מה. גם באנדרטת-הלוחמים לא היה שם שום דבר מיוחד, שום דבר בולט, היה זה כמו בכל מקום, היתה זו אנדרטת-חיילים שבייצור המוני. כן, מקבלים היו אותן מאיזה מרכז שהוא...

התבוננתי באולם-הציור, אך את התמונות הסירו, וכי מה יש כבר לראות בספסלים אחדים, המעורמים באחת הפינות, וליד החלונות, שצרים הם וגבוהים, הרבה זה ליד זה, כדי שייפנס אור הרבה, כמו שיאָה לאולם-של-ציור? לבי לא אמר לי מאומה, וכי לא היה אומר משהו אילו אני באותו קיתון, שבו מצייר הייתי אגרטלים משך שמונה שנים ומתאמן באותיות של כתב, אגרטלי-זכוכית רומאיים מחוקים-להפליא, תמירים, עדינים, שהציב המורה-לציור לפנים על עמוד, וכתבים מכל הסוגים, כתב-עגול, אנטיקווה, רומי, איטליָנה? שנאתי את השיעורים האלה כאשר לא שנאתי דבר בכל בית-הספר, שעות ארוכות זללתי את השיעור, ומעולם לא עלה בידי לצייר אגרטלים או למשוח סימני-כתב. אך היכן היו קללותי, היכן היתה שנאתי לנוכח הקירות האלה עמומי-הצבע, המשמימים? שום דבר לא דובב בי, ואילם נדתי בראשי.

שוב ושוב הייתי מוחק, מחדד את העיפרון, מוחק... מאומה... לא ידעתי אל-נכון מה טיב פצעי; ידעתי רק שאיני יכול להניע את זרועותי, ולא את שוקי הימנית; רק את השמאלית מעט; סבור הייתי שכפתו לי את השוקיים אל הגוף, בכוח כדי-כך שאיני יכול להניען.

ברקיקה פלטתי את הסיגריה השניה אל המעבר שבין שקי-הקש וניסיתי להניע את זרועותי, אך הדבר הכאיב כל-כך עד שאנוס הייתי לצווח; הוספתי לצעוק; שוב נעים היה לצעוק; גם כעסתי על שלא יכולתי להניע את זרועותי. ואז עמד הרופא לפני; הוא הסיר את משקפיו ומיצמן אלי בעיניו; הוא לא אמר ולא-כלום; מאחריו עמד הכבאי שנתן לי את המים. הוא לחש משהו באוזן הרופא, והרופא הרכיב את משקפיו: בבהירות ראיתי את עיניו האפורות הגדולות ואת האישונים הזעים מעט מאחרי זגוגיות-המשקפיים העבות. הוא הביט בי ארוכות, ארוכות עד שנאלצתי להשעות עיני ממנו, והוא אמר חרש: "רגע אחד, מיד בא תורך..."

אחר הרימו את זה ששכב לידי ונשאו אותו אל מאחרי הלוח; הבטתי אחריהם: את הלוח פרסו והעמידוהו פתוח, ואת החלל שבין קיר ללוח כיסו במעטה-של-מיטה; מאחור בער אור חזק...

לא נשמע דבר עד ששוב הופשל המעטה, וזה שהיה שוכב לצדי הוצא; האלונקאים, פניהם עייפים, אדישים, גרוהו אל הדלת.

שוב עצמתי את עיני וחשבתי, הרי אתה מוכרח לברר ולמצוא איזה מין פצע יש לך ואם אתה בבית-ספרך הישן.

כל זה נראָה לי כה קר ובלתי-חשוב, כאילו נשאוני בדרך בית-נכות של עיר-מתים, בדרך עולם בלתי-חשוב וזר כאחד, אף כי עיני הכירוהו, עיני בלבד; הרי

מן הנמנע הוא שעוד לפני שלושה חדשים בלבד הייתי כאן, ציירתי אגרטלים ומשחתי כתבים, שבהפסקות ירדתי ובידי פת־בריבה, עבור על־פני ניצ'ה, הרמס, טוגו, קיסר, קיקרו ומרקוס אורליוס, אט־אט עד לפרוזודור לְמטה שבו היתה מידיאה תלויה, אחר־כך אל השוער, אל בירגלר, לשנות חלב, חלב באותו חדרון אפלולי, שם גם יכולת להסתכן ולעשן סיגריה, הגם שאסור הדבר. את זה שהיה שוכב לצדי ודאי נשאו לְמטה, אל מקום המתים שוכבים, אולי שוכבים המתים בחדרון האפור של בירגלר, שבו מרחף ריח של חלב חם, של אבק ושל טבק גרוע של בירגלר...

סוף־סוף שוב נכנסו האלונקאים, ועכשיו הרימוני ונשאוני אל מאחרי הלוח. שוב ריחפתי, עתה על־פני הדלת, וברחפי ראיתי שגם זה נכון: מעל לדלת תלוי היה פעם צלב, כאשר עדיין נקרא בית־הספר בית־ספר־תומאס, ואחר עקרו את הצלב, אך נשאר שם כתם טרי, צהוב־כהה, בקיר, דמוי־צלב, נוקשה וברור, שבלט כמעט ביתר־בהירות אף מן הצלב עצמו, הישן, הרעוע, הקטן, שהוסר; נקי ויפה נשאר זכר־הצלב על הטיח הדהוי של הקיר. מחמת הזעם צבעו אז את כל הקיר מחדש, אך לא הועילו כלום, הצבע לא מצא את הגוף הנכון: הצלב נשאר, שחמחם וברור, ואילו הקיר כולו היה ורוד. הם קיללו, אך לשווא: הצלב נשאר, חום וברור על הוורוד של הקיר, ואני סבור שתקציב הצביעה שלהם נגמר ולא יכלו לעשות ולא־כלום. הצלב עדיין היה כאן, והמתבונן היטב יכול היה עוד לראות אפילו סימן אלכסון ברור מעל למריש הימני, מקום ששנים רבות היה תלוי ענף־התאשור שאותו תחב השוער בירגלר מאחוריו, כשעדיין מותר היה לתלות צלבים בבתי־ספר... כל זה עלה בי אותה שניה חטופה כאשר נשאו אותי על־פני הדלת אל מאחרי הלוח, מקום שדלק האור החזק.

שכבתי על שולחן־הניתוחים וראיתי את עצמי, ברור מאד, אבל קטן מאד, מכווץ, למעלה בזוגית הצחה של הנורה, זעיר ולבן, חפיסונת דקה בצבע התחבושת כמו עובר דק־מן־הדק: אני הייתי זה, איפוא, שם למעלה. הרופא הפך גבו אלי ועמד ליד שולחן, מתעסק במכשירים; רחב וזקן עמד הפבאי אצל הלוח וחיך אלי; לֵאָה ועצוב חיך, ופניו המזוקנים, המלוכלכים, היו כפני נרדם; מהלאה לשכמו, על גבו המאפיר של הלוח, ראיתי משהו שהפעים, זו פעם ראשונה מאז היותי בבית־המתים הזה, את לבי: אי־שם בתא חבוי של לבי פחדתי פחד עמוק ונורא, והוא החל להלום בחזקה: כתב־ידי היה פה על הלוח. למעלה בשורה העליונה. מכיר אני את כתב־ידי: הרי זה גרוע יותר משתראה את עצמך בראי, ברור הרבה יותר, ולא היתה לי שום אפשרות לפקפק בזהותו של כתב־ידי. כל השאר לא היה בו משום הוכחה, לא מידיאה ולא ניצ'ה, לא צדודית־סרט־ההרים הדינארית ולא הבננה מטוגו, ואף לא זכר־הצלב מעל לפתח: כל זה אחד היה בכל בתי־הספר, אך איני סבור שבבתי־הספר האחרים כותבים בכתב־ידי. הנה עוד היא כאן האמרה שהיה עלינו לכתוב אז, באותם חיי ייאוש שזה רק שלושה חדשים הם מאחרינו: הֵלֶךְ, כי תבוא אל ספא...

הו, אני יודע, הלוח היה קצר מדי, והמורה-לציור נזף בי שלא חילקתי כראוי, שבחרתי בכתב גדול מדי, והוא עצמו הניד בראשו וכתב למטה מזה באותו גודל: הלך, כי תבוא אל ספא...

שבע פעמים כתוב היה זה כאן: בכתב שלי, באנטיקווה, בפראקטור, בקורסיב, ברומי, באיטלינה ובכתב-עגול; שבע פעמים ברור והחלטי: הלך, כי תבוא אל ספא...

הכפאי סר עתה הצדה, על-פי קריאת-חרש מפי הרופא, וכך יכולתי לראות את כל האמרה, שחסרה היתה רק מעט, משום שבחרתי בכתב גדול מדי, מספר גדול מדי של נקודות.

הוקפצתי אל-על כאשר חשתי נעימה בירך השמאלית, רציתי להתרומם, אך לא יכולתי: הבטתי אל תחתי, ועתה ראיתי: הם פיקחו אותי מאריזתי, ולא היו עוד זרועות, גם לא עוד שוק ימין, ולפתע-פתאום נפלתי לאחור כי לא יכולתי להישען; צעקתי; הרופא והכפאי הביטו בי בחלחלה, אך הרופא רק משך בכתפיו והוסיף ללחוץ על בוכנת-המזרקה, שירדה לאט ובאפס-קול למטה; רציתי להביט שוב בלוח, אך הכפאי עמד עכשיו קרוב מאד אלי והסתיר אותו; הוא החזיק בי היטב בכתפי, ואני הרחתי עוד רק את הריח השדוף, המזוהם של מדיו המרופשים, ראיתי עוד רק את פניו הלאים, הנוגים, ועתה הכרתיו: היה זה בירג'לר. "חלב", לחשתי...

(א. ב.)

גינטר גראס : הנולך ליר

בטרקלין,
בכל טרקלין-מלון,
בכרסה שקועה-מרב-יושב,
בכרסת-רפוד או-עור—
אך לעולם לא בכרסת-נצרים—
בין משתתפי-קונגרס שהקדימו לבוא
וכרסות ריקות, מלאות-השתתפות,
קולט ברפת-שלום נדירה, מסיגת למדי,
יושב הוא,
אי שסביבו משיטים מלצרים,
ואיננו שוכח דבר.

אבלו אבל רזה נחת-עצמית,
אבל הצוחק בפן אחד בשנים-עשר שרירים.
הוא מרבה להקשיב, אך לא לכל.
הוא סותר את השטיח.
מחשבתו מרחיקה את קשוטי-הקיר-והתקרה,
והוא דוחף אותם בגבותיו.
עד התפצל צפוי עלי-הזהב
מוסיפים מלאכי-הברוק לדבר.
הכנסיה משגרת את מרגליה.
ולו חסרים שחקני-המשנה האלמים.
בנותיו הפכו משלים.

בבית-המלון זכר מבקשים את האדון קורטנר.
אדון קורטנר מבקש למסר שהוא עסוק בחזרה.
בטרקלין, בכרסתו, יושב אדם המשים עצמו מת,
והוא נפגש עם קנט בערבה.

נישואים

יש לנו ילדים; ספר עד שנים ותדע את מספרם.
בדרך-כלל אנחנו הולכים לסרטים שונים.
דידינו רומזים על חיים של התפרדות הודית.

אף חוגגי ההתענינות, שֶׁלְךָ וְשֶׁלִּי,
 עֵדִין מְשִׁיקִים זֶה לָזֶה פֶּה-וְשֵׁם
 וְתָמִיד בְּאוֹתָם מְקוֹמוֹת.
 לֹא רַק בְּשֵׂאלֹת רִכְסֵי-הַחֶפְתִּים.
 גַּם בְּהַגְשַׁת עֲזָרָה:
 הַחֹקֵק-נָא אֶת הַמְּרָאָה.
 הַחֶלְפֵת נוֹרוֹת.
 לְקַחַת אוֹ לְהַבִּיא מִשְׁהוּ.
 אוֹ שִׁיחוֹת, עַד שְׁגוֹמְרִים לְשׁוֹחַח עַל הַכֹּל.
 שְׁנֵי מִשְׁדְּרִים שְׁלִפְעָמִים בְּבַת-אַחַת
 כְּוָנוּ לְקִלְיָהּ.
 הֵאֵם אֶסְגֵּר ?
 עֵיפוֹת מְעַמִּידָה פְּנֵי הַרְמוֹנִיָּה.
 מָה אֲנַחְנוּ תִּיבִים זֶה לָזֶה ? אֶת זֶה.
 אֵינֵנִי סוֹבֵל זֹאת: שְׁעָרְךָ בְּבֵית-הַשְּׁמוּשׁ.
 אֲבָל אַחַר אַחַת-עֶשְׂרֵה שָׁנָה הָעֶסֶק עֵדִין מֵהֵנָּה.
 וְהֵינּוּ לְבָשָׂר אֶחָד בְּמַחִירִים מִתְּנוּדָדִים.
 אֲנַחְנוּ חוֹשְׁבִים בְּחִסְכָּנוֹת, בְּמַעוֹת.
 בְּחֻשְׁכָּה אֶת מְאִינָה לִי בְּכֹל.
 לְהַתִּיר וְלִסְרֹג מִחֻדָּשׁ.
 זֵהִירוֹת נִמְתַּחַת.
 אֲמִירַת חֹן-חֵן.
 קַח אֶת עֲצָמְךָ בְּיָדִים.
 הַהִשְׁתַּלְּלוֹת שְׁלֹךְ עַל-יַד בֵּיתָנוּ.
 וְעַכְשָׁו אֶתָּה שׁוֹב אִירוֹנִי.
 אִזּוֹ קוֹמִי וְצַחֲקִי עַל הַכֹּל.
 הִסְתַּלַּק אִם כֵּן, אִם אֶתָּה מְסֻגֵּל.
 שִׁנְאַתָּנוּ עוֹמֶדֶת יָפָה בְּמִבְחָן מִזְג־הָאֹוִיר.
 אֶף לְפַעְמִים, מִתּוֹךְ פְּזוֹר־הַדַּעַת, אֲנַחְנוּ הוֹגִים חֶבְרָה.
 עַל תְּעוּדוֹת הַיְלָדִים
 צְרִיכִים לְחַתֵּם.
 בְּן-הַזּוּג מִפְּחִית מִמֶּסֶה-הַכְּנָסָה.
 רַק מְחַרְתִּים יְגַמֵּר הָעֶסֶק.
 אֶתָּה. כֵּן אֶתָּה. אֵל תַּעֲשֵׂן כָּל-כָּךְ הַרְבֵּה.

תיאודור ו. אדורנו : התגברות על העבר — נוה פירושה

השאלה מה פשר התגברות על העבר טעונה ליבון. מוצאה בנוסחה, שהחשידה עצמה מאד כסיסמה בשנים האחרונות. שואלי השאלה הזאת, שעה שהם מדברים על התגברות על העבר, אינם מתכוונים לעפל ברצינות את מה שהיה, לשבור את קסמו על-ידי תודעה צלולה, כי אם למתוח קו תחתיו ולמחוק אותו עצמו מן הזכרון במידת האפשר. הטענה כי יאה לקרבנות העוול לשכוח הכל ולמחול על הכל, אותה מעלים אלה שעשו את העוול. בפולמוס מדעי כתבתי פעם: בביתו של תליין אל ידובר בחבל, לבל תוסבנה נקיפות-מצפון למדבר. יש מגמה להשתמש—במודע ושלא-במודע—ברעיון ההתגברות על העבר בחינת אמצעי-התגוננות מפני רגש-האשמה. מגמה זו סותרת את ההגיון, אולם קיומה די בו לכפות עלינו הירהורים באותו תחום שמהססים לכנותו בשמו בשל האימה שהוא מדיף עד עצם היום הזה.

רוצים להינתק מן העבר: בצדק, משום שאין כלל אפשרות לחיות בצלו, ומשום שלא יהיה קץ לזוועות אם יוסיפו העוון והאלימות להוליד את גמולם עד בלי די; ושלא בצדק, משום שהעבר שממנו מבקשים לברוח עודו קיים במידה רבה מאד. הנאציזם עודו חי, ועדיין לא נתחוויר לנו אם חי הוא רק כרוח-רפאים של דבר שפה נפלץ היה עד שלא מת אפילו במוותו, או שמא מעיקרו עדיין לא מת; ואם חיה בלב הבריות, ממש כמו בתנאים הסובבים אותם, נכונות טרומית למה שאינו ניתן לביטוי.

אין בדעתי לעסוק כאן בבעיית הארגונים הניאורנאציים. על-פי השקפתי, המשך קיומו של הנאציזם-סוציאליזם בתוך הדמוקרטיה הוא מסוכן-בכוח יותר מהמשך קיומן של מגמות פ'אשיסטיות נגד הדמוקרטיה. תנודות מתחת לפני-השטח מציינות עובדה אובייקטיבית; שיבתן של דמויות-דימדומים לעמדות-כוח תיתכן רק מפני שהמסיבות יפות לכך.

מן המפורסמות הוא שלא רק המוגדרים כחסרי-תקנה (אם אמנם נכונה הגדרה זו!) לא התגברו עדיין על העבר. חוזר וחוזר מצביעים על מה-שקרוי תסביך-האשמה, עתים אגב רמוז שתסביך זה מתחילה נברא, בעצם, על-ידי יצירת אשמה קיבוצית גרמנית. אין ספק שביחס אל העבר יש הרבה מן הנברוטי: תגובות של התגוננות במקומות שכמעט אין התקפה כלל; התרגשות עזה במצבים שאינם מצדיקים אותה למעשה; חוסר התרגשות נוכח הנושא הרציני ביותר; לעתים לא רחוקות גם הדחקה פשוטה של הידוע או הידוע-למחצה. בניסוי קבוצתי של המכון-למחקר-חברתי נתקלנו תכופות בכך שאגב זכירה של גירושים ורציחת-המונים בוחרים הבריות בביטויים מקילים ובתיאורים של לשון-סגיינהור, או שנוצר סביבם חלל של שיחה ריקה-מתוכן. מעיד על גטייה זו הכינוי "ליל-הבדולח", שקנה לו זכות שימוש כללית

להגדרת הפוגרום של נובמבר 1938 ושלכאורה אין בו כל רע. רב מאד מספר הטוענים שלא ידעו מאומה על המאורעות ההם, הגם שבכל מקום נעלמו יהודים, אף אין להניח כי אלה שחזו במועניניהם במה שאירע במזרח עברו בשתיקה על מה שוודאי העיק עליהם כמעמסה כבדה־מנשוא; לעומת זאת מותר לשער כי יש יחס־גומלים בין העמדה של לא־ידענו־מאומה־על־שום־דבר ובין אדישות קהה וחששנית. כולנו מכירים את המגמה להכחיש כיום את מה שקרה או להפחיתו. כולנו מתקשים לתפוס את חוסר־הבושה שבטענה כי לא ששה מיליוני יהודים כי אם לכל היותר חמישה מיליונים הושמדו בגז. אין גם כל הגיון במשוואה המקובלת כאילו כיפרה דְרֻזֶן על אושוויץ. יש משהו בלתי־אנושי בעצם החישובים האלה ובאותה חפזה לפיטור־עצמי מן החובה להתעשת. אין להשוות פעולות קרביות בעתות מלחמה— אשר מופתיהן קרויים, אגב, קובנטרי ורוטרדם—לרציחתם המינהלית של מיליוני נקיים, והנה, מכחישים גם אותו נקיון־כפיים, את הדבר הפשוט ביותר והברור ביותר. אדרבה, יש וממדי־האימים של הפשע מגרים אפילו להצדיקו: דבר אשר כזה—כך מתנחמת התודעה הרפה—הרי אי־אפשר היה לו שיקרה לולא נתנו הקרבנות סיבה כלשהי לכך. הדבר נאמר—וכבר פושה ומתפשט אותו מושג מעומעם "כלשהי" כאוות־נפשם של אומרי. טימטום־החושים מגשר על־פני הפער המשועשע שבין אשמה פיקטיבית מאד לבין עונש ריאלי מאד. לעתים מוצגים המנצחים כעושי המעשים שהמנוצחים עשואם בעוד ידם על העליונה; את פשעיו של היטלר רוצים לתלות בקולרם של אלה שהניחו לו לתפוס את השלטון ולא של אלה שהריעו לו. אכן, האיולת שבכל זה היא באמת סימן לתופעה שלא התגברו עליה מבחינה נפשית; אות היא לקיומו של פצע, אף כי המחשבה על פצעים יאה יותר לקשרה לקרבנות. אף־על־פי־כן יש בדיבור על תסביך־האשמה משהו בלתי־מציאותי. הפסיכיאטריה, שדיבור זה שאול ממנה וגורר אחריו אסוציאציות מתחומה, קובעת כי רגש־האשמה הוא חולני, בלתי־מותאם למציאות, פסיכוגני, כלשון האנליטיקנים. בעזרת המלה "תסביך" מבקשים לעורר את הרושם שאשמה זה, שפה רבים מתגוננים מפניה ומנסים להשתחרר ממנה ולסלפה על־ידי ראציונליזציה מן הסוג האווילי ביותר, אינה אשמה כלל אלא דבר הקיים רק בתוכם ובנפשם פנימה: העבר, הממשי עד־אימה, מוצג לתומו כחזיון־תעתועים של הסובלים מרגשות אלה. או שמא האשמה גופה אינה אלא תסביך? אולי רק אדם חולני מעמיס על עצמו את העבר, בעוד האדם הבריא והריאליסטי מתמזג בהווה ובתכליותיו המעשיות? השקפה כזאת עשויה לבסס את המוסר על הפסוק "והנה בא הכל על מקומו בשלום, כאילו לא אירע דבר": פסוק שהוא אמנם משל גיתה, אלא שהוא יוצא, במקום המכריע ב"פאוסט", מפי השטן, המגלה בו את עקרוננו היסודי ביותר, הלא הוא הרס הזכירה. זוממים לשלול מן הנרצחים את הדבר היחיד שיכול עוד חוסר־האונים שלנו להעניק להם: את הזכרון. השקפתם הקשוחה של אלה שאינם רוצים לשמוע על כך ולא־כלום עולה בקנה אחד עם מגמה היסטורית אדירת־כוח. הרמן היימפל הירבה לדבר על הצטמ־קות התודעה של הרצף ההיסטורי בגרמניה, על אותה תופעה של החלשת ה"אני"

בחברה, שהורקהיימר ואנוכי כבר עסקנו בה ב"דיאלקטיקה של ההשכלה". מימצאים אִמפיריים, כגון אלה המראים שלעתים קרובות אין הדור הצעיר יודע מי היו ביס-מארק והקייזר וילהלם הראשון, אישרו את החשד של אבדן ההיסטוריה.

ייקל אפוא להבין את שיכחת הנאציונל-סוציאליזם מתוך המצב החברתי הכללי יותר מאשר מתוך הפסיכו-פאתולוגיה. המנגנונים הפסיכולוגיים בהדיפת זכרונות מכאיבים ובלתי-נעימים משרתים מטרות מציאותיות בתכלית. ההודפים עצמם חוש-פים מטרות אלו באִמרם, ברוח מעשית למדי, כי הזכירה הממשית מדי והעקשנית מדי של מה שאירע עשויה להזיק ליוקרתה של גרמניה בחוץ-לארץ. להיטות זו אחר תכלית אינה עולה בקנה אחד עם אִמרתו של ריכארד ואגנר, שהיה לאומני דיוהותר, שלהיות גרמני פירושו לעשות דבר לשמו—אלא אם כן מלכתחילה נועד אותו דבר להיות עסק. הכחדת הזכירה היא תוצאת פעולתה של תודעה ערה-מדי יותר מאשר תוצאת חולשתה של תודעה זו מול כוחם המכריע של תהליכים בלתי-מודעים. שיכחת הדברים שעתי-הזה קרו מעידה עד-מה רוגזים השוכחים על כי אנוסים הם לשכנע את עצמם שהידוע לפל לא היה מעולם בטרם יוכלו לשכנע בכך את זולתם.

ברי שהדחפים ואַרחות-ההתנהגות שהוזכרו כאן אינם ראציונליים, שכן מסלפים הם את העובדות שאליהן הם מתיחסים. אבל ראציונליים הם במובן זה שהם נשענים על מגמות חברתיות, וכן מתוך שמי שפך תגובתו יודע כי תואם הוא את רוח הזמן. הגבה מעין זו חופפת את התהליך המקובל ומסייעתו. מי שאינו דואג דאגות-שווא אינו זורה חול בין גלגלי המכונה. כדאי לחקות את מה שכינה פֶראנץ בֶם בשם כה קולע "אי-דעת-הקהל". המתאימים עצמם לאווירה מסוימת, שאמנם איסורים רשמיים בולמים אותה אלא שהם רק מוסיפים על ארסיותה, מגדירים עצמם בעת-זבועונה-אחת כ"משתייכים" וכבלתי-תלויים. תנועת-המרמי הגרמנית לא היה לה, אחרי הכל, בסיס המוני, והתבוסה ודאי שלא השכילה להקימו מעשה-כשפים. אמנם ניתן לשער שהדמוקרטיה העמיקה לחדור יותר מאשר לאחר מלחמת-העולם הראשונה; הנאציונל-סוציאליזם, האנטי-פֶיאודלי והבורגני מיסודו, אף הכשיר את הקרקע במובן מסוים, אם גם בעל-כרחו, לדמוקרטיזציה על-ידי פוליטיזציה של ההמונים. נעלמו גם כת היונקרים וגם תנועת-הפועלים הקיצונית; זו פעם ראשונה נוצר מעין מערך בורגני הומוגני. אבל יחסו של העם אל הדמוקרטיה סובל מן העובדה שהיא באה לגרמניה באיחור-זמן, כלומר לא בימי גאותו של הליברליזם הכלכלי, וכן משום שהובאה מבחוץ והונהגה בארץ על-ידי המנצחים. הרגשה זו מובעת אמנם לעתים רחוקות, כי לפי-שעה החיים במשטר הדמוקרטי טובים מדי, וכן מפני הניגוד שבין תחושה כזאת ובין שותפות-האינטרסים, המבוצרת בבריתות מדיניות, עם המערב, ובעיקר עם אמריקה. אולם הטינה נגד החינוך-מחדש מעידה בעליל על רחשי-הלב. אפשר לומר ששיטת הדמוקרטיה המדינית אמנם נתקבלה בגרמניה כדבר הקרוי באמריקה a working proposition, כדבר פועל, שאיפֶשֶׁר עד כה את הרווחה אף קידם אותה. אבל הדמוקרטיה לא התאזרחה עד כדי כך שיראו בה הפריות ענין שלהם, ועד כדי שיפירו כי הם עצמם נושאים של התהליכים ההיסטוריים. לכן היא

נראית בחינת שיטה אחת מהרבה, משל כאילו ניתן להם לבחור, מתוך גליון של דגמים, בין קומוניזם, דמוקרטיה, פ'אשיזם ומלוכנות; לא כדבר הזהה עם העם גופו, ביטוי לבגרותו. הם מעריכים אותה על-פי הצלחתה או על-פי כשלונה, אשר חלק בהם גם לאינטרסים פרטיים מסוימים. אין הם רואים בה את אחדות האינטרס הפרטי עם האינטרס של הכלל, אף יש להודות כי ייצוגו הפרלמנטרי של רצון העם במדינות-ההמונים בנות-זמננו מקשה למדי על ראייה כזאת. תכופות תישמע בגרמניה, בין גרמנים לבין עצמם, ההשקפה המוזרה שהגרמנים לא בשלו עדיין לדמוקרטיה. חוסר-הבגרות הופך להיות אידיאולוגיה, בדומה לאותם בריונים צעירים המבקשים להתחמק מלתת את הדין על מעשי-אלימות שבהם נתפסו, בטענה שהם נמנים על קבוצת בני הטיפש-עשרה. המגוון שבטיעון זה מצביע על סתירה בולטת בתודעה. האנשים המנצלים בצורה כה בלתי-תמימה את העובדה שהם תמימים ובלתי-מבוגרים מבחינה פוליטית, מרגישים עצמם כבר, מצד אחד, נושאי מדיניות, אשר בידם לקבוע את גורלם ולעצב את החברה דרך-חירות; אך מצד שני נתקלים הם בגבולות הנוקשים ששמו לכך המסיבות. הואיל וקצרה ידם מלהבקיע גבולות אלה במחשבתם, מיחסים הם את סיבות חוסר-הברייה לעצמם, או לרמי-המעלה, או לזולתם. ואז הם מפלגים עצמם שוב לנושא ולמושא. והרי ממילא האידיאולוגיה השוררת כיום טוענת שפכל שבני-אדם נתונים במצבים אובייקטיביים שאין להם שליטה עליהם, אם למעשה ואם בהפרתם הפנימית, יותר נוטים הם לסובייקטיבי-זציה של אותו חוסר-שליטה. בעקבות המימרה שהפל תלוי באדם בלבד, תולים הם באדם גם מה שתלוי בתנאים; כתוצאה מכך אין מי שיבדוק את התנאים כדי לשנותם. בלשון הפילוסופיה ניתן היה לומר, מן-הסתם, כי התנכרות העם לדמו-קרטיה משקפת את התנכרות החברה לעצמה.

הפולט שבתנאים אובייקטיביים אלה הוא אולי התפתחותה של המדיניות הבינלאו-מית. לכאורה הריהי מצדיקה, בדיעבד, את התנפלותו של היטלר על ברית-המועצות. הואיל ואחדותו של העולם המערבי מתבטאת בעיקר בהתגוננות מפני האיום הרוסי, נראה הדבר כאילו מתוך סכלות בלבד הרסו המנצחים של 1945 את המבצר המוצק נגד הבולשביזם, כדי לשוב ולהקימו מחדש מקץ שנים מעטות. מ"היטלר הרי אמר זאת תמיד" מוליכה הדרך חיש-מהר אל ההיקש שגם בעניינים אחרים היה הדין עמו. רק נואמים של בימות יום-א' יוכלו לדלג במליצותיהם על העובדה ההיסטורית הרתי-האסון שאותה תפיסה שהניעה בשעתה את צ'מברליין ושכמותו לסבול את היטלר כנושא-החרב נגד המזרח האריכה ימים אחר חורבנו של היטלר. אכן, עובדה הרתי-אסון. שהרי איומו של המזרח לבלוע את מערב-אירופה נראה בעליל. מי שאינו קם כנגדו, חוטא בַחזרה על ה־appeasement הצ'מברלייני. רק זאת שוכחים—רק זאת!—שאינם זה גופו לא הופעל אלא עקב פעולתו של היטלר, שדווקא הוא הביא על אירופה את הדבר שלפי רצונם של הפייסנים היה צריך למנעו במלחמת-ההתפשטות שלו. התפתחות מדינית זו, יותר מגורלו של הפרט, היא דוגמה לשרי-שרת-עוונות. ההתנגדות למזרח נושאת בחובה דינאמיקה מסוימת, המעוררת את

שהיה־ועבר בגרמניה. אידיאולוגית—כי סיסמת המערכה נגד הבולשביזם שימשה תמיד הסוואה לאלה שיחסם לחירות לא היה טוב יותר מיחסו שלו; וכן גם מעשית—כי לפי השקפה שאומתה עוד בתקופת היטלר, כופה כוח־המחץ הארגוני של מש־טרים טוטאליטריים משהו ממהותו על מתנגדיו. כל זמן שקיימים הבדלי הרמה הכל־כלית בין המזרח למערב, יש למשח־הפיתויים הפ־אשיסטי סיכויים להתקבל על ההמונים יותר מן התעמולה המזרחית, אף שעדיין אין הבריות רואים עצמם נדחקים אל ה־אולטימה ראציו־הפ־אשיסטית. אבל שתי צורות־המשטרים הטוטאליטריות יש להן אותם דפוסים. טעות גמורה היינו טועים בהערכת א־פיינ, האוטוריטרי בהכ־רח, אילו ביקשנו לגזרן מתוך אידיאולוגיה מדינית־כלכלית מסוימת; נדידתם הזכורה־היטב של מיליוני בוחרים לפני 1933 בין המפלגות הנאציונל־סוציאליסטית והקומוניסטית אינה תופעה שבאקראי גם מבחינת הפסיכולוגיה החברתית. מחקרים אמריקאיים הוכיחו כי תהליך זה אינו עולה בהכרח בקנה אחד עם אמות־מידה מדי־ניות וכלכליות. תכונות אחרות אפייניות לו יותר: חשיבה במושגים של כוח מול חוסר־אונים, נוקשות, אי־יכולת להגבה, שיגרתיות, קונפורמיזם, תודעה־עצמית לקויה, ולבסוף—היעדר כושר חווייתי. בעלי תכונות אלו מזדהים עם שלטון באשר הוא שלטון יותר ממה שהם מזדהים עם תכנים מיוחדים. ה־אני" שלהם חלש, ביסודו של דבר, ולכן נזקקים הם לתחליף בצורת הזדהות עם קיבוצים גדולים וחיפוי מצדם. אולם תופעה זו אינה נובעת מרשעותו של עולם אף לא מתכונותיו, המיוחד־דות־כביכול, של האופי הלאומי הגרמני. היא נובעת מן הזיהוי שבין הקונפורמיסטים, המטפחים קשרים עם מנופי המנגנון השלטוני, ובין אלה שהם, בכוח, אנשי הפמליה של משטר טוטאליטרי. ומלבד זאת הרי אשליה היא לחשוב שהמשטר הנאציונל־סוציאליסטי כל־כולו היה רק פחד וייסורים, גם אם כך נתפרש אף לרבים מתומכיו שלו. רבים־מספור עשו חיל בימי הפ־אשיזם. חוד הטרור מכוון היה רק נגד קבוצות מעטות, ומוגדרות הגדרה מדויקת־ביחס. לאחר תקופת המשברים שלפני היטלר גברה בימי השלטון הנאצי הרגשה ש־יש מי שדואג, לא רק כאידיאולוגיה של מסעות־KdF ("כוח מתוך חדוה") ושל עציצי־פרחים באולמות בתי־חרושת. אכן, בניגוד לאסכולת ה־laissez faire גונן העולם ההיטלראי במידה ידועה על אנשי־שלומו מפני פגעי־הטבע החברתיים, שעד אז היו הבריות מופקרים להם. הוא קבע את ההתגברות האלימה על משברים כלכליים כהנחיית־יסוד, שאותה הגשים בנסיון בר־ברי של ניהול החברה התעשייתית על־ידי השלטון הממלכתי. ה־השתלבות" המפורסמת, אותו ציפוף ארגוני של הרשת החברתית למען תלפוד בתוכה הפל, הגנה גם מפני הפחד הכללי ליפול בין חוטי הרשת ולטבוע. רבים־מספור דימו בנפשם שעל מקום הקור של המצב המנופר באה, ולו גם באורח מלאכותי, הרגשת החום של היחד. השותפות העממית של בלתי־חפשים ובלתי־שווים היתה שקר; אולם שקר זה היה הגשמה של חלום בורגני רע אך עתיק. המשטר שהעניק גמול כזה נשא בחובו את זרע חורבנו שלו: פריחתו הכלכלית של הרייך השלישי היתה מושתתת במידה רבה על החימוש לקראת המלחמה, שהביאה עליו את השואה.

אולם אותו זכרון רפה שעליו דיברתי מתקומם נגד קבלת טיעון זה. הוא מאיר בעקשנות על התקופה הנאצית, שבה התגשמו חלומות-השררה הקיבוציים של בודדים חסרי-אונים, שרק בתורת שררה קיבוצית כזאת נחשבו בכלל בעיני עצמם. שום ניתוח, אף לא המשכנע ביותר, אין בו כדי לבטל, לאחר מעשה, את עובדת ההתגשמות הזאת ואת כוחות-הדחף שהיו מושקעים בה. אפילו משחק ה־*va banque* של היטלר לא היה כה נטול-הגיון ככל שנדמה אז בעיני ליברלים בעלי תבונה בינונית, או כפי שהוא נדמה כיום בעיני המסתכל-לאחור. היטלר ביקש להפוך את חימושה של גרמניה, שאותו קידם בקצב ובהיקף בלתי-משוערים, ליתרון, ולו גם זמני, על-פני מדינות אחרות. מבחינת המטרות שאליהן שאף לא היה זה חשבון-סכלות כל-עיקר. כל הסוקר את קורות הרייך השלישי, ובמיוחד את קורות המלחמה, יראה בעליל כי הרגעים בהם היתה ידו של היטלר על התחתונה היו מקריים בלבד. אותו סוקר יבין כי, בסופו של דבר, הכריע הפוטנציאל הטכני-הכלכלי העדיף של שאר ארצות תבל, שמיאנו להיכבש. לשון אחרת: מה שהכריע היה, בעצם, כורח סטאטיסטי ובשום פנים לא התפתחות הגיונית שאפשר להצביע עליה שלב-שלב. אוהדי הנאציזם-סוציאליזם ששרדו לאחר תבוסתו אינם זקוקים לפילפולים רבים כל-כך כדי לשכנע את עצמם ואת זולתם כי העניינים יכלו גם להתפתח אחרת: בעצם נעשו רק שגיאות; מפלתו של היטלר היתה מקרה של ההיסטוריה העולמית, שרוחה-עולם אולי עוד תתקן אותו.

מן הצד הסובייקטיבי, מבחינת נשמת האדם, העלה הנאציזם-אל-סוציאליזם עד לאינ-סוף את הנרקיסים הקיבוצי, או במונח פשוט יותר: את היוהרה הלאומית. נטיות נרקיסיות באות על סיפוקן—ואפילו אין זה אלא תחליף של סיפוק—בהזדהות עם הכלל אצל אותם פרטים שהעולם הקשוח שוב אינו מבטיח להם רבות. נרקיסים קיבוצי זה נפגע קשה על-ידי התמוטטות המשטר הנאצי. הפגיעה אירעה בתחום העובדתי בלבד, בלא שיחדיר אותה הפרט לתודעתו ועל-ידי כך יוכל להתגבר עליה. זו המשמעות הפסיכולוגית-החברתית של הדיבור על העבר שלא-עופל. נעדרה גם אותה בהלה האמורה להופיע—כדברי פרויד ב"פסיכולוגיה ההמונים וניתוח ה'אני'" — במקום ובזמן שמתמוטטים זיהויים קיבוציים. אם לא נבטל מכל-וכל את תורתו של הפסיכולוג הגדול, הרי נותרת לפנינו רק מסקנה אחת: אותם זיהויים ואותו נרקיסם לא נהרסו כלל; הם מוסיפים להתקיים וללחוש במסתרים, בתת-מודע, ועל כן במשנה-כוח. התבוסה לא "אושרה" בתוך הנשמה פנימה, ממש כשם שלא "אושרה" אחר 1918. הקולקטיב המשולב על-ידי היטלר עדיין הוסיף להחזיק מעמד כאשר נראתה כבר ההתמוטטות בעליל; עדיין הוסיף להתרפק בתוחלת-שווא על המחשבה בדבר אותו נשק סודי, שלמעשה היה בידי היריב. מן הבחינה הפסיכולוגית-החברתית ניתן איפוא להניח כי הנרקיסים הקיבוצי שנפגע אורב ומחכה לפיצויו, כי הוא נאחו בכל דבר שבו העבר חופף, באורח מודע, את המאויים הנרקיסטיים, וכי מתעתד הוא אולי לעצב גם את המציאות עצמה עד שדומה יהיה כאילו אותה פגיעה לא היתה ולא נבראה. זאת השיגו, במידת-מה, התנופה הכלכלית והתודעה של

כמה־חרוצים־אנחנו. אבל ספק בידי אם מה־שקרוי הנס הכלכלי—שאמנם הכל שותפים לו, אך עם זאת הכל מדברים עליו גם בעוקצנות מסוימת—מגיע באמת, מבחינה פסיכולוגית־חברתית, לאותם מעמקים שאפשר היה לשערם בזמנים של יציבות יחסית. אין אדם רשאי ליהנות הנאה שלמה מן הרווחה בעוד הרעב מוסיף לשלוט ביבשות שלמות, אף כי טכנית ניתן היה לחסלו. כשם שהצופה בקולנוע מצחקק בקנאה למראה גרגרן זולל התוחב את מפיתו אל מאחרי צווארוננו, כך אין האנושות מרשה לעצמה לרוות נחת שאת מחירה רואה היא במחסור הנמשך. הטינה פוגעת בכל אושר, ובתחושת־האושר־העצמית של הפרט בכלל זה. השובע היה למלת־גנאי אף שאין בו כל פגם פרט למציאותם של אנשים שאין להם מה לאכול. האידיאליזם־כביכול, הלועג ביוהרה כה רבה, בגרמניה של היום דווקא, לחמרנות־כביכול, הורתו ביצרים מודחקים ולא, כסברתו, בעמקו הרוחני. שנאת הנחת מולידה בגרמניה אי־נחת מן הרווחה, ותחושה זו מסייעת לראיית העבר כטראגדיה. אולם אותה הרגשה של אי־נוחות בשום־פנים־ואופן אין נביעתה ממעי־נות עכורים בלבד; נובעת היא גם ממקורות ראציונליים. הרווחה היא פרי מסיבות ואין איש בוטח שתימשך עד בלי די. מי שמתנחם במחשבה שמאורעות מסוגו של "יום־ששי השחור" ב־1929 והמשבר הכלכלי שבא בעקבותיו אינם עלולים להישנות, הריהו בוטח ממילא, בעצם סברתו זו, בשלטון ממלכתי חזק שעל הגנתו אפשר יהיה לסמוך גם כאשר תחדל החירות הכלכלית והמדינית. מסתבר שעוד בעיצומה של רווחה, אפילו בימי מחסור בידיים עובדות, רוב הבריות רואים עצמם בסתר לבם כמובטלים־בכוח, כמקבלי־צדקה, ומתוך כך כמושאי החברה ולא כנושאייה. ראייה כזאת היא סיבה נבונה ולגיטימית לחלוטים לתחושת אי־הנחת שלהם. ברי כי תחושה זו אפשר להפנותה לאחור בשעת־כושר ולנצלה לרעה כדי לחדש את הפורענות.

תמונת־המאויים הפ'אשיסטית מתמוגת כיום בלי ספק עם לאומנותן של "הארצות הנחשלות", ששוב אין קוראים להן כך אלא "ארצות מתפתחות". הסיסמות שנשמעו עוד בימי המלחמה, על מעצמות־המערב הפלוטוקרטיות לעומת האומות הפרולטריות, ביטאו את ההסכמה עם אלה שחשו עצמם מפגרים בתחרות האימפריאליסטית ורצו אף הם לתפוס מקום ליד השולחן. קשה להבחין באיזו מידה יונקת מגמה זו מן הזרם הנסתר, האנטי־ציביליזטורי והאנטי־מערבי, של המסורת הגרמנית, ואם גם בגרמניה מסתמנת התחברות בין הלאומנות הפ'אשיסטית והקומוניסטית. הלאומנות כיום היא בעת־זו־בעונה־אחת עוברת־בטל ואקטואלית. עוברת־בטל, משום שהמדינה הריבונית הבודדת קיפחה, לפחות ביבשת־אירופה המתקדמת, את ממשותה ההיסטורית עקב התחברותן הפפויה של מדינות לגושים גדולים בהנהגת החזקות־שבחבורה, וכן עקב התפתחות הטכניקה של החימוש. רעיון האומה שימש לפנים מבע לאחדות־אינטרסים כלכלית של אזרחים חפשים ועצמאיים מול מיגבלותיו הטריטוריאליות של הפיאודליזם; כיום הפך רעיון זה עצמו להיות מיגבלה מול הפוטנציאל, הנראה־בעליל, של כלל החברה. עם זאת אקטואלית היא הלאומנות משום שרק ברעיון

האומה, המוסיף לשמש ביטוי לאיגוד-אינטרסים במשק הבינלאומי, יש די כוח לרתימת מאות-מיליונים בני-אדם למען מטרות שאין הם יכולים לשייכן לעצמם באורח בלתי-אמצעי. הלאומנות שוב אינה מאמינה בעצמה אמונה שלמה, ואף-על-כן נזקקים לה כאמצעי יעיל לגיוס הבריות למעו תכנים שהתישנו מבחינה אובייקטיבית. אף בעיניה-היא אינה טובה ושלמה כיום; היא מעומעמת בכוונה-תחילה, ומכאן קווי-פניה המעווים כשל מסכת-מפלצת. קווים אלה מעולם לא נעדרו מפרצופה של הלאומנות, שפן היא יורשתם של חוקי-שבטים ברבריים ופרימיטיביים; אלא שלא היו חמורים כל-כך כל עוד עמד הליברליזם, הלכה-למעשה, על שמירת זכויותיו של הפרט גם כהנאי לרווחתו של הכלל. רק כאשר הגדישה את סאתה, בעידן היסטורי מסוים, נעשתה הלאומנות סאדיסטית והרסנית בתכלית. מסוג זה של שגעון-רדיפה פאראנואידי היה זעמו של העולם ההיטלראי נגד כל השונה ממנו; וכוח-משיכתן של תכונות אלו דווקא כמעט לא פחת מאז ועד עתה. הפאראנואיה—מטבעה היא מידבקת. הפאתולוגיה של הפרט, ששוב אינו מסוגל להיתאם מבחינה נפשית לעולם ונסוג אל תוך ממלכת דמיונותיו הפנימית, מתאשרת על-ידי דימויי-טירוף קיבוציים מסוג האנטישמיות. לפי תורתו של הפסיכואנאליטיקן אַרנסט זימל, אף עשויים חזיונות אלה להציל מטורף-למחצה מטירוף גמור. צד השגעון הטמון בלאומנות, הנחשף כיום לעיני-כל בפחד המוצדק מפני שואות חדשות, הוא גם המקדם את התפשטותה. שגעון זה הוא התחליף לחלום שתתקן האנושות את העולם במלכות-אנוש, אותו חלום שהעולם מגרשו בעקשנות קשוחה מלב האנושות. אך הלאומנות החולנית מביאה עמה בהכרח כל מה שאירע מ-1933 עד 1945.

הפ'אשיזם עודו חי; ההתגברות על העבר, שמרפים לדבר עליה, לא הושגה עד היום הזה ותחריה באה השיכחה הריקה והקרה; כל אלה נובעים מהמשך קיומם של תנאי-היסוד החברתיים האוביקטיביים שחוללו את הפ'אשיזם. הפ'אשיזם מעיקרו איננו תולדה של גורמים סוביקטיביים. בגלל המשטר הכלכלי, ועל-פי דוגמתו גם ארגון הכלכלה, נמצא רוב הציבור עתה כבעבר במצב של תלות בהתפתחות שאין הוא יכול להשפיע עליה, כלומר במצב של חוסר-בגרות. ברצותו להיות אנוס רוב זה להסתגל למצב הקיים, להיכנע לו, ולמחוק אותה סוביקטיביות אוטונומית הנמשכת אל רעיון הדמוקרטיה. לשון אחרת: הוא מסוגל להתקיים רק תמורת ויתור על עצמיותו. גילוי הקשר המסנוור הקיים בין גורמים אלה כרוך במאמץ קשה של ראייה צלולה, אולם סדרי-חיינו, ובתוכם ניפוח תעשיית-התרבות לממדים חובקי-כל, מונעים ראייה זו. הצורך בהסתגלות, בהזדהות עם הקיים, עם הנתון ועם השלטון, הוא היוצר את הפוטנציאל הטוטאליטרי, וזה מתעצם-והולך מכוח הזעם שנולד וגובר מפורח ההסתגלות. אין המציאות מגשימה את האוטונומיה שמושג הדמוקרטיה מרמו עליה והמוליכה אולי, בסופו של דבר, אפילו עד לאושר; מכאן אדישותם של הבריות, אם לא שנאתם הנסתרת, למציאות זו. מתברר להם כי צורת-הארגון המדינית אינה הולמת את דרישות המציאות החברתית והכלכלית. כמו שהם

עצמם אנוסים להסתגל, כך מצפים הם להסתגלות מצד דפוסי החיים הקיבוציים, מהגם שתולים הם בהסתגלות זו תקוות לפישוטן ויישורן של מערכות המדינה, הדומה בעיניהם למפעל-ענק העומד בעיצומה של תחרות הכלכלית. אלה השרויים בחוסר-אונים מוחלט אינם יכולים לסבול אפילו את דימויו של מצב מתוקן; הם מעדיפים להיפטר מכל התחייבות לאיזו אוטונומיה, שעליה הם אומרים בלעג שממילא לא יבלו אותה, ולהטיל עצמם לתוך כור-היתוך של ה"אגני" הקיבוצי.

הגזמתי בתיאור הקדרות, על-פי הכלל שרק ההגזמה משמשת כיום מדיום של האמת. פוונתי היתה להצביע על מגמה הפועלת מתחת לפני-השטח של היומיום, בטרם תציף את הסכרים המוסדיים הניצבים כנגדה לפי-שעה. סכנה זו יותר משהיא נובעת מן האנשים היא אובייקטיבית. כאמור, יש הוכחות לכך שהדמוקרטיה על כל הכרוך בה כובשת כיום את הבריות כיבוש עמוק יותר מאשר בימי ניימאָר. בנסותי להבליט בהערות אלו את מה שאינו נראה על-פני השטח, פסחתי על ציון עובדה שכל בר-דעת יצביע עליה מן-הסתם ושהיא בעלת משמעות פסיכולוגית-חברתית: שחייה החמריים של החברה מ-1945 ועד היום זכו בתוך הדמוקרטיה הגרמנית להתפתחות עזה ועשירה יותר מאי-פעם בעבר. אין אולי משום אופטימיות מוגזמת בטענה שסיכויי הדמוקרטיה הגרמנית והסיכויים להתגברות-של-אמת על העבר נאים הם למדי, על-תנאי שיובטח הזמן הדרוש להתפתחות זו. אלא שבמושג הזמן טמון, בהקשר זה, בעת-ובעונה-אחת משהו תמים וקונטמפלטיבי (במובן הרע של המלה). אין אנחנו צופים בלבד בהיסטוריה העולמית, הרשאים לשוטט להם באולמותיה בלא שיינזקו; ההיסטוריה העולמית, שמיקצבה דומה והולך למיקצב של שואה, אינה מעניקה לנושאי פרק-זמן שבו ישתפרו הדברים מאליהם. כאן מתעורר מיד הצורך בחינוך למחשבה דמוקרטית. בראש-וראשונה חייבת הסברת העבר הקרוב לפעול נגד השיכחה, שבקלות יתירה היא נסמכת אל צידוקו של הנשכח: דוגמה לכך הם אותם ההורים שילדיהם שואלים אותם שאלות מטרידות על היטלר והם משיבים על כך—כדי לנער את חצנם—בהעלותם את הצדדים הטובים של אותה תקופה ובאמרם כי בעצם לא היתה גרועה כל-כך. אופנה היא בגרמניה לרטון נגד ליקויי ההוראה הפוליטית, ואכן ברור שאפשר לשפרה, אבל חוקרי הסוציולוגיה של החינוך יש כבר בידיהם נתונים המצביעים על כך שההוראה הפוליטית, במידה שהיא נהוגה ברצינות ולא כמצוות-אנשים-מלומדה, ברכתה עולה על מה שמקובל לחשוב. אך מי שמתיחס כמוני בחומרה כה רבה לפוטנציאל האובייקטיבי שבהמשך קיומו של הנאציזם-סוציאליזם, ממילא הוא חייב להכיר בגבולותיו של חינוך הסברתי. חינוך זה, בין סוציולוגי ובין פסיכולוגי, אינו מקיף למעשה אלא את אלה המוכנים לקבלו ואשר מתוך כך הם מחוסנים מראש מפני הפ'אשיזם. אף-על-פי-כן אין לוותר גם על חינוקה של קבוצה זו, באמצעי הסברה, נגד "אי-דעת-הקהל". אדרבה: אפשר לשער שמתוך קבוצה זו תצאנה עתודות שתפעלנה בתחומים השונים עד כדי הקפת יריעה כולה. ככל שתגבר תודעתם-העצמית של עוסקים במלאכה זו, כן יגברו סיכויי פעולתם. מובן-מאליו שבקבוצות

אלו אינן להסתפק בהסברה. אין אני רוצה לדון כאן בשאלה, הקשה וכבדת-האחריות, באיזו מידה הצליחו לעסוק עד כה, אגב נסיונות ההסברה הפומבית, בפרשיות העבר. לא מן הנמנע הוא שהרצון לכך עורר התנגדות עקשנית והשיג את היפוכו של הרצוי. כשלעצמי, סבור אני שהסכנות הטמונות במודע פחותות תמיד מאלו שבבלתי-מודע, במודע-למחצה ובטרור-מודע. הרבה מאד תלוי בשיטת הצגתו של העבר: האם מסתפקים בתוכחה סתמית ואין מתקדמים מעבר לה, או שמא משפילים להתמודד עם האימים מתוך רצון עז להשיג, אחרי ככלות הכל, גם את הלא-מושג. ברי כי דבר זה מחייב את חינוכם של המחנכים. דבר זה לוקה בגרמניה משום שאין בה, או כמעט אין בה, מה שקרוי באמריקה מדעי-התנהגות (behavioural sciences). צורך דחוף הוא לנו להנהיג באוניברסיטאות לימוד מוגבר של סוציולוגיה שתהלום את המחקר ההיסטורי של תקופתנו. תחת להעמיק בפילפוף לים על הווית האדם, היתה הפידגוגיה חייבת לעסוק בענף זה, שפה מרבים אצלנו להתלונן על הזנחתו. הקרימינולוגיה, למשל, עודה רחוקה בגרמניה מלהגיע לרמה הבינלאומית. אך בראש-זובראשונה יש לחשוב כאן על הפסיכואנליזה, שמוסיפים להצר את צעדיה כבעבר. יש שהיא נעדרת לחלוטם מעל-פני שטח, ויש שמנהיגים תחתיה תורות המתפארות אמנם בהתקדמותן מעבר למאה הי"ט, הידועה (בעיניהן) לשימצה, אלא שלמעשה מפגרות הן אחר תורתו של פרויד, ואולי אף קמות עליה לסתרה. ידיעת הפסיכואנליזה לאשורה ולדיוקה חשובה כיום יותר מאי-פעם בעבר. שנאתה כמותה כשנאת היהודים, לא רק משום שפרויד היה יהודי אלא משום שעיקרה של הפסיכואנליזה היא אותה תודעה-עצמית בקרתית המעלה את חמתם של האנטישמים. אף כי אין אפשרות—ולו אך בגלל גורם הזמן—לבצע מעין אנליזה של-המונים, הרי קביעת מקום מוסדי לפסיכואנליזה מדויקת היתה משפיעה השפעה בריאה על האקלים הרוחני בגרמניה. ודי היה לנו אילו השיגה השפעה זו דבר אחד בלבד: שיבינו הבריות כי תחת להרביץ מכות על ימין ועל שמאל, שומה עליהם לחשוב על עצמם ועל יחסם אל אלה שהתודעה הסתומה תוקפתם בשצף-קצף. מכל-מקום, אלה העושים נסיונות של התנגדות סובייקטיבית לפוטנציאל האובייקטיבי של הסכנה אל להם להסתפק בתיקונים קלים, שאין בהם אפילו כדי הצגת הנושא. לדוגמה: הצבעה על הישגיהם הגדולים של היהודים בעבר, אפילו היא תואמת את האמת, אינה מועילה הרבה; ריח של תעמולה נודף ממנה. והרי התעמולה—הטיפול הראציונלי בתחום האיראציונלי—היא זכותם של משטרים טוטאליטריים. המתנגדים למשטרים אלה אל להם לחקותם על-ידי שימוש בשיטור תיהם; בלי ספק תהיה ידם על התחתונה. הפלגה בשבחם של יהודים, המציינתם כקבוצה נפרדת, רק מזכה את האנטישמים ביתרון. הקושי בביטול האנטישמיות נובע מן העובדה שאנשים רבים-מספור נזקקו לה בנפשותיהם לשעבר ובצורה רפה יותר, מן הסתם, עודם נזקקים לה כיום. כל הנעשה על דרך התעמולה נשאר דור-משמעי. סחו לי על אשה שנכחה בהצגת מחזה מיומנה של אנה פראנק ואחר אמרה, מזועזעת: כן, אך הרי את הנערה הזאת לפחות צריכים היו להשאיר בחיים. כצעד

ראשון להבנה, ודאי גם זו לטובה. אולם מקרה הפרט, שבא להאיר את פרשת-האימים בכללותה, הפך בתוקף האינדיבידואליזציה שלו להיות אליבי בשביל אותה פרשה כללית אשר בשל כך נשכחה מלב האשה. על אף האמור בזה, אין תהיות סבוכות אלו באות להניא מישהו מלהציג מחזה כ"אנה פראנק" ודומיו, שהרי השפעתם מופנית בכל-זאת אל הפוטנציאל של הטוב, וזאת למרות התנגדותנו הפנימית להם וחרף החטא שהם חוטאים, כמדומה, לכבוד המתים. זאת ועוד: אף שוודאי רצויים מיפגשים ופגישות בין גרמנים צעירים ובין ישראלים צעירים, איני מאמין כי ניתן להשיג בהם הרבה, והוא הדין בכנסים אחרים של ידידות. יותר מדי יוצאים כאן מתוך ההנחה שהאנטישמיות יש לה נגיעה יסודית ליהודים וכי אפשר להילחם בה על-ידי חוויות ממשיות של פגישות עם יהודים. והרי האנטישמי האמיתי מצטיין בהעדר כשרו החוויתי ובאטימותו בפני כל פנייה ודיבור. הואיל והאנטישמיות מעוגנת, בראש-וראשונה, בגורמים חברתיים-אוביקטיביים ורק בשורה שניה באנטישמים, הרי אלה האחרונים חייבים היו, כלשון ההלצה הנאצית, להמציא יהודים לולא היו היהודים בנמצא. מי שרוצה להילחם באנטישמיות בקרב אלה שהם נושאים, אל נא ישליך את יהבו על כוח-שיכנוען של עובדות: האנטי-שמים יסרבו על-הרוב לקבלן, או שיקבלון כיוצאות-מן-הכלל. מוטב שיסוב הוויכוח על אנטי-שיחנו עצמם ועל הנעשה בנפשם, למען יבינו במודע את המניעים הפוע-לים בתוכם, שהם גורמי משפטם-הקדום בבעיות הגזע. הסברה המכוונת להתגברות על העבר מחייבת את הפנייה הזאת אל האדם-הנושא. את חיזוק תודעתו ומתוך כך גם את חיזוק עצמיותו. מן הדין כי בהקשר זה גם יובהרו לבני-שיחנו כמה תעלולי-תעמולה נצחיים המפעילים תכונות-נפש מסוימות. הואיל ותעלולים אלה נוקשים הם באפיים ומוגבלים במספרם, אין קושי מיוחד למינם, להציגם ברבים ולהשתמש בהם בחינת נסיון. ניהול הסברה סובייקטיבית כזאת הלכה-למעשה מצריך מאמץ משותף של פידגוגים ופסיכולוגים, על-תנאי שלא יתחמקו הללו, באמתלה של אוביקטיביות מדעית, ממילוי תפקיד זה, שאין כיום בענפי המדע שלהם דחוף ממנו. אולם לאור העצמה האובייקטיבית הניצבת מאחרי הפוטנציאל (הפ'אשיסטי) המוסיף להתקיים לא יהיה די בהסברה סובייקטיבית, אפילו תבוצע במרץ ובממדי-עומק שונים מאשר בעבר. אלה הרוצים להציב מול הסכנה האובייקטיבית ערך-נגד אובייקטיבי, אל להם להסתפק ברעיון ערטילאי, אף לא ברעיונות החופש וההומאניות, שפינתיים למדנו כי בצורתם המופשטת אין להם משקל רב בעיני הבריות. הואיל והפוטנציאל הפ'אשיסטי פונה אל האינטרסים, ולו גם המוגבלים, של בני-האדם, הרי האמצעי-שכנגד מן הדין שיימצא אף הוא בפנייה, המשכנעת באמיתותה, אל האינטרסים שלהם, והפעם אל האינטרסים הישרים ביותר. מי שאינו נוטה לפסיכולוגיזציה מופרזת לא יירתע מלהצביע על העובדה שהסבל שגרמה המלחמה לתושבי גרמניה לא הספיק אמנם להדברת הפוטנציאל הפ'אשיסטי אך לפחות הקים משקל-נגד לעומתו. יש להזכיר לבריות את הפשוט ביותר: שהתחדשותו הגלויה או המוסווית של הפ'אשיזם פירושה מלחמה, ייסורים ומחסור במשטר של כפייה, ולבסוף, מן-

הסתם, גם הגמוניה רוסית באירופה. הקצרה: יש להזהירם שלא יילכו בדרך המוליכה לפורענות. רישומה של הנמקה זו יהיה עמוק בנפשם מכל הצבעה על אידיאלים או אף על סבל הזולת, דבר שבו הבריות נוהגים להקל ראש—כפי שידע כבר לארוש־פוקו. בהשוואה לסיכוי קודר זה אין תחושת־החולי הנוכחית אלא תפנוקים של מצב־רוח. אולם חרף כל עצמת ההדחקה עדיין לא נשכחו סטאלינגרד ולילות־ההפצצה עד כדי שייטשטש הקשר שבין התחדשות המדיניות שהולידה זוועות אלו ובין הסיפון של מלחמה פוגית שלישית. אפילו תצליח ההסברה, עדיין לא תחלוף הסכנה. ההתגברות על העבר תושלם רק עם חיסול סיבותיו של מה־שהיה. המשך קיומן של סיבות אלו הוא הגורם היחיד לכך שעד עצם היום הזה לא נשבר הפישוף של העבר.

(ת.ה.)

כריסטוף נוקל: הטווס

לא עוף-חול ראיתי עולה מאפורה של גרמניה.
כשנברתי באפר ברגלי, הפכתי
חרוכות סנפיר וקרן ושלחים—
אולם טוס ראיתי, מטרח באפר
בכנף אחת של עץ אחת ברזל,
גדל ומאדיר, והוא נפח
בפתיתים מקום שבערה האש מקדם
ונוצותיו פרש.

עורבים זקנים ראיתי עולים מאפורה של גרמניה
וזמירים זיפנים נחרי-גרון
ותרנגולים שמקוריהם כדגי-חרב, קרחי-פרבולת,
שורקים-שרים שבחי העוף ההוא.
באפר האשים בלן אותם ראיתי נוחרים
מקום ששטפה הרוח, מסעת העשן הקר
על-פני המרחבים שאף מעט היה בהם מן הזהב, מן הנוצץ.

לא עוף־חול ראיתי עולה מאפּרה של גרמניה ;
אולם טוס ראיתי בעת הבהיקו נוצותיו,
ראיתיו פורש זנב בזיו־תפארת
באור נגדי של שמי־אפּריר ובקִי־קרח
וגם שמעתי תרועת עורב ודרור ואַרְאָה
סיעות של עקעקים הצוללות לתוך פז־נוצתו,
כנים עולות באפל מנוצותיו,
נמלים גדולות אוכלות עיניו.

(ש.ג.)

גינטר הרבורגר : נוף אחיד

הואיל ויש לי בית והואיל והשיפון מוצא חן בעיני, אני נשאר כאן. זאת ועוד, השכונה אינה גרועה. כולם רוצים לבנות; הם פרוטסטאנטים וחסכוניים. ובכן, אני משיג להם הלוואות ואת הביטוחים המתאימים, תאונות, חיים, שריפה, שטפון, גניבה ומוות. קודמי היה חרוץ, וגם אני כך. מרגע שאתה עושה את הקפותיך בקביעות ואינך נלאה ללכת ולבקר שוב אצל כל אלה שגילו איזה ענין שהוא, הרי אתה יכול להפיק הכנסות רציניות מן הכפרים האלה. ובינתיים אני לומד את הניב המקומי שלהם. יש לזה ערך מסוים, כמובן.

העמדתי את הספה במטבח ואת הארון במסדרון. צרכים נוספים אין לי. את כל השאר גיבבתי בטרקלין והשארתי את שני החדרים שלמעלה ריקים. בשבילי זה הסידור המעשי ביותר. אני גר במטבח, אבל הבית כולו שייך לי. אני נהנה להעיף מבט בטרקלין, לעלות במדרגות ולראות את שני החדרים הריקים, להביט מן החלון, להתבונן בשאר הבתים, שעל כל חלונותיהם יש וילונות כי המעונות קרובים מאד זה לזה. אני לא תליתי וילונות אלא במטבח, אף כי אחד מן החלונות פונה אחורנית, אל שדה השיפון, ואותו ממילא אני משאיר פתוח חוץ מאשר בזמן שיורד גשם. ואת החלון השני שפונה אל הרחוב אני סוגר רק בזמן שאני מפעיל את הטלביזיה שלי, שנמצאת לרגלי ספת־ההיסב על שולחן צר ומוגבה. במלים אחרות, כשאני מביט בטלביזיה אני שכוב.

היזהר־לך, אמרה האשה המגודלת, הסמרטוטית הזאת בסינר־מטבח, גוש השומן הנפול האיום הזה, שבלוריתה דלילה וכתמים של זיעה על חולצתה; החביצה הממוססת הזאת אומרת לי, הגבוה והרוח, ששערותי סמיכות וגוזזות קצר ואני שזוף מפני שאני רוחץ בכל הנהרות ובכל אגמי־המים שבהם אני פוגש על דרכי, הכרח שתהיה זאת היא דווקא שתיעץ לי להיזהר!

לא עניתי שום דבר, צחקתי וחזרתי הביתה. יש לה שכל עקום, היא רוצה לרכוש לה חשיבות בעיני השכנות שלה, כשהן מפטפות על סף דלתותיהן או כשהן נשענות על השבכה ומקשקות מגן אל גן, בין שיחי השעועית המטפסת ובכורי־האביב, לפני לולי הארנבים, עלייד ערוגות הפרוב, בבוקר, לפני שייצאו הילדים מבית־הספר, ואחרי־הצהריים, עד שיחזרו הבעלים. אני חדש בשיפון; לכן הן מלהגות כאוות־נפשן. אבל אני בכל־זאת אתן לה את האופניים במתנה.

לא, לא אתן לה. זה יהיה שגעון גמור לתת לה במתנה זוג אופניים חדשות ומבריקות, אופני־מירוץ, עם צמיגי־מירוץ מיוחדים, חישוקים מצופים כרום ומסגרת של אמאיל כחול, אופניים צרפתיים עם כידון שפמוהו לא ראון עדיין בסביבה הזאת. אמא שלה תעיר הערות, תצעק, תקרוץ בעינה, תספיג לה נגיחות־מרפק בצלעותיה

וטפיחות על עצמות־הפּתף; היא תמשיך ותמשיך בזה עד שבסוף יתערב בעלה והם יכריחו אותה להחזיר לי את האופניים. היא תיאלץ להוביל אותן לכל אורך הרחוב עד ביתי ואני מתערב שברגע ההוא יהיו המון אנשים שיסתכלו מן החלונות. לא יהיה לה אומץ; וכי למה יהיה לה בזמן שכולם בולשים אחריה? בלי להעז לדפוק בדלת השעין את האופניים אל גדר הגן, את האופניים האלו היפות והיקרות, שהייתי רוצה לראותה רוכבת עליהן, מגלגלת את דוושותיהן, מסיעתן ברגליה השריריות, לראות את החצאית שלה מתבדרת וגם לשמוע אותה מצלצלת, הייתי רוצה, וללוות אותה רגע קל בעיני בשעה שתתכופף בסיבוב שבקצה השיפון—את האופניים הנוצצות האלו היא תשעין על גדר הגן שלי, כי גם לי יש גדר, שמאחריה אני מניח לדברים לצמוח כרצונם; ואחרי־כן תהיה מוכרחה לחזור על עקביה ולכבוש את גניחותיה. זה מעורר בי חשק לצחוק.

אני עצמי מזמן כבר תיארתי לי בדמיוני מה שהם מציירים לעצמם. ודאי, אני לבדי בבית, אבל יש לי טלביזיה. חוץ מזה, אני מקדים לשפב לישון מפני שלעתים קרובות אני מוכרח לצאת השפם בבוקר, כדי שאוכל ללכת ולראות את כולם; והם גרים רחוקים זה מזה. לעתים רחוקות גם חוזר אני הביתה למועד; עלי לשכנע את הכלבים הקמצנים האלה, את החנוונים האלה, את הגלמים הנאלחים האלה, שאדיר־חפצם שיהיה להם בית, אבל אינם יכולים להשלים בנפשם לשלם את המחיר בעשרים או שלושים שנה. אלה דיונים שאין להם סוף, וגם הסברים וחישובים מסובכים של הון, ריבית והלוואות, ריבונר־של־עולם, לפעמים אני מגיע לאפיסת־כוחות גמורה. אבל אני מסתדר, אני מוצא המון הזדמנויות, הגברים עובדים, הנשים מדשדשות להן במטבחים שלהן וקוראות עתון או תוהות איזה תבשילים לבשל. אני אומר להן מה כתוב בעתונים, מה הן צריכות להכין, הן מקבלות בהכרת־טובה כל מה שבא מבחוף ומביא להן איזו הרגשה חדשה. די היה שאֶנקוף אצבע קטנה, אבל אינני עושה זאת. אני הולך לי לרחוף בנהרות ובאגמים שעל־ידם אני עובר, כי אני אוהב לרחוף, ואני מסתפק בחברתי־שלי, בעוד הן משוטטות להן במטבחים שלהן או בחדרי־המגורים שלהן וחושבות עלי בסתר מפני שזה גורם להן נחת־רוח. אני יודע בדיוק מה אני רוצה. היתה לי כוונה לתת לה משהו, לפחות את האופניים, אבל עכשיו היא לא תקבל שום דבר. זה מצחיק אותי והיא מעוררת בי רחמים. בגילה הייתי עושה כל דבר שבעולם בשביל זוג אופניים יפות.

הגעתי רק עד לבטן של הגדולים בזמן שהייתי הולך, במזג־אוויר נאה, עם החבר שלי לתחנה. היינו מתישבים בצל, הוא היה מנגן באקורדיאון ואני הייתי מידלל. היו לנו מכנסי־עור קצרות וכובעים ירוקים. האנשים שהיו יורדים מן הרכבת כדי להינפש בחורנו הקטן, ובתקופה ההיא היה הדבר קורה לעתים קרובות, האנשים האלה היו מתרגשים מזה ששני הברנשים הקטנים, הגבוהים כמו שלושה תפוחים, מקדמים את פניהם בנגינה. הם היו נותנים לנו כמה פרוטות, נעצרים, רוצים לשמוע עוד, אבל אנו היינו מוכרחים לזוז מיד מפני שהרפבת היתה נכנסת לתחנה בצהריים בדיוק ואצל שנינו היו אוכלים בדיוק בצהריים. אף אחד משנינו לא הרוויח מעולם

יותר ממארק אחד; תמיד היינו מוכרחים להפסיק בגלל ארוחת-הצהריים. אחרי-כן אמא שלי ואמא של חברי הסכימו ביניהן שלא להרשות לנו עוד ללכת לנגן בתחנה מפני שלעולם אין לדעת מה יכול לקרות. זה הרתיח אותנו עד לשגעון, אבל עד-מהרה שכחנו. בעצם, מעולם לא היינו יכולים להגיע עד כדי קניית אופניים בפספ הזה ולא היה אפילו זוג אחד של אופני-מירוץ בכל הפפר. שוב נכנס בי חשק לצחוק.

אני נמצא בבית השיפון שלי, הוא שייך לי עכשיו; אני מרגיש את עצמי מאה-אחוז, ואני בולש. אבל הם לא יבואו, לא יחידים ולא בחבורות, הם לא יהלמו בדלת, לא ישברו את החלונות, לא יעשו שמות בגן ולא ינופפו באגרופיהם כמו שאני מדמה לעצמי. הם יושבים להם אל שולחנות-המטבח, מאחרי השולחנות של חדרי-המגורים שלהם, משקים אולי את גניהם, שלא את כולם אני יכול לראות מן המטבח שלי, או שהם בכלל בבית-המרזח ומדברים רק על כך, אלא אם כן שכחו זאת או שלא הבחינו בכך כלל. אפשר להגיע לידי בכי מרוב צער.

ודאי, יש הרבה ילדים בשיפון, אפילו זאטוטים נחמדים אדומי-לחיים ובעלי אפים קטנים ומטונפים, מוזהמי-ידיים ושרוטי-ברכיים; אינני יכול אפילו להעמיד פנים שהיא יפה במיוחד, אבל היא מוצאת חן בעיני. ברגע שאני חושב עליה, מיד אני רועד.

היא אמרה לי שבעוד ששה חדשים תעזוב את בית-הספר. אז שאלתי אותה מה היא רוצה להיות, כתבנית, זפנית, לא עלה רעיון אחר בדעתי. זה לא עניין אותה בכלל, היא רצתה לרחוץ בנהר, ודווקא במקום שגם אני רוחץ כשאני עובר שם במכונית. אותו יום אחרי-הצהריים, ובחום הזה, הלכה ברגל מהלך חמישה עד ששה קילומטרים כדי להגיע למקום שבו הנהר מתרחב, שבאמצעו איים קטנים של חול, ויש שם חול גם על החוף, ומאחור חורשות של עצי-ערבה. אני רוחץ שם תמיד עירום ומעולם לא פגשתי שם איש, מפני שאי-אפשר להגיע שמה במכונית; צריכים לחנות לפני החווה, לצעוד ברגל לאורך שדה השיפון, ונוסף לזה עוד לעבור מעל שתי גדרות, ודבר זה משעשע אותי מאד; אלו שתי גדרות-העץ היחידות שראיתי בסביבה הזאת; פרט לזה יש רק גדרות-תיל מחושמלות. נעצרתי וירדתי מן המכונית ברגע שנסתה מן הכביש ופנתה לשביל; היא שאלה אותי מיד אם גם אני הולך לרחוץ, לעתים קרובות ראתה אותי בשיפון, הוסיפה, הייתי חדש. עדיין לא ראיתי אותה אז מעולם. היא בת ארבע-עשרה.

עשיתי תפנית וחיפשתי את בגד-הים שלי במכונית. אז היא צחקה ואמרה שהיא ממש במקרה הביאה אתה בגדיים. נדהמתי; הבנות בגיל זה לעתים רחוקות הן מדברות בגילוי-לב כל-כך.

היא מיטיבה לשחות, אני מיטיב לשחות. מובן, אני חזק יותר, וכשאני שוחה שחיית-חזה במהירות ככל האפשר, אני מצליח אפילו לחצות את השיבולת שיוצר הנהר בין שני השרטונים. בטרם תתפשט היססה וחיפתה עד שאחליק לתוך החורש. מקום ששרטו אותי הענפים. בקושי הספקתי עוד להבחין איך היא מתרחקת לאורך החוף,

בכיוון איזה שיחים, ומסתובבת לעתים קרובות כדי לראות אם אני עוקב אחריה במבטי. היינו לבדנו, הפביש הוא רחוק מן הנהר והתנועה מעטה. לכן הזדרזתי וקפצתי מיד לתוך המים.

היא רזה, רגליה ארוכות מדי וזרועותיה מגוממות, יש לה עצמות־כתף שרק עור מעליהן והן מזדקרות מתחת לבגדיהם; יש לה שערות ארוכות שקלעה אותן לצמה והיא שזופה, שזופה יותר ממני. כאשר התקינה את בגדיהם שלה קודם שתיפנס למים הבחנתי ברצועה לבנה סביב ירכיה. אוף! אמרה, כמה זה קר!

אינני מכיר חוף יפה יותר, חול בקצוות ומאחור, הרחש הפסוף של עצי־הערבה; לא ראיתי שום חוף שבו החול לבן יותר עם שהוא עצמו נשאר אפל בגלל המים הנרפשים הבאים מן הערבה שבסביבה; הנהר רחב ועמוק, זורם לאטו וגורף כל מה שיוכל להפריע לזרימתו, מפני שהוא חזק מאד; מתוך הנהר הזה מבצבצים שני איי־החול הקטנים והזהים, שעשבים עלו בהם, והם נותנים לך אות מתי הרוח נושבת ואשר ביניהם חבויה אותה שיבולת שמגרה אותי לעבור אותה בשחייה מפני שבדוחק רב אני מצליח בזה. כשאני יושב על אחד האיים האלה, מיד יש בי חשק להיות בשני, לבנות סכר, לתקוע יתדות ולשזר המון ענפים, לדהור לאורך החוף, להיות ביבר ולחזור, לצלול ולסתום את הנהר שלי, לבלום את זרמו, להפוך אותו לבצה כדי שלא יבוא לכאן איש. והנה היא כאן, גם היא.

יש לה שוקיים זריזות של צפרדע וזרועות של ראשן, היא מעלה קצף במים ובלוריתה עטרה קטנה, נחשושית ומתפתלת. אני משיג אותה, ממלא את פי, ומלפנים אני משלח קשת מדויקת ישר על ראשה. אנו שוחים במעלה הנהר, אני נאבק נגד הזרם, מתמרק, מניח לה להשיגני; היא נצמדת אל רגלי ומניחה לי לגרור אותה.

לאמיתו של דבר לא הסתכלתי בה באמת אלא לאחר שהתלבשה שוב ולאחר שהגענו שוב לאורך השדה אל הכביש. היתה לה שמלנית של ילדה, סנדלים, על קצה זרועה תלוי היה לה גרתיקייד זעיר ואת החזה היתה דוחקת פנימה. אני גאה שהבחנתי בתגובה הזאת; אני מבין יפה מאד שהן מתביישות כשזה צומח. אני לא אח שלה ולא אבא שלה, סתם שכן רחוק. אין לי שום מושג בזה. היא רצתה בחליל לחלל בו, מטה שעלים קטנים בקצהו, הנה זאת רצתה. קצצתי ענף של עץ־ערבה וקלפתי אותו עד לצרור הנצרים שבקצה. ובעוד אנו צועדים בכיוון הפביש הצליפה באוויר במגלב הזה שנעשה על־רגל־אחת, מרטה שני עלים מענף אחד, חבטה באגודת עשבים, ערפה את ניצני־הזהב, היפתה בגדר־העץ; אחרי־כן נעצרה, התוותה אותיות S בחול. לקחתי את השרביט מידיה, הסתכלתי בה היטב, הצלפתי באוויר סמוך מאד לראשה, פעם אחת, אולי פעמיים, כמעט ופגעתי בעצמי; היא צחקה ומשכה בכתפיה בעוד אני חובט במקל, שהשמיע צווחת־מכאובים של ממש; ניפנפתי בו מעל לראשה, ואגב כך קצצתי שיערה אחת שהזדקרה מאחור והחזרתי לה את הענף. שוב נתנה קולה בצחוק ורצה קדימה. יש לה סתימה שחורה בשן קדמית אחת.

היא עדיין לא באה לעתים קרובות לאיים, החליטה לצאת לטיול יחידה לנפשה.

לשוטט בפביש, למרות החום, ושוב נשאה לדרך פעמיה; היא לא נכנסה למכוננית, אף כי ברצון הייתי מסייע אותה הביתה. כשהגיעה לפביש, על-יד האוטו, גימגמה, הסמיקה, לא אמרה עוד מאומה; אפשר היה לחשוב שהיא בת פחות מארבע-עשרה, אולי עשר... כמו שכבר אמרתי, אני אין לי מושג בזה. המשכתי בדרכי; בראי ראיתי שלא נסבה לאחור. היא חזרה הביתה.

עכשיו ודאי היא יושבת במטבח, על הספה, אוכלת, כמו כל תושבי השיפון, במטבח, שאין הם גרים בו כמוני, לשמאלה אביה, המדחס הזה, העצם הזאת שחורת-השער; ודאי הוא ממצמץ בשפתיו, טוחן בשיניו, בולע את בלעו, האישון נטוי נכחו, אחר-כך הוא מגלגל עיניים ולוטשן אל אשתו, היושבת מולו, מימין לבת, היחידה, היריבה, מפתח גן-העדן, שעוד-מעט תגמור את בית-הספר ואינה יודעת מה היא רוצה לעשות, דבר שבעיני האב הוא חשוב כקליפת-השום; אבל האם, השליה הנפוחה, שקך החלמון העצום הזה הממולא עמילנים ושומן מותך, היא לא תמשמש עוד, לא תלקק עוד, לא תלחץ עוד אל סינר-המטבח שלה את גדייתה היקירה; היא תענה אותה, היא תיאנח מפני ששום רעיון אינו עולה בדעתה, ממש כמו בדעתו של האב, העסוק הרבה יותר מדי בהעלאת-הגירה שלו, ואצלו זה דבר קדוש. ודאי הם מלעסים, יושבים על כיסאות של עץ, משמאל ומימין לנערה שעל הספה, שיום יבוא ותשמך כמו אמה. אבל דבר זה שוב לא יהיה איכפת לי; לפי-שעה היא רזה.

ודאי, אני אשאך בשיפון הזה שבו נמצא ביתי שלי, שמחירו שולם, ששייך לי, גם אם אינו גדול, ומאחור הוא פונה אל שדה שיפון ומלפנים אל הרחוב החולי הקטן; אבל אני מעמיד את עצמי לחוד. הנערה הזאת ואני, אמת שאני מבוגר הרבה יותר, היא ודאי לא שמה לב למה שהאם הזאת מטפטפת לתוך הגולגולת האנקורית שלה. היא ואני—נניח שקוראים לה בריגיטה—אנו גילינו משהו שהעלובים האלה, הנשמות הגדולות האלו של השיפון, לעולם לא ירגישו ולא יבינו. יכול גם להיות שאני היחיד שידוע זאת; טוב, במקרה זה הנערה אינה מעורבת בענין ואינה עולה לעליית-הגג שלה, לשכב על מיטתה כדי לחלום עלי, כמו שמדמים. כל זה מוגזם.

אני גם-כן יושב לי במטבח שלי, לא הדלקתי את הטלביזיה שלי, אני חושב עליהם, אני רואה אותם מתלחשים, מגחכים, תוקעים אצבעות באזניהם, תולים מבטיהם למעלה בחלל כדי לזכות לאיזו השראה. לא איכפת לי איפה הבית שלי, אם הוא בנוי לבנים, עץ, בטון, אני קניתי אותו בשיפון, זה כל מה שאני יכול להעלות בחפתי, וגם זה מפני שאני עובד בשביל החברה. אבל אני חפשי, אני רוחץ עם הנערה, ואני יודע—וזאת במשנה-ודאות לאחר שעתה-זה ראיתי מתרחקת לה על הכביש—שהיא לא תספר זאת לשום איש. השכונה אין לה על כך שמץ מושג.

היא עברה ברגל בפביש המזופף, בחום הזה, את מהלך חמישה או ששה הקילומטרים שהפרידו בינה לבין גויצן—מושב של בית-דין-לעירעורים ומקום שבעיר הפנימית כל הבתים יש להם מסגרות-עץ בחזית—בעוד שאני נסעתי לי בכיוון ההפוך, אל בונדורף, כפר אשר בו תחנת-דלק השייכת לאיש קשה-עורף, שעליו אני שוקד

כבר מזמן; השדות והאפרים שמסביב זרועים מגדלים של קידוחי־נפט שמנופיי־השאובה שלהם פועלים אוטומטית יומם ולילה; זה דבר שקשה להעלותו בדמיון. כמו רבים זולתו כך גם בעל תחנת־הדלק—בחצר יש לו טרקטורים אדומים חדשים־לגמרי למכירה—משתייך לאגודת־קליעה ובמשרדו הוא מציג לראנה כמה וכמה מיקבצים, פרסים, מעוטרים מראות־נוף או צבאים, שזכה בהם. אוהבים פה בסביבה את הדברים האלה.

הנערה, הצעירה כמעט יותר מדי, תעזור לי. אני עדיין רק בן ארבעים והתארגנתי בצורה שתאפשר לי התקדמות רצינית. מעט־מעט עליתי והסתכלתי סביבי עד שפגשתי בעולתי־ימים זו; כל הזמן הזה חיכיתי, החרשתי, שמרתי על טהרתי ולא יצאתי מגדרי אלא לעתים רחוקות; אחרי הכל, אני אדם שיודע את אשר לפניו ועיניו בראשו; אבל—ואני חש בזאת עד קצה צפרני—יושב אני, מוכן לזינוק, ליד שולחן־המטבח שלי, יודע אני שמתקרב הרגע להחלטה שאדע להגשימה כהלכה, בלי רעש אבל בלהט שרק אני אֶרְאֶהוּ, כדי שהשיפון לא יבחין בשום דבר. וזה יהיה נצחוני.

כן, בהחלט, אני יכול ללכת לרחוץ אתה בנהר, לגרור אותה לחורשות, ושם היא תצעק. יכול אני לתת לה שמלות או את אופני־הגברת הצרפתיות ולהביא אותה אלי הביתה. יכול אני לנסוע אתה במכונית ולהרחיק כלי־כך על־פני שדות ואפרים עד שאיש לא ישמע עוד. יכול אני לחנוק אותה, לרוצץ את פרקי־ידיה, לקשור את רגליה, לתלות אותה כשידיה קשורות לענף, להצליף בה בשרביטים, להביאה לידי צריחות ובכיות, להפשיט אותה, לאט או מהר, ולקרוע את שמלתה. יכול אני להכתים בדם אותה ואת עצמי. יכול אני להתרגן, לקחת אבן, סכין, איזמל, פטיש, מזמרה, פיסת תיל או את הגרביים שלה, אם יש לה, וזאת קשה לי לחשוב. אני מדמה לעצמי בדיוק כל מה שהייתי יכול לעשות. והשיפון אינו חושד בכך אף כמלוא נימה. יש לי בית ששייך לי ועליו אני רוצה לשמור. בזאת שותף אני בדעה עם דיירי השיפון הזה. דרוש מאמץ ממושך ורצוף כדי לחיות בנועם ובבטחון בביתך שלך. לא דבר ריק הוא.

האשה הטובה והשמנה יש לה אותו טומטום פרוץ־שיניים שמטפל בה, אבל היא לא תחשוב על זה, היא תקבל זאת בדרך־אגב, כמו גשם או רגליים מלוכלכות, מפני שפך המנהג כאשר יש לך מין גולם שהאכילה היא דבר קדוש בשבילו. ויש לה הבת הזאת, שבשבילי היא נקראת בריגיטה, היא רזה והיא הלכה לרחוץ אתי. אבל זאת אין הסמרטוטית יודעת. זה יתרוני עליה.

היפנסי, אמרתי לה, היום שפת, לא אעשה עוד היום ולא־כלום, אם כן היפנסי, בשביל מה יש מכונית? נסע למקום שתרצי, אבל לא לרחוץ.

היא היתה עם שפת הכביש, בריחוק קילומטרים אחדים מנויצן; ככל שידיעתי מגעת, אין הכביש הזה עובר בסמוך לשום אגם, בריכה, נהר או פלג, וכנגד זאת הוא נמשך ישר להאמבורג בדרך ברגן ולינפורג. לעתים קרובות אני עובר כאן; המחוז שלי מתפשט גם אל מצפון לנויצן. והיא נכנסה.

יש לך רגליים מלוכלכות, אמרתי, תמיד את בסנדלים; הייתי יכול לתת לך גרביים, אבל את צעירה מדי. היא התישבה על-ידי וזונו. היא לא רצתה להודות מדוע שוב יצאה ברגל בתוך החום בכביש המזופף, מקפידה תמיד לצעוד משמאל, נגד כיוון התנועה, ועל זרועה נרתיק-הקש הקטן שלה, שברצון הייתי מפשפש בו.

אני אסתכל סביבי, אמרה, אינני יודעת מה אני רוצה להיות, אמרה, וזה היה באמת מצחיק. יש לי פנאי, סיפמה ואמרה. אינני משתעשע במחשבה שהיא נעמדה לה על הכביש ביציאה מנויצן כדי לחכות לי שם בכביש אחר כדי שלא להסב תשומת-לב. יש לה אם שאי-אפשר לראות איומה יותר ממנה, אף כי אולי אינה שונה כלל מן הנשים האחרות בנות-גילה הגרות בשיכון; אבל, בסופו של חשבון היא אמא שלה. בגלל זה אני משוחד.

גם הם היו בכבישים, במכוניות מלאות, יושבים במכוניותיהם בראשים אדומים-כתולע, כמו בכל יום-ראשון, כשהם נוסעים אנה-ואנה בין הכפרים ומגביהים את השמשות בגלל רוחות-הפרצים. לפעמים אני מעווה העוויות כנגדם כשהם עוקפים ומשיגים אותך, באוטוסטראדה, עקשניים, יהירים, בלי תשוקה, בלי רעב, בכמות מספיקה של דלק במיכל, בפרס, בשלפוחית, אחת מחשבתם לנסוע, לחתור עוד קדימה, זקופים, יבשים או מיוזעים, באוטוסטראדה או באיזה דרך אחרת, כגון זו ההולכת להמבורג על-פני ברגן ולינבורג; מתחת לחלון האחורי יש נמר, ננס, פליקן, צבי, חסידה של אריג, כרית ועליה רקום מספרה של המכונית. אבל אני הדבקתי מאחור לוחית של גרוסגלוקנר.

לפני ברגן פניתי שמאלה, במקום שנמצא לוח-כיוון הנושא איזה סימן, מובלט או מודפס, כמו בשביל חניון; עליתי על כביש מצופה בטון שבוודאי לא היה שם קודם; נסעתי עד לצריפים שלפניהם שער גדול של עץ שמעליו קשת ובה אפשר לקרוא בקיצור מספרים וסימני-היכר של הגדוד הסקוטי; מאחור, בחצר, רואים תותחים, שריונים, מיתקנים, מכוניות-משא, ערוכים בסדר ובמשטר, והחייילים ששיחררו בזמנו את מחנה-הריכוז מתאמנים בהליכה-בסך, כשהם מניפים זרוע לפנים, קצת מהר מדי וקצת קרובים מדי זה לזה, זיעה על מצחם; זה עצוב ומשעמם בשבילנו, כשאנו עוברים שם לראות איך המנצחים, המשחררים, לומדים לצעוד בסך. היא עדיין לא ביקרה כאן מעולם, אמרה.

ברגל המרחק באמת גדול מדי, עניתי. האם לא דיברו אתה הוריה מעולם על המקום הזה, שאלתי, אחרי הכל הרי זה מקום המוקדש לזכרון, אנדרטה, גן-זכרון, מקום-מטבח מפורסם—בקיצור, לא חשוב באיזה שם קוראים לדבר הזה. אך היא למעשה היתה צעירה מדי, היא לא יכלה לדעת, תיקנתי—ובשביל זה היתה זקוקה למקלט טלוויזיה—לכל היותר היתה יכולה לראות משך קיץ שלם את שורת התכ-ניות של יוס'א' אחרי-הצהריים שהוקדשו לתקופה הזאת, שאני מכיר אותה, ככל בני-גילי, אבל היא לא. המשכנו לנסוע בקטע הכביש המצופה בטון שחוצה את היער במקום שמסתעפת לימין הדרך למטוות, כי הערבה כמעט כולה מחוץ-לתחום

ושמורה לירי תותחים ולתמרוני השריונים של ארבע האומות המשתתפות, האנג'לים, האמריקאים, ההולנדים ואנחנו. מתי יורים? ביקשה לדעת. מחנה-הריכוז הוא בלב היער, כמובן, ויש לו מגרש-חניה רחבי-ידיים, נאה למדי, מרוצף אריחים של בטון, שבקצהו מתרומם בנין נמוך, דבר שעורר בי התעניינות, אך אין אלה אלא בתי-שימוש למבקרים. הקטנה נכנסה שמה.

לא היו הרבה אנשים, בערך עשר מכוניות, ולהן מספרים של האנובר והמבורג ומספר אחד של מינכן; הללו, כמו ששמעתי בזמן ששוחחו ביניהם בקול, רכונים על מפה, היו בדרכם לשבדיה; אחרי הכל, היה זה יום-שבת, אבל ביום-א' ודאי יש יותר מבקרים; בימי-חול עובדים בדרך-כלל והמחנה אינו קרוב לשום אוטו-סטראדה, וזה חבל דווקא. הקטנה חזרה; מושכת היתה בשולי שמלתה.

אינני אומר מאומה על הנטף המוזהב, על טיפת הדבש, על טיפת המים, על סילון הריר הקטן, על קצות לשון, על תנוכי-אזניים קטנים, על שפתיים צעירות הדוקות, על שערות-פרא, על חיסחוסים זערערים, על כתמים, ליטופים, על פרחים בפה, על אגרופים קטנים, על עשב בקיבה, על ליכלוך בתחתונים, על עורקים קטנים ומפוקעים בעיניים. היא חזרה, היא ניפנפה בנרתיק-היד הקטן שלה, ואנחנו עברנו את מגרש-החניה הנהדר כדי להגיע לפניסה. מחנה-הריכוז הזה הוא מפורסם, אמרתי.

השדרה רחבה, מכוסה חול דק וחצץ; משני צדדיה שיפועים מדשיאים ומלפנים סוללה של אבנים טבעיות וסלי-ניירות, והדבר הזכיר לי את התחנה התחתונה של הרחפת אצלנו, מפני שהבנין הזה גם הוא בסגנון מפואר ובנוי אבנים טבעיות; חוץ מזה, הדרך המוליכה לשם גם היא נמשכת באותו קו עקלתון שאינו בולט ביותר בין החורשות. צעדנו זה בצד זה, בצעד תואם ואולי חגיגי מעט, שלי לפחות, כי איש לא צילם תצלומים והתיירים המעטים שנמצאו שם התהלכו בשקט רב, שנים לפנינו, באותו כיוון, ואחריהם זוג אחד שבא לקראתנו; היא הסבה ראשה, מתאפקת שלא לצחוק, והוא היה גבוה, גבוה יותר ממני, וכבד-ראש; פניו לבשו סבר של חומרה וכאשר היה בקו אחד אתנו התכופף אלי ואמר בקול רציני ומדוד, כאילו התאמן בכך: המכנסיים שלך פתוחות.

לאחר שעברו, משכתי חיש ברוכסן שלי. לעתים קרובות כבר קרה לי הדבר. מימיני הסתכלה הנערה בכיוון אחר, אך היא עשתה זאת בתנועה זריזה ומבינה; יודע אני, בעצם, שראש קטן וטוב לה על כתפיה, אף כי אינה אלא בת ארבע-עשרה, שכן מיד הציגה לי שאלות כדי לעזור לי לשפוח את מבוכתי; מתי בנו את המחנה הזה, שאלה, למה, האם עוד מעט נתחיל לראות משהו; לפי-שעה לא גילתה שום דבר מיוחד, אין זה אלא פארק, ואני לא ידעתי מאומה.

המחנה מוקף גדר של עמודי בטון ורשת-פלדה, ומלמעלה, במקום שהעמודים מתכופפים לחוץ—חוטים של תיל דוקרני. הגדר הזאת היא מלאכותית, כמובן. על-כל-פנים, כך אמרתי לה.

אבל כמה זה יפה, אמרה היא עתה, השרכים האלה בכל מקום וכל הדרכים האלו

המכוסות חול אדום, אלה מגרשים של טניס, לא, לא זה, מגרשי־משחקים, לא, מה כל הגבשושיות הללו? נעצרנו ליד אבן־זכרון, טבלה של אבן־חול שעליה היה חרוט משהו בעברית; אני אינני מבין, אבל מין פאטנט כזה במחנה־ריכוז זה בוודאי בעברית; כך שמעתי אומרים לאנשים סביבנו. זאת באמת יצירה רבת־רושם, מזכרת־ענק, מערה עצום בחורש הנמוך של הערבה, וחוף מזה הריהי גם מתרוממת מעט. מן הרגע הראשון רצייתי לדעת הכל, בגלל אותה שורה מפורסמת של שידורי טלביזיה. גררתי את הקטנה ואנחנו עברנו בין התלוליות, שהן פחוסות, ארוכות, ומהוקצעות בקפידה בצדדים, עם מדרגות מלבניות יפות עשויות־לנוי וכל־כולן מכוסות שרכים; לימין, לשמאל, הרחק יותר שם, בכל מקום, התלוליות האלו, הגבשושיות האלו והמדרגות האלו; עד־מהרה התחלנו לרוץ מתוך סקרנות לאמיתה, הרצון להיות שם סוף־סוף, לגלות עוד עקבות; ואחרי־כן אמרה היא ששם ניצבות מצבות־קבר וכן גם צלבים, פזורים בלי סדר באיזה שדה, אבל בתחילה לא היתה להם שום שייכות לשאר; על־גבי שלט־הסבר קראנו שהמצבות האלו דקורטיביות, כלומר קישוטים; במאוחר יותר העמידו אותן בגן הזה. יש לומר שהן התאימו כאן מאד.

הנה כבר הגענו לעשרים־אלף, אמרה לאחר התלולית הרביעית, והוסיפה למנות; היא התאכזבה על שבכמה לוחיות המוקפות מסגרת של לבנים לא צוינו אלא אלפיים או שלושת־אלפים מתים. ועל־גבי כולן היה התאריך של מרס או אפריל 1945. מדוע? ביקשה לדעת.

אחרי־כן הגענו לאנדרטה האמתית, המזכרת עם העמוד הגבוה ואותה חומת־אבן גבוהה שעליה חרוטות כתבות־הקדשה בכמה וכמה שפות. מה פירוש הדבר? שאלה. אולי נוכל לראות עוד אם נלך לשם, מאחרי עצי־הליבנה, אמרתי. רוח קלה לא היתה מזיקה, החום היה כבד־מנשוא, האוויר רטט מעל לשרכים; אבל עכשיו היתה היא מוקסמת. רוצה היתה לאסוף עוד ועוד מתים, אולי ישנם מאחרי עצי־הליבנה, בוודאי ראינו את כל התלוליות. היא צעדה קדימה.

הגן הזה שאנן מאד, מטפלים בו יפה מאד; אין ספק שארדיכלים וגננים. עיבדו את התכנית, רואים; לאמיתו של דבר, אי־אפשר לקפוץ בשדרה. התחלתי ללכת בצעד מהיר יותר, רהטה קלה; הכל התהלכו בשובה־ונחת, לאט־לאט, כמו להינפש, החזיקו את הילדים ביד. תמונה יפה, כשהפעוטות מנומסים, לבושים בגדים קלים וססגוניים ומתאימים לנוף קיצי כנופו של הגן הזה המופרש מן הערבה, שהוא אולי חדגוני מעט ולפנים היה מחנה־ריכוז, אחד־מרבנים, ואפילו לא מן הגדולים ביותר. זאת לא ציינו כלל בשידור.

בוא, קראה אלי, יש עוד קברים בצד ההוא, יש עוד מתים, אמרה, כשהייתי על־ידיה במשעול המתמשך בין עצי־הליבנה בקצה השני של הגן, אך באותו גובה כמו המצבה שהעמוד הרם לפניו. רק ברגע זה הבחנתי בדבר: מערה־היער הגדול היה בעצם שקע בפני־השטח, אגן רדוד, קערה ששפותיה מוגבהות, שמעליהם מתמשכת הגדר המלאכותית. ובכן, היה מקום זה נראה לעין מכל העברים. זה מחופם,

חשבתני. על אלו לפחות כתוב משהו, אמרה, זרים הם שקבורים כאן; האם אלה פולנים, צרפתים או רוסיים? שאלה; על יתר הלוחות יש תמיד כוכבים. התלהבות בלתי־רגילה תקפה אותה והיא החלה לבלוש אחר עוד קברים מיוחדים ואז גילתה, בקרב עצי־הליבנה, או בעצם מאחרי משוכה אחת, תל חדש של שבעת־אלפים מתים. זה היה שיא. יש פה יותר מאשר בשני בתי־הקברות של נויצן גם יחד, העירה. ובזאת היה הדין עמה.

גם אני ראיתי משהו כאשר חציתי את החורש הקטן של עצי־הליבנה, עדיין היה זה גלוי מאד לעין, מעין ערוץ שנתמשך והלך לתוך הערבה, מעבר לגדר בכיוון ברגן; בערוץ הזה היתה בשעתו מסילת־ברזל, או מוטב לומר, עצי־הליבנה ניטעו משמאל ומימין למסילה והפסים פורקו אחרי־כן כי שוב לא היה בהם צורך בגן־הזכרון הזה; היטב מאד ראיתי: במקום שנמצאים היו האדנים היה הדשא נמוך יותר וכיסה על התצץ, אבל מתחת אפשר היה להבחין במטושטש בתוואי, אותם ציבורי אבנים המשמשים סוללות לחברות־הרכבות. לפי הלם בקרפי; מסילה צדדית, קראתי, הביטי־נא, שם היו הרכבות נכנסות על קרונותיהן; הם היו מלאים עד אפס־מקום, החולים והחלשים מלמטה ומלמעלה, החזקים שפילסו להם דרך במהלומות־אגרוף עד אשנבי האירור. הביטי, צעקתי, נרגש מאד, עדיין אפשר להבחין היטב מאד; כאן, על רחבת המלט הזאת, כאן המחסום וכאן היו מורידים אותם. היתה להם מסילת־ברזל ממש עד אמצע המחנה. אינני רואה שום דבר, אמרה. ואז גיליתי שרידים חדשים של בניית־אבן, אולי היה זה בית־המשמר, ודאי לא קסרקט; היה גם פיר סתום, אולי היה זה בית לקצינים, על־כל־פנים לא היה גבוה. אבל בהמשך דרכנו בחורש אחזתי בידה של הקטנה; העמקנו לחדור יותר בפנותנו באלכסון, הרחק מן השדרה היפה המכוסה חול לנעליים קלות, הענפים היו טעונים קוצים, האדמה היתה רפודה ענפים של אוכמניות; שם גילינו עוד שרידים של בניינים, רק קווי־מיתאר שכבר עלו בהם עשבים, מלבנים ארוכים בצדי הדרך. ולבסוף, לבסוף, הרמתי חפצים, פיסות פח, מטיל־ברזל חלוד, כל זה היה משפכר־הימים, מוטל במעבה השיחים; מן השדרה אין רואים מאומה; כאן, אמרתי, כאן עדיין יש שרידים, אך כמעט מאומה, אי־אפשר לקבל מושג ברור; כאן היה גר חיל־המצב, ושם, למטה יותר, חפרו החיילים תעלה לשריפה, באגן הרוח נושבת בדיוק ממזרח למערב; אולי גם לא היו שורפים אותם, אולי היו הורגים אותם ביריות מיקלע, באלות, בסכין או בגרזן, איזו טינופת, כמעט ובכיתי; הייתי מזועזע לגמרי, מדוע אין זה רשום בשום מקום, בקושי אני מצליח לתאר זאת לעצמי בדמיון. החום היה משתהה למטה בשיחים, מזיעים היינו שנינו ושוב לא שמענו אפילו אם עדיין עוברים אנשים בשדרה החולית; כמעט נחליתי מרוב התרגשות; היא בוודאי היתה מאחרי, אולי חפרה באדמה בחוד נעלה, אולי היתה קוטפת פרחים, מונה את הדבורים, בשבילי; היא באה מן הנהר, רעננה, צנומה, זריזה, גמישה ומחללת בקנה שלה; בקנה שלהם, מוט, מטיל כזה, שוט, מלמד־בקר, פס של פלדה, אלה של עץ, הנה כאן גרים היו השומרים, ושם היו המשלוחים מגיעים;

לשם גם היו סוחבים אותן, את הצעירות והיפות, את הכבודות ואת המחוטבות, לא שמנות ביותר, רזות דווקא; היו מחזיקים אותן אולי ימים אחדים, אמרתי או חשבתי, מרעיד כולי בחום, בין השיחים; הם עשו כל מה שאפשר להמציא, ביחידות או בשנים, או בשלושה, או בקבוצה, עם הנשים אחת-לאחת או חבילות-חבילות, שוב לא יהיה הדבר חשוב כלל אפילו, ממילא היה בשר-התנורים מרובה מדי ולא היה לו סוף; בכל רגע אפשר היה לשלח אותן לגיא, אל תעלות-השריפה או אל המוקד, שמי-מרום, כמעט שכחתי לנשום עוד ובקושי העזתי לתור במבטי אחר הקטנה; אמנם ידעתי שהיא מאחרי, יכולתי לדמות לעצמי כל מה שיכול אדם להעלות בדמיונו, אני לא הייתי שומר, לא השתייכתי לחיל-המצב, לא אני, זאת אני יודע בוודאות, אבל היטב מאד אני יכול לתאר לעצמי שאילו היתה היא כאן וגם אני, הייתי בוחר בה ועוקד אותה, הייתי קוצץ לי ענף, הייתי תולה אותה למחצה, בידיה ממרומי עמוד-המיטה, הייתי נותן לה לאכול, לשתות, הייתי כולא אותה ושומר אותה, הייתי נותן לה יין ופרוסות מרוחות בשומן, אבל הייתי מכריח אותה להישאר בבגדיה ובוודאי גם הייתי מִזְמֵן כל-ברועים בשבילה, אילפו אותם לעשות גם זאת; אבל אחרי-כן הייתי שולח אותה לעזאזל, כלומר לגיא, עם האחרות, אלו שהגיע תורן, כי לא הייתי יכול לשאת זאת זמן רב, את השיא הנהדר הזה, את השלמות הזאת שאדם יכול להגיע אליה, בחינם וכהרף-עין. בואי, אמרתי.

אל מגרש-החניה היפה נפתח אחד מאותם צריפים על-גלגלים שאפשר לרתום אותם למכונית. קניתי לי סופריות חמוצות בטעם פטל ובשבילה גלידה מצופה שוקולד. היא מיעכה אותה מתון-מתון בין שיניה עד שהתפקע ציפוי השוקולד.

ממתי קיים הגן הזה? שאלתי את איש-הצריף, אבל גם הוא לא ידע, הוא לא בא לגור בברגן אלא לפני שנתיים; בדרך-כלל הוא נמצא כאן בסופי-שבוע כשמזג-האוויר נאה; אז באים אוטובוסים מלאים תלמידים או טיילים אחרים. חזרנו ונכנסנו למכונית ונסענו, אבל לא בכיוון ברגן: מיד אחזנו בדרך היער, בכביש הבטון, שהוא באמת מופת בסוגו וממנו מסתעפות ימינה ושמאלה דרכים צדדיות בכיוון שטחיה-האימונים שבערבה, המיועדים לתרגילים של ירי ונהיגת משוריינים.

ראינו שלטים ועליהם ראשי-תיבות המלמדים שיערות אלה הם שטחים אסורים. הטיול היה נעים, עברנו בכפרים שבהם בתים ישנים בעלי גגות-קיסוס ושערים גדולים תחת גמלונים, אלון עבות מאד מפאר היה את הפיכר של אחד הכפרים האלה, קתידרלה ירוקה, אמרתי, היינו יכולים להיעצר ולרדת מן המכונית כדי להסתכל בעצים, אבל היא רצתה ללכת לראות את בריכות-הדיג בסביבת מישדה; עשיתי את הסיבוב, אבל כל הבריכות היו ריקות. לא היה כדאי.

אינני יכול להתאפק מצחוק כאשר מן החדר השמאלי, למעלה, אני מביט על הרחוב בקצה השיפון ששם נמצא ביתה; הגעתי ישר שמה; היא ישבה לצדי ולא זזה; היא ירדה מן המכונית, אני עשיתי אחורה-פנה וחזרתי הביתה, יצאתי מן המכונית, סגרתי את הדלת במפתח, עברתי את הפשפש, חציתי בגן, אחרי-כן פתחתי את דלת הבית.

הם אינם יכולים לצייר לעצמם כל מה שאני מעלה בדמיוני, מה שאני שומע, מה שאני חש בפי, מה שמסתתר תחת ציפורני, אני היחיד בשיפון—כך רוצה אני לקוות—שמסוגל להסתיר בתוכו דברים כה רבים, המחונן בכוח כה גדול עד שאילו רצה בכך יכול היה—כבר זה מוציא ממני צעקה—לטרוף את נפשו בכפו. חייב אדם לחוש רגש עמוק ובלִיתואר של חמת־עיועים ושל יופי כאשר הוא מנסה כל מה שהוא מסתיר בתוכו לפני שייהרג. תודה רבה בעד הטיול, אמרה.

הבתים הנה הם כאן, דומים זה לזה, הגנים, הערוגות, רשתות־התיל, לולי הארנב־בים, שיחי השעועית המטפסת, הפצלית, הפצלים, החזרת, עלי הכרוב, האופנועים, האופניים, ולפרקים—מכונית במוסך, מאחור. הסבתות, הסבים האחדים, האמהות האבות—כאן הם, עם ילד או בלעדיו. קוראים לה בריגיטה.

רעד תוקפני, גופי נקשה בחמת־עיועים, שיני כואבות עלי כשאני חושב על מה שהם מסיחים זה לזה, מלחשים זה לזה באוזן ביחס אלי—בשבילם אני ברנש תמהוני—אני מתאר לעצמי איך הם מעבדים תכניות, מזהירים זה את זה, שותים בירה, מרמים בקלפים ומטילים על השולחן ברעש גער־פיק או אלוף־הפנינים, טועים בתשבצים ומצרפים שם הברות שאינן מצטרפות מפני שבעל־כרחם הם חושבים עלי ורק עלי. נוכל להתחיל מחדש, אמרתי. אני פותח.

אבל לא אתן לה את אופני־המירוץ הצרפתיות לבחורות. אני מתאר אותה לעצמי כשהיא רוכבת על האופניים, החצאית רחבה ומתבדרת, הרגליים השריריות מניעות את הדוושות, הברפיים סובבות־הולכות, זרועותיה הצנומות נמתחות אל הכידון, ומתחת לחצאית יש לה תחתונים לבנים, גדולים כשיעור שתי זרתות יותר מדי בשוקיים ומדולדלים מעט, תחתונים מטולאים, כבר לא כל־כך לבנים, שהיא קוראת להם שלא־כדין סליפ, שבהם היא מתישבת לעשות את צרכיה ומנענעת לכאן ולכאן. האם מותר לי לתת לך זוג אפניים במתנה? אמרתי.

בית־הקפה נמצא מול המילק־באר, שבו מרבים הנוער לבקר; הם עומדים מול הכניסה, ועד שמונה פחות כמה רגעים הם שואלים זה את זה אם יילכו או לא יילכו לסינימה, שהוא סמוך לכאן, ברחוב שכן, על־יד בית־הספר המקצועי. לפע־מים אני מתישב לי בקפה, אצל שולחן קטן שבגומחה אשר שם החלון נשקף אל הרחוב הראשי של נויצן, זה שמוביל לתיאטרון־הטירה, התיאטרון שלנו, כמו שאומרים כאן בגאנה, זו הטירה הצהובה, המוקפת תעלות מלאות מים וגנים מוריקים, ואשר בה יש עכשיו תיאטרון ולא עוד נסיך, ובה גם האולם הגדול של בית־המשפט, המפואר במה ותיקרה מפוסלת ומצוירת. הרי זה כלי־חמדה.

אני אוהב עוגות זרועות גולות ססגוניות, יחד עם ספל קקאו וכוסית יי"ש. כל זאת אני מוצא בבית־הקפה, ולכן אני הולך לשם לפעמים. הוא היה מחכה ממול, לפני המילק־באר, במקרה ראיתי אותו; נדמה היה לי שאין בו שום דבר ראוי־לציון, הסרט כבר התחיל או שאולי כבר ראה אותו; הוא שוּף, ביד היה מחזיק טראנזיסטור קטן, אחד הפאטנטים הזעירים האלה שנתונים בנרתיק של עור ובו חורים בשביל הקול; כמובן, מן השולחן שלי לא יכולתי לשמוע אם הוא פועל,

הוא בוודאי לא הקשיב לחדשות, ואולי כן, אולי לתחנה החפשית של האיזור המזרחי; קולטים אותה יפה מאד והיא משדרת תמיד את הפזמונים החדשים ביותר יחד עם חדשות קצרות מסוג פלילי למדי, המושמעות בקצב מהיר ובנשימה עצורה, דבר שמגרה את הסקרנות, אפילו תביא בחשבון את העובדה שרוב המעשיות הללו מצוצות מן האצבע. מה אני יודע?

איש צעיר, בחור מתבגר, נער, זאטוט נבוב בן פחות מתשע־עשרה, כך נראה היה עלייד המילק־באר כשהוא מעתיק את כובד גופו מדי־פעם מרגל אל רגל. גם אני הייתי פעם צעיר, מסוגל לכל, ועדיין כך אני כיום. נשתמרה בי היכולת הזאת מפני שאני רזה ואני רוחץ בכל מקווי־המים שמזדמנים לי על דרכי. אני מכיר טיפוס זה של בחורים, עדיין אפשר להשפיע עליהם ולגרור אותם לדרכים אחרות; האשה בבית־המסחר לרהיטים־בהזדמנות—שבאים מעדפי הצבא ומדירות של קצינים—סיפרה לי מעשה בעורך־דין אחד ולו ביתן־ציד קטן עלייד הינסדורף, שנתפס שם בשעת־מעשה על־ידי היערן הנפתי, שבא לראות אותו לפי תומו: היערן נשאר מאובן מתדהמה, מפני שמתווכחים היו, עורך־הדין וידידו הקטן, שלא היה—יסלח לי האלוהים!—לא ספר ולא זפן בחנות לבגדי־גברים, אלא פקיד־חניך בעירייה; הוא דרש עוד כסף; הוא היה לבוש מעיל־גשם ועורך־הדין היה בפיו־אמה. היערן הנפתי סיפר זאת בפירוט לאשה מחנות הרהיטים, שהשגתי לה אשראי־חסכון. שכה אני אחיה, אמרה, אם אין זו אמת־לאמיתה.

והיא קרבה אליו בפסיעות קטנות, בפביש המזופף, נרתיקה הקטן על קצה זרועה, מהר מעט יותר מדי, ואחרי־כן קפאה על עמדה; אני ישבתי אל שולחני וטובח הייתי את פרוסת העוגה שלי במזלגי, מפוררה לפירורים; היטב מאד ראיתי אותם, אותו ואותה, שבשבילי היא נקראת בריגיטה, שניהם עומדים היו על יד המילק־באר ומחייכים; הוא נתן אות בראשו, היא נענתה לו, גם היא במשיכת־כתף, והם נכנסו למילק־באר שבו בני־הנוער מבקרים; קוראים לו "הסופה".

מה עלי לעשות? יכול גם אני להיפנס לשם, להתישב אל שולחן ולחכות שתתן לי שלום, אלא אם כן אברך אותה אני ראשון, או אפילו אתישב אל שולחנם. ואז? אין הבדל גדול בדבר אם אשאָר כאן בבית־הקפה. הזמנתי עוד נתח עוגה. האם ידועים הדברים לאמה הסמרטוטית? הייתי יכול להגיד לה, לעשות אתה ברית, לרקום קנוניה, להראות שאני בן־בית, להביא לה חטרים למשתלה שלה, לדבר אליה על השכנים, לחקור אותה על מה שמתרחש בשיפון; היא תפשיר, תפטפט, תלחש, אגלי זיעה יבצצו כפנינים בין שתי מצודותיה המפרפסות עד שיהיה זה תענוג ממש, הנערה נמצאת במטבח, ואני קורץ לה קריצות בחשאי—כי גם אני אהיה ישוב על הספה.

אבל הפאב שעדיין אינו חריף בי די־הצורך, הפאב הזה יעשני אציל וגאה; ולו גם רצתי אחריה, לו גם חיפיתי לה במכונית לפני פתח הגן, לו גם נכנסתי למילק־באר וישבתי אל שולחנה, לו גם פניתי אליה בדברים והצעתי לה מתנות כמו האופניים, לו גם הלכתי לרחוץ אתה, לו גם התגנבתי חמוש במצלמה שלי אל

עביהחורש ונתתי לה אחר-כך תצלומי-הטף שאותם אפתח במקום רחוק מאד, בבראונשוּיג, לו גם ישבה על-ידי, הדפה את ידי בקמיצת נחיריים מתוך גאנה ובבת-צחוק, כשהיא זוקפת גב עד כדי כך להתפיח את החולצה, את האפודה, השמלה, מעיל-הגשם, את כל הדברים האלה המצויים ברשותה ובשליטתה, כי אין זה חשוב מה יהיה עליה, ברשותה כל מה שהיא משתמשת בו אתי ועם אחרים, תמיד ובהתרוממות-רוח עד אשר אפסיק ולא ארצה עוד. האם נוכל להתראות מחר ? אגיד.

אני נמצא במטבח שלי, מקום שם גם ישן אני, אף כי בית שלם יש לי בשיכון, הבית שלי שבו אני נשאר מפני שהוא שייך לי ומפני שידי משגת לרכוש לי בית בשיכון ושום בית זולתו. הייתי יכול להפעיל את הטלביזיה, ובלי ספק אעשה זאת אחר-כך ; הייתי יכול להתישב באחד החדרים שבקומה העליונה, משקפת בידי, לחכות שתצא, אחצה את הרחוב העובר מול ביתי מקום שם מחכה לה הזאטוט, או איזה נער אחר, או איזה טיפוס מבית-הספר המקצועי שלא יעשה מהנדס אלא מוכר טרקטורים ומזרעות. אל תזוּזי, הייתי אומר, כשאני מכוון את הרובה.

אבל אין לי רובה ואני שמח על כך. כאב גדול יכול להיות מסוכן, להשחית הכל ולהביא לידי הצגות-ראנה, וזה לא כדאי. אני הולך לרחוץ ואני הייתי בברגן, אני חושב על מה שמצטייר לי בדמיוני בעוד אני צף ושוחה על גבי, מדשדש ומשתכר שך מסביב לאיים עד לשיבולת ובחזרה, וגם בסתר מעבה-החורש, בחום השודף, בשרביט העורף, במקומו של מחנה-הריכוז הישן שנעשה כיום גן-זכרון ; עוד יותר אני מיטיב לתאר אותה לעצמי אצלי בבית, במטבח שלי, מקום שם אני מנתימה בדם, תוחב לה גפרורים בין בהונותיה, מקציע אותה, מפשיט את עורה, ממת אותה לאט-לאט, תמיד ובלי הפסק למען סלידתני, והיא חזקה וקולנית במידה שלא תתואר במלים, ולשמע שוועותיה יהיו הללו נזעקים כולם אצל ביתי, ועדיין בידיהם קלפי-המשחק, הסריגה, וביד גם הסכין בו חתכו את הלחם, אך את זה יניחו מידם, כי אין הם יכולים להאמין במה שהצלחתי לעשות. לא הם.

מחר אלך לקליברן, לא מזמן גילו שם נפט, מגדלי-הקידוח כבר מזדקרים בין שדות של תפוחי-אדמה, שיפון, שיבולת-שועל, מוקפים מחסום מוצק בגובה מתניים, עם שלט שעליו שם החברה, באדמות האלו שבהן הם קוצרים, חורשים, משדדים ומרוויחים פרוטה אחת לליטר שאוב, אם אך לא מכרו את האדמות במחיר מוסכם מראש. כל זה פירושו בתים ; בתים של חלום בשיכון או בסגנון כפרי, בסגנון של תחנות-דלק או בסגנון שנמצא אצלי בתכניותי, שאינו עולה ביוקר ומשתלם בשיעורים לזמן ארוך. שמה אשים פני.

הנה כך, אף אני מפיק רווחים נאים מן הסביבה הזאת אשר לה נוף אחיד ושטוח של ערבות ועצי-ליבנה, של אלונים ושדות בין הכפרים והערים, שעד כמה שהדבר רים נוגעים לי יכולים הם להתקרא מישידה, נויצן, וומסרודה, נינון, מאכהולץ, טינגלאן, אומסדורף, האמידן, ולינבורג, זולטאו ובוסטל. הבית שלי הוא בשיכון.

אינגבורג בכנון : כל יום ויום

שוב אין מכריזים מלחמה, והיא
נמשכת לה סתם. התדהמה
הפכה שגרת יום-יום. אמיץ-הלב
רחוק משדה-הקרב. והרפה
נדחף למרכזו של קו-האש.
והמדים עכשו: מסכת-סבלנות
ואות-ההצטינות: כוכב מסכן—
תוחלת הנשאת מעל ללב.

והוא נתן
ככלות התרחשויות,
בהאלם מטח של אש-צולבת,
והאויב אינו נראה יותר לעין,
בה בשעה שצל המוש-של-נצחים
את הרקיע מכסה.

והוא נתן כפרס
על עריקה ממחנה,
על עמידה של אמן מול חבר
על גלויי סודות-מרמה.
על אי-ציות
לכל פקדה.

אריך פריד : Panta Rhei

גם חומת החוף.

נהר.

הבית על הגבעה.

מים עכורים.

הנערה בחלון

גל אחד מבין גלים רבים.

צחוקה אור חוזר

הלב דג.

השליך את הטבעת:

האלים גם כאן

הרג

תחלה את הזמן

אחר זבוב

אולי עכבר אחד

אחר אנשים הרבה ככל האפשר

ואחר-כך שוב את הזמן

אלקסנדר קלוגה: נסיון-אהבה

כאמצעי הזול ביותר לביצוע עיקור המוני במחנות נראתה בשנת 1943 הקרנת רנטגן. אך ספק היה בדבר אם העקרות שהושגה בדרך זו האריכה ימים. זימנו יחד שני אסירים, ממין זכר וממין נקבה, לשם נסיון. החדר שנועד לכך היה גדול מרוב התאים האחרים, נפרשו בו שטיחים של הנהלת המחנה. התקוה שבתא הערוך כמו לחתונה ייענו האסירים לדרישות הניסוי לא נתגשמה. האם ידעו על העיקור שבוצע?

לא היה מקום להניח כך. שני האסירים ישבו בשתי פינות-מרוחקות של החדר מצופה-הפרקט ומכוסה השטיחים. מבעד לאשנב-ההצצה, ששימש להסתכלות מבחוץ, אי-אפשר היה להבחין אם דיברו איש אל רעותו מאז הופגשו. מכל-מקום לא גילגלו שיחות. סבילות זו היתה בלתי-נעימה במיוחד משום שאורחים רמי-מעלה הודיעו מראש כי יבואו לחזות בניסוי; כדי לזרז את המשך הניסוי ציוה עורכו, רופא-המחנה, להפשיט את שני האסירים מבגדיהם.

האם התביישו אנשי-הנסיון?

אין לומר שהתביישו אנשי-הנסיון. גם באין בגדיהם עליהם נשאר בעצם בעמדור-תיהם הקודמות, כישנים היו. הבה נעורר אותם קצת, אמר מנהל הנסיון. הובאו תקליטים. מבעד לאשנב אפשר היה לראות כי בתחילה הגיבו שני האסירים על המוזיקה. אך סמוך אחרי-כן חזרו ושקעו במצבם האפאתי. בשביל הנסיון חשוב היה שיתחילו אנשי-הנסיון סוף-סוף בנסיון, כי רק כך אפשר היה לקבוע בביטחה אם העיקור שבוצע בהצנע אצל האנשים האמורים מוסיף אמנם לפעול את פעולתו. הצוותים שהשתתפו בנסיון חיכו במסדרונות הארמון, מרחק מטרים אחדים מדלת התא. דרך-כלל התנהגו בשקט. הוראה ניתנה להם לשוחח רק בלחש זה עם זה. משקיף אחד עקב אחר מהלך המתרחש בחדר פנימה. כך אמורים היו האסירים להתפתות לאמונה שעתה שרויים הם לבדם.

אף-על-פי-כן לא התעורר בתא שום מיתח אירוטי. האחראים נטו כבר להאמין שצריך היה לבחור בחדר קטן יותר. אנשי-הנסיון עצמם נבחרו בקפידה. לפי המסמכים חייבים היו שני אנשי-הנסיון לחוש ענין ארוטי ניכר זה בזה.

מניין נודע על כך?

י. בתו של יועץ-ממשלה מבראונשווייג, שנחון 1915, כלומר בת 28 לערך, נשואה לארי, תעודת-בגרות, לימודי תולדות-האמנות. בעיירה ג. שבסקסוניה התחתית היתה הדעה שאין להפרידה מן הזכר איש-הנסיון, פלוני פ., שנחון 1900, ללא מקצוע.

בגלל פ. ויתרה י. על הבעל המושיע. היא נסעה בעקבות מאהבה לפראג, אחר-כך לפאריז. ב-1938 הצליחו לאסור את פ. בשטח הרייך. כעבור ימים אחדים הופיעה י. בחיפושיה אחר פ., בשטח הרייך ונאסרה אף היא. פעמים רבות ניסו השניים להיפגש, בבית-הסוהר ואחר-כך במחנה. מכאן אכזבתנו: עכשיו מותר היה להם סוף-סוף, ועכשיו לא רצו.

האם לא היו אנשי-הנסיון מוכנים לשתף פעולה?
ביסודו של דבר, צייתנים היו. לכן הייתי אומר: מוכנים לשתף פעולה.

האם קיבלו האסירים מזון טוב?
עוד זמן רב למדי לפני תחילת הנסיון קיבלו אנשי-הנסיון המיועדים מזון טוב במיוחד. עתה שכבו כבר יומיים באותו חדר, בלי שיותן להבחין בנסיגות של התקרבות הדדית. נתנו להם לשתות מקפה של חלבון-ביצים, האסירים שתו את החלבון בתאנה. אוברשארפירר וילהלם ציוה להתניז על שניהם מים מצינורות הגן, אחר-כך הוחזרו שוב, רועדים מקור, לחדר-הפרקט, אך גם הצורך בחום לא הולכים זה אל זה.

האם חששו מפני חופש-הדעות שראו את עצמם נתונים בו? האם סבורים היו כי זהו מיבחן בו עליהם להוכיח את מוסריותם? האם אימת המחנה היא שעמדה ביניהם כמו קיר גבוה?

האם ידעו כי במקרה של הריון ינותחו שני הגופות וייבדקו?
אין להניח שאנשי-הנסיון ידעו או אף שיערו זאת. מצד הנהלת-המחנה ניתנו להם הבטחות מפורשות, חוזרות-ונשנות, לשרידה. סבור אני שלא רצו. לאכזבתם של אוברגרופנפירר א. צרבסט, שבא במיוחד לשם כך למחנה, ושל פמלייתו, מן הנמנע היה לבצע את הנסיון, כי כל האמצעים, כולל האלימים, לא הביאו את הנסיון לידי תוצאה חיובית. לחצנו את גופותיהם זה לזה, החזקנו אותם במצב של סמיכות גמורה זה אל זה, אגב חימום אטי, מרחנו אותם באלכוהול ונתנו להם אלכוהול, יין אדום עם ביצה, גם האכלנו אותם בשר והשקינו אותם שמפניה, שינינו את התאורה, אך שום דבר מכל אלה לא הביא לידי גירוי.

האם נוסה הכל?
יכול אני לערוב שהכל נוסה. היה בתוכנו אוברשארפירר אחד שהבין בכך משהו. בזה אחר זה ניסה בכל מה שבדרך-כלל הצלחתו מובטחת במאה-אחוז. סוף-סוף לא יכולנו להיכנס פנימה בעצמנו ולנסות את מזלנו, שהרי יהיה זה חילול-הגזע. אף אחד מן האמצעים שנוסו לא הביא לידי גירוי.

האם אנו עצמנו גורינו?

בכל אופן, יותר מאותם השנים בחדר; כך נראה היה, מכל־מקום. מצד שני, היה הדבר אסור עלינו. לכן אינני סבור שהיינו מגורים. אולי מרוגזים, משום שהענין לא דפק.

אם אוֹבָה כִּי תֵאָהֱבֵנִי,
הֲתֵבֹא אֵלַי הַלַּיִל?

לא היתה כל אפשרות לזפות לתגובה חד־משמעית מצד אנשי־הנסיון, וכך הופסק הנסיון בלא תוצאות. אחר־כך חזרו וערכו אותו באנשים אחרים.

מה היה על אנשי־הנסיון?
אנשי־הנסיון הסרבניים הומתו בירייה.

האם פירוש הדבר הוא, כי בשלב מסוים של צער שוב אין להפעיל אהבה?

(ת. ה.)

גינטר קונרט : באשר כסנוניות

כַּאֲשֶׁר כְּסִנוּנִיּוֹת
תוֹךְ הַתְּכֵלֶת, או, בְּכַבֵּד-רֹאשׁ נִשְׂרִי,
מֵעַל לְשֵׁרִשְׁרוֹת-הָרִים,
כָּל הַצְּלָבִים יְעוּפוּ—תִּסְתַּתֵּר
בְּמַרְתָּפִים שְׁלָה, בְּקִטְקוּמֵבוֹת מְנִי-אֶז,
בְּבוֹנֵקְרִים הַחֲדָשִׁים שְׁלָה,
שֶׁם תִּסְתַּתֵּר לָהּ
הַנְּצֵרוֹת.

לְבַל
יִרְעַף עָלֶיהָ חֶסֶד, כִּי מֵגַע הַחֶסֶד
מִשְׁמַעוֹתוֹ—כְּלִיּוֹן

בְּתוֹךְ עוֹלָם שְׁמֵנָה־גוֹ, בְּמִסְמְרִים,
לְרַצֵּעַ אֶל הַקִּיר אֶת חוֹזְנֵיו.

וולפגאנג בורכרט: נואריה, הכל נואריה

כאשר חלץ אחר־כך את נעליו, עלתה בנו התשוקה להרוג אותו. כאשר בא אל תֵּאֲנו עמד פתאום ריח של בהמה וטבק ושל זיעה ופחד ועור. הוא היה פולני. אך הוא היה צהבהב בהיר־מטופש כל־כך, כמו גרמאני. וגברים פשתניים, אלה תמיד הם תפלים קצת. הוא גם־כן. וגם מהוה היה קצת. ידע רק מלים מעטות גרמנית. אך היתה לו בפיו תמונה־שמעתיקים, צבעונית, אליה תמיד היה מתפלל שעה ארוכה מאד. ואחר השעין אותה אל כוֹס־השתייה שעל שרפרפו. הוא היה מתפלל בקול רם ובפולנית. לתמונה־שמעתיקים היו שוליים־של־זהב, והיא היתה ססגונית מאד. נערה היתה זו ולה צעיף אדום ושמלה כחולה. השמלה היתה פתוחה. שד אחד היה מגולה. לבן. הוא היה כחוש למדי, אך לצורך התפילה אפשר שהספיק. אולי גם היה מיועד לשמש מעין אבזר לה, הַשָּׁד הלבן. מלבד זה עוד היו לה לנערה קרני־שמש אחדות סביב ראשה. אך פרט לכך נראתה אווילית למדי. אנו, על־כל־פנים, כך סברנו. אולם הפולני אמר לה מאריה. ועשה תנועה כזו, כמבקש לומר: נא, נכון שהיא ברנש נחמד? אבל הוא ודאי התכוון למשהו מעודן יותר כשהיה מגחך אלינו ואומר מאריה. אולי היה זה צריך להיות חיוך רך וחסוד, אבל אנחנו שנאנו אותו, בעינינו לא היה זה אלא גיחוך מעושה. הוא אמר: מאריה. אך כאשר חלץ בערב הראשון את נעליו היינו רוצים להרוג אותו. שעה שלמה היתה דרושה לו לכך, ועוד היה נתון באזיקי־ידיים. הרי זה כבר ביש למדי כשצריך אדם להתגרד בפניו והוא באזיקים. ועוד היו לנו בלילות פישפשים. והפולני היה נתון ב"שרווליות" גם בלילה. הוא נדון למיתה. כשהיו הנעליים מונחות לידו הורגש ריח מסחרר בתא שלנו. הוא זחל לעברנו כמו צועני שנדבק־לך, חוצפני, אתה־לא־יכול־לעמוד־בפניו, לוחט וזר מאד. הוא היה תוקפני ובהמי. הבטתי בליביג. הפולני היה ישוב בין פאולינה וליביג וביני, על הרצפה. ליביג הביט בי. פולין, אמר, ושוב נעץ את מבטיו אל מחוץ לחלון. שלש או ארבע פעמים ביום היה אומר משהו. כאשר חלץ החדש את נעליו, אמר: פולין. והביט בי כמי שהדמעות חונקות אותו.

מעט־מעט התרגלנו אליו. הוא הדיף ריח־של־פולין. (מי יודע, איזה ריח הידפנו אנו!) אבל שעה תמימה היתה דרושה לו כדי לחלוץ את נעליו. זה היה למעלה מפוחנו. אך הוא הרי היה נתון באזיקים. אי־אפשר היה להרוג אותו. על־כרחו נזקק לאותה שעה כדי לחלוץ את נעליו. בערב־בערב, כשהשמש מסיעה את סורג־ החלון על־פני התיקרה. הסורג היה מוצק. אך התיקרה נראתה כמו ארוגה קורי־ עכביש. היו אלה קורי־עכביש. ובערבים עמד אצלנו ריח־של־פולין. ליביג מזמן

כבר לא אמר מאומה. רק לפעמים היה מביט בי עוד, כשהיה הפולני יושב בינינו על הארץ. ודי היה בכך. ומעט־מעט התרגלנו אליו.

תמורת זאת היה מנקה בשבילנו את הדלי. אחד היה חייב לעשות זאת. פאולינה, אצבעותיו היו מטופחות מדי לכך. ליביג פשוט לא עשה זאת. על־הרוב ניקיתי אותו אני. אז המרצתי את עצמי לכך. ובתירוצים כגון "הרי הכל חראים" או "העבודה מרוממת" הייתי אונס עצמי לכך. עכשיו עשה זאת הפולני. לאיזה תירוצים נזקק הוא, לא ידעתי. ודאי היו חיוביים מאד, שכן עשה את הדלי ביסודיות רבה, כך מצאנו כולנו. הוא גם עשה זאת ברצון למדי, כי מזמזם היה חרש בשעת מעשה. מיני דברים עליזים בפולנית. כך התרגלנו מעט־מעט אליו, אל תמונת־המעתיקים שלו, אל תפילתו, אל ריחו. התרגלנו לפולין.

התרגלנו אפילו לחותלות־הרגליים האדומות שלו. היו לו שתי חותלות־רגליים נהדרות, אדומות־כדם, מטליות של בד שארג במו־ידיו. אדמימות־מיץ־דומדמניות. אותן היה מפתח בערב־בערב, ביישוב־הדעת, מגלגל אותן, הימנית תחילה, אחר־כך השמאלית. משים אותן זו על־גבי זו, ואותן על מזרן־הקש שלו, למראשותיו. ואז היה נוטל את תמונת־המעתיקים שלו לפינה, מציג אותה על שרפרפו אצל כוס־השתייה שלו ומתפלל קולנית ופולנית. אהר גיחך לעבר כל אחד מאתנו ושכב לו. אחר היה דוחק את שתי חותלות־רגליו האדמדמניות ככר מתחת לראשו. זה נראָה נאה מאד, כמובן, שער־הפישתה על חותלות־האודם. משתוקקים היינו לרצחו כאשר בא עלינו הדבר הזה לראשונה בערב הראשון. ליביג כבר פתח את פיו כדי לומר שוב פולין, אבל חדל. רק קצות נחירי־אפו רטטו קימעה, ודי היה בכך. אלא לימים התרגלנו גם לחותלות־הרגליים. ולכר שלראשו.

כשהביאו את אילפסי־האוכל היה שרוי בתפילה דווקא. לפתע הפך אלינו מפינתו האפלולית את פניו הקטנים והדהויים, וקרא מתוך עצם זימרו־המאריה שלו: מארמילאדה! לא ידענו מה כוונתו. הרי יכלה גם להיות פולנית. אך הנה קפץ על רגליו, זועף כולו. כדרכם של פולנים קפץ לו, תחב לליביג את פינכת־החרסינה בידו וצווח: מארמילאדה! מארמילאדה! בבקשה, למען השם!

אחר הסתובב, כרע על ברכיו ושוב התפלל. אלא שעתה פגע בו ליביג מאחור. ברגל. וליביג נשא את נאומו הארוך ביותר בתא 432. כדי להרגיז את הפולני, ניסה לחקות את לשונו.

מה? צווח ליביג, בעל־מום עלוב שפמוך! חזיר־יער שפמוך, בן בצות מאזוריה! צבוע שפמוך! מארמילאדה אתה צועק, מארמילאדה? אנו בדעה שאתה מתפלל ושרוי ברקיע השמיני עם המאדונה שלך צמוקת־השדיים! והנה לטושות אזניך לשמוע מה מביאים לאכול בכלל, מה? ואתה רק שומע מארמילאדה, חתיכת־פולין רעבתנית שפמוך, אתה!

הפולני קם על רגליו. בקול רך מאד ובאורך־רוח אמר: מה אתה רוצה? אוזן אחת בפנים, אוזן אחת בחוץ. מארמילאדה בחוץ. מאריה בפנים. והוא הידק את התמונה אל חליפת־הכותן שלו. במקום ששם הלב.

ליביג לא אמר מאומה. הוא הגיש לי את פינפת־הריבה. אך בי לא הביט. רבע שעה לאחר־מכן פתחו את דלתות התאים. הביאו קפה. הביאו לחם. והיום לא הביאו גבינה. הביאו ריבה.

אבל הוא התהלך עם מאריה גם בלילות. הפשפשים לא הניחו לנו לישון בלילות. ולא הנשים, שענינהן אזמרגדים ואבריהן כחתולות. הפשפשים היה להם סרהון מתקתק כמארציפן סרחונם, כשהיו מועכים אותם. ריח של דם טרי היה להם. ומה היה ריחן של נשים—זה היה כבר מזמן. הנשים הדמימו אותנו בלילות. אבל הפשפשים מילאו את פינו קללה עד־אור־הבוקר. רק הפולני לא קילל. אבל לילה אחד בהיר ראיתי שהוא אוהז בתמונתו בידו. וכאשר בחשנו בקללותינו בחלאת עולם־ומלואו, היה הוא לכל היותר מלמלם חרש לעצמו: מאריה מאריה. עם האיר היום היו ברווזים חולפים־עוברים ברחש לפעמים, במשק־כנפים חלוד, אל התעלה הסמוכה. ואז היה ליביג נאנק בכל פעם, בכל פעם היה מתאנק: בן־אדם, לו היינו מין ברווז כזה. ואז שוב היה הכל מלא פשפשים וקללות ונשים. רק הפולני היה אומר אז חרש: מאריה מאריה.

באחד הלילות הקיצונו מפני שדלת ארון־הכלים שלנו חרקה. זה היה הפולני. הוא עמד לו ולעס. ידענו בהחלט שבערב גמר לאכול הכל. תמיד אכל בערב הכל. עכשיו עמד לו ולעס. ליביג ניתר מעל מזרן־הקש שלו ותפס אותו בשערותיו. אך בטרם יוכל לעשות דבר, אמר הפולני: מה אתה רוצה לעשות? רועבים! אז הרפה ליביג ממנו. חזר ושכב ולא אמר עוד דבר. רק אחרי חצי שעה שמעתיו בכל־זאת מקלל לנפשו. פולין, אמר. ולא עוד.

רק בימים קשה היה לנו אתו. בכל פעם כשהיה קול פסיעה מסומרת נשמע בקצה הפרוזדור שלנו היה הפולני פותח חרש ומהר בזימרורו. הוא נדון למיתה. בכל פעם כאשר קרב שומר־כלא בחוץ, הרי בא לקחתו. בכל פעם שחלף השומר ועבר, שוב נשאר בחיים. עד לשומר הבא. אלף פעמים ביום קרבו לקחתו. ואלף פעמים בכל יום שוב נשאר בחיים. כי כל היום היו עוברים. ובכל פעם שחלף אחד מהם ועבר פסק הפולני מזימרורו, שאף אוויר, הסתכל בנו ואמר: מאריה, הכל מאריה. אומר היה זאת בחינת: נא, רואים אתם, תמיד היא מצילה, הנערה הטובה. ופעמים רבות ביום היה מוכרח לומר זאת, את המאריה, כי כל היום היו עוברים. וכל פעם שעברו, היה אומר במנוחת־נפש: הכל מאריה. והצילצול היה כמו: נו כך. וזה שיגע אותנו. והוא גיהך אגב כך. אבל מעל גבות־עיניו היתה שורת־חיילים צועדת: רסיסי־מים בהירים קטנים.

פעם אחת לקחו אותו בכל־זאת. הוא נבהל מאד. ושוב לא הצליח להעלות את גיחוכו. הוא רק עמד והיה תמה לאיך־שיעור. אנו, אילו ניתן לנו, היינו רוצחים אותו נפש.

באמצע הלילה שאף ליביג אוויר פתאום בקול גדול. והביט אל מזרן־הקש הפנוי. בדמה לי, אמר, שעדיין יש ריח של פולין. ואמר: ועכשיו איננו עוד. פאולינה ואני לא אמרנו מאומה. ידענו שליביג מצטער על ששנא את הפולני.

כעבור ארבעה חודשים הוציאו אותי לחפשי. היה עלי עוד לרדת למרתף, אל לשכת-המלתחה, ולהחזיר את הלבנים שלי. אותה שעה היו מכבדים את רצפת המרתף. עשרים אסירים היו כורעים על ברכיהם ומקרצפים בצמר-פלדה את הרצפה, כדי שיהיה המעבר בהיר ומאיר-פנים. פתאום משך אותי מישוהו במכנסי. הסתכלתי למטה. היה זה הפולני. הוא גיחך אלי מלמטה:

חנינה, הפטיר, חנינה. חמש-עשרה שנה, רק חמש-עשרה שנה! ואחר קָרן והעביר ידו על כיסו: מאריה, לחש, הכל מאריה. ופנים היו לו אז כמי שהפליא להערים על החוק ויכול לו. ובאמת הערים. על חוק העולם כולו.

(א. ב.)

ריינהארד ליטאו: האויב

בחוף יורד גשם. הגנרל חזר.
"אדוני ניצח?" נשאלת השאלה.
"לא מצאתי את האויב", משיב הגנרל. לידו עומדים האדונים, שנכנסו עמו, במעילים
נוטפים. שלוליות על הרצפה.

"האויב לא נתגלה. לא איתרנו אותו בשום מקום", אומר הגנרל.
בינתיים נכנס הפ'לדמרשל, העירו אותו. הוא יושב על הכיסא שמסמיכים אליו. הוא
רוכס את מקטורן המדים עד למעלה, ואומר: "יספר-נא על המערכה".
הגנרל משפיל את עיניו. "עתה-זה כבר אמרתי לאדונים שאיתורו של היריב היה
קשה. למשל, פעם סברנו שנתקלנו בפטרול-אויב. בערפל הרי זה קשה. הרי אלה
כולם צללים". הוא מראה אל מאחוריו.

הפ'לדמרשל קם עתה וניגש אל החלון. חריקת לוחות-הרצפה, הפ'לדמרשל נע ליד
החלון. הנוכחים מתבוננים בו. חייל קרב אל הפ'לדמרשל ומסיט את הווילון, כדי
שיוכל הפ'לדמרשל להביט החוצה. הפ'לדמרשל מתכופף על הזוגית. בחדר שורר
שקט. לאחר רגע אומר הפ'לדמרשל: "בחוף באמת אין לראות כלום". הגנרל נושם
לרווחה. עודנו ליד החלון, שואל הפ'לדמרשל: "מן-הסתם-גם לא שמע את האויב?"
"פעם אחת היה האויב בתוך האילן וחיקה ציפור", משיב הגנרל. "אנו הלכנו ושמענו
את זה מלמעלה, מציץ. ציוץ ברור בעלנה. ציפרים אמיתיות, כאשר התקרבו הת-
עופפו וברחו".

הפ'לדמרשל חוזר אל חדרו. הגנרל מצביע אל דלת החדר. "הוא שם לבדו?"
"הוא מרבה להיות לבד. תמיד הוא פה בפנים".

יחד עם שני חיילים נכנס אחד אופרסט. עוד ליד הדלת, קודם כניסתו, הוא קורא:
"היכן החיילים שלי?" רק עתה רואה הוא את הגנרל, מצדיע.
"יסביר-נא את השאלה", אומר הגנרל.

"הוד-רוממות, יורד גשם חזק. לאחרונה ראיתי את החיילים בדרך-המלך רודפים
אחר אויב. לפנים רץ האויב, אחריו החיילים שלי. על רמה, כדי שאוכל להשקיף,
נעצרתי אני עצמי. החיילים עברו כולם על פני במרוצה. לבסוף, במרחק, במקום
שהדרך עלתה לגבעות, עוד ראיתי אותם זמן רב, רצים לאט יותר. מיוגעים רצו,
כמפסידים, אחרי האויב".

בפתח שוב עומד הפ'לדמרשל.

"האם הסתובב האויב לפעמים?" הוא שואל.

האופרסט מברך את הפ'לדמרשל, עומד מרטיט.

"הוד-רוממותו", אומר הוא, "האויב הסתובב כפעם-בפעם בשעת ריצה".

"איך נראה האויב?" שואל הפ'לדמרשל.
 "האויב הזה", אומר האוברסט, "איך לתאר אותו?"
 "האם חיצוניותו תואמת את הדימוי שמצטייר במולדת?" שואל הפ'לדמרשל.
 האוברסט מהרהר.
 "יתארנא את חיצוניותו של האויב", קורא הגנרל. "האם היא תואמת את המצופה?"
 "האויב הזה הוא אדם קטן למדי וריצתו מהירה מאד. הרי רואה כבודו היכן החיילים
 שלי. למשל, יש לו אבעבועות. במשקפת ראיתי אבעבועות בפניו."
 "יש לו אפוא אבעבועות?" קורא הפ'לדמרשל. "כן, הלאה. הרי אני שומע."
 "והוא קטן מאד ורץ מהר, אבל עקום."
 "ועוד?" קורא הפ'לדמרשל.
 "בשעת ריצה עולות הברכיים עלייה חדה למעלה. האם ניצח כבודו במערכה?" שואל
 הוא עתה את הגנרל.
 "האם שמע יורים? האם זה שרק? יש בי עקבות־כוויות? מראה־פני מפויח?"
 "כמובן", אומר האוברסט, "הרי זו הרגשה רעה, כאשר מחלקות שלמות רצות אחר
 אויב יחיד."
 "אהה", קורא הפ'לדמרשל. "וכי למה? וכי רק משום שאנו המרובים אסור שיהיה
 הצדק אתנו? וכי עלי להישאר כאן לבדי? להקטין את עצמי מאד, להתרוצץ שחוח?
 וכי תמיד צריכים ננסים לנצח? מציבים עשרה אנשים כאן, אחד שם, ואז מיד האחד
 צודק, רק משום שהוא לבדו, ושחין לו בעורו, ואילו אנחנו בני־שטן, מפני שאנו
 בריאים, בעלי־קומה, עשרה?"

מאוחר יותר, בלילה, שוב עומד הפ'לדמרשל בחדר, עודו קושר את חלוק־הבוקר,
 ואומר: "ערכתני מחשבות אחדות, ואני סובר שהיום נכה את האויב."
 אי־שקט לפני הבית. מאיור אחד נכנס.
 "הרי פרחים לו בידו", אומר הפ'לדמרשל.
 "ודאי, צרור־פרחים", משיב המאיור. הוא מביט אל היד. "פרחי־שדה".
 ולאחר־מכן, לשאלות: "יודע כבודו איך פה הבריות יוצאים מן הבתים, כשעוברים
 את הכפר. כמעט היה הכפר מאחרינו, לפנינו ארץ מישור, והנה מרחוק רואים אנו
 אנשים מתקדמים לקראתנו, כאלף. עתה־זה ציויתי לאנשי לתפוס מחסה וכבר אלה
 עמנו. ממשיכים בדרכם, במסע־טיול גדול אל הכפר. אני נדחק בעד שורותיהם, אל
 הראשונים, שם, אני משער, נמצא מנהיגם, מתיצב לפניהם וקורא: 'עצור!' מדוע
 עצור?" קוראים אלה ומוסיפים לצעוד קדימה, ואני נאלץ לרוץ אחורנית כדי שלא
 ייעלמו מעיני עם לכתם קדימה. 'אינכם אויבים?' קורא אני, ואז הללו צוחקים,
 שיניים נחשפות, עושים העוויות, אבל צוחקים וקוראים: 'כדי שלא תתירא, וכבר
 עברו את מעלה הגבעה ונעלמו מאחריה'.
 "עדיין הם שם מאחרי הגבעה?"
 "ברירה היתה לנו, לבדוק או לסור תחילה לכאן, כדי לדווח".

"כל אנשיו?"

"האנשים שלי ביקשו להשקיף ולראות איך מתקבל פה הדו"ח". המאיר מבחין עתה בגנרל. "הרי ביקש לערוך קרב?" שואל הוא אותו.

רענן, עיניו מאירות, נכנס הפלדמרשל השפם בבוקר לחדר. "אנו מכים היום את האויב", אומר הוא.

השליש מצביע:

"מדוע היום?"

נכנס לויטנאנט אל החדר. מצדיע לכל הצדדים.

"איש אחד", אומר הוא, "אמר שהוא יראה לנו את המקום, שבו האויב נמצא, כאשר איננו בתנועה. הנה אמר: 'שהוא כאן', נעלם, חזר: 'אולי במקום אחר', אמר. במקום אחר, אמר: 'שם מאחרי', ושם: 'לא, במקום שהיינו קודם', שם: 'עכשיו, אחרי', ופתאום: 'עכשיו המתינו'. המתנו".

"וכשהייתם ממתינים, לא חזר?"

"לא חזר. לא בשעה שהיינו ממתינים".

"אדוני שוב לא ראה אותו?"

"בדרך בחזרה. הוא נלחם, אך מלבדו לא היה איש. 'היכן היריב שלך?' שאלנו אותו. 'באחרונה היה שם בפנים', אמר. 'יש תוצאות, למה שנעשה?' שאלנו אותו. 'מהלומה זו, הוא חש בה', קרא".

"אדוני נגע באויב?" שואל הפלדמרשל.

"אני עצמי אחזתי בו".

"מה תחושת האחיזה באויב?" שואל הפלדמרשל.

הלויטנאנט נוגע באיש שעל-ידו.

"כמו האחיזה באדון הזה פה. רק שמוכרחים להתכופף כדי לאחוז בו".

"עד איזה עומק? בערך".

הלויטנאנט מכופף את ברכיו.

"לעומק כזה", אומר הוא.

האדונים כורעים עתה, מתחת לאדני-החלונות, ראשיהם בגובה-שולחן, וממשישים את עצמם.

"ומה התרחש פה?" שואל הלויטנאנט.

חייל אחד נקלע פנימה. האדונים ממהרים להזדקף ופונים אל הדלת. החייל עומד מתנוודד.

"יש לו כאן אות-הצטיינות יפה", אומר אליו הפלדמרשל.

"אות שמעולם לא נראה אצלנו גדול כמוהו", אומר האוברסט.

"ומהיכן לו האות?" שואל השליש.

החייל מעתיק עמידתו מרגל לרגל.

"האות", הוא מראה על האות, "הוא האות שלי".
 "כמובן", אומר הפלדמרשל. "יגשנא עכשיו הנה".
 החייל מתקרב, מתנוודד, שתי פסיעות אל הפלדמרשל.
 "האות כבד כהוגן?" שואל הפלדמרשל.
 "את האות כמעט אי־אפשר לשאת", אומר החייל.
 "ומהיכן לו האות?" שואל הפלדמרשל.
 "לפני הבית. סמוך על־יד המצבה".
 "איזו מצבה?" קורא הפלדמרשל וממהר אל לפני הבית. הפלדמרשל עומד לפני
 הבית, הקצינים בחצי־עיגול מאחריו. בחוץ שמש.
 "היכן המצבה?" קורא הפלדמרשל. "אינני רואה שום מצבה".
 "כאן מעולם לא הייתה מצבה", אומר השליש.
 "אבל שם מאחור יש הרבה מצבות", קורא הגנרל ומורה על האופק.
 "מצבות אלו חדשות הן לי", קורא השליש.
 "רבצורתיות המצבים", קורא האוברסט.
 "סגלגלות למדי", קורא המאיר.
 "נישאות, מתעלות, פוסעות", קורא הלויטנאנט.
 "אחת בכל־זאת על־יד הבית", קורא השליש. הוא מורה הצדה. כהרף־עין שוב כולם
 בבית.
 הפלדמרשל נותן עתה פקודות להשקיף על הפסלים, על־ידי הצבת מיספר אנשים
 סביב לכל אחד. כיון שנעשה הדבר, שוב עומד הפלדמרשל ליד החלון. חייל אחד
 שוב מסיט את הווילון הצדה. הפלדמרשל מביט החוצה. יום סגריר, ערפילי, קבוצות
 אילמות בשדה, במעלה הגבע, מרחק־זרוע מן החלון. הפלדמרשל נסוב שוב אל
 החדר. "ברנש אחד מיצמץ", לוחש הוא.
 שעות שיממון שלפני־הצהריים, עוברות בשתיקה. ישיבה בטלה של האדונים לאורך
 הקיר. החדר: טפיט פרחוני קטן, מדף־אזה לבן, תמונת־אניה. רצפה חומה, מבהיקה.
 קריאות בודדות, רפודות־מוך, מן החוץ. הגנרל מסתכל במפה, המקופלת קיפולים
 רבים, עבים. המאיר מחזיק ספר בידו, בוהה. חצייתו החפוזה של הפלדמרשל.
 בחדר, כפעם־בפעם הוא יוצא מלשכתו, מרמוז לאדונים, המתכוננים כבר לקום,
 שיישארו יושבים, ובעוד אלה סוקרים אותו מלמטה, מלמטה־למעלה, הוא חש־עובר
 בחדר. פעם, בעברו על־פני הגנרל, לוחש הוא אל זה: "ובכן, האם ניצח במערכה,
 הא־הא?" וכבר חלף־עבר על־פני זה המסמיק. הוא אץ אל חדר־האוכל: אם כבר
 ערוך. הוא חוזר. "הפסלים, עודם פה?" שואל הוא. "כולם עוד כאן, הוד־רוממות",
 לוחש השליש.
 ארוחת־צהריים ביחד בסמוך, סעודה אילמת. "ידיעות?" שואל אחר־כך הפלדמרשל.
 "שאלות מן הבית", משיב השליש. "מה דעתו על שאלות מן הבית?" שואל הפלד־
 מרשל. "עדות לקוצר־רוח", אומר השליש. "לסקרנות", אומר הגנרל. "הגדרה יפה",
 אומר הפלדמרשל.

מנוחת-צהריים מהממת, חריקת מיטתו של הפלדמרשל נשמעת מבפנים. שומעים את הפלדמרשל קופץ, חוגר את נשקו. שוב הילוכיו של הפלדמרשל, הלבוש ללא דופי, בחדר, ובחוץ יורדת החשיכה. האדונים, שצינה יורדת עליהם, מצווים להבעיר אש באח. אותה שעה נכנס הפלדמרשל לחדר, האדונים מתרוממים רק בשחיחה וצונחים מיד שוב.

"וכי רמותי 'חפשי'?", קורא הפלדמרשל. כאשר שוב עומדים כולם זקופים: "הא-הא, בסדר-בסדר, לשבת", הוא קורא.

מאוחר יותר, שעות קודרות של אחר-צהריים. מבחוץ קולות קרובים. "הרי עתה שיניכם באויב", אימר הפלדמרשל, "העמיקו יותר ויותר, עד שהוא מושמד". ולאחר-מכן, כתום חילופי-דברים לפני הדלת, נכנסים שני אדונים לחדר ומברכים כאחד.

"איזה מין מדים הם אלה?" שואל הפלדמרשל.

הבאים מסתכלים איש ברעהו, אחר באדונים שבחדר.

"מדינו שלנו? ושלכם? וכי איזה מדים יש לכם?"

"אנו מדים נבונים לנו", אומר השליש.

"לא שום מדים ירוקים-כאָרס", אומר הגנרל. "אצלנו זה בסדר".

"את מדינו שלנו", אומר אחד הבאים, "לובשים אצלנו כולם".

"אני פלדמרשל", אומר הפלדמרשל ומצביע לימין ולשמאל על הפתפות.

"הלאה מפה", אומר האדון הראשון לאדון השני ושניהם מתרחקים.

לילה שעבר במנוחה. הפלדמרשל שוב הזמין לו ספרים אל חדרו. השליש, היחיד שנשאר ער, שמע אותו מיד מפקק, מכבה את האור.

לפת-שחרית מופיע הפלדמרשל בדיוקנות. "פסלים עדיין פה, כן?" שואל הוא אל הצד, בשבתו. כאשר הכל מניעים ראש: "מצב-רוחי שפיר", אומר הוא, מעביר מבט על שולחן-השחרית.

לאחר-מכן, בחדר-הישיבה, עומדים האדונים בחצי-עיגול מסביבו. השליש סמוך-סמוך, לידו הגנרל עם האופרסט, לשמאל המאיוור והלויטנאנט, ליד הדלת חייל.

"מה שלום החיילים היום?" שואל הפלדמרשל. "ראה אותם מישהו?" שואל הוא. "מה מראיהם היום?"

"חסרה פעילות", אומר השליש.

"אנו מוכרחים לעשות פתיחה חדשה", אומר הפלדמרשל. "עוד פעם להגיע הנה ולנצל זאת. או על-כל-פנים להישאר פה ולהתחיל מבראשית".

"עד כמה מבראשית?" שואל השליש.

ציפיה בחדר. הפלדמרשל נוקט עמידה החלטית.

"לגמרי מבראשית", אומר הוא. "יישבו-נא, יוציאו-נא מחברות ועפרונות, יכתבו-נא".

האדונים יושבים ועפרונותיהם שלופים.

"אני, אתה, הוא, היא, es, *אנו, אתם, הם", אומר הפלדמרשל.
 "עד כדי כך מבראשית?" שואל השליט.
 "כתבו זאת?" שואל הפלדמרשל.
 הכל מהנהנים.
 "ובכן יקרא-נא מה שכתב", אומר הפלדמרשל. הוא מצביע על השליש.
 "הוד-רוממות, בשם האדונים מבקש אני מיד הכתבה רצופה".
 "למשל, חיבור על איזה טיול", קורא הגנרל.
 "תחילה מלות-היידוע", אומר הפלדמרשל. "יטו-נא!"
 האוברסט הנקרא קם על רגליו. הוא גיבט בוהה אל המחברת שהוא מתזיק לפניו.
 האדונים ממתינים.
 "ה-, שלו, אליו, אותו", אומר הוא.
 "יפה", אומר הפלדמרשל.
 "ה-, שלה, אליה, אותה", אומר האוברסט.
 "הלאה", אומר הפלדמרשל.
 "ה-, של-, אל-, אותו", ** אומר הלויטנאנט.
 "יפה", אומר הפלדמרשל.
 "שגיאה", אומר השליש.
 "באיזו מידה שגיאה?" שואל הפלדמרשל.
 "הוד-רוממות", אומר השליש, "צריך das Kind, לא den Kind. לדוגמה: אני רואה
 das Kind. זו יחסה אחרת".
 "אני רואה das Kind, אני רואה das Kind", ממלמל הפלדמרשל. הוא משחה ראשו,
 מניח ידו על מצחו. השעון פועם. לבסוף זוקף הפלדמרשל את ראשו נחרצות.
 "den Kind גם-כן אפשר לומר".
 "den Kind, den Kind", ממלמלים הכל ומנידים בראשם.
 "den Kind גם מצלצל יפה", אומר הפלדמרשל. "den Haus *** גם-כן אפשר לומר.
 אני הולך אל את הבית, איך הצילצול?"
 האוברסט מצביע.
 "או אל את האוברסט", אומר הוא. "איך זה?"
 "את- העץ", *** אומר הגנרל ויושב מיד.
 "אני עלים", אומר הלויטנאנט.
 עכשיו עומד המאיוור. הוא מחכה עד שיתאוששו כולם. אז נוקף הוא את אצבעו, מביט
 בה ואומר: "הוד, כובע". תשואות-הסכמה מכל צד.
 "שקט", שואג הפלדמרשל. "לי, לו, א, או". אותות-הסכמה מצד כל האדונים.
 (א. ב.)

* נויטרום, לא זכר ולא נקבה, לדוגמה: ילד, בית, עלנה.

** הנטייה של הנויטרום: Das, des, dem, das. כאן משובש: Das, des, dem, den.

*** הבית. צריך להיות: das Haus. **** das Baum. הנכון: der Baum.

הנס בַּנְדָּר : היונים של איליה

הלויטנאנט שלי תמיד היה רעב. כשלא היה יורה, היתה חתיכת לחם בין שיניו, כריך-של-נקניק, של-שומן, של-בשר-סתם, או של-קודל-חזיר. אך יותר מפל חיבב יונים. כשהיינו עוברים בכפרים, ועל אחד הגגות או באוויר נראתה יונה, היה יורה בה ותופסה. גם אותי זה שיעשע. היה לי רובה-צלפים ותמיד הייתי פוגע. כדור-הרובה גדול היה בעצם מפפי מידתו של הגוף הקטן. הנוצות היו מהפזרות קווצות-קווצות, והעור היה על-הרוב קרוע-ומקורע. נערו של הלויטנאנט הייתי. עלי היה גם לצלות את היונים. היתה לי בכך דרך משלי. הייתי מוציא את הקרביים, תולש את הנוצה ושם את הגוויה בסיר שבו מתמוסס גוש של חמאה, מוסיף מלח, פלפל, ואם היתה גינה קרובה—גם אלומת פטרוסילון קצוץ. לאחר עשר דקות היתה היונה מבעבעת. הייתי הופך אותה. לאחר עשרים דקות היתה שחומה משני הצדדים, והריח מעלה את המכסה. אז הייתי שם אותה על צלחת ומביאה ללויטנאנט. בפרוסת-לחם הייתי מקנח את דפנות הסיר ואת תחתיתו.

בסיבאסטופול היו לנו, כבר בימים הראשונים, אבידות קשות. כאשר נשארנו רק שנים-עשר, הוציאנו המפקד ושלח אותנו אל החוף שבקצה השני של חצי-האי קרים, שנוכל לתפוס עמדת-מחסה ונתאושש.

בכפר אוסוביני ירדנו מן הרכב. בצד הרחוב עמד אחד מאוחם בתים רוסיים המסויי-דים כחול-כביסה. היו לו שמשות-חלון ממורקות-למשעי. תמיד כשחיפשתי דיור הייתי מסתכל בשמשות, כי כמו שהיו השמשות כך היו החדרים ויושביהם. גם הלויטנאנט הביט אל הבית כמו מהופנט. "הנה, תביט", אמר והראה במקלון על הגג. על הרעפים רבצו כשני תריסרים יונים בריאות-בשר בזנבות מנופחים.

"כאן אנו נשארים", אמר אלי. ואל השאר אמר: "חפשו לכם משהו כאן בסביבה!" עצרנו את רכבנו, מרכבת-אדונים רתומה לשני סוסים, לפני פשפש-הגדר, גררנו מתוכה את המטען ונכנסנו לחצר. משמאל היה הבית, מימין גינה ובה שיחי-ורדים, ערוגות תפוחי-אדמה ושיחי-בצלים. באמצע, היישר לפנינו, עמדה כירה בנויה, לידה, מעורמים, גללי-בקר מיובשים—חומר-ההסקה של האי הדל ביערות.

את האשה מצאנו במטבח. כאשר הבינה אותנו, פתחה את הדלת השמאלית שבפרווז-דור, נכנסה והתחילה לסדר את החדר, חדר גדול בן ששה חלונות, שתי מיטות-ברזל עם כרים גדולים, עם שולחן וכיסאות. על הקיר היו תלויים ראי מעוטר פרחי-נייר, תמונות-קדושים, מנורה ושורות של הצלומים במסגרות. פשטנו את המעילים והמכ-נסיים והטלנו את עצמנו על המיטות.

הלויטנאנט טילטל אותי מתוך שנתי. "אני רעב". קמתי ופיתחתי את הסירים שלי מן הצקלון.

"הרי ראית את היונים?" אמר.

"כמובן".

"נאמר, ארבע התיכות. בשבילי שלש ובשבילך אחת".

"ובכן, ארבע יונים", אמרתי.

"כן, ארבע יונים".

כשנכנסתי לחצר היתה האשה כורעת אצל הפירה והחזיקה סיר של ברזל מעל לאש. עיסה ממועכת של מיני ירקות התבשלה בו. הסתכלתי קצת, אמרתי כמה מלים כדי להצחיק אותה, אבל היא לא צחקה. נערה באה מתוך הבית, בתה שלה, ולה השם היפה טארסיה. ונער בא אתה, ניקולאי, אחיה. הם נעצו בי את עיניהם, כנהוג. האשה אמרה שאנו יכולים לקבל קצת משלה. "תודה", אמרתי, "אצלנו יש משהו טוב יור תר!" הלויטנאנט שלי ואני יש לנו הערב תיאבון ליונים. נתנו בי עיניים בוהות. "מה זה?" שאלו. דיברתי רוסית ככה-ככה, אבל את המלה יונים לא ידעתי. מאחר שהיו בשובך, לא יכולתי להצביע עליהן, לכן חיקיתי יונים. ידעתי זאת. כבר היו לי פה-ושם הצלחות בחיקוי בעלי-חיים, בזמן חגיגת-המולד של הגדוד, בערבי-קצינים בקאזינו. אמנם בעלי-חיים אחרים, כבשים, עזים, קופים, היה קל יותר לחקות מאשר יונים. בכל-זאת ניסיתי. עשיתי כפיפת-ברכיים, זקפתי את אצבעותי הפשוקות בדמות

זנב דמוי-גלגל מעל לתחת, דידיתי הנהרונה בחצר, ניפחתי את צווארי וגרגרתי.

אך השלושה לא צחקו. וכאשר לא היה להם עוד ספק למה אני מתכוון, הצטוווה בערבוביה כמו פראי-אדם. שאלתי: "מה יש? מה רע בדבר? וכי חיילים אחרים שהיו פה לפנינו לא לקחו להם כל מה שרצו? הרי סוף-סוף מלחמה".

טארסיה אמרה: "מותר לך לקחת כל מה שיש לנו, רק לא את היונים. היונים אינן שייכות לנו. היונים שייכות לאיליה, זה אחי. הוא נלחם בסיבאסטופול".

כמובן, התרשמתי. אבל מה אומר ללויטנאנט שלי?—הראיתי להם שאני מבין לרוחם. "כן, כן, יונים של איליה, אני לא יונים של איליה. קצין! אתם מבינים? קצין לאכול יונים!"

הלכתי אל האסם, שפתוח היה, כדי לעלות בסולם ולהגיע משם אל השובך. האשה תפסה את כוונתי. היא עברה על פני בריצה, נעמדה לפני הסולם ובידיה אחזה בחווקים מאחור. ניסיתי לעקור אותה משם. אי-אפשר היה. ההתנגדות העיקרית באה מהעיניים שלה. גם ניקולאי תפס. הוא הרים חרמש מן הארץ—

ויתרתי.

למחרת בבוקר באו פקודות. לאורך החוף היה צריך לחפור עמדות. הלויטנאנט נער דר במשך היום. בערב חזר עייף. אני יריתי בשתי יונים מעל גג אחר וצליתי אותן, בעוד היונים של איליה מתפרחות לי מסביבי.

אהבתי את היונים האלו ושנאתי אותן. הן היו שייכות למישהו שבעצם נמצא במצב דומה למצבי. הוא היה חייל, הוא היה מרוחק מביתו. אמא שלו שמרה את היונים

בשבילי. לא, לא הייתי יכול לשחוט אותך. הללו כנראה תפסו זאת במשך הזמן. הן היו חצופות, עזות-פנים יותר מדי. הן התעופפו וירדו לחצר ורבעו לרגלי, ביקשו מתתייד, גירגרו והמו. עפו אל גדר-הגינה, ניקרו בערוגות, עפו אל קרשי-המראה שלפני השובך, עפו בחזרה, התישבו על הכירה והציצו לתוך הסיר שבו רחשו הירנים של השכנים. היו בהן שתיים-שלש שיכלו להתגלגל תוך כדי מעופן. אלו היו יונים יפות, צעירות, יוני-טווס, יוני-זפק, ויונים תורכיות שעדיין לא ראיתי כמוהן.

כעשרה ימים התגוררנו בבית והנה בוקר אחד יצא ניקולאי לנסוע לבאקסי. הוא רצה לבקר שם אצל קרובים ולהביא להם שק ירקות. עד באקסי היו ארבעים קילור-מטר. זה היה מקום-יישוב גדול יותר, שבו נמצאו המטות ומחסני-האספקה שלנו. מכונית-האספקה לקחה עמה את ניקולאי. בערב שב, חצה בריצה את החצר, אל המטבח. בפנים קמה צווחה רבה. מיד אחרי-כן באה האשה לחדרנו, זו פעם ראשונה מאז באנו לגור פה. במלים ובתנועות הרבה סיפרה, שניקולאי ראה בבאקסי את איליה! "הוא שבוי, בידי הגרמנים. עכשיו הוא במחנה בבאקסי."—"בבאקסי! כה קרוב לכאן?"—"לבטח יכול האדון הקצין להביא את איליה משם הביתה. אני רוצה את איליה שלי לראות, לחבק, ולא לעזוב אותו עוד. אני נותנת כל מה שהאדון הקצין דורש."—"אני נותנת לו את התרנגולות ואת העוזים, את תפוחי-האדמה, הקמח, את שמן-הוורדים וזה אורבייג'אני. גם את האיקונים שהחבאתי, ושהקצינים כל-כך מחפשים אותם, וצעיף של משי, פריפה של זהב, ו—את היונים, כן, את היונים של איליה."

אני תירגמתי, והלויטנאנט אמר לי: "מה אין אנו, הנבלים, עושים בשביל יונים?" ולה אמר: "די, סבתא, את מקבלת את איליה שלך. מחר יום-הראשון. אנו נוסעים לשם ומביאים לך אותו. הנה, כן, הנה. את בינתיים תתקיני יפה את היונוניות שלו, מבינה?"

היא הבינה את המלים, אבל לא הבינה את נעימת המלים. היא נפלה ארצה לפניו, התיפחה ונשקה את מגפיו.

טארסיה באה והביאה את התצלום של איליה. הוא היה מצולם שם במדי-ציי, היה לבוש חולצת-פסים כחול-לבן, וחבש כובע עם סרט של צי-הים-השחור. היו לו עצמות-לסת בולטות ועיני-מלחים מצומצמות, חצופות.

אני דיברתי על לבו של הלויטנאנט. אמרתי, אולי אנו יכולים לדרוש את איליה כעזר-לטבח או ככוח-עבודה להקמת העמדות. "אידיאליסט שפמוך", אמר.

כן, אידיאליסט הייתי. היו לי רעיונות מטורפים בלילה ההוא, למחרת בבוקר ובדרך לבאקסי. רציתי לשחרר את איליה באיזה מעשה נועז, באיזו פעולה, אם הלויטנאנט באמת יהיה כה שפל ויראה בכל הפרשה סתם בדיחה.

היה בוקר קרימאי נהדר. שמיים צחים. צללים קרירים וקרני-שמש לוחבות. במערב כל הזמן הררי-יאילה, כמו שיניים טוחנות. גם ניקולאי נסע אתנו. הוא ביקש רשות לזה מן הלויטנאנט. הוא היה רחוק, ואת המסרק העביר בשערות-ראשו הרטובות.

בבאקסי, נודע לנו, היו ארבעת-אלפים שבויים. כינסו אותם בבנין שהיה קודם בית-הספר. סלילי תיל דוקרני נמתחו סביב הגדר. הוצבו מכונות-ירייה. נעצרנו. הלויט-נאנט לקח את המושכות מידי ואמר: "רדו, המשחררים, וחפשו את הבחור. בעוד שעה אני חוזר כאן".

"אתה הולך אל המפקד?" שאלתי.

"לך נדמה שפל זה פשוט כל-כך?" אמר והצליף בסוסים.

הוא הוריד אותי ואת ניקולאי בכניסה למחנה. היה זה שער מסורג, לידו ביקתה, זקיף, אחד מגדודי-המשמר, שמן אחד במדים מהוהים, במגפי-שרוכים ובמוקיים. "מה אתה רוצה?" שאל.

"אני צריך להיכנס למחנה, לחפש שבוי אחד".

"אסור".

"זה מקרה מיוחד. אחיו של הקטן הזה הוא במחנה. הוא רק רוצה לראות אותו", אמרתי.

הזקיף טפח באצבעו אל המצח. "יש לך, כנראה, זבובים בראש?"

"הבוס שלי אצל המפקד. הוא ידרוש אותי, ככוח-עבודה".

אך גם זה לא עשה שום רושם. קיללתי אותו, והוא הזעיק את הסמל שלו מן הביקתה. ההוא גירש אותנו.

הלכנו לאורך גדר-התיל, וניקולאי גילה את אחיו. הוא היה יושב ישיבת-חייטים על הארץ. כשקרא לו ניקולאי, קם והתקרב אלינו. ניקולאי השמיע מעל לגדר את החדר-שות המרעישות. איליה לא הירפה דברים. פעם-בפעם חייך.

כעבור זמן-מה אמר: "מה שלום היונים שלי?"

"טוב, טוב מאד", אמר ניקולאי. "עדיין כולן חיות. הקצין רצה לאכול אותן, אבל אמא לא הרשתה".

"פֶטם אותן היטב", אמר איליה, "ואם אינני חוזר, הרי הן שלך".

לאחר שעה חזר הלויטנאנט. הוא שתה. תמיד כשהיה חוזר מן האספקה, היה שתוי.

"קדימה, אתם שניכם", הקביל את פנינו, "אנו נוסעים!"

"ומה עליו?" שאלתי.

"על מי?"

"איליה! אנו מוכרחים להביא אותו אתנו. אסור לנו בלי איליה—".

"איליה! איליה! הנח לי סוף-סוף ממנו!"

"אתה הבטחת לאמא שלו".

"הבטחתי, כן. אבל שבויים אי-אפשר לפדות. מלבד זה, הלילה מעבירים אותם. נוסע-עים. הביתה אל הרייך. שם טוב להם יותר. להבין, ניקולאי, אח שלך איליה אל

דויטשלאנד. ניקס דומוי. גרמניה דומוי".*

"אני מבין, קצין", אמר ניקולאי.

גם איליה מאחרי גדר־התיל הבין מה התרחש. הוא הסתובב ופנה לו לאט אל בנין בית־הספר.

אמו של איליה וטארסיה עמדו בפתח כאשר הגענו. לבושות היו בכגדי־שבת שלהן. ניקולאי סיפר להן מה שקרה.

אני התרתי את העגלה, שמתי מספוא לבהמה, ציחצחתי את המגפיים, רחצתי, משכתי את הזמן הרבה. רק אחר־כך נכנסתי לחדר.

הלויטנאנט ישב אל השולחן ואכל יונים. את היונים של איליה. למעלה מתריסר עדיין מונחות היו על הצלחת. אמא שלו הרגה אותן, מרטה להן את הנוצות וצלתה אותן. על השידה היו מונחים שאר הדברים שהובטחו.

הלויטנאנט אמר: "כשאתה עושה את היונים, הן טעימות בהחלט יותר".
לא עניתי לו.

"גם תיאבון אין לך?"

"מה?"

"מה? מה? אתה כנראה רוצה לשגע אותי, כן? אני שואל אותך אם אין לך תיאבון, כי אני לא יכול לבדי".

האם בכלל אוכל עוד יונים?

למחרת בבוקר הייתי צריך לארוז בשביל הלויטנאנט ארבע מן היונים שנשארו בנייר ולשים בנרתיק־המפות. הוא רצה לאכול אותן בצהריים שם בחוץ בחפירות. אבל בדרך לשם, בקטע של שטח מת, ירו והרגו אותו. פרטיזנים, אמרו.

(א.ב.)

יוהאנס בוברובסקי: ההלך

בְּעָרְבִי,
הִנְהָר גּוֹתֵן אֶת קוֹלוֹ,
נְשִׁימַת הַיְעָרוֹת הַכְּבֵדָה,
שָׁמַיִם בְּמַעוֹף
צְפָרִים צוֹרְחוֹת, חוֹפִי
הַחֶשֶׁךְ, קְדוּמִים,
אֲשֵׁי הַכּוֹכָבִים מִמַּעַל.

חִיִּיתִי בְּאֶרֶח
אֲנוּשִׁי, שְׂכַחְתִּי לְמִנּוֹת הַשְּׁעָרִים
הַפְּתוּחִים. בְּנַעוּלִים
נִקְשָׁתִי.

כָּל שַׁעַר וְשַׁעַר פְּתוּחַ.
עוֹמֵד הַקּוֹרָא, פְּשׁוּטוֹת
זְרוּעוֹתָיו. בּוֹא לְשַׁלְּחַן.
דְּבַר: הַיְעָרוֹת נוֹתְנִים אֶת קוֹלָם,
אֶת הִנְהָר הַנוֹשֵׁם
עוֹבְרִים בְּמַעוֹף הַדְּגִים, הַשַּׁחַק
רוֹטֵט מְאֻשִׁים.

(ט. ה.)

הַנוֹדָד
עִם עָרֵב
הַזֶּרֶם מִשְׁמִיעַ צְלִיל
הַנְּשִׁימָה הַכְּבֵדָה שֶׁל יְעָרוֹת
שָׁמַיִם מְרַחֲפִים עוֹפוֹת
מְצוּחִים, חוֹפִי
הָאֶפְלָה, מְנִי-קָדָם,
אֲשֵׁי-הַכּוֹכָבִים מִמַּעַל.
חִיִּיתִי כְּדֶרֶךְ כָּל אָדָם.
שְׂכַחְתִּי לְמִנּוֹת אֶת הַשְּׁעָרִים
הַפְּתוּחִים. עַל הַשְּׁעָרִים
הַנַּעוּלִים הַתְּדַפְקָתִי.

כָּל שַׁעַר פְּרוּז.
הַפְּרוּז עוֹמֵד וּזְרוּעוֹתָיו
פְּשׁוּטוֹת. קְרִב־נָא אֶל הַשְּׁלָחַן.
דְּבַר: הַיְעָרוֹת נוֹגְנִים,
אֶת הַזֶּרֶם הַמִּתְנַשֵּׂם
חוֹצִים הַדְּגִים, הַשָּׁמַיִם
נִחְרָדִים מִן הַלְהָבוֹת.

(ד. ה.)

הוברט פינטה: זכונים רעים

ב־1947 היו זמנים רעים. על הודעה מודפסת, "האם 200 גרם לחם ליום לנפש הם מעט מדי?" רשם מישהו בעפרון את התשובה "כן".

הרחובות התמשכו שחורים וריקים: לא מכוניות, לא חלונות־ראנה מוארים, לא פרשים. אירעו הרבה מעשי־רצח לשם שוד. לחגים נמכרו עורבים מרוטים כאוונים. פרחו מרכזים לחילופי ספרים. השחקנים הציגו מחזות זרים כשגרביים מחוררות לרגליהם ועישנו סיגריות אמריקאיות. בחנויות־המכולת אפשר היה לקנות ניחוח־חמאה וקמח־עוזרד. מֶפֶר שלי, גרפיקאי, תיכנן פרזות ל"מוריטורי" ול"הרוצחים נמצאים בתוכנו"; בשעות הערב חתך בעץ גברים רציניים במעילי־גשם ארוכים. המחלות לא היו רבות־ביחס; כך, למשל, לא היו כלל מחלות־כבד—אם נתעלם ממגיפת הצהבת, ה"רוסית"—כי לא היה כמעט מי שיאכל רטבים ומיונית; גם מחלות־לב לא הופיעו. בתי־החולים עמדו ריקים. היו שקפאו בהונותיהם או ידיהם או אזניהם—היו שקפאו כליל; אחרים נזרו על־ידי חיילים בשעת גניבת פחם; אחדים גועו ברעב, או שלפחות סבלו זמן רב מתפיחות חולנית.

אחיני מת מהרעלת־דם. מלאו לו בדיוק עשרים־וארבע שנים. כתורגמן היה מביא מדי־פעם סיגריות של טבק־וירגיניה, ואגב סקירה־לאחור יכול אני לומר שתמיד היה בחור שקט וצנוע. בשעה שביקע שבבים להסקה נתקע לו מסמר חלוד לתוך העקב, בשיניים נוקשות עלה על משכבו, ישן שינה טרופה עד שעה מאוחרת בבוקר, וכאשר בא סוף־סוף האמבולנס המונע בגזעץ והעבירו לבית־החולים כבר היה מאוחר מדי.

כאשר פתח הפאסטור פ־ראנקה את הדלת לאחי ולי הטיח לתוך פרצופינו המדוכ־דכים: "מן התרומה השבדית לא נשאר מאומה. לצערי, לצערי".

הסברנו לו שלא באנו בעבור לחם או גרביים. הוא הביע במלים פשוטות השתתפות בצערנו. תחבנו קצת קפה בלתי־קלוי לתוך ידו. הוא לקח אותו והבטיחנו כי ליווי הכבשות המתות מצאן־קהילתו אל מקום־מנוחתן האחרון בבית־הקברות הנידח וסעור־הרוחות—עומדים היינו בחודש ינואר—ממילא הוא בגדר חובתו, וטפח על שכמנו.

היו עוד הרבה סידורים לסדר. לנגרים לא היה עץ לארון. אפילו העצים מן הגינות ומן הגנים שימשו להסקה. לבסוף נאסף כל מה ששייך להלוויה מתוקנת, פחות או יותר. את הובלת הארון קיבלה עליה חברת־ההלוויות לאזארוס תמורת קרטון אחד של סיגריות אמריקאיות—האחרון שהביא אחיני אונה ממשרדו.

אנו, האבלים, נפגשנו כולנו אצלי. האבלים העיקריים, גיסתי טרודה ואחי היינץ־וילי, באו ראשונים. על חזית מעילה של טרודה, התפור משמיכת־צמר שנצבעה

שחור, נוצצו דמעות קפואות שלא נמסו באור מנורת-הקרביד. (הואיל והיה בדעתנו לצאת מיד, הנחתי לתנור שיכבה, וכדי להגן קצת מפני הקור הגפתי את התריסים על החלונות).

טרודה חבשה כובע חדש. היה זה כובע-צניף עם צעיף-אָבֶל, שאותו הפשילה מיד עם כניסתה. אחי לבש מעיל צבאי בגון אפור-שדה. סרט-האבל היה מצומד אל שרוולו התקוע בכיס. אביה של טרודה נכנס מהלך על קביים. גם הורי הצטרפו. אמי הראתה לנו לכולנו זוג כפפות-עור מבריקות. "מה נשאר לאדם חוץ מן השוק השחור?" שאלה. "יש לי פצעי-כפור בכל האברים".

אחרי-כך באה גם חברתו של אווה, פרוסית-מזרחית, נערה מיוזעת. אחרי הבריחה מצאה עבודה בחנות לחפצי-אמנות. אחרון הגיע אברהארד, אחייני השני, כי חיפה לארוחה בבית-הספר. "אנו יכולים ללכת", אמרה טרודה, אמו של המת. "השכנים יצטרפו אלינו רק בבית-הקברות".

במנהרת הרפכת-העילית אמרה אמא: "ילדים, במחלקת-המעשנים נקבל מקום ביתר-קלות עם הזרים שלנו".

"יש לי ריאות רגישות", אמרה האנלורה, חברתו של אווה, "אווה אפילו הפסיק לעשן בגללי. אווה שלי!"

הרכבת-העילית נכנסה. אמא מיהרה לעבר מחלקת-המעשנים. אני הלכתי אחריה. טרודה, היינץ-וילי האנלורה, אבא, אמה של טרודה, אפילו אביה של טרודה, שעתה זה הפסיק לעשן, מפני שבגלל קיטוע רגליו החליף בשוק השחור את כרטיס-הטבק שלו בתרופות להפגת כאבים, ואחייני השני אברהארד, נכנסו למחלקה ללא מעשנים.

אמא מצאה מקום-ישיבה. היא הניחה את הזר על ברכיה. הטבק, שאותו היו הבריות שותלים בעצמם ומתסיסים בעצמם, ומעשנים היו אותו בגלל חוסר מזון, החניק את ריחם של פרחי המתים.

התחיל להחשיך. במעגן-הנמל השתרבבו החבלים לתוך המים. אמא זימזמה לנפשה: "...ותרני אניותיך יער הָמָה".

נכנסנו אל בטן האדמה. בתא היבהבו נורות אחדות. "כן, אווה שלנו", אמא אמא. באלכסון יצאנו מתחת לפני-האדמה, ליד קירות שרופים של איזו קופת-חסכון או איזו משרד עירוני. מגרשי החורבות רבו. אשפתות כיסו את הרחובות ואת מסילות החשמלית. הרוח נישבה מעל לשטחים הנרחבים, ורודים-כהים באור-הדימדומים, והסיעה לתוכם גדודים גדולים של ערפלים מגלילות הכפר. המרחקים בין התחנות גדלו והלכו. אמא החלה לנמנם מעל לזר הקלוע ענפית-ויה וחרציות. עקבתי אחר פקעות חוטי-החשמל על קירות המנהרות ואחר המסילות המצטלבות, שהרכבת העילית הטילה עליהן סילוני אור. חצינו יער קירח למחצה. העלים האדומים והצהור בים נגדו את שחור הענפים. באמצע, על שיח שנראָה מרחוק, נשאר ירק שעשה רושם בלתי-טבעי לחלוטים. התא שלנו התרוקן. ליד היציאה השניה גיליתי שני גברים שאף הם נושאים זרים.

בתחנה הסופית של הרכבת-העילית נאספו כמעט רק אנשים במעילים צבאיים בצבע

אפור־שדה או במעילים שנצבעו שחור. רבים מהם נשאו לפנייהם זרים—אחרים, שוודאי עתה־זה באו מהלוויה, עמדו מקובצים בקבוצות קטנות, בלי זרים, חטמיהם כחולים מנזלת וריסיהם מעוטרים אדום. "קאפלה שבע־עשרה", צעק מישהו, "שבע־עשרה!"

קרובינו מן התא ללא־מעשנים חזרו והצטרפו אל אמא ואלי.
"באמת היה חם ונוח יותר בתא־המעשנים?"

"האם האוויר בחא ללא־מעשנים, בעמידה, באמת נעים יותר?"

אז עבר זוג בין שורותינו והחליק בסרטי־האבל שלו על קפי אביה של טרודה. דבר זה הזכיר לנו את חובתנו לטמון את גופתו של אווה בתוך בור מוארך קשוי־כפור ולהטיל לתוכו שלושה גושי־עפר בידיים צפודות. ליד השוער, בכניסה הראשית של בית־הקברות העירוני, נתמשך תור של בני־אדם כמו לפני חנויות־המכולת. עוד אנו מחכים לאינפורמציה והנה עוברות בשער הראשי—לא־ט־לא־ט—שתי לימוזינות, אחת "הֹרֶךְ" ואחת "מייבאך".

"הספסרים", אמרה אמא. "אלה יכולים להרשות לעצמם. לאנשי השוק השחור יש, כמובן, בנזין כדי לנסוע לבית־הקברות. כולם גנגסטרים."
את המלה האנגלית "גנגסטר" ביטאה שלא־כהלכה. לא רצתה להתרגל למבטא הנכון. בימי־חיינו היה נכדה אוֹנה מתקן אותה בענוה ובהומור.

"אם עדיין אנו נראים כמו שאנו נראים, הרי זה רק הודות לשוק השחור", אמר אחי.
"אתה אומר זאת נגדי, בגלל כפפות־העור שלי? לא היה לי שום דבר שחור לשים על האצבעות. חוץ מזה, אין אבר אחד בגופי בלי פצע־כפור. הזוג היחיד הזה של כפפות־עור, שנתתי בשבילו את כל כתבי קלייסט ואת מפת־השולחן שרקמה סבתא במרידיה?"

"קאפלה אחת־עשרה, בבקשה?" שאל אביה של טרודה את השוער.

"אין אתכם מכוננית?" השיב הלה בהלצה. "הייתם צריכים לרדת תחנה אחת קודם. ובכן, הקשיבו: עכשיו תלכו בדרך הראשית ישר עד לרחבה עם ישוע המברך, אחר־כך תפנו קצה ימינה לשדרה ההולכת עד לאנדרטה של שינמן; תשאירו לשמאלכם את קברי הנופלים 70/71, תפנו פנייה חדה שמאלה על־יד המלאך עם יונת־השיש, ותלכו עד שתגיעו למצבת הקרבנות הפוליטיים, אחר־כך שוב שמאלה ושוב ישר קדימה—לא אתם יכולים גם לקצר: על־יד הקרבנות הפוליטיים תפנו פנייה חדה ימינה עד לקרבנות התקפות־הטרור, ומשם תלכו פשוט בדרך הצרה לאורך החלקות החדשות, עד שתמצאו את הקאפלה הקטנה בין עצי התויה".

יחד מצאנו את הדרך בקלות. אך הגענו לשער הקאפלה, שעדיין נעול היה, וכבר באו לקראתנו שכנים וחברים של אווה מבית־הספר ומהעבודה. גברים אחדים מיררו בבכי. הדמעות זלגו על הקמטים ועל הגומות שבפניהם ונשרו מן הסנטר—או, בשעת תנועה, מעצמות־הלחיים—על מעילי־הגשם או על המעילים הצבאיים הארוכים, ושם קפאו מיד.

שערי הקאפלה נפתחו ברעש. צלילי עוגב רוויים בקעו מתוכה ובהם נתערבב קול

חזק של צ'לו. אך מכיון שהיה קר מאד בתוך הקאפלה, נדם תכופות צלילו היפה של כלי-המיתר קודם זמנו. לאחר שהתישבנו כולנו במקומותינו, לא בלי אנחות ודמעות ורעש—אחד מקבי אביה של טרודה נפל על הרצפה—הזכיר לנו הפאסטור פראנקה את פגישתו האחרונה עם אווה, כאשר קיבל הלז מן הרופא, בגלל בריאותו הלקויה, אישור לתוספת מיוחדת של חלב וחמאה. הוא הבטיח לנו שהכל בידי שמיים, שאלו-הם התקרב עתה אווה במידה ניפרת.

הפאסטור פסע לאחור וכולנו הסתכלנו בקצה התחתון של הארון, המכוסה אריג, מקום שם ידענו כי—מתחת לגדילים, לעץ הארון ולתכריכים—מוטלות רגליו המתות של אווה, אלא אם כן עומד הארון במהופך.

ששה זקנים, חבושי כובעים משולשים מקושטים כסף, נכנסו מבחוץ. הם הסיטו את עציצי הפרחים, הפשילו את ציפת-הגדילים, הרימו את הארון ברטט מרפקים, עמסוהו על כתפיהם ובצעדים מדודים הוציאוהו מן הקאפלה. בחוץ עמדו חצוצרני להקת המנגנים שאווה היה חבר בה. הם תקעו בחצוצרות, בעוד אווה נישא בריחוק שתי פינות למקום מנוחתו האחרונה.

הערפילים התעבו והלכו, החשיכה גברה.

הגענו לבור עם ערימת הטיט. הארון החליק-ירד על החבלים. הפאסטור פראנקה ליווהו בעוד ברכה אחת. הפרחים והענפים שנזרקו על אווה רישרשו מתחת לגושי העפר הקפואים, שבהם עזרנו כולנו מעט לעבודת הקברן.

הפאסטור פראנקה וקבלן-הקבורות עם עוזריו לא רצו להפריע עוד. אנחנו עמדנו עוד ללא החלטה והנה פתאום קפצו עלינו, מאחרי המצבות השכנות, חמישה גברים רעולי-פנים שאקדחים ושקים בידיהם. הם צעקו: "להרים ידיים! אף מלה, אחרת כולכם בני-מוות!"

הרימונו ידינו כל כמה שיכולנו.

"להרים ידיים!" צעקו שוב וניפנפו בכלי-נשקם לנוכח פניהם של אבי ואבי טרודה.

"פאול, פאול, למען ישוע!" צעקה אמי.

"יש לי רק זרוע אחת", הבטיח אחי. רעולי-הפנים בדקו את הזרוע בעלת סרט-האבל במעילו אפור-השדה של אחי.

"אני אפול מן הקביים שלי אם ארים את הידיים", התלונן אביה של טרודה.

"את זה אנו מכירים", אמר אחד מרעולי-הפנים. הם לקחו את הקביים מידי אביה של טרודה והושיבוהו על הארץ.

"עכשיו ידיים למעלה! עכשיו להסתדר על-יד הקבר, כולכם! מהר, אנו צריכים

לראות את כולם!" צעקו בערבוביה. "להתפשט, כולם, להתפשט, הופ-הופ!"

עשינו כפי שציוונו. הנשים בכו בקול גדול. אנחנו, הגברים, חרקנו שיניים בסתר, אחרים הקישו בלסתותיהם בקול.

רעולי-הפנים דקרונו באקדחיהם. הם אספו לתוך שקיהם כובעים, כפפות, מעילים, את החצוצרות של להקת המנגנים, את קביו של אבי טרודה.

"הקביים שלי! איך אלך מפה?"

הם לא ענו.

"במעיל שלי נמצאת כל המנה של כלי־התפירה. אני זקוקה באופן דחוף לחוט־כותנה", התחננה האנלורה לפני השודדים.
 "להתפשט, מהר!" היתה התשובה.
 "עוד?"

"לעיני הילד?"

"אל תקשקשו כל־כך הרבה, אחרת..."

חולצות, צעיפים, כותנות, חצאיות שהיו מתופרות יחד עם אפודות, מכנסיים מרוטות־חפתים—היינץ־וילי הושיט, נכלם, גופייה קצרה בגיזרה מיושנת.
 "עכשיו נעליים, גרביים, הופ־הופ!"
 "הרגליים תקפאנה!"
 "עכשיו נעליים!"

אברינו רעדו כל־כך עד שלא עלה בידנו להתיר את שרוכי־הנעליים. רעולי־הפנים הפשיטונו בכוח מנעלינו ומגרבינו.
 "הלאה! הלאה!"

"מוטב לי למות", אמר אביה של טרודה, שישב על האדמה לבוש תחתונים ארוכים בלבד. הוא משך בגומי כלפי מעלה, עד לשערות־חזהו המאפירות. שנים מבין רעולי־הפנים תפסו את בתי־הרגליים הריקים של התחתונים וכבר התחילו לדחוס אותם לתוך השק שלהם, בעוד אביה של טרודה אוחז עדיין ברצועת־הגומי. הגומי נקרע. אביה של טרודה תופף בגדמי רגליו על הקרקע קשוית־הכפור ובכה וצעק: "אינני רוצה עוד לחיות! אינני רוצה עוד לחיות!"

כשעמדו להפשיט את אמה של טרודה, מתחת לצלעותיה המגולות והמחודדות, מחגור־רת־הגרביים שלה, טפחה על מסכתו של אחד הגברים. נתגלו פני־נער מנומשים.
 "חרא!" נשמעה הצעקה והם חזרו וקשרו את המסכה לנוכח שדיה הקמוטים של הישישה. שלושה משכו בחגורת־הגרביים.

האנלורה, בעמדה ערומה ליד הקבר, איבדה את עשתונותיה.
 אדון אחד, שלא היכרתיו, היה ממלמל וחוזר:

"חזירים מנוולים שכמותכם! חזירים מנוולים שכמותכם!"

כשלא נותר דבר לקחת מאתנו, שבו השודדים ונעלמו בין שדרות בית־הקברות. הקור נשך בבשרנו עד שלא יכולנו להתלונן אף לא לעשות שום דבר. נדמה לי שהיינו כולנו מעדיפים להיטמן בקברו של אווה. הקברן, שהצטרף אלינו מתוך הגנינות שעה קלה לפני ההתנפלות, העיר: "אפילו את המפוש שלי לקחו ממני".

האנלורה התאוששה ושאלה: "איפה אני?"

שתי אחיות מוועד־השיכון קיפצו בלי הרף מעלה ומטה, כשהן מחזיקות אשה בכתפי אחותה: "בצורה זו אנחנו שומרות על החום והאנשים ברחובות לא ילעגו לנו".
 אמי אמרה: "צריך לעשות משהו. אם לא, הרי זה המוות".
 "ראשית־כל אנו צריכים להישאר יחד. לחוד אנו אבודים!" הוסיף אחד מחברי אווה.

"וכי מה עלה בדעתך?" התרעם אחי.
 "קדימה!" קראה אמי. "היינך-וילי, אתה תקח את החותן שלך על הגב."
 "אני רוצה להישאר כאן ולמות", התעקש אביה של טרודה.
 "אבא, אתה תשב עכשיו על גבו של היינך-וילי!" קראה טרודה. וכך היה. במהירות
 יצאנו לדרך.
 "אנו צריכים להחזיק זה בידי זה ולרוץ, לרוץ מהר, שאם לא כן נקבל כולנו פצעי-
 כפור קשים", פקדה אמא. מיששנו בחושך למצוא איש את ידי חברו, וכושלים ומועז-
 דים רצנו בשדרות. פעם אחת, כאשר יצא הירח מתוך צעיפי הערפל, היכרתי לידי
 את אחייני השני אברהארד. גופו הקטן, הרוזה והלבן היה עדוי אבר-מין גדול מכפי
 שנותיו.
 "מיותר כל-כך", הירהרתי. "זה יקפא לו".
 אמי נטלה את הפיקוד לידיה.
 "כי הראייה שלי טובה ביותר בלילה".
 אולם כעבור זמן-מה התברר לנו שאנו תועים בשטח.
 "איפה המצבה לקרבנות הפוליטיים והמצבה לקרבנות הפצצות-הטרור?"
 "רוצו! למען השם! רוצו! אחרת נקפא כולנו!" קראה היא מלפנים.
 "רק רגע, לשאוף קצת אוויר", צעק היינך-וילי.
 שוב ביצבץ הירח. נמצאנו לא הרחק מאנדרטה לזכרה של אניה שנטרפה: על פן
 בגובה אדם עמדה חבורת-שיש של גברים ונשים ערומים, מישירים מבטים בשלנה.
 "אם אכביד עליך יותר מדי, תושיב אותי על האנדרטה ותרועץ הלאה לבדך", אמר
 אביה של טרודיה.
 "נתחלף", אמר האראלד ויכרס, חבר של אווה, ונטל את אביה של טרודה על כתפיו.
 בשדרה צדדית קרבו שני גברים, לבושים ובלי מסכות, אולי גננים או כמרים. כאיש
 אחד הסתערנו עליהם: "ליציאה? ליציאה?"
 כשראו אותנו מולם, נזעקו: "הקברים מקיאים את המתים!" ונשאו רגליהם לנוס
 בבהלה. אבל אנחנו דלקנו אחריהם באותה מהירות, זועקים חוזר וזעוק:
 "ליציאה? שדדו אותנו! אנו קופאים! איפה היציאה?"
 "הראשון שמאלה, ליד הקרימטוריום ימינה, שוב הראשון ימינה, על-יד עץ-הטקסוס
 הגדול שמאלה, אחר-כך ישר, ישר...", צעקו במשפטים מקוטעים.
 איך הגענו אל שערי-היציאה, איך התלבשנו ואיך נסענו הביתה, על כל זה מסרו
 העתונים. כשהגענו אצלי למעלה הכינותי לכולם משקה חם וחילקתי משחה לריפוי
 פצעי-כפור. לכל אחד יעצתי לקחת לבנה אחת, לבנה פשוטה מן ההריסות (אחדים
 באמת לא ידעו זאת עדיין), ולשים אותה בלילה אצל הרגליים—אבל פושרת, לא חמה!
 בשעת פרידה אמרנו איש לרעהו שלולא חזינו זאת מבשרנו, ולולא הקפיאות שחשנו,
 לא היינו מאמינים כלל איש לחברו שקרה דבר כזה.

וולפגאנג הילדסהיימר: נובחן הטלפון

באותה עיר של גרמניה בה התגוררתי או מעלעל הייתי לעתים בלילה בספר-הטלפונים. ספר זה ערפו מוגבל, כמובן, אבל חורג הוא מן הצד התועלתית הטהור. לאמיתו של דבר הרי זה ספר שאין לו זמן לבטלה, מלא וגדוש עובדות על גדותיו. לעולם אין הוא פורץ אל תחום ההשערה, ועם זאת הרי גם כאן אפשר לקרוא סיפור שלם בין השורות: בתי-עסק המתנוצצים כטבלות של נחושת על שערי-שיש, ובעצם אינם אלא נסיונות-סרק של ברנש שעל סף פשיטת-רגל, של לא-יצלח המבקש להגיע לעולם מרומם יותר, או של רמאי הדחוק בממון. ומזמן לזמן נדמה היה לי שאחד מהם חפץ להיחלץ מן הבאנאליות של שמו וכתבתו, להמיר את מספרו בלא-ידוע—אינני אומר להגיע אל המופלא, אך להתקרב כדי מעלה אחת אל אותו מופלא.

אם כה ואם כה, בניגוד ללוח-המסעים של מסילות-הברזל, אין מדריך-הטלפונים מסמל בשלמות את מושאו—לא, טעות בידי, אינני מתבטא כהלכה: בניגוד ללוח-הזמנים של מסילות-הברזל, תמונה שלמה של ארגון גדול בכללותו, ארגון ההובלות ברפבת, הרי ספר-הטלפונים אין בו כדי להמציא לנו תמונה כוללת של אותו גביש-פלצות שהוא העיר. כן, הנה הגענו: התייעוד אינו מושלם, מרובות הן הפרצות בהן רובצים אלה שאין להם טלפון—פרצות פעוטות של קומה שלישית שבה מחסלים את המלאי, שבה הכל מתמרטט, מתבלה ומצהיב, פרצות נכבדות יותר, שושלות של הורים מתים, ופרצות עצומות של עניות מעוררת-חמלה ומחוסרת-בושה, יד כסויה-חבורות, מושטת להבוע בעזות-מצח את התשלום בעד חזיון ענותה; נעדרים מכאן גם החיוך של מספר סמוי, שנוח לו בערמומיות זו, המבט-מגבוה של בן-בלי-חוק הבזו לטלפון, והסנוביות של יפה-הנפש מפיקה-שאט שתמיד העדיף לוותר עליו כדי להתכבד בתפנוק הבזו—כל אלה נמלטים מן החותם המודפס של השירותים הרשמיים.

ולבסוף, הרי זו אפוא קריאה משעממת ובאנאלית למדי, שאינה מעוררת הדים מרובים: אין לך כאן אלא דברים ידועים, נדושים, ודברים נשכחים, דברים מושתקים. הלונות מוארים של בתים גדולים, המכסים על דראמות של בגידה, של תפיסת ירושות, רציחות אטיות אך מתוכננות ימים רבים, שערים מוארים, מסבירי-פנים למוזמנים, והמוזמנים עצמם, מדרגות-שירות של המשרתים, סבכות נגד שוטטים, אך בלי שוטטים, חדרי-המתנה רוויי-חרדה של בתי-חולים, ממורקים כהלכה, שבהם המוות, חסר-רחמים, יורד לחיך. וספר זה מעתיק את המוות עצמו, ואת טורי האשנבים: מצד אחד הצעד הרפוד של רשעות ששערה קלוש ושרווליה מבריקים, ומצד שני המצפון המהסס של הבוגד הנפחד, שמבפר היה להפחיד בעצמו

ואינו מונע עצמו מלעשות כן במקום אחר; המסתורין המצחיק של תקנונים שפל המיניסטריונים או בתי-המסחר מפענחים אותם כחפצם, עם כל משאבי הטכניקה, תורנות-הלילה של בתי-המרקחת, מנורת-הלילה הכחולה של חדרי-חולים, ששוב אין בהם חיים להצילם, שעה שהכל אבוד באמת, הזעף-גבות ומשיכת-כתפיים בחולצה לבנה, הקפות-הלילה של המשטרה בעקבות מעשים של ייאוש, הפושעים המכוסים ומוגנים על-ידי ההתישנות, הנחבאים בחוג ילדיהם ונכדיהם, הדפיקות ההסויות בדלת, פרידות מוחלטות, תקוות נכזבות, התמרמרות, צער, פחד.

אבל מזמן לזמן לא הייתי יכול להתאפק מלהרים את שפופרת הטלפון כדי לצלצל לפלוני או לאלמוני. רוצה הייתי להשתכנע במהימנותו של ספר-הטלפונים, לשמוע קולות, שמות. מבחן זה תמיד התגלה שהוא חיובי—בעצם גם ציפיתי לכך—לפחות במובן זה שהנתונים של הספר חפפו את המספרים שנבחרו ואת היגוי השמות. אך עם זאת לא הכל עלה יפה, כי האנשים שאליהם הייתי מצלצל בלילה, שעת מנוחתם היחידה—לא היתה רוחם נכונה, והייתי אומר אפילו שמחמת הפרעה זו לעתים קרובות לא היו מסוגלים—להתגלות על-פי הסימנים שנותן בהם הספר. לפעמים אפוא לא הייתי מצליח להניע את האיש שלעומתי לחשוף אפילו חלקית את זהותו.

לילה אחד נתקלתי בשמו של מישהו שהתגורר כמעט מולי. לא הכרתיו. שמו היה הונקה או משהו כזה. צילצלתי אליו. השעה כבר היתה מאוחרת מאד. ראיתי את האור נדלק בחלון של הקומה השניה, ומיד לאחר-מכן הורמה השפופרת. קודם-כל לא רצה להגיד לי את שמו. אינני יודע עוד אפילו מדוע התעקשתי בהחלט לשמוע את קולו. דיברתי בנעימה חביבה אך נמרצת, בנעימה של מי שחפץ לעשות רושם שאינו מאחל אלא טוב לאיש-שיחו; ואף-על-פי-כן צריך הייתי—וזאת הרי יבין היטב—להיות בטוח שבקצה החוט עומד האיש שבטובתו אני רוצה. דומה היה כי הבין תיכף-ומיד, ויש לומר כי משאלה כזאת הייתי גם אני מבין מיד לו הייתי אני האחר. הוא הגיד לי את שמו. השגתי את מטרתי. אך לפתע נראה היה לי כי מטרה זו עצמה שוב אינה מספקת. רציתי לשמוע עוד. רציתי לצרף גורמים נעלמים. אמרתי: "הרי זה אתה, אדון הונקה?" והוא השיב בנעימה של מי ששוב אינו בטוח כל-כך בזהותו: "כן... מדוע?" ובעודי תר למצוא איזה תשובה, שאל: "מה אתה רוצה ממני?" הבחנתי כי מאחרי איזו מידה של איבה—אולי מוצדקת—יש מצפון מרעיד המחבט בכנפיו, אבל לא מצאתי מענה. וכי מה היה רצוני ממנו? לדעת עוד.

התעניינותי החלה להתעורר. בנעימה ידידותית, כך נדמה היה לי, שאלתי: "אתה חש עצמך אשם, אדון הונקה?" אחרי הכל, כל מי שהיה מציג שאלה זו לפני, הייתי משיב לו: "לא". אפילו לאיש זר לגמרי הייתי משיב: "לא, לא אני". אצל הונקה היה זה ענין אחר לגמרי. הקול החל לרעוד, פנו אל רגשי-האשמה שלו, הוא התעצם עד אין-קץ, ובכעס התיז: "חפה קצת! בעוד זמן לא רב, כאשר נחזור, תקבלו אתם כולכם מה שמגיע לכם!"

אינני יודע מה היה פשר אותה לשון "אתם"; על-כל-פנים, חוויה זו חדשה היתה, כה רחוקה מן השיגרה, עד שחשתי עצמי מתחזק בעליונותי; שליט הייתי על

תכניתי, הגבתי את קולי, הוא התעופף לתוך הלילה, משל כאילו מבקש היה להגיע אל הונקה עצמו; אמרתי: "אדון הונקה, עכשיו הקשב לי היטב: הכל נתגלה. הכל, מבין אתה. ולכן, עצה טובה: ברת, כל עוד יש שהות!" הוא הניח את השפופרת, גם אני הנחתי, ומיד לאחר־כך עלה אור בחלון שני, ואחר בעוד אחד, ובעוד אחד, והבית הואר כבנין־האופירה בהפסקה. פחות מחצי שעה לאחר שיחתנו הופיעה מונית, קרבן קריאתי יצא מן הבית, שתי מזוודות בשתי ידיו, נכנס למונית והסתלק לו. איני יודע כלל אם השאיר הונקה בת־זוג. מכל־מקום בטוח הוא שלא לקח אותה אתו וכי לא היא ולא שום איש זולתה לא כיבו את האור בבית. אותו בית נשאר מואר כל אותו לילה ובלילה שלאחריו. אחרי־כן שב הכל והתכנס בחשיכה ובה נשאר, לפחות כל זמן שהוספתי אני לגור ממול.

כמה וכמה פעמים חזרתי על משחק זה. מובן, אינני יודע אם תמיד פעל פעולתו, אם נהגו מקבלי האזהרה בלי היסוס לפי ההוראות ששיגר אליהם בטלפון הלילי אותו מנהל עלום־שם של מצפונם. כי מבחינה טופוגרפית לא היתה לי שליטה על רוב המקרים האלה, וההצלחה הובטחה לי רק במקרה אחד בלבד: מצאתי בספר־הטלפונים אדם שנקרא גוטפריד מאלקוש, מדפיס. צילצלתי אליו. השפופרת הורמה מיד, ובלי שהיות הגיד האיש את שמו. אף שהיתה השעה מאוחרת, נראה היה בעליל שמחכה היה לצילצול. זאת הפעם אמרתי בנשימה עצורה, בקול נמוך ובלי עקפקות: "אדון מאלקוש, הכל התגלה." כעבור שניה אחת אמר בקול ניחר: "לא!"—"כן", אמרתי, "הכל, לרוע־המזל."—"למרות כל אמצעי־הזהירות שלנו?"—"הכל", חזרתי כשותף־לעבירה, החש עצמו אפוא מעורב בדבר, ולא כסתם אדם שמוסר אזהרה. "ועכשיו?" שאל.—"מאלקוש", לחשתי ידידותית, שכן כמעט עורר בי רחמים, "מאלקוש, ברח לך בטרם תאחר את המועד!" כעבור רגע חזר והמשיך: "יש לי פנאי לארוז כמה דברים?"—"אני חושש שלא", לחשתי, שכן לפתע־פתאום שוב לא עורר בי רחמים. "לא, מאלקוש, אני במקומך לא הייתי מתעסק בזה." אחרי־כן אמר: "תודה, אוֹבוואסר". כן, הוא קרא לי אוֹבוואסר והחזיר את השפופרת למקומה. כמעט בטוח אני שלא לקח אתו מאומה.

עוד פעמיים צילצלתי בטלפון בלילה אל אנשים בשכונתי. רוצה הייתי להמשיך בחקירותי. את השמות שכחתי. הראשון, שהתעורר ממש מולי, רק לחש, אף כי ברקע נשמעה המוזיקה של הסימפוניה החמישית, מן הראדיו או מן המקלטה. הוא לא העלה אור, הבית נשאר חשוך להוציא פנס־כיס אחד, שמאחרי חזית הבנין החליק מעליית־הגג וירד מקומה לקומה עד המרתף. שעה אחת לאחר קריאתי נכנס לגן, העלה איזה חפץ מוארך מכיסו וטמנו בעפר. אחרי־כן יצא מפישפש הגן כשהוא מקנח ידיו במטפחת, נטל מכתב אחד, שילשלו לתיבת־הדואר שלו עצמו, היסס רגע כחוכך בדעתו באיזה כיוון יפנה; נראה היה כי קשה לו לבור דרך לעצמו, עד שלבסוף גמר אומר, הילוכו קנה לו משנה־בטחון, מטרה חדשה הסתמנה באופק.

השני היה שכן. לא יכולתי לראות מה התרחש, אבל חשתי בגבור ההתרגשות בבית הסמוך, בלי קולות, בלי דיבורים, בלי דפיקות בדלתות, אבל איזו סערת־רוח

מאחרי הכתלים, פתיחות כבושות של אזהרה, הוראות הניתנות בקול שורקני, האשמות אחרונות קודם פרידה, המתקבלות בגניחות־בכי, ואחר השער חוזר ונסגר אט־אט, דלת של מוסך נפתחה בחריקה. כל מידת הזהירות נזרתה לרות, בשמעה הדלקת מנוע סוררת—האיש נמלט במכוניתו שלו—ודקות אחדות לאחר ההצתה, צעקה נוקבת בבית: "ארתור! ארתור!" איני יודע כלל מי היה זה יכול להיות. אולי נגול היה בבית איזה חזיון מקביל, שאין לו שום שייכות לזה שעוררתי אני, שהרי אותו אדם שדחפתיו לברוח לא היה קרוי ארתור. קרוי היה, הנה־זה עלה הדבר בזכרוני, קרוי היה אָרהארד. אָרהארד זלצבאק. מספרו היה 60744. זכרון מהובל.

עכשיו התרנגול קורא. פעמיים, שלש פעמים. הנה הוא מבשר ואומר, זה הידיד אשר לו אני מחכה כל הלילות, זה המפעם את כולם, עמיתי, ידידי הרחוק. הוא מתגורר במשק אחד שבקירבת־מקום. קריאתו דומה לקוקוריקו של ספרי־הילדים יותר מכל אלה ששמעתי מעודי, ושמוע שמעתי קריאות תרנגול! אפשר היה לומר שלקח לו לדוגמה את התרנגול של ספרי־הילדים. בדומה לו הוא מטעים את שלש ההברות הראשונות במידה שווה, מדגיש את הרביעית וסוגר בקו האחרון. הלו מהמעט והולך, עד שהוא נמוג. התצליל שלו, הכוח הפאתטי של מנגינתו, מזכירים את פתיחת הסימפוניה החמישית של בטהובן. לפנות־בוקר הוא נצרך מעט, אך כמעט בלי לקפח מאומה מעצמתו. לפעמים, בנשב הרוח מדרום־מזרח, אני שומע תרנגול שני העונה לו. הוא רחוק הרבה יותר, וקריאתו אין להבחין בה כמעט בין משבי־הרוח הנושאים את קריאתו עד להימוגה, כרבולת של קצף בין שני גלים. תרנגול זה—או, לפי כיוון הרוח, תרנגולים אלה—שומע אני אותם כל הלילה כולו כשאניני ישן, אבל אין הם מפריעים לי. כשאני ישן אין הם מעירים אותי, וכשאני שרוי בהקיץ אין הם מטריחים את מנוחתי כל־עיקר. ברבות הימים למדתי לדעת שקריאת התרנגול המלווה את השחר או את זריחת החמה היא בדיה פיוטית, ואחת התמימות שבהן. ובמרוצת השעות מונה אני את השניות בין קריאה לתשובה. משך האָתנח לעולם אינו שווה, לעתים התשובה מאחרת לבוא, ותכופות אני מהרהר כי שני התרנגולים אולי אין ביניהם ולא־כלום, שאפילו אינם שומעים זה את זה, וכי אני לבדי, הקולט את שניהם, משמש מתווך סביל בין שני יצורים המוסגרים לבדידות הלילה העקשני. אולי כל אחד קורא לעצמו בחלל המת והחשוך שלו, מבודד מזולתו, בלול שלו, בעבי חשפת הלילה. אך לא כן הוא: הם קוראים תגר על המרחק, הם מתאחדים כדי לנצח את הפחד ואת הבדידות המונעים מהם שינה, בעוד אשר נקבותיהם ישנות או דוגרות על ביצים של לילה. פחד זה אפילו מאציל עליהם איזו רוממות־ערך, רוממות קודרת הנטולה מהם במשך היום. שהרי בשעות היום, מגופחים ויומרניים, הם מדדים בסך בין התרנגולות, לעוט על המזדמנת ראשונה. אז אין להם עוד שום רוממות־כבוד, מוותרים הם על גדולתו של זקיף־הלילה הניצב תמיד על משמרתו, והם מפיקים גבריות נלעגת.

אך כל אינסטינקט מועב נוכח הלילה ומפנה מקומו לפחד אנושי. התרנגול שלי, גלמוד בחצרו, מתחבר עם זולתו כדי להתגבר על הפחד, ועוד תרנגולים באים

ומצטרפים לדיאלוג, תרנגולים שמחוץ למטחוי שמיעתי; מעגלים מתרחבים והולכים, חוגים של תרנגולים המתעוררים הרחק-הרחק, כן, בטוח אני אפילו שפך הדבר מאז קלטתי את מזמורם של תרנגולי אַתיקה, מאז השמעתי את האַקורדים הראשונים של הקונצרט היווני הגדול שלי כדי להתגבר על פחדי.

פחד? כן, פחד מפני דממת הלילות, שדות-הפעולה של צללים עשויים-לבל-יחת. הפחד הזה נרגע כיום, מזמן שחילצתי עצמי מן הצללים האלה, רוצה לומר—לא נחלצתי אלא נרתעתי, ברחתי לארץ אחרת. ואינני מדבר על הצללים שהסתלקו בעקבות אותם צילצולי טלפון, הללו יש להם משהו על מצפונם והם שווים עוד יותר מן האחרים.

בתקופת הצילצולים שלי נתלוו הירהורי אל אחדים מקרבנותי בנדודיהם. ואולם כיום נדמה לי שהירהורי היו אז קונטרפונקט חגיגי מדי למנגינת-הלכת שאותה היו שורקים במנוסתם. רואה הייתי—הרי זה מגוחך כמעט—רואה הייתי את קרבנותי במקום כלשהו של פשעם, משתוחחים בהרגשת אשמתם, אכולי חרפתם; רואה הייתי אותם גם על רקע התפאורה הפראית של מדבר, יחפיר-רגליים, בכתונת-שער, עולים על דרך החרטה והכפרה, בעוד אשר לאמיתו של דבר מריקים היו משקה באיזה מקום, ואפילו שמפניה—כן, זה הדבר, לוגמים היו שמפניה עם מאהבת חדשה המסייעתם לבלות את הזמן עד שובם. האם שבו קרבנותי, ומתי? אינני יודע, אך אם לדון לפי מהירות החלטתם בעת שצילצלתי אליהם, היו אלה אנשים החוזרים ונופלים תמיד על רגליהם ויודעים לתקוע יתד בכל מקום ולשקם את קיומם, אנשים שהם אדונים לגורלם, ועל-הרוב אדונים לגורל זולתם. אין ספק שלא הצלחתי לתפוס אף אחד מהם בשעת-מעשה, אך מסתבר שהצלחתי לפחות להעיר בהם את זכר חטאם—נצחון צנוע—זכר שמשתדלים היו להיפטר ממנו.

לא כך היה הדבר בשני האנשים חסרי-הפחד שלא היו מבקשים לשכוח שום דבר בכלל, שני הצילצולים האחרונים, הראשון—אזהרה, השני—איום וקץ אכזר לפעילותי הטלפונית, ומתוך כך לתקופה שלמה בחיי.

בספר-הטלפונים נתקלתי בשם אַבוּוּאסֵר, ושוב עלתה בזכרוני השיחה עם אותו מאלקוש שסבר בי שאני אַבוּוּאסֵר. רציתי לראות אם זה אותו איש. צילצלתי אליו, השעה היתה לאחר חצות. גם הוא הרים את השפופרת תיכף-ומיד. "קארל דיטריך אַבוּוּאסֵר", אמר כשהוא ממשך בשתי ההברות האחרונות במעין יוהרה, כמי שאומר: "מה אתה רוצה ממני". ושוב תמהתי איך היה פלוני מאלקוש, איש-סוד כפי הנראה בעליל, יכול לטעות בקולי ולחשוב שהוא קולו של זה. לחשתי: "אַבוּוּאסֵר, היוזרה..." אך הוא שיסעני: "מי מדבר? סקוברוֹנְק? —"לא", אמרתי, והצלחתי להגניב נעימה של קוצר-רוח בקולי, "לא סקוברוֹנְק..." —"הה! טוב! דניק! —"לא!" אמרתי, "מאל-קוש מדבר!" —"מאלקוש?" אמר בקול חרישי וחפוז, "חשבתי שאתה כבר מזמן..." —"עדיין לא", אמרתי, "עדיין לא, אבל עלו על עקבותי, וגם על עקבותיך, אַבוּוּאסֵר. גילו את הכל. אתה מבין? הכל?" אר-או קיפח קולו את חיתוכו, אפשר היה בהחלט להחליפו בקולי או בקולו של כל אדם שהוא. "גם בסיס 18?" —"כמובן", אמרתי,

"ואפילו בסיס 19"—זה בלתי־אפשר, מאלקושר, לחש אובוואסר. "גם ה־20", לחש־תי, וכאן עשיתי משגה. אינני מעמיד פנים כאילו נודע לי סוד גדול, אך לפחות איזה דבר בעל חשיבות בכינוניותו. חלה שתיקה קצרה, ואחר חקר אובוואסר בנעימה של חשדנות מורתחת אך מאופקת: "מי מדבר?" ואני הנחתי את השפופרת. והאחרון היה קאבאסטה. כיום שוב איני מבין אפילו את אומץ־הרוח שקם בי לטלפן אליו, אף לא את תקוותי לעורר באדם זה תחושה קלה־שבקלות של סחרחורת. זה השותף היחיד במשחקי שקיומו היה ידוע לי קודם־לכן—קיום איום—והוא היחיד שראיתיו; היה זה במקום כלשהו באיזה כפר, שהוא היה בזמנו ראש־מועצתו, בפונדק אחד... לא, בגן של פונדק. יושב היה אל שולחן סמוך לזה שלי, עם חברים־לציד. מתפוצצים היו מצחוק, כולם לבושים ירוק בתוך הירק הזה, בין כלבים מתנשמים, שותים בירה ויין־שרף, אוכלים דברים איומים, קרביים, כליות חזיר בחומץ, חביצה־בדם. מספר היה איזה טיפור ארוך של מלחמה במזרח או אפילו במערב, וכמה וכמה פעמים הניף זרועו להראות יד פשוטת־אצבעות, יד גדולה ואדומה וצהבהבה. פעמים אחדות אמר "ביד הזאת", או אף "בידי זאת כמו שאתם רואים אותה", אבל מה שבא אחרי־כן לא הצלחתי לתפוס. המדובר היה כל הזמן ב"יד זאת" שהיתה גדלה והולכת, מאדימה והולכת.

צילצלתי אליו בשעה שתיים בבוקר, גם הוא הרים כמעט מיד, בהמת־זעם שאל: "מה יש פה עוד?" לא הייתי אפוא הראשון אותו לילה, מישזהו מן המשרד, אחד מעושי־דברו, ודאי הפריעו קצת קודם לכן. עם זאת יש לי רושם שקאבאסטה אוהב שיפריעו לו, אין הוא בתוך שלו אלא בעיצומן של טרדות, דרוך תמיד, תמיד על המשמר, ובעיקר בלילה כאשר שומה עליו להטות אוזן בתעלות המרי, להיות דרוך על המשמר, לרחרח הכל, לבדוק אם באיזה מקום שהוא אין איזה בן־ממר שוקד ככל יכלתו לספל את פקודותיו. "האם זה דוקטור קאבאסטה?" שאלתי אני. "שוב זה אתה, אוסקוצ'יל?" שאל. שוב אותו בילבול שאין לתפסו; אין איש יכול להעלות בדמיונו שמתרחש דבר־מה שאין להעלותו בדמיון, שאין להעלותו בדמיון והוא פחות־ערך כל־כך כקריאה לילית של אלמוני אחד. "לא", אמרתי, "לא, דוקטור, הפעם אין זה אוסקוצ'יל, הפעם זהו בלוך". שם זה עלה לפתע בדעתי, לא היתה לו שום משמעות, על־כל־פנים עדיין לא היתה לו אותה תקופה. "מי?"— "בלוך", אמרתי, "ורציתי להזהיר אותך, דוקטור קאבאסטה, שהכל נתגלה..." עשיתי אזני כאפרפסת, פסקתי מדיבורי, לא באה כל תגובה, אבל שמעתי איך הוא נושם, ראיתי את עיניו מצטמצמות, את ידו האדומה והצהבהבה והגדולה תופסת משהו כדי לרשום. "...ואני יועץ לך לברוח מבעוד־מועד". שמעתי את שתיקתו, שומע הייתי איך הוא רושם רשימות בדפדפת שלו שכבר היו בה שמות על גבי שמות, מחוסלים עתה, מחוקים, ענין מוגמר, חוצפנים של לילה, שהוצאו להורג אחת־ועד בידי צייד זריז, שהוא עצמו בן־אלמוות, היודע את נקודות־התורפה של קרבנותיו. שמעתיו כותב, שמעתיו מניח את עפרונו מידו, שמעתי גם איך הוא תר למצוא איזו אמתלה להשהותני ליד הטלפון. "רגע אחד", אמר—נתמהתי לראות שאפילו אחד קאבאסטה

אינו מוצא דבר טוב מזה—"רגע אחד". שמעתי איך הוא מרים ביד השניה, ביד הזאת האדומה, הגדולה והצהבהבה, ב"יד זאת שאתם רואים", איך הוא מרים שפופרת שניה, מניח אותה בלאט ומחייג מספר, או ביתר-דיוק לא שמעתי אלא קליק ממושך, האפס הראשון של המשטרה, ואחר-כך סגרת; מאותו רגע והלאה הייתי נרדף—לא בלי יסוד, אם אני בוחן את הדברים מנקודת-המבט של הסדר הציבורי, נקודת-מבט שעלי להודות כי אינה נהירה לי ביותר ולעולם איני עתיד לסגלה לעצמי.

מיום המחרת והלאה שומע הייתי קליק כל-אימת שהרמתי את השפופרת. בלילה שלאחר-כך לא טילפנתי, וביום המחרתיים באו שני עובדי-דואר להגיד לי שהטלפון שלי מקולקל, שהם באים לתקנו. כן עשו, ואחרי התיקון היתה לו צורה אחרת לגמרי. לא הייתי יכול לומר היכן היה ההבדל, הצבע והצורה לא שונג, אך לפתע מבודל היה מכל החדר כולו, מושך את העין, בלי שייראה כך לכאורה, אך כמין ניצן ביש שחזקה עליו שינץ ממנו פרח-אימים. לא השתמשתי בו עוד, שוב לא עניתי על הצילצולים, שוב לא רציתי להגות שם, לא את שמי ולא שום שם אחר, לא רציתי עוד לשמוע את קולי, לא רציתי עוד אפילו לשכב במיטה ליד הדבר הזה. אוראז עזבתי את הבית, את העיר, את הארץ, ובאתי להשתקע כאן. היה הדבר לפני אחת-עשרה שנה.

(ש. ג.)

אוֹהַ פְּרִיזֵל : שְׁנֵי שִׁירִים

מֵאֲזֵן אֶת גּוֹפִי מַעֲשֶׂה-לְדוֹלֵקָן, אֲנִי מֵהַלֵּךְ
עַל חוֹמָה

צָרָה הַמּוֹבִילָה
דֶּרֶךְ רְחוּבוֹת
בְּנֵי-אָדָם

שִׁיחוֹת דוֹמָמוֹת.

הָעֵנָן
שֶׁם לְמַעֲלָה

מִכּוֹן אֶת לְבִי.

אֵין זֶה עֵנָן זֶהוּ
פֶּס אָדִים

שֶׁל מָטוֹס אֲשֶׁר חָלַף וְעָבַר אֵין
זֶה לֵב זֹאת הִיא

צְלוּחִית אַחַת
פְּתוּחָה

אֲשֶׁר שָׂאוֹן גִּלְגָּד בְּתוֹכָהּ.

★

כְּאֲשֶׁר זוֹחֲלִים בְּלִילָה מִתַּחַת לְתֵיל דוֹקֵרְנִי
עָלוּל לְקֵרוֹת —

לֹא, כִּי לְבַטַח יִקְרָה! —
כִּי

עֵנָף

עָלָה

הַמַּעִיל,

וּבִהֲתָאֵם לְמִסְבוֹת,

אִם הַתֵּיל מִחֲשָׁמַל

אֵךְ תִּגַּע בּוֹ,

אוּ רַק

סִתְּמָה עָלָה בַּד עֵנָף יִבְשׁ

יִחַרֵק!

יִרְקוֹר

וְאֵז יִפְגַע בָּךְ כְּדוֹר.

(א. ה.)

הנס אריך נוסאק: האולר

חדרי נמצא בקומת-הקרקע. אני ישן בחלון פתוח. בגלל החמצון, מבין אתה. אבל אין זה חשוב. אם אני מדבר על כך הרי זה מפני שלא קשה לחדור אלי הביתה. די להיאחו באדן ולהתרומם. ההתעמלות איננה הצד החזק שלי, אבל אני מסוגל להדגים זאת לפניך. בלי הרבה רעש. צריך יהיה להיזהר בריקוע-הברזל של האדן.

באיזור שלנו יש הרבה חיילים, לבנים, שחורים, שחומים. הם עושים אימונים בלילה ביער, לקראת המלחמה הקרובה. אחד מהם ודאי היה יכול להבחין בחלון הפתוח ולומר לעצמו: מדוע לא אישן לי בנחת שם בפנים בזמן שהאחרים עושים אימונים? הרעיון נותבקש מאליו. יתר על כן, הרי בחדר חם יותר. כן, ואז הוא עשוי למצוא אותי שם, זה יהיה מאד לא-נעים. לא-נעים לשנינו.

הסיכון קיים. אבל עד עכשיו עדיין לא רצחו אותי נפש, עיניך הרואות. אני ישן שינה קלה מאד. בשבילים, בחוץ, יש חציץ שחורק כאשר מישהו צועד עליו, ותיכף-ומיד אני מתעורר. צריך היה כבר להתקרב בגניבה ובגרביים, אבל זה כואב. מובן, יוכל גם להיות שיבוא חתול ויקפוץ לתוך החדר; כי החתולים הם סקרנים. תאר לעצמך שאתה שוכב לך בשקט במיטה שלך והנה לפתע-פתאום חתול-זכר שמן על מזוזה-החלון. גם זה דבר שעלול להפחיד אותך כהוגן.

ועוד, בנוגע לפחד! יום אחד—כן, בעצם היה זה ממש באור-היום—הייתי יושב אל שולחני ומהרהר לי. פתאום ראש אחד מסתכל בי מן החלון ושואל: "רוצה אתה לתת משהו בשביל מלכות-השמיים?" ואני משפיק עליו: "לא, זה לא מעניין אותי!" תסלח לי, זה הפיל עלי פחד. גם אתה היית נבהל לו ראית ראש מופיע לך בחלון ומציג לך מין שאלה כזאת. זה היה מישהו מ"עדי-יהוה". אחר-כך הצטערתי.

ודרך-אגב. ברור שבלילה מתרחשים שם עוד הרבה דברים בחוץ. אלה אפילו חיים שוקקים מאד, אני מניח. העקבות שרואים בבוקר בגן מעידים. פה-ושם הטיל מישהו את גלליו. או כתם מצהיב בדשא, בצבע שתן, סליחה על הביטוי. לפעמים פשוט דש מישהו בתוך שפע עלי-השלכת, בלי להכניס סדר בחזרה. אבל בדרך-כלל יש התחש-בות, מוכרחים להודות. פעם-פעמיים קרה שמישהו הפיל את המכסה של פח-האשפה במדרגות של המרתף. זה מקים, כמובן, רעש-פלצות. זה מרגיז מאד כאשר משתדלים דווקא לעשות בשקט. בקיצור, לא חשוב, אלה יוצאים-מן-הכלל. אין לי על מה להתאונן.

חוץ מזה, לפעמים טועים. אתה אומר לעצמך: זהירות! הנה מישהו מתקרב בסתר, ואחרי-כן אלה רק העלים הגדולים של הגפן שעל הקיר החיצוני המתחפכים ברעש של נייר-בדיל. זה בשביל להגיד לך שאני ישן שינה קלה. זה לא פשוט כל-כך להפתיע אותי.

נעזוב את זה. נגש אל עצי־התפוח. זאת אומרת שבעצם גם לא בהם המדובר, הם רק אמתלה, כאילו. עצי־התפוח הם ענין של מקרה. היית יכול לשאול בצדק: מדוע דווקא עצי־תפוח? מדוע לא עצי־אגס? אז מה אתה רוצה, הם פשוט כאן, ומוכר־חיים להיאחזו במשהו. לא אני נטעתי אותם, במחילה. אני אוהב אותם מאד, וזהו. לא בגלל התפוחים. התפוחים אינם מעניינים אותי; אפשר לקנות אותם בחנות כאשר מתעקשים בהחלט לאכול אותם. חוץ מזה, רובם נופלים לפני שיבשילו. לעתים קר־בות יש אצלנו סופות־פתאום, כי ההרים אינם רחוקים, ובבוקר התפוחים בתוך הדשא. טוב, אין מה לעשות. אחרי הכל, אינני מגדל פירות. אם רוצים, אפשר לעשות מהם לפתן.

אני אוהב את עצי־התפוח, אפילו בחורף. הענפים, הצורה שבה הם משלחים את הענפים ומגששים את דרכם, זה מוצא חן בעיני. כיום קוראים לזה מבנה, נדמה לי, אבל זה לא משנה. ואל תזדעזע, בבקשה ממך, כשאני אומר: אני אוהב. מלה קצת מעורפלת, ודאי. יש לזה אפילו צילצול טפשי כשאומרים: אני אוהב עצי־תפוח. הצרה היא שהם מכריחים אותי לחשוב עליהם, הנה זאת השאלה. הם נמצאים בחוץ בקור—ואצלנו לפעמים קר־להנפיו. לא שהם מעוררים בי רחמים, זה יהיה פשוט מדי, אבל אני שואל את עצמי: איך הם סובלים את זה? וכי מה הם יכולים לחשוב? הרי ודאי הם חושבים דבר־מה, אחרת לא ייתכן. זהו דבר שמן הדין שיוכלו למצוא אותו. דווקא בזמן שהם בשלכת, היית אומר שצריך להיות קל יותר לפענח את הכתוב. הצללים הפחלחלים על השלג גם הם משורטטים־למשעי, בלי סילסולים ופירפוסים. ואף־על־פי־כן, כל זה מתבטא בצורה די צלולה וברורה. אם כן, מה יש להם לומר לנו? אם לא לנו—אין אדם צריך להחשיב את עצמו יותר מדי—למי הם רוצים למסור משהו?

חבל, אין אפשרות לדעת זאת. הנה עצי־התפוח, והנה אנו עצמנו, השנים חושבים איזה דבר, בזה אין שום ספק, ובין השנים... הנה, זה בדיוק הפינ־השנים הזה! חבל מאד! זה מרגיז אותי. אל תצחק, בבקשה ממך. הבה נגש לענין. יום אחד הם מתחילים לפרוח. למרות הכל. ואיך שהם פורחים! אתה עומד אילם מתדהמה. אם אינך מושל ברוחך, הרי לפעמים תהיינה לך דמעות בעיניים. אף אחד משאר הפרחים המהוללים כל־כך אינו גורם לך את זה. עם הוורדים, למשל, עדיין אתה יכול תמיד לומר: הבט, כמה זה יפה! וזה הכל. אבל לגבי פרחי התפוח, לא. נסה לראות, זה לא יעבור את דל־שפתיך. לכל היותר זה קורה ביחס לפעמוניות הכחולות שרואים לפעמים במערה־יער. הנשימה נעצרת, ואי־נך מעז לפצות פה; זה עלול להפריע. אבל אני מתרחק מן הנושא, סלח לי. לגבי הפעמוניות זה בעצם ענין אחר, אין לך דמעות בעיניים. ואל תחשוב שאני רגשני, בבקשה ממך. הענין לא בי בכלל, הענין הוא בעצי־התפוח. כל מה שאני רוצה לומר הוא זה: מי שמול עץ־תפוח בפריחתו, או יהיה זה אפילו רק ענף של עץ־תפוח בפריחה, אין נשימתו נעצרת ואינו פוסק מדיבורו, הלז... הלז... אם כן, צריך להיזהר. נסה ותראה. אני יועץ לך שתיזהר.

בקיצור, חסרות לך מלים. או השמיעה הנחוצה. למעשה, נדמה לי שזה מדויק יותר: חסרה לך השמיעה הנחוצה. רואה אתה, בלילה הכל שקט, ואני כאן, שוכב או יושב, לא חשוב, והחלון פתוח. אני לבדי. אני ער לגמרי. למען האמת, מן הדין היה שאוכל לשמוע מה שאומרים על עצי-התפוח, או אצלם, או ביניהם, אך לא! לו היה הענין רק בשפה זרה שאינני מבין לא היה זה ביש כל-כך, במשך הזמן אפשר ללמוד אותה, בלימוד השוואתי. אך לא! אף-על-פי שאני יודע שמדברים כאן, אינני שומע מאומה. השמיעה, אמרתי זאת, הנה זה מה שחסר. וכשהשמיעה אינה שווה כלום, או-אז, אדוני, אל תתרעם על ההערה הזאת, זה באמת מצער מאד. במתכוון אני נמנע מני-סוח נמרץ יותר כדי להביע את הייסורים. צריך להישאר אובייקטיבי, מציאותי, לא כן? אחרי זה קרה לי שהתעוררתי בלילה ויצאתי. הייתי אומר לעצמי: אם תצא ותבוא בחוץ תחת עצי-התפוח, בסוף אולי תשמע. אולי רק מתלחשים שם, כדי שלא להפריע את מנוחת הלילה. אבל אין מה לעשות. חטפתי הצטננות בראש, זה הכל. אני חירש. להשלים עם המצב, אתה אומר? ואלה שמדברים שם אינם חושדים בי שאני חירש. הם מדברים אלי, והם חושבים שאני שומע אותם. והם חושבים שלא איכפת לי מפני שאינני עונה. עליך להודות שפכה זה לא הולך. זה באמת לא הולך. אם אני אומר זאת, זה לא מפני שאני רכרוכי. לו הייתי, כי אז נשארתי במיטה. זה לא הספיק לי. סקרנותי, אם רוצה אתה, לא היתה מוכנה לקבל זאת. יכול הייתי, בתכלית הפשטות, לסגור את החלון. חמצן פה, חמצן שם; יש טוענים שלמען העצ-בים מוטב לישון בחלונות סגורים. אבל העצבים אינם מעניינים אותי, בכל-אופן, אני חי לבדי. רציתי לדעת בדיוק על עצי-התפוח. רציתי להשתחף מעט במה שמתרחש שם. לא רק בשעת הפריחה, לא, בחורף ובקיץ. בסתיו, למשל, מרימים תפוח זה או אחר, מסתכלים בו ככה-סתם וזורקים אותו בחזרה לתוך הדשא מפני שהוא ירוק. זאת אני יכול לשמוע, בשביל סוג זה של רעש שמיעתי מספיקה. אבל בזמן הפריחה התנועה גוברת במידה ניפרת, זה מורגש; יש לילות שבהם זה היה נכנס ממש כמו דיבוץ לתוכך. מכאן תבין שהפריחה חשובה יותר מן התפוחים. ובכן, מצדי לא היתה זאת הצהרה מתוך קלות-ראש, זאת עובדה. עובדה המשוללת כל רומנטיקה. יהי כן! יהי כן! נצטמצם בעובדות. לא מזמן היה לילה אחד שלא יכולתי עוד לסבול זאת. בחוץ הלחץ חזק מדי, מן-הסתם לא היה די מקום בשבילו מסביב לעצי-התפוח. הוא מתקדם עד סמוך לחלון שלי ונאחז בו, הוא אפילו נכנס לתוך החדר, עד כדי כך שלי עצמי זה מפריע. בקיצור, אי-אפשר עוד לסבול זאת. נחנקים מזה. אני מתכופף אפוא מן החלון החוצה וקורא: "קצת יותר חזק, בבקשה. אינני שומע אתכם. הרי אתם רואים, אני מוכן לכל". וכי מה עוד יכולתי לומר?

אני מציג את השאלה בקול. לילה, הכל ישנים ואני לבדי. אין כל סכנה שמישהו ישמע אותי. אבל בבקשה ממך, שמור זאת לעצמך. זה יוכל להביא אותי במבוכה. לא אוכל להעריך את עצמת הקול שלי. בכל-אופן היתה מספקת. מפני ששמעו אותי, אדוני, אני מבטיחך. הללו יש להם אזניים טובות יותר משלי, הם שומעים אותי מדבר. לא די שהם שומעים אותי אלא הם מבינים את שפתי, ואילו אני...

מפני ששם דיברו, זה ודאי, היו קוראים, היו עושים סימנים והיו רוצים שיבינו אותם, והתפלאו שלא רואים תגובה מצדי. דיברו על כך, זה ודאי, והם דנו ביניהם באיזו צורה יבואו בקשר אלי. לא רק אחד, לא רק אחדים, אלא רבים, רבים. הם התרבו יותר ויותר. הם באו מאליהם, כאילו נמשכו למקום, או שקראו להם שיעזרו. הם חיפשו אפילו את אלה שהיו בעל־ינסיון יותר והיו יכולים לתת איזו הדרכה לגבי מה שצריך לעשות במצב מעין זה.

הוי, היית צריך לראות את המהומה! הם זרמו ובאו מכל עבר. לראות? האם אמרתי לראות? כן, אתה צודק: לראות כיצד? כי הרי מובן... אבל בכל־זאת, ראו אותם. הלילה התרחב, התכופף אלי. הלילה, עצי־התפוח, הכל. כל־כך היה הלחץ חזק, כמו ציור, תמונה שאחזוה רק בקלות במסגרת. כמו ציור־הפאורה שעליו מצוירים עצי־התפוח והלילה. כמו טפיטים כבדים, לא־חשוב, שלוחצים ודוחקים מאחריהם. הייתי יכול לגעת בזה, וזה גם נגע בי. בעיקר סמוך לחלון, במקום שנמצאתי, שם היתה הנפיחות הזאת. שם נדחקו ביותר, ברצונם לקרוע את התמונה.

בד מתפשט, אבל בעל כוח־התנגדות שלא יאומן. ואטום, נוסף לכל. כלומר, אטום בשבילי, כי אלה שהיו מן הצד השני היו רואים אותי. אחד הבדים האלה המלאכ־תיים, המודרניים. כמו המשקפיים הללו עם זוגיות־ראי. מי שמרכיב אותן על האף רואה כל מה שהוא רוצה, אבל אנחנו רואים רק את הזוגיות הריקה ולא את העיניים. מאד בלתי־נעים, בעצם.

ומלבד כל זה, אטומי־קול; כי, אני חוזר, דממה גמורה. מה אפשר לעשות אז במין בד שכזה? מה היית אתה עושה? תאר לך את עצמך קצת במקומי. עצרתי בנשיי מתי; התכופתי עוד מעט קדימה כדי לשמוע משהו. הסמכתי כביכול את אזני אל הבד, או מה שזה היה יכול להיות. קצת יותר חזק, בבקשה מפם! יכול להיות שחזרתי ואמרתי. איך אוכל לזכור?

בסוף ודאי הבינו שאינני יכול לשמוע אותם. ההתרחבות נשארה בתמונה; הם נשענו בכל כוחותיהם, מקרוב מאד, כדי לראות אותי היטב יותר, ונעצו בי את עיניהם. ואלה שהיו רחוקים יותר התרוממו על ראשי בהונותיהם ונשענו על אלה שמלפנים. ודאי גם הם עצרו בנשימתם. זאת היתה מין שהייה, רק שתיקה. יותר משתיקה, כי שתיקה היתן גם קודם. כן, הם עשו סימן זה לזה: פסט! פסט! עכשיו בלי הפרעות.

ואז ראיתי מה הם המציאו. אחד מהם, ערמומי במיוחד, ודאי נתן להם את הרעיון. זה שהיה בעל־ינסיון יותר מן האחרים. לו הם חיכו. מיד ראיתי זאת.

בתחילה, שום דבר מלבד כתם בהיר מעט יותר. בדיוק לפני החלון, במקום שהיתה הנפיחות קמורה ביותר. אולי אפילו בגומחה של החלון. כמו אשליה אופטית. ואני בעצם עצמתי עיניים, לא רציתי לטעות. אבל כאשר חזרתי ופקחתי אותן ראיתי אותו ביתר־בהירות. הכתם נעשה ברור יותר והיה מתברר יותר ויותר. ומלבין יותר. הם נושאים משהו אלי, לאט־לאט ובזהירות רבה. כדי שלא אברח, מן־הסתם. הם נושאים זאת עד לבד שמפריד בינינו, עד מתחת לעיני, ושם הם לוחצים אותו ישר אל הבד, כדי שאראה אותו, ואחר־כך הם מניחים לי שהות ומחכים.

זה היה גליון נייר. גליון של נייר־מכתבים לבן. ולרחבו כתבו משהו. באותיות גדור לות, נוחות־לקריאה. בפתב שלנו. בפתב שלי. הם חיקו את כתב־ידי כדי להקל עלי את הדבר ובעיקר כדי שאבין אותם. ועכשיו היו כולם מחכים בדאגה. הם כתבו באותיות שמנות... הסכת ושמע, בבקשה ממך, כי לזה ודאי לא ציפית. הם אפילו לא שכחו להתוות את סימן־השאלה, אף כי אתה ואני היינו מבינים זאת באותה מידה גם בלי סימן־שאלה.

הם כתבו—אני מהסס לומר זאת: "האם זה גן־העדן שם?" רק המלים הספורות האלו וסימן־השאלה.

והנה, אני שואל אותך: גן־העדן. ילדותי! באמת, מגוחך! צא־וחשוב שאתה נשאר ער לילות שלמים, ער לגמרי, כמו שאמרתי, ומנסה למצוא מה הם רוצים ממך. אתה מצפה לפל, אתה מוכן לעשות להם כל שירות שבעולם, והם—הם אינם מוצאים טוב להם מאשר לשאול אותך על דבר גן־העדן. מה דעתך על זה, גן־העדן? איזה גן־עדן? באמת, זה נוטל ממך את החשק לצחוק.

אינני יודע מה יכלה להיות עמדתך שלך. אינני יודע מה היתה עמדתי. ודאי משכתי בכתפי ועשיתי איזו תנועה של חוסר־אונים, כמו ברגע זה. וכי מה אפשר לעשות? תנועות־היד האלו באות מאליהן. אינך מיחס להן חשיבות, אין לך שום כוונות רעות, אינך רוצה לפגוע בשום איש, אבל—ובכן, הם, השואלים, ראו את התנועה שלי. אני מצטער על זה.

וכי יכולתי לחשוד שהיו קצרי־רוח כל־כך? אילו חיכו עוד שניה אחת הייתי עושה מה שצריך. הייתי מנסה להסביר את עצמי להם. זה ודאי. אי־אפשר לענות בורבמקום על שאלה שכזאת, אלא אם כן אתה מספר מעשיות ומקלקל. ועוד, גן־העדן! כל זה עבר זמנו מכבר. מי בכלל יש לו פנאי להתעסק בדברים שכאלה? אני יודע, יש כאלה שמיחסים לזה חשיבות גדולה, כנראה. טוב, זה העסק שלהם, אינני רואה בזה כל דופי. אבל מרגע שמבקשים ממני עצה, שיניחו לי לפחות שהות לחשוב רגע.

אבל הם לא הניחו לי שהות. הם קיבלו את תנועתי כתשובה. איזו אי־הבנה מצערת! הם לקחו מיד בחזרה את גליון־הנייר. וגם הם הסתלקו. כולם! לא השאירו אפילו משמר. הבד, או המסך, חזר והתישר. התמונה חזרה והיתה חלקה. לא היו עוד אלא עצי־התפוח. והלילה. בחלקה הקרובה החל כלב לנבוח.

כמה קר היה לי! כי לבוש הייתי רק פיג'אמה. באיזור שלנו הלילות בדרך־כלל קרירים למדי בזמן שעצי־התפוח פורחים. תמיד צריך להביא בחשבון שיהיה כפור בלילה.

הכלב הארור הזה, בסמוך! הבה נחשוב אפוא בקור־רוח גמור מה היה צריך לעשות, הואיל וכבר אנו מדברים על כך. ובלי לרמות, כמובן. מלים לא היו מועילות הרבה, דבר זה ברור. הם מיד היו תופסים שאני מחפש לי תואנות. מתוך נימוס אולי היו מקשיבים, אבל בתוך־תוכם היו חושבים: הוא אפילו אינו מבין במה מדובר. כל אלה הבלים! לאחר־מעשה אתה מתבייש.

ואילו לקחתי את האולר, תאר זאת לעצמך, בבקשה ממך. שהרי יש לי אולר קטן,

בשביל לחתוך את הדפים. הוא נמצא תמיד בהישג־היד, אצלי על השולחן. הוא חד מאד, ואני דואג לכך שיהיה חד. אני משחיז אותו על אבן־המשחזת של המטבח. אני משתמש בו גם בשביל לגזוז את עור הצפרניים, במחילה ממך. תאר לעצמך— שהרי זה רעיון המתבקש מאלי— שהייתי תופס את האולר כדי לגרד קצת את התמו־נה, או את האריג. בדיוק במקום שהבליטה, התפוחה כהוגן, היתה מגיעה עד לחלוני. נכון, אין שום בטחון שהאולר היה חזק דיו לפלח את הבר, אבל ננית. מובן־מאליו שהייתי חורץ רק חריצה קטנה מאד, לנסיון, אם אפשר לומר כך. רק בשביל לנסות ולבדוק אם הדבר מאפשר להבין היטב יותר מה הללו שם רוצים ממני. לא, לא מה הם רוצים ממני, שהרי זאת כתבו על גליון הנייר— רק בשביל שאוכל להשתתף מעט בשיחה שלהם.

לא, הסיכון גדול מדי. השלכתי את האולר על השולחן. שמע לי היטב: אינני מוג־לב. כשאתה רגיל להיות לבד בליה, וער במידה שאין־למעלה־ממנה, עליך בהחלט לדעת להסתכן במשהו. אבל הענין הוא בכלל לא בי; לא חשבתי על מה שאני עצמי מסכן אלא על מה שמסכנים אלה שממול.

רואה אתה, אפילו שאתה אומר בלבך שתעשה רק חריצה קטנה של מה־בכך, מי בכל־זאת יערוב לך שאם האולר יתחלק הוא לא ייתקע עם מכה ראשונה ויקרע הפל? הפל! כי הבליטה בתמונה באמת היתה מתוחה הרבה יותר מדי. מתוחה עד להתפקע. מתוחה במידה חמורה.

וזה לא יהיה עוד הדבר הביש ביותר. יש משהו גרוע הרבה יותר. זהו שהללו שם נשענים בכל כוחותיהם כדי להתקרב אלי עד כמה שאפשר. צריך בהחלט להתחשב בזה. ואם אפצע אחד מהם באולר? ואם יתחיל הדם לזרום על החתך? בתחילה רק כמה טיפות, ואחר־כך יותר ויותר. ואני לא אוכל לסתום את הפצע, גם לא לחבוש אותו.

לא, אין לי זכות לכך. אין לכעוס עלי.

(ש. ג.)

היינץ פיונטק: הזמן והאשה

אשה יוצאת מתוך החושך. כחושה, אבל יופי פולני לה. עכשיו היא שוכבת על מיטה בחדר אחורי הנשקף אל חצר. סביב לחצר בקתות ובהן ארונות-מתים ואורוות ריקות. עכשיו היא עומדת מול מסבאה, נחיריה מבודרים בחושך. הירח שופך את אורו ויש ריח של פשתן. הואיל ובת שמונים היא עכשיו הרי בוודאי היתה פעם בת עשרים. הזמן אינו יכול פשוט להסיר את דמותה כהסר תמונה מעל הקיר.

הזמן. הרי זה ניצן תפוח, שמש ענקית שאת נתקלת בה, שמלת-הכותן הכחולה, שאותה לבשת בפעם הראשונה ושאחרי-כן נשתחקה והלכה עד שנקרעה. הזמן הוא גבר חזק ומגודל בעל פסוקת משומנת בשערו וציפרניים מזוהמות והוא מניף אותך באוויר מעל שדה-שלף. אחרי-כן באה סטירה מן הגבר הזה ואת מחזירה נשיכה והשמיים כולם מתמלאים גידופים, שחורים כציפרי-נוד, אך השמיים האלה אינם נודדים דרומה. מהו זמן?

באה היא מעבר לאופק וכסף אתה. "אָקנה לך משק, שתי חליפות פלפל-במלה, שעון נאה, צילינדר". הוא לא אמר אלא "סיגרים". בשעה זו העולם עזוב ושומם, הירח עולה, ויש ריח של פשתן. היא מאושרת, כי יודעת היא איך יביטו בהם בהתפעלות לכשיעברו את המפתן, הוא והיא, זוג לפני נישואיהם. שם בפנים, ריח של מנורות-נפט ישנות ומצחינות, רק פני-להבים פרוצים בבית-המרזח, כינור, תוף, בטנון, והיא רוקעת בעקבה וחצאיתה מתנפנת מעל לריצפה המרוקקת. מן הקיר הקייזר מאיר פנים אליה. היא רוקדת עם הקייזר, מפשילה את ראשה הצר והנאה לאחור ואומרת: "אדון קייזר". והקייזר אומר: "את יפה יותר מן הקייזרית".

ארוך הוא לילה שכזה. אין לדעת מתי הוא מסתיים. בית-המרזח אולי כבר שרוף, ורוזמרין, מרנה וסירפד עוטים את רחבת-הריקודים. זמן רב מאז ברח הקייזר הרחוק אך מאיר-הפנים מארצו, ועמו עשר מכוניות ושתיים-עשרה מזחלות. ואם היו אזניך חדות דיין הרי אולי שמעת אפילו איך מצא לו עונג עז וחרוף בכרתו את עצי הגן ההולנדי שלו—אבל אותו לילה, שום שחר אינו יכול להשמיד לילה שכזה. המוות עצמו מוצא אותה סרוחה בהפקר על מיטתה, בפני הזקנה הקמוטים-לנוי של אותו לילה וכשעקביה עודם רוקעים בקצב המחול.

אבל כמה חיי אדם ממהרים לחלוף! סוסים ואופנים על גופו וקצת קצף אדמדמ בין שיניו. דבר זה ממהר עוד יותר להישכח. כפעם-בפעם היא זוכרת אותו כשהוא נוהג בעגלת השיכר שלו, גבר בן ארבעים, צבוי, מכוסס את הסיגרילו שלו, גמור בגיל ארבעים. אבל בשנים ההן נולדו להם עוד שלושה בנים. פאול, יורג, שקראו

לו שמשון, וריכארד. שמונה ילדים היו לה כבר ממנו ואף אחד לא מת. אף כי המחשבה על כך מרגיזה אותה, חוזרת היא לזכור יום אחד מזוהם בחודש מרס כשהיתה יושבת בעגלת-משק—עגלה שאולה, כי כל רכושם בעולם היה תנור, שני שקי קמח, הר של כרי נוצות אדומים, אילפסים, ספלים וכפיות—והיא מחכה שיסיעה העירה. הו כן, היתה לנו גם עז, והאן, אַניה ורוזאלינדה נהגוה מאחרי העגלה. זה היה המשק השני שהפסדנו בקלפים. הו, אותו משק ראשון על עצי-הלימיה שלו, דומדמניותו, רעפיו ומזחלתו האדומה-הלוהטת! היו כלא-היו חייו של האיש הזה שהיה מוצלח ביותר בשובו הביתה מן האולאנים, נושא את חניתו, שפמו גדול ומפותל והוא חזק כשור. מוכן היה לכל דבר. אבל הקסרקט הרס אותו. צולע היה מעט לאחר נפילה מעל סוס, חומק-עובר לו בצללים ומגלף קיסמי-שיניים. אדם שתמיד היה מצטייר לך על-יד סוסים. היה כלא-היה.

היא סורקת את שיערה השחור והמבהיק. כל הילדים שהביאה לעולם שערם כשערה וגבותיהם הנאות כשלה. עכשיו שערה סתור ושמוט על פניה; שוב אינה סורקתו, הרי זה שיח כסוי כפור לבן. אבל הילדים! בנדוד שנתה היא קוראת אליהם: האן, אַניה, רוזאלינדה! שמשון, אַלסבת, פאול, ריכארד! אלקסנדר, טאדיאוש, פרידריך וילהלם! האין אחד חסר? אין היא יכולה לזכור, שיניה נוקשות, קור גדול בתוכה.

אַלסבת כאן היא, טוחנת קפה במטבח. "שמשון נתן לי קצת כסף", היא קוראת, "יש לו עכשיו שני כוורים בחנות, שיש אמיתי, והנשים באות והוא מחליק על ראשיהן, והן אומרות: 'איזה שער נפלא יש לך, מייסטר!'"

"עשי לנו ספל קפה טוב, רוזאלינדה."

"באמת, רוזאלינדה! אני אומרת לך, אני אַלסבת."

"חשוך כל-כך עד שאינני יכולה לראותך. אבל ספרי לי עוד על מייסטר שמשון, הוא תמיד היה חביבי, והוא אמן אמיתי. האן נעשה אולאן שמן ומגודל כמו אבא שלו; טאדק מכונן את השעון הגדול במשרד-הדואר; אלקס נמצא בווינה, ובנוגע לאַניה מוטב שלא לדבר הרבה. אבל מייסטר שמשון במספריו הקטנות והנהדרות!"

"הו, שתקי בבקשה! הקפה כמעט מוכן. הוא יחמס אותך, אמא, אַת תראי."

"חשוך כל-כך. כאשר יצלצל השעון יהיה עלינו לשים לב מה השעה, אַלסבת. פעם אחת בחיי הייתי רוצה לשמוע את שעונו הגדול של טאדק מצלצל."

"אל תשתטי, הוא אינו מצלצל."

"אינו מצלצל?"

מה-יפה היא. כמו מקל. ועל כתפיה עוטה היא תמיד רדיד נפלא צהוב-גדילים ולו פנינים אדומות, תליון של ענבר ועגילי-כסף באזניה. כשהיא הולכת לתפילה בפנסיה, איך ממצמצות הלשונות המקנאות! פעמיים היה עליה להתוודות על חטא-מוות. לו רק לא היה בה הגשם הצלול והצונן הזה, מלכתחילה. לרקוד, זה היה גן-עדן, כל העיניים נשואות אליה, מקדירות בחמת-יצר בהסתכלן—אך כל-אימת שניסתה האש אשר בתוכה להיענות, היה הגשם הזה מכבה אותה. יכולה היתה

לצחוק ולשיר ולגנוח עד למחנק כמעט. אך לא יכלה לאהוב איש מלבדה. שאל אותה אפוא, ממזר שכמוך, אם הייתי אִם רעה!
 "שיתקי. זה לא גשם. זה רק ענן."
 הרי לך גבר! אחד־עשר ילדים: האן, רוזאלינדה, יורג, שקראו לו שמשון...
 והזמן.

תחילה השמש הענקית שבה את נתקלת. שקט, שקט! אחר־כך הארונות בביקתה, מול החלון. ואחר־כך הקייזר בבית־המרוח. כולם נדחקים סביבה, גלים קטנים ורעבים, והיא נוטלת את כיכר־הלחם הגדולה כאופן של עגלה, מהדקתה אל חזה ומנסרת בה ובוצעתה. עכשיו האורות נדלקים שם למעלה, עת לשלח את כל החבורה החוצה, הקבצנים הקטנים והרעבתנים, מהר, רחצו את רגליכם בביב תחת תעלות־המים החדשות! אבל עכשיו אין תחת מיטתה אלא חתול מנהם. ואִלספת במטבח, שרק לא תשכח לתלוש דף מלוח־השנה. המקום שורץ חתולים ומישהו לוחש ששוב אפילו אינה מכירה את נכדיה. עד כדי כך החושך מגיע.

האורות סביב החצר מאחור ריקות, ממש כמו הארונות בצריף מול החלון. האם הסוסות הזקנות עודן מטיחות צהלותיהן בקיר? עזבוני לנפשי, אינני יודעת לקרוא. אמת שהיא לא קראה ספר מעולם, ומעולם לא שמעה על האֵלה הנהדרת שהיתה שייכת לאל הצולע והעלוב. אבל עכשיו אכן עת היא לחשוב שוב על בעלה. שאם לא כן, לשם מה אני יפה? אנא, בוא.

קשויה מאד ואחוזת־צינה היא מחכה לו. הוא קרב ובא, צועד וכושל. כל החשיכה העצומה גבר אִחד, והיא רוקעת בעקביה. עכשיו יצטנפו להם סביב עד שיפול אחד מהם, עכשיו ועכשיו ועכשיו. חייבת היא להוציא את נשמתה בריקוד, העדיים מצלצלים על חזה, הגשם הצלול והצונן. זו פעם אחרונה קול בוקע ועובר. מי זה?
 רוזאלינדה? עזבוני לנפשי! הנה שמש ענקית ואני פורצת לתוכה במרוצה.
 "מה הענין, אמא? מה יש לך?"
 "זה לא כואב".

הייקה דוטינה: החולנות

לו היו הימים דמויי קרח כחל,
והיום מעט ארץ יותר מאשר לבנה,
לו פרחו פרחים כחלים
על פדי העצים,
לו היינו שנינו
מבגרים יותר
ביומים —

לולא היה היער ירק כליכך
כערים הפחלות מתחת למים,
לו הייתה האהבה מתחת לעור
מצויה גם מעל לעור,
לו היו עננים רוחפים דרך ראשינו,
לו שטף הגשם
את אבק הפרחים מאצבעותינו —

אני חושבת
שאז הייתי אהבת אותך.

(א.ה.)

אֵוֹהַ יוֹנָסוֹן : יוֹנָה, לְמוֹשֶׁל

יהוה היה האלוהים שברא את הים ואת היבשה, והיהודים היו עֲמוֹ, הוא כרת אתם ברית. זו היתה קשה מפוח אנוש, כפעם־בפעם נשתכחה. אז עורר יהוה אחד מיועד ונבחר מעֲמוֹ להיות נביא, וזה נצטווה להגיד למלך ולשריו ולנתיניו את דעת האלוהים. ישעיהו שרוי היה בצרה עם נאומיו, על ירמיהו נגזר לשבת במחראה. רגשנית היא נפש הנביא וידענית וספקנית, למען שמוע את קול אדוני ולהתבשר על הצרה.

כשעלתה רעת נינוה וחטאיה לפני יהוה, בערה בו חמתו בעבור תורתו. הוא קרא ליונה (בן אמיתי מגת־חפר) וציוה עליו כי יקום וילך אל נינוה ויבשר ברחובותיה על זעמו כי רב ועל חורבנה כי קרוב.

אז רצה יונה לברוח תרשישה. מחקרי המלומדים בנידון מעלים כי מקומה של עיר זו הוא אולי בדרום ספרד; על־כל־פנים, מרחק שאינו ניתן להשוואה נראה לו מתקבל על הדעת. בצאת האניה מנמלה של יפו הטיל יהוה רוח גדולה וחזקה אל הים ויהי סער גדול וחזק בים והאניה חישבה להישבר. והמלחים הפילו גורלות לדעת בשל מי כלתה הרעה, ויפול הגורל על יונה. סברה שנרדם. נשאוהו אל הסיפון והשליכוהו המימה, מהיגם שהוא עצמו ראה בכך את המוצא הטוב ביותר. ויעמוד הים מזעפו. וַיִּמָּן יהוה דג גדול לבלוע את יונה, וישר יונה במעי הדג שלושה ימים ושלושה לילות אל יהוה אלוהיו. ככתוב. אחר הקיא הדג את יונה אל היבשה, ויילך יונה אל נינוה.

ונינוה היתה עיר גדולה מאין כמוה, דרך שלושה ימים לעבור מקצה אל קצה. ויחל יונה לבוא בעיר מהלך יום אחד, ויקרא ויאמר: עוד ארבעים יום ונינוה נהפכת! ויידעו אנשי נינוה כי קצף אלוהים קצף גדול. ויקראו צום וילבשו שק. ומלך נינוה עטה שק ומרח עצמו באפר מעט. ויצו המלך: לא יטעמו אדם ובהמה כל־מאומה, באחו לא ירעו ומים לא ישתו. בשק יתכסו, אדם ובהמה, וקראו אל אלוהים בחזקה, ושובו איש מדרכו הרעה ומן החמל אשר בכפיו. מי יודע, אולי ישוב אלוהים וניחם. ויהי כראות אלוהים את כל הדברים האלה אשר חפצו לעשות, ויינחם אלוהים על הרעה אשר דיבר לעשות להם, ולא עשה.

וייחר ליונה מאד, ויילך לו משם סר־רועף. ויעש לו סופה מקדם לעיר ויישב תחתיה, עד אשר יראה מה יהיה בעיר. וידבר אליו יהוה בשלישית: האמנם פה אתה יושב וטוב לך מותך מחייך? אך יונה השיבו לאמור, אמנם כן, כי למה־זה היה את נפשו לברוח תרשישה? כי אתה מעולם אינך עושה כאשר דיברת וכמצוות תורתך! וַיִּמָּן אלוהים קיקיון, שבמקומות אחרים בעולם נמכר עסיסו כשמן־קיק; ויצמח ויעל מעל יונה, להיות צל על ראשו להציל לו מרעתו. וישמח יונה בגלל הקיקיון

שמחה גדולה. בעלות השחר למחרת וימן אלוהים תולעת, נתך את הקיקיון וייבש. והאלוהים הציק ליונה ברוח־קדים ובחום גדול. וישאל יונה את נפשו למות. אך האלוהים דיבר אל יונה לאמור: ההיטב חרה לך על הקיקיון? ויען יונה: טוב מותי מחיי. ויאמר יהוה אלוהיו: אתה חסת על הקיקיון אשר לא עמלת בו, שבן־לילה היה ובן־לילה אבד. למה לא תחוס על בניוה העיר הגדולה אשר יש בה הרבה משתים־עשרה ריבוא אדם אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו ובהמה רבה?
 ויונה נשאר יושב נוכח בניוה העיר החטאה וחיכה לחורבנה יותר מארבעים פעם ארבעים יום? ויונה הלך מן החיים אל המוות, שטוב היה לו מחייו? ויונה קם וחי לו בניוה? מי יודע.

(ת. ה.)

פטר רינוקורף: אנטי-איקארוס

אחי בן-החיל נסק ברכב של פז,
וביום השני נפל, התרסק ונשרף,
וביום השלישי לא שב לחיים, ולא זו,
ואתה, אם תרצה, טפטה-נא טפה מעפעף!

אני, דרד-אגב, קונה את ביצת-קולומבוס
אצל החלבן שלי.

אין לי עיטים וקונדורים בקן של מחי,
איש-אדמה אנכי, איש העפר הדל.
מי זה בא לבכות המראה ומפל אנכי,
של קוף מעופף, מאותת פחדים בחלל?

חסל סדר מיתוס. עש בפתגת של וילגד,
ליקה החמודה מרקיבה, במותה החשוב,
אך הדק-נא זו לזו את הסתימות של שניך,
ימים טובים יותר מבושר העתיד הקרוב!

חלום אורתופדי בסנדל-כנפים נסרח,
איקרידים כבולים, צרצרים נדחפים למרחב,
והרוח בעקבותיהם; המשב הדרומי הרך,
הגורף כוכב אל כוכב.

על כירת-גז, תוצרת פרומיטיאוס, מבשל אני לעצמי
מרק. לא המצאתי את השלהבת. לא אהדר אל
עמקו של הלהט. ובכלל מחשבותי אינן חורגות
מתחום של שלשה ימים: כיצד ארויח את
לחמי כדי לקים את חיי, אשר את משמעותם
בין כה-יובה לא אבין. ראה-נא, כיצד הגולש
מקפץ לו בסיר-הזכוכית, העומד בפני האש...
מי-זה בעצם שואף לקפץ מעל ראש עצמו?
ועכשו יש להוסיף פלפל וכמה עלי-דפנה
טריים ורעננים שנקטפו עתה-זה מן המצח...
ואת הדברים אשר אין-ערף-להם לא אשיג!

פולקר בראון: על טיסתו של גאגארין

הנה הוא פורץ אל אזורי-החלל הסמוכים.

מזבול-האמץ של ילד האץ לתפס חפושית מְכַנֶּפֶת ;
מהגבהת המגבעת, מכריזת-השלומים האפרה ;
מהמראתו של חלב לגבה של בית, על חמש קומותיו—
אל מנוף-השעשועים הצבעוני של העולם הוא יוצא.
מחמימותן של ערים, מתחום מהפכה מספרת-פנים ;
מגושי שכונים גרחבים בעלי סבר מתון ושקול,
מתחת לקמרון אגורים, מהשתוללות מדיקת
של פטיש-אויר בבשר השמן, הרה של הנוף,
מתוך החול והעפר בלע משמן של מקדחה—
הוא פורץ אל אזורי-החלל הסמוכים.

מרכבות הנעות מלח החשמל מעל ומתחת ליום,
מתוך הקטר הקודח—ונעימת פתויו של חלק-תבל
נושן וקטן נשא בתף-אזן חישני למכאוב ;
מקלפות-אגוז של מגלן וחברת אמריקה-המבורג ;
מגאונה לאמית מגפחת על כשר הפרחת צפלינים ;
מאליפסה של תקנה מלמדת בעריכת נסויים ;
ממעליות של בריחה חסרת-סכויים ; מפל התנועות,
מדיחפות, חריקות, גלגולים—הו! הא! הו!—מקול קורא
של דורות אנשים עזי-נפש, אמיצים, הוא פורץ
אל אזורי-החלל הסמוכים: הנה הוא נוסק!

מתוך ערמת-הספרים הזאת, מזון משבח לארכיאולוגים ;
מתוך השדה החרוש חרישה גסה, ראשונית ; מגנית המלט ;
מערכת הקמח ; מן הצלליות המסבכות של הארבות ;
מן האויר השחור של בילן וביטרפלד ; ומתוך
ערמות פסלתם של פחמים ושל מחשבות ; וגם
מתאי-הודוי של אלהים ושל בריגדות. משחרר
מצלב-החלשה, ומקסדות כבודת-המשקל בנוסח
מרחבי-אפק שונים ; ממשקען של בדידות ;
מרוחם הצרה של הנננים זעירים—הוא פורץ
אל מעבר טוח-הירי של זהב, מפבליו של הפתח,
מתוך מגבלות הסבירות.

(א. ה.)

אילזה אייבינגר: כרובים בלילה

הם אלה הימים הבהירים שבדצמבר שמתבהר להם סוד בהירות עצמם ועל כן הם מבהירים והולכים; שחורה להם היורונם שלהם וקיצורם נחשב בעיניהם לברכה; שחיות הם מושכים מן הלילות הארוכים—כוח בהם להתקיים על־אף עצמם, חזקים דיים, חלשים דיים ומלאי רוח. אלה שמתוך השחור הם מושכים שמש, ורק מתוכו. לא רבים הם. לו רבים היו כי אז התרחשו בהם יותר מדי דברים בלתי־שכיחים, יותר מדי שעונים של מגדלי־כנסיות היו הופכים פשוט להיות עיניו של אלוהים גופו. לכן נדירים הם ימים אלה: יישארו הדברים הלא־שכיחים בלתי־שכיחים, כדי שלא יחושו שבי־המלחמה תכופות כָּאֵב באבריהם הירוויים ולא יחזיקו יותר מדי בידיהם שקפאו מכבר. לבל יידעו יותר מדי על הלילה שהוא מקוריניקה. אבל לפעמים יש ימים כאלה—בעלי־כנף ששכחו לעוף לדרום. פורשים הם את כנפיהם הבהירות על־פני העיר והאוויר מתרטט מרוב חמימות, ועוד הם נוטלים את ראותו של הבל־פינו בטרם יגליד. וכבוא הדבר, אז ממהרים הם לגווע. אי־אפשר להם בדימדומים מתמש־כים ובעננים מאדימים, אין הם שופכים דמם לעיני רואים. נושלים הם מן הגגות, והרי חשיכה. בעלי־כנף אלה, אלה ימי־נהרה שבדצמבר, לולא היו קיימים אפשר גם לא היה נמצא מי שיוסיף להאמין במלאכים בעת שפל השאר מאחרי גבו כבר צוחר קים לו, לזה שקלט את רחש הכנפיים בטרם־שחר כאשר כל השאר רק שמעו את הכלבים נובחים.

אחותי היא שגרמה. היא שעקרתני אותו בוקר חשוך ממיטתי וגררה אותי אל החלון. "הנה, הנה! הנה הם מעופפים! שמעת את הרחש? אינך רואה את שבליהם! עורי! את מאריכה בשינה!" ולאחר־מכן, כאשר כבר עמד חג־המולד מאחרי כתלנו והאיר לנות בפירות השירו את מחטיהם עוד בטרם יימכרו: "עכשיו כבר כסף באוויר, עכשיו תיכף יופיע גם התינוק!" כשהייתי אומרת: "גשם יורד!" היתה צוחקת בבוז. "את מאריכה בשינה!" מאריכה, תמיד מאריכה. באותו הרף־עין עצמו שבו נתפנפו הכרובים אל מסביב לבית!

זה מכבר התחלתי לירוא את השינה כירוא את המוות. מיתה מה פירושה אם לא זה שאתה מאחר ומחמיץ את המלאכים? עיני קרועות, כך הייתי שוכבת ערה ומחכה־אורבת לרחש הכנפיים, לפספ שבאוויר. זוחלת הייתי אל החלון ומביטה החוצה; אבל שומעת הייתי רק את השיכורים הומים, ופעם צווח אחד מהם "הללויה!" אחותי כבר רדומה היתה זה שעה ארוכה. שומעת אני את השעון מצלצל שעה אחת, שעה שתים—נוגסת את הכר למראשותי ומתנמנמת. שוב התעוררתי. דומה כי עתה יש משהו מעין הכסף באוויר. קפצתי ממקומי והבאתי עצים מן התיבה, הטלתיים על

מיטתי ושכבתי עליהם. אך עוד קודם השעה שלש כבר הייתי ישנה על הגזירים. ובבוקר שוב הקיצה אחותי לפני. הפעם ראתה את קצות הכנפיים, ויכולה היתה לראות הרבה יותר לולא ביזבזה את זמנה כדי להעיר אותי.

"ראיתם את המלאך?" באותם ימים התחילו להקניטני בבית-הספר, באותם ימים אסור היה עלי עוד להאמין בכך, אז צריכה הייתי לנער מעלי את הכרובים הקטנים, השמנמנים. אך אני רק צוחקת הייתי: "מאריכים אתם בשינה!" מעתה התחילו מלאכי לגבור עלי. כל שאמרו: "אין!" האריכו בשנתם, כל העולם נעשו מחנה-צבא של ישנים שמלאכים חגים מעליהם.

אותו יום באה אמי לקבלני. האם לא היתה גרה אתנו, אבל באה היתה כפעם-בפעם לקחתני מבית-הספר ומלווה אותי כיברת-דרך הביתה. אותו יום סיפרה לי איך היא שוכבת ערה לילות תמימים והשינה נודדת מעיניה. אהבתי את אמי. ואם היה בעולם אדם שהאמנתי בו יותר מאשר באחותי הרי בה האמנתי. אם היתה שוכבת ערה, על-כרחיה ידעה על-דבר המלאכים. זוכרת אני במדוקדק, הריני שומעת זאת, הריני רואה זאת לנגד עיני. הנה-זה צועדות אנו על-פני הכיכר שבה נמכרים האילנות, ושמי-הפיכר רמים מדי בשביל דצמבר, ואיש-האילנות נאחו תרדמה. אמי מפבר התחילה לדבר על משהו אחר, ואז שאלתיה על המלאכים. היא אומרת: "אני לא ראיתי!" ניצבת היא ומביטה בי וצוחקת ואומרת: "גם לא ידעתי שעדיין את מאמינה בזה. אני לא ראיתי!". ואנו ממהרות להיפרד.

אבל אני אז כבר גדולה הייתי מכדי שאקבל זאת סתם-ככה. זמן רב מדי מאמינה הייתי בזה, ואם רמה רימו אותי הרי כבר זמן רב מדי רימו אותי. רציתי אות, רציתי פתאום לשמוע צבאות מלאכים הומים מעל הכיכר, רציתי לראות את המלעיגים נופ-לים ארצה. אבל המלאכים לא באו. להקות-יונים נתעופפו ודאו מתחת לרקיע הדומם. אלא שהרקיע לא היה עוד רקיע, הרקיע לא היה עוד אלא אוויר. הם שמוני ללעג, שמוני לשימצה, זמן רב מדי היה לובן-העשן בעיני שמלות צחורות והד פעמוני-הבוקר—רחש של כנפיים. צריכים היו להזהירני, ואז הייתי מתנערת מזה ככל האחרים, בקל-קלות, אבל עכשיו היה מאוחר מדי. המלאכים לא היו עוד כרובונים, לא עוד ינוקים שפרצופים עגלגלים להם ותלת-ליפז קצרים, המלאכים הפכו גדולים, רציניים יותר ונמרצים יותר, כמוני עצמי מיהרו לצימוח בשנה הזאת האחרונה—ושוב לא היה זה ענין של משחקילדים להתנער מהם. כי המלאכים הבאים אתנו לעולם קטנים הם כמונו רק בתחילה, אתנו הם גדלים, מפריאים ומוסיפים כוח, וכנר פיהם מצמחות עמהם. ככל שאנו מוסיפים שנים, כך המאבק מתעצם.

רק עם רדת החשיכה הגעתי הביתה. נדוד נדדתי בחצרות-המעבר ועל הספסלים שעם חוף הנהר, משך שעות הייתי בודדה בעולם, לבדי בין השערים שאין להם תכלית והחלונות שאין להם שחר אם אין מלאכים שבלילה יהיו נוגעים בהם בכנפיהם. מוטב לא-חלונות מפאלה, מוטב לא-שערים, לא-בתים ולא-עשן מן הארובות, מוטב לא-מנורות מפאלו שאינן דולקות, מוטב לא-עולם מכזה בלי מלאכים!

כבר היתה אחותי ממתנה לי, תמיד היתה אחותי ממתנה. כנראה חיכתה למשהו

שאינן לראותו בעיני, למישהו שמעולם לא בא לפי שפבר היה פה. שעונה היתה אל מעקה-המדרגות וצמותיה משתלשלות מעליו. דלת הדירה מאחריה עמדה פתוחה, ערפל זלף מבעד לחרפי חלונות-הפרוודור, אלה היו בגדי המלאכים שנתפסו בין חלון למזווה. אלא זאת הפעם אני היא שתפסתי, זאת הפעם תלשתי את הכוכבים מבין שערותיהם. וכאשר שוב אמרה אחותי: "ראה ראיתים" לא יכולתי להאמין לה. שתישבע על כך!

אז טרם אדע כי אלה הם הכרובים המשביעים אותנו. לא אנו החולמים אותם, הכרו-בים הם החולמים אותנו. אנחנו הננו הרוחות בלילותיהם הבהירים, אנו הטורקים את הדלתות שאינן בנמצא, הקופצים מעל החבלים המרשרשים ככבלים. שמא מן הדין שנהג עדינות יותר בחלומותיהם, שלא נבהילים. כאשר הצללים נסים אל המדבר, השמיים הם המניסים אותם. ואחותי לא יכלה להישבע.

כשהטחתי בפניה: "הם אינם, את שיקרת, הם אינם!" לא סיגרה על עצמה כפי שציפיתי. לא הזדעפה ולא פרצה בצחוק, אפילו לא ענתה מאומה. דומה שבמפתיע בא עליה הדבר והיא היתה שותפת לחרדתי. אחותי היתה אז בת חמש-עשרה וכבר שנה מחוץ לבית-הספר, ואף-על-פי-כן דומה היה כאילו סיפרתי לה דבר שלא ידעה עד כה, כאילו בי תלויה היתה אמונתה במלאכים.

"הישבעי על הכנפיים, הישבעי על הכסף-באוור, אם ראית את זה!" אבל היא קפאה כולה בשתיקתה. מוכנה הייתי לפל, רק לא לרתיעה אילמת זו, לרפיון פתאומי זה, לזו ההודאה-לחצאים בשקר. צפה ציפיתי לאויב ורכבתי וכל זיני עלי אל תוך הבוהו. היא הטילה את חילותיה לאחור, אולי גם ברחו לה, זאת לא אדע עד היום הזה. היא חיממה את האוכל וערכה את השולחן בשבילי, אך לא יכלה להישבע. משכתי בצמור-תיה ובשמלתה, התכתשנו, אך היא לא נשבעה.

ישבנו אל השולחן, ישבנו זו מול זו בחשיכה, שמענו את צילצולי-הערבית ולא זענו. יושבות היינו בחדר והחדר היה בבית והבית עמד על הכדור שהסתובב, שחג ללא-תכלית כשיכור. ישבנו שתינו דוממות, ואחותי ישבה דוממת ממני. אור רפה של פנס גלש מבעד לחלונות על שכמה והפך לשער-כרובים את צמותיה, אותו שער שאפשר היה לקנותו בזול למטה בדוכנים. לבדנו היינו בבית, ואולי עדיין חיפינו לאות, להמיה שבאוור. אם יבואו אי-פעם הרי דין היה שעתה יבואו, לעקור את גנות-הדוכנים, לתלוש את שער-הכרובים המזויף מאריותיו ולהראות את האמיתי, שארוך היה וקוץ והיה משסף כצליפת-שוט את הלחי שבה פגע. אם יבואו אי-פעם הרי דין היה שעתה יבואו, לכבות את הפנסים ולשלח אש באילנות שבפיכר בטרם יימכרו. אבל הם לא באו, הם לא ניפצו את הוגוגיות ולא נגפו בצלעותינו. הם לא הוציאונו מן השבי. הם הניחנו לבדנו בציפייה לצעצועים ולמתקים שאתה נוגס מהם את כנפיהם ועוקרן.

מה-מגוחך הוא לחשוב כי בזו השעה נקלע אבינו בעיר והוא משוטט למצוא אי-כאן מתנות זולות, וכי באי-אלה בתי-תפילה מזמרים עתה—כאשר אין כרובים המקדימים לעוף לפני התינוק. והתינוק? תועה הוא במרחבי-החלל האינסופיים במגררתו הצחור-

רה, הזעירה, ומשתאה על המרחקים העצומים. התינוק אינו אלא עננה, לא עוד. אחותי לא יכלה להישבע.

צבאה מובס היה, בלי להיראות פנים, ושלי מובס בעין. ובשעה שזה שלי, אחוז חרדה מחמת הבהו הקפוא ומחמת כניעתה של ארץ־האויב, פנה עורף לברוח, אבוד־עשתורנות, רובץ היה זה שלה פצוע בעמקי־יערות, חיל שניגף מראש ולא עשה אף מאמץ קל־שבקלים לעמוד על נפשו, צבא של דמים משתפכים, המיחל למוות, צבא הכרוז בים המופים. אבל בין פעימת הפסיעות המסתלקות ובין היער הנשפח כבר החלו רועים תמימים לרעות את עדריהם.

כאשר החשיך לגמרי הלכתי לישון. בחוץ התחיל לרדת שלג שנתערב בגשם. שוכבת הייתי ניס־ולא־נים ורואה איך הוא מוסיף כובד, עוד ועוד, לכנפי־הפרובים היגעות, בעוד התינוק נוסע, בדד־בודד־גלמוד, בארץ הררי־הירח. ביקשתי לקרוא לו, אבל כוח לא היה בי לכך.

לאחר זמן שמעתי את אבי חוזר הביתה ושמעתי אותו מחליף דברים עם אחותי. מעולם לא הרבו שיחה זה עם זה. עבר עוד זמן ואני שמעתי את המפתח סובב במנעול, ודאי שוב הלך לו. אחותי פתחה את דלת חדרנו ושעה קלה עמדה על הסף בלי החליט דבר. פסעה כמה פסיעות לעבר מיטתי ואני שכובה מחרישה כולי. השתוחחה מעלי, אך עיני נשארות עצומות כשהיו, חרש יצאה מן החדר. גרדמתי הפעם, לא חלמתי ולא־כלום. שנתי התרוקנה, כמו המוות של אותם בני־אדם שאינם צופים לתחייתם. אולם כמו שנרדמתי למרות רצוני כך הקיצותי בניגוד לציפיותי, ללא זמן ובתוך חלל זר. התיקרה כבדה כמצבת־שיש. אי־אפשר לנוע אף לא לפקוח את העיניים. אי־אפשר באבן. השלג נאה ממנה, השלג נמס! מה עשו? קברו אותי, בלי שאמות! הם הסתלקו והלכו הביתה, עכשיו מדליקים הם את הנרות, עולה ריח של מיני־מאפה טריים ושל ענפים נשרפים. בחוץ התחילה סופת־שלג, מה־טוב שהס־פיקו להגיע הביתה קודם סופת־השלג. ואני? אינני מתה! אתם הכרובים הצילוני, מהר, לפני שתכלה נשימתי, בואו, מדוע אינכם באים! כלום מתם? כן. עכשיו אני יודעת: אתם שמתם. קברנו אתכם אמש. לא מתים הייתם? וכי אתם אלה השוכבים חיים מתחת לאבנים? רוצה אני לעזור לכם, חפו, אני רוצה להניע את אברי, מרימה אני את האבן! בכל כוחותי רוצה אני להרימה—אלוהים בעזרי! מה־קלה האבן! אני עפה! גם אתם יכולים? האבן היתה שלג. אור־לבנה נשפך אל החדר, האור גדול כל־כך עד שאפשר לחשוב דלתות נעולות לחלונות פתוחים, הכתלים נעו על סביבם, השידות והמיטות החליפו את מקומותיהם בסתר. ראשי עלי סחרחר—מה העיר אור־תי? מי הפך את האבן הפכדה לשלג? אזני צוללות, אך לא זה הדבר, אין קולו של אדם מעיר אותו משנתו. לבי פועם בחזקה, לא, לא לבי הוא הדופק שם על החלון, אף לא הרוח היא המרעידה את הזוגיות, שקרעה־פתחה אותם ועם זה היא סוגרתם מבחוץ. אתם הם אלה?

איך יכולתי לפקפק בכך? לא אני היא זאת שחשבה משך הרף־עין, אתה היית הרוח, מלאכי. מה־לבן בגדך, שלג רובץ על שערך, יורד הוא כה לבן בחוץ עד שאיני יכולה

לראות כמה יש מאחריך. אין זאת כי רב מספרם, צבא ממש! מותר לי ליקרב? צריך שאתפלל? מה־חרישית עמידתך! מותר לי לפתוח את הזוגיות שכוסו אד? רוצה אני לראותך היטב יותר, לראות אני רוצה איך אתה יודע לדאות! נוע־לך אפוא! מה רוחב כנפיק? מה לך ברגליך? רוצה אני לפתוח לך, היפנס כרובי, הפל הכל בכנפיק הרחבות ומבוֹרך תהיה!

אך עוד בשעה שקרבה הייתי אל החלון ראיתי שהניע המלאך בראשו כמרתיע, וזכרתי שאחותי תמיד אמרה, אסור להביט אל פניהם, והבינותי שאין הוא רוצה שיגעו בשולי אדרתו. שוב אחזוני ספקות איומים שאולי אינו אלא שלג, בדל־ענן שבא ביעף, חלום. רצה רציתי לראות את כנפיו.

פרץ־רוח בא בעד החלון. קמצי־פתיתים חדרו אל פי ואל עיני, מבעד לצעיף־שלג ראיתי את המלאך מתנוודד, כמבקש לפרוש את אברותיו. אך הגבישים כה סמיכים היו עד שכמעט אי־אפשר היה להביט. אין זאת אלא שפרצה סופת־שלג, שוב חדרו פרצי־רוח, הטיחו־סגרו את החלון והליטו את מבט־עיני. לאחר ששפתי אותן עד שנתבהר המבט שוב וחזרתי וקרעתי את החלון, לא ראיתי עוד מאומה מלבד השלג שהשתולל והסתולל בחצר הצרה, גלש וחזר והוטח בנחשולים עצומים, כמוהו כצבא הפרובים המבקשים שלא יגעו בהם.

עיצרו, עיצרו אותם: צימחו־הגביהו, אתם הגגות, אתם הבתים היו־נא לצריחים שלעולם לא יוכלו עוד לעבור מעליכם, הארובות—אתן העלו עשן אל נתיבם, שלא ימצאוהו, אתם הנמים העלו אורות למען תראום. מי ידביקם, מי יחיש את אחרית־הימים? מי הקורא—ומחזירם אלי? זו השעה שבה אחותי נוהגת להעיר אותי. היום אני המעירה אותה: "הקיצי!"

השעון מצלצל שש, במהוסס מתחרזים הפעמונים אחד לאחד. החדר חשוך עתה, איני יכולה למצוא את המיטה, השלג היה צחור מדי לעיני, עת רבה מדי הבטתי אחריהם, מיד צריכה הייתי להעיר את אחותי: "עורי, את מאריכה בשינה!"

התקרה נופלת ארצה ואין אחותי עוצרתה באגרופיה, אין אחותי נאנקת ואין היא מסוככת על עצמה, כמו שמסוככת אני על עצמי בוקר־בוקר מפני הרצפה הקרה ומפני המלאכים, אין היא דוחפת אותי לאחור, נשארת היא דמומה ככל אלה שאינם ישנים שמבקשים להעירם, ענוגה ככל אלה שאינם כאן, כמוהם בלבד.

והיא נשארה בדממתה כאשר מצאנו אותה בחצר והרימונו אותה מתוך השלג, שכבר כיסה עליה.

זיגפריד לנץ: סיפור של אהבה

יוזף ולאדימר גריצאן, חוטב־עצים בעל־גוף, מחריש מטבעו, האהבה פגעה בו. כלומר לא סתם בן־חץ שדוף ננעץ לו בגבו, כי אם—כביכול כמדת משלח־ידו—גרזן־שבגרז־נים. חטוף חטף גרזן זה ברגע שצדה עינו את קאתרינה קנאק, נערה בריאה־במיוחד, פורחת, בעת שטיפת הכבסים. כורעת היתה על ברכיה הראויות־להתכבד על שפת הנחל הקטן, רכונת־גוף, קוצת־שער על פניה הסומקים, בשעה שזרועותיה המגודלות התעסקו להן, חמדה לעין, בכביסה. אותו רגע, כאמור, עבר יוזף גריצאן, ובטרם יידע את נפשו כבר הפגיעה פעורה בגבו.

הנה כי כן לא הלך אל היער אלא עומד היה, בחמש בבוקר בקירוב, אצל הכוהן של סולייקן־העיר, דפק והבהיל את הכוהן ממיטתו ואמר: "עלה בי, אדון פאסטור, הרעיון להתחתן. לכן את תעודת־הטבילה רוצה הייתי לבקש".

הפאסטור, שהעירוהו בעיצומה של הזיה נעימה, נתן עינו ביוזף גריצאן מתוך מורת־רוח גדולה ואמר: "בני, אם כבר אין האהבה מניחה לך לישון, התחשב לפחות בבני־אדם זולתך. חזור ובוא כעבור זמן, לאחר פת־שחרית. או, אם שעתך פנויה, רשאי אתה לשדד קצת את גינתי. האַת ברפת".

העיף החוטב מבט חטוף אל הרפת ואמר: "אם תהיה הגינה משודדת, מותר לי אז לבקש את תעודת־הטבילה?"

"הפל יהיה מותר, כמאז־וכתמיד", אמר הכוהן והלך לו.

יוזף גריצאן, שאמירה כזו מילאתו אושר, התחיל להתעסק באַת במרץ כה רב עד שאחרי שעה קלה כבר היתה הגינה משודדת. ואז, לאחר חילופי־דברים עם הכוהן, השחיל חטים בזרבוביות החזירים, חלב פרה, קטף את גרגריהם של שני שיחי־דומדמניות, שחט אווזה וביקע קופה גדולה של עצי־הסקה. כאשר זימן עצמו לגשת לתיקון המחסן קראו הכוהן אליו, מילא את תעודת־הטבילה ומסרה אגב מתן אזהרות עדינות לידי יוזף ולאדימר גריצאן. קיפל הלז את המסמך בזהירות טרדנית, עטפו ממנו, ונשא את רגליו אל המקום ליד הפלג, למקום שבו פגע בו גרזנו החמוד של אָמור.

קאתרינה קנאק עדיין לא ידעה כלל על הווייתו החדשה, וכן לא ידעה מאומה מכל שכבר אירגן בלי רעש. כרוע כרעה, מזמררת, עם הפלג, ביטשה ולשה את הכבסים ולרגעים, בהפסקות קצרות, הרהיבה עוז להסתכל בפרצופה הבריא, שנשתקף אליה ממי הנחל.

יוזף חבק את הדמות הפורחת—בעיניו, כמובן—נאבק על קמצוץ נשימת־אוויר, נת־לעלע ונשתנק רגע קט, ומשפילה להשתנק קרב אל המיזח הקטן. ארוכות ונמרצות

היה שוקל בדעתו איזה מלים עליו לומר, וכשעמד עתה סמוך אליה, כך אמר: "זוזי-לך הצדה".

היתה זו, בלי ספק, אמירה ברורה ומובנת. לכן גם מיהרה קאתרינה לפנות לו מקום על המיזח, והוא התישב, בלי אמור עוד דבר, על-ידה. יושבים היו כך—מי יגיד כמה זמן?—אולי חצי שעה ונתהררו זה לקראת זה, מחרישים, כהלכה. התבוננו בנחל הקטן, בגדה המיוערת שמנגד, הביטו וראו איך צללו מעגלים זעירים אל התהום והעלו ענני-בוץ קטנים, וכפעם-בפעם גם עקבו אחר מעשי הברווזים. אך לפתע דיבר יוזף גריצאן ואמר: "בקרוב תבוא העונה של תות-השדה. שלא לדבר על האוכמניות שביער". הנערה, שלא היתה מוכנה לנאומו, נפתעה וענתה: "כן".

כך, ועכשיו ישבו זה ליד זה דמומים כתרנגלות. השיטו עיניהם על-פני הכרים, הוליכו עיניהם לעבר היער, גם אל השמש הביטו, או שהתגרדו ברגל או בעורף. ואז, לאחר שהותמה, שוב התרחש משהו בלתי-רגיל: יוזף גריצאן חתר אל תוך כיסו, שלה משהו עטוף, ודיבר אל הנערה קאתרינה קנאק לאמור: "רוצה", אמר, "שוש?"

הינהנה זו בראשה, וחוטב-העצים פיקח שני שושים מעטיפתם, הושיט לה את האחד והביט איך היא לועסת ומוצצת. נדמה היה שערב לחיכה מאד. זחה עליה דעתה—אם גם לא עד כדי כך שתפתח בדיבור—שילשלה את רגליה אל המים, היפתה גלים קלים והביטה כפעם-בפעם בפניו. הוא לא חלץ את נעליו.

עד כאן התנהל הכל כשורה. אך פתאום—כאשר יקרה במצבים כאלה—קראה גושקה הזקנה, יצאה אל מחוץ לביתן וקראה: "קאתינקה, איפה הכביסה נשארת?" אז קפצה הנערה ממקומה, מטושטשת, אחזה בדלי ואמרה להיעלם אחת-ושתיים, כאילו לא היה השוש ולא-כלום. אולם, השבח לאל, כבר הספיק יוזף גריצאן לסייר במרחבי חזהו, וכבר גם תעודת-הטבילה בידו, פיתח אותה בזהירות מעטיפתה ורמז לנערה שתשוב ותקרב.

"יודעת", אמר, "לקרוא?"

היא הינהנה נמרצות.

הושיט לה את תעודת-הטבילה וקם ממושבו. בעודה קוראת, הביט בפניה וכל גופו רועד.

"קאתינקה!" צווחה גושקה הזקנה, "קאתינקה, הברווזים זללו את הכבסים?" "קראי עד הסוף", אמר חוטב-העצים כמאיים. הוא כבר חסם בפניה, חי-אלוהים, את הדרך, אותו איש. קאתרינה קנאק התעמקה יותר ויותר בתעודת-הטבילה, שכחה עולם-וכבסיו, ועמדה לה כך, נאמר, כמו עגלונת חולמנית, כך היתה עומדת פה. "הכבסים, הכבסים!" התנפחה שוב גושקה הזקנה: "קראי עד הסוף", איים יוזף גרי-צאן, וכה נרגש היה עד שאפילו לא מצא לתמוה על פטפטנותו.

באחת הגיחה גושקה הזקנה מבין שיחיה-העפבית, הגיחה וקרבה, ניגשה סמוך-סמוך עד לקאתרינה קנאק וקראה: "הכביסה, קאתינקה!" ובמבט טאטארי אל חוטב-העצים: "פה הכביסה קודמת, חלירע!"

האח, פלא־האהבה, בייחוד המאזורית; הנערה—חולמנית, פורחת—נשאה ראשה, הראתה לגושקה הזקנה את תעודת־הטבילה, ואמרה: "זה כבר", דיברה, "כתוב־וחתום. איזו תעודת־טבילה נאה. אני מתחנת". גושקה הזקנה תחילה כמו הלומה היתה, אך לאחר־מכן צחקה ודיברה: "לא, לא", אמרה, "מה שהכביסה מביאה עמה. בעת השרייה עדיין לא ידענו כלום. ועם הגיהוץ הרי זה כבר". אותה שעה שוב שלה יוזף גריצאן משהו מכיסו, הושיט לנערה ואמר: "רוצה עוד אחד, שוש?"

(א. ב.)

אלפרד אנדרש : עם הבוס לשונסו

בשביל הנהג הזמין מר שמיץ כמנה ראשונה terrine du chef—"הרי אתה אוהב להת-חיל במרק, ישקה"—אך להפתעתם הוגשה פלאטה קרה של בשר מעושן, נקניק ופש-טידת כבד-אווזים ; המלצר, שהדוקטור קראו לגשת, אמר בגרמנית עילגת ובמשיכה קלה של כתפיים-בפ'ראק, כי אכן זה מה שהוזמן. "Terrine", נהם מר שמיץ, "הייתי מוכן להישבע שזה מרק!" שלשתם כאחד לא ידעו צרפתית, לא מר שמיץ, לא הנהג ולא דוקטור הוניג. הצרפתית היתה החור הגדול שבהשכלתו של הדוקטור, אבל מר שמיץ, כאשר קיבל אותו לעבודה, אמר ברוחב-לב: "גם לא נחוץ, השוק הצרפתי לא מעניין בשבילנו, טקסטיל הם יודעים לעשות בעצמם, ואין לנו מה לעשות יחסי-ציבור". (הוא אמר אנגלית public relations וביטא את שתי המלים שלא-כהלכה). אולם דוקטור הוניג ראה עתה חסרון בכך שאינו יכול לעזור לבוס שלו, דווקא משום שזכר את הוויתור הזה.

ישקה, רזה ושחרחר, מן-הסתם אכלן מושבע של תפוחי-אדמה, סקר את הצלחת במבט קודר, אך לאחר נסיונות אחדים הודה שנקניק-הכבד מצוין. מאחר ששתקן היה ממנהגו, היתה הערה זו ראויה לתשומת-לב והניעה את מר שמיץ שלא לרסן עוד את תאבוננו ולשלול לו דגימות מתוך המנות-הראשונות של ישקה; הוא אף זירז את הדוקטור להקל מעל ישקה, אבל הוניג העדיף לחכות לבוא שבלולי-הכרם שלו, ועד לבואם, להתבונן בשני הגברים: בישקה הצמוק, שישב זקוף ונוקשה, לא התיר אף כפתור אחד במקטורן-השרד שלו וניקר באוכל במזלגו במאונך—ובמר שמיץ, העטוף שומן בריא ומוצק, שכמעט גהר על צלחתו והצליח לדבר כמעט ללא הפסקה, ועם זאת בתבונה, תוך כדי אכילה מדושנת-עונג: לא אדם שמן—אי-אפשר היה למצותו בנוסחה פשוטה כל-כך—כי אם אדם ששנים רבות כילכל עצמו בקפידה ורק במיטב, ולדעת הדוקטור היה זה דבר שונה לגמרי מאדם האוכל אכילה גסה. אגב, לפני כני-סתם לאולם "אן דה בון-ה", שאל מר שמיץ את הדוקטור אם הוא יראה בכך פחיתות-כבוד חברתית אם יאכל הנהג אתם, והוניג ענה שאמנם זו דרישה חצופה למדי אבל הוא מוכן להשלים אתה. למר שמיץ אפשר היה, אף חובה היתה, להשיב תשובות אירו-ניות, הוא שנא הסכמה חלקלקה—"אינני סובל אומרי-הן סביבי"—והודות לכך היה הקשר אליו נסבל, אם גם מעייף מעט.

אחר האוכל יצאו מפאריו בשער-אורליאן ב-BMW 3.2-ליטרים של מר שמיץ; הדוקטור הוניג ישב לפנים ליד הנהג ומר שמיץ מאחור לבדו; הריפוד היה מעור בגון לימון חיוור, ואילו פאריו, בחוץ, מעבר לשמשות העשויות זכוכית-בטחון והמגור-קות בקפידה בספוג מחומר סינתטי, פאריו היתה "מגומלת", כפי שאמר מר שמיץ בעצבות-מה. אתמול, בוורסאי, כמעט התפוצץ מר שמיץ בראותו את מצב הארמון.

"לא", אמר, "אסור לתת לדבר הזה להתגמל כל-כך". הוא כינה את ארמון וְרִסְאֵי "הדבר הזה". הדוקטור העיר משהו בדבר ירוקת-דורות עדינה, אבל מר שמיץ לא הסכים להערה. "זאת ירוקת", ענה, "זאת טינופת. אם האנשים האלה רוצים לשמור על ההיסטוריה שלהם, הריהם צריכים לשמור את הדבר הזה כמו שהיה בדעתו של לואי הארבע-עשר, כלומר כמו חדש, ואז הוא חייב להבריק כאילו נבנה אתמול". הדוקטור חשב על בתי-החרושת המבריקים של מר שמיץ בקריפֶילד ואמר בלבו "אחה!", ואף שהשקפתו של מר שמיץ נראתה לו תמימה-מתמיהה עד שלא ידע מה להשיב לכך, העיר בכל-זאת—התנגדות היתה חייבת לבוא—הערות אחדות על יופי ובליה, על אסתטיות והיסטוריה. מר שמיץ לא זז בדעתו. "יכול להיות שבעיניך זה יפה כמו שהוא", אמר, "אבל רק מפני שאינך מסוגל לתאר לעצמך איך זה נראָה כשזה היה חדש". ואז הוציא את מטענו: הוא ידע הכל על הטכניקה של צביעת בניינים וסיודם בתקופת-השיא של הבארוק; הדוקטור השתומם.

נו, זה יכול להיות שמח, חשב בלבו הדוקטור בעוד פאריז נשארת אחריהם, צרפת כפי שהיא נראית בעיני איש-הנסֶ-הגרמני, היושב כאן מאחוריו, לבדו בתוך מכונית שחורה-מבריקה, על עור מגוון לימון חיוור, לבדו לא רק בתוך המכונית אלא גם מוקף אווירה בלתי-מוגדרת של בדידות, שאותה, כפי הנראה, התקשה לשאת, שהרי לקח אתו את הדוקטור לסוף-שבוע מוארך זה משום שנזקק לחברה. קודם-כל משום כך. "בוא", אמר מר שמיץ, "נשאיר פעם את המכרנים בפית ונבלה כמה ימים יפים!" אבל הדוקטור הוניג ידע כי מר שמיץ לא בחר בו כמלווה מפני שנראָה לו סימפאתי יותר משאר אנשי "מטה-הפיקוד" שלו. בנפש חפצה היה הפוס עושה בחברת האנשים שאותם כינה "המכרנים", אף כי לסיור בארמונות ובקתדרלות העדיף את זה מבין עוזריו אשר לו הוא משלם בעד הבנתו באמנות. (כשהיה הדוקטור מניח לפני מר שמיץ כרוז של הוגי והפוס היה מאשר אותה במלים: "נו, בענייני אמנות ודאי אתה מבין יותר ממני", היה הוא, הדוקטור, מתקנו: "בענייני צורה"—אבל לא עלה בידו לגמול את מר שמיץ מדיפורים על אמנות, כשם שלא עלה בידו למנוע את חבריו, את ה"מכרנים" ואת המהנדסים הראשיים, מלכנותו "הוניג אמנותי".*) לא, בעיני מר שמיץ לא היה סימפאתי יותר ולא פחות משאר אנשי סביבתו, מר שמיץ היה בודד אך לא נוח היה לו בכך, לא היו לו ידידים אבל זקוק היה לחברה, לא היו לו ידידים—משרתים היו לו אחד בשביל האוטו, חשב הדוקטור, ואחד בשביל האמנות, והוא היה מחנך אותם להמרות את פיו, כי לא תיתכן הצלחה בעולם שבו אומרים הן לכל מה שאתה עושה ולכל מה שאתה חושב. אם מצליח אדם כמו מר שמיץ, הריהו נדון לשבת בדד בתוך מכוניתו.

כמובן, נשארה בעינה השאלה מדוע, אפוא, לא העדיף מר שמיץ לנסוע בחברת אשה. שלא נסע עם אשתו שלו, זאת אפשר להבין בנקל: אשתו של מר שמיץ היתה אשת-

* משחק מלים גרמני: הוניג=דבש; קונסט=אמנות; "קונסט-הוניג"=דבש מלאכותי. (המתרגם).

ברית; רק באירצון היתה עוזבת את ביתה המרוהט רהיטי ציפנדייל מחוקים. מעניין יותר הוא שאי־אפשר היה להוכיח כי יש לו למר שמיץ ידידות. כל־אימת שהירה דוקטור הוניג בצד זה באפיו של הבוס שלו מסתכל היה בעל־כרחו בידיו: הן היו קצ־רות־אצבעות, אך עדינות־צורה ועורן חיוור ודק; הן לא הלמו את גופו אומר־השובע־וההצלחה של האיש—ושמא היו אלו משושי, משושי הצלחתו? מכל־מקום, רק מידה של קשיות שכמעט אי־אפשר להבחין בה הבדילה בינו לבין ידי גברת.

על הקתדרלה של שארטל לא היו הערות בקורת בפי מר שמיץ. חבל רק, חשב הדוק־טור, שבאו לשם באיחור של חצי שעה, בערב, לאחר ששמי אוקטובר האפירו כבר ושושנת־החלון הגדולה שוב לא האירה אל־נכון, ומלבד זאת שרר מאז הבוקר קור עז, הרוח היתה בלתי־נסבלת כמעט והדוקטור הרגיש, בעודו מתפעל מן הפסלים בשער־המלכים, כי צפויה לו גזלת קשה. ביקש לחזור במהרה אל המכונית, אך מר שמיץ לא ידע לאות: בהתלהבות הקיף את הבנין שהרוח שרקה מכל עבריו סביב. המלון בטור, לעומת זאת, אף כי סוג־א, היה מגומל בעליל עד כדי כך שלמראה וילונות־המלמלה השבירים־מזוקן ומפות־השולחן המוכתמות בחדרים ברח מר שמיץ מיד אל אולם־האוכל, שהיה בעצם חדר־אוכל, חדר־סעודה נוסח טורן, שמכשיר־גרייל מבריק ולוהט מותקן בו. הם אכלו קוראים בסגנון־ציידים. את היין הראשון, שעליו המליץ המלצר, החזיר מר שמיץ: היה זה יין לוֹאֵר בעל בסיס קשה, שבדיעבד הומתק יתר־על־המידה, אך מר שמיץ לא היה תייר גרמני תמים שאפשר להציע לו יין כזה, הוא היה בנו של אדם שרכושו כלל בשעתו כמה וכמה כרמים מצוינים על המזל, והמלצר תפס מיד כי אין הוא משמש כאן לפני איזה בן־עניים שעלה לגדולה והביא ברסק קל ויבש—”טמפרטורה של מרתף, לא על קרח”, ציוה מר שמיץ—שהחל ללב־לב בתוכם מעדנות לאחר ששתו ממנו שעה קלה. מר שמיץ הירבה לדבר, דיבר שוב כמעט ללא הפסק ועם זאת בתבונה, הפעם על יינות, על יינות גרמניים וצרפתיים, הוא ידע הכל על נטיעת כרמים, על עיבודם, על זמירת הגפן, על סחר יינות ועל מתן שמות. הדוקטור, בחומה הקל של הנזלת המתחילה, קלט בקושי את העובדות שפרש לפניו מר שמיץ, רק חזר ותמה על שהוא הוניג, הריהו אדם המבין הרבה בספרות ובאמנות, ביחסי־ציבור ובפרסומת, אבל מעט בעובדות. לפתע סיים מר שמיץ את הרצאתו במלים: “לנסוע אפשר עוד, בעצם, רק בצרפת.”

”נו”, סח הדוקטור כמפקפק, “ומה בדבר ספרד?” מר שמיץ די היה שיתנו לו איזו אחיזה ומיד הפליג בנאום ארוך; שעה קלה עסק אפוא בספרד בטרם יאמר: “צרפת עדינה הרבה יותר, אצילה יותר, שקטה יותר”. להפתעתו הבחין הדוקטור בדאגת־אמת בקולו של מר שמיץ כשהוסיף הלו: “אם רק לא יניחו לה להתגמל עוד יותר!”

אגב, במלון לא סעד ישקה על שולחנם. הדוקטור למד פרק בהלכות חייהם של נהגים במלונות־פאר: הם קיבלו חדרים קטנים אך נוחים בקומות העליונות וארוחות על־פי תפריט קבוע בחדרים שהועמדו לשם כך לרשותם במיוחד. “אם ישקה אומר שהאוכל שלו לא היה טוב, יכול אתה בשקט למחוק את המלון מן הרשימה”, סח לו לדוקטור. “מלון שחוסך בזה אינו שווה גם בשאר המובנים.”

כאשר סמוך לשעה אחת-עשרה עלו ונפרדו זה מזה אצל חדרו של מר שמיץ, ראה הדוקטור מבעד לדלת הפתוחה כבר למחצה איך ישקה—שעודו במקטורן-השרד שלו הרכוס בקפידה—פורש את כלי-הלילה של מר שמיץ. בבוקר שילם ישקה את חשבון המלון; הוא החזיק את קופת-המסע של מר שמיץ בארנקו וכילכל אותה באותה מידה של שקט ובטחון בה נהג ב־BMW הכבד. בעצם רק אני כאן סוכן-בית—חשב הדוקטור בלילה הקשה כשראשו חם—ישקה הוא דבר אחר, הוא משרת, ומשרת הוא אדם החי יחד עם אדוניו, זהו מקרה של סימביוזה, של חיי-שיתוף, כמו בין חרטומן ותנין, צריך אדם להיות עשיר מאד כדי שיוכל להחזיק במשרת, ומר שמיץ הוא באמת אדם עשיר, לא עשיר בינוני, כמו רבים מאד, ולא עשיר מופלג, כמו אחד מן העשירים-החדשים שאת תמונותיהם רואים בכתבי-העת המצוירים—הוא אדם עשיר מאד, עשיר באמת. הוא תנין.

בעת ארוחת-הבוקר היה הדוקטור חש בראשו וכולו אחוז חום, גולת וכאבי-גרון, אך בחוץ היה בוקר קר ובהיר שהשפיע על מצבו לטובה כשטיילו בטור. הקתדרלה היתה גבוהה ותמירה והארמונות ברובע-הקתדרלה שכנו שקטים וסתויים מאחרי חומות-חצר ישנות שנזירות וגננים עוברים בשעריהן. הלוואר זרם ליד טור רחב וצהוב-חולי. עזבו את טור ונסעו לשנונסו. מר שמיץ לא אמר דבר על שנונסו, לא בעד ולא נגד; באולם המוארך, שמתחת לחלונותיו זרם הנהר שָר, עניין אותו יותר מפל לוח אחד שעליו כתוב כי בימי מלחמת-העולם הראשונה טיפלו כאן בפצועים. הוא מצא כי המקום אינו מתאים כלל לשמש בית-חולים-שדה. מר שמיץ הצליח, כפי הנראה, לתאר לעצמו אולם מלא פצועים ולשמוע את גניחות החולים בארמון הריק והלא-מוסק. דוקטור הוניג נאלץ להודות בלבו כי אפילו אותו לוח-זכרון לא היה מעלה בו כל הירהורים לולא הרחיב הבוס את הדיבור עליו. חבל, חשב, שכן מעדיף היה לשוחח עם מר שמיץ על דיאן דה-פואטייה, שעליה ידע הרבה מאד; בארמון תלויים היו כמה דיוקנות יפים מן האסכולה של פֶ'נטנבלו.

מיד אחר שנונסו—אמבואז, אחריה שומון, ולארוחת-הצהריים היו בבלואָה. באמבואז התעניין מר שמיץ בבית-מגוריו של ליאונרדו יותר מאשר בארמון המתנוסס למעלה על הסלע; מראה דגמי המכשירים של ליאונרדו עוררו להשמיע כמה הערות מקצור עיות. בחצר הארמון של שומון שאלו הדוקטור, שעקב החום היה גוחל-רגוז, אם אין הוא יכול ללמוד סוג זה של ארדיכלות על-פי כל החווילות שבחבל-הריין, אולם מר שמיץ לא הבין הפעם את האירוניה אלא רמו שהוא מעריך את סגנון הלוואר אפילו בחיקויים מתקופת ראשיתו, ודבר זה הפתיע את הוניג ביותר, שהרי דרך-כלל ראה הבוס להעיר הערת-בקורת על כל דבר. הארמון בבלואָה שוב היה, כמובן, "מגומל" לחלוטים, משום שהשקיף קודר ושחור-מזוקן על-גגותיה המשופעים של העיר ועל הנהר הרדוד, העצל, הצהוב-כסני. אחר-הצהריים הסיעם ישקה לשאנבור ולארמונות אחרים. הקור גבר והלך, רוח מקפיאה שרקה על-פני טורן, וכל-אימת שירד הדוקטור מתוך המכונית, המוסקת במידה ובנועם, כדי לבקר שוב באיזה ארמון, חשש שמא תחמיר הצטננותו ותפתח כדי דלקת-ריאות. הוא קינא בישקה, שהיה פטור מחובת

הביקורים ויכול להישאר במכונית, או לשתות ספל קפה, או לשוטט ליד חנויות-המוזרות, בעוד הוא, הוניג, אנוס "לעשות" עם הבוס את כל שכיחות-החמדה. מר שמיץ לא ידע לאות ובלא לאות חילק את מצבות-העבר של צרפת ל"מגומלות" ולמוחזקות-היטב. הוא חישב וחישב, וככל שקרב הערב כן התעצב אל לבו, מפני שסיפום חשבונו על מה שצריך לעשות כאן עלה על כל המצופה. לא היה עוד ספק כי בעברם הגזימו הצרפתים בבנייה.

בשאנבור כמעט ופרץ ריב ביניהם. הדוקטור עמד כמאופן מרוב פליאה למראה גגו-תיו המצועצעים של הארמון, לעיני רוחו הופיעו תמונותיהם של סוריאליסטים מסוי-מים ונתמזגו עם איורים מ"ספר-השעות" של הדוכס דה-ברי; פרנסואה הראשון חרט באחד מחלונות שאנבור את המלים "אשה תכופות תשנה טעמה", וכל זה הצטייר לו כטיוטה של כרוזה למפעלי המשי המלאכותי של מר שמיץ בקריפלד, שעליה ישוחח מיד אחר שובו עם הוגי בשוייץ. "יודע אתה, מה אמר שאטובריאן על הגגות של שאנבור?" שאל את מר שמיץ.

הבוס נגער פתאום מהתבוננותו הקודרת בכמה חורי-חלונות בקומת-הקרקע של הארמון, שהיו מסומרים בקרשים. "מה אמר?" שאל.

"שאנבור דומה לאשה שהרוח מבדרת את שערותיה כלפי-מעלה", דיקלם הדוקטור כמאלתר כביכול, לאחר שקרא זאת שעה קלה קודם באיזו חוברת.

"שטויות", אמר מר שמיץ בחומרה. "מוטב שתסתכל במצב הארמון!" הדוקטור חש בדאגה שלתוך קולו של הבוס התגנבה כעין אנטיפאטיה אישית כלפיו. "על הדבר הזה עבדו עבודת-פרך, במשך שתיים-עשרה שנה, בקביעות, אלפיים פועלים", הוסיף מר שמיץ, "צרפת שתתה דם בשביל הארמון הזה. אתה יודע שהמלך הזה... מה שמו?... רגע... פרנסואה הראשון... שהברנש הזה הקים ועדת-כספים מיוחדת שבזזה את הארץ כדי שהדבר הזה יוכל לקום?"

הדוקטור, כמובן, לא ידע זאת, ומר שמיץ הרעים בקולו: "זה מעניין אותי יותר מן ההתחכמויות של כמה סופרים וחוקרי-אמנות. סילסולי-סגנון! מוטב שידאגו שלא יידרדר הדבר למצב כזה!"

ארמון שְׁוֹרְנִי, שהאיר בעלטה כשהוא עומד על כרי-מדשאות מטופחים, מוקף גן אדום-לוהט, ריצה מעט את יחסו אל מצבה, ה"מגומל", דרך-כלל, של ההיסטוריה הצרפתית. "מגומל"... "התגמל", הירהר הדוקטור, בשבתו עייף ליד הנהג בדרך לבורז—ביטוי סלנגי בעל שורש גרמאני עתיק: "צמלא" בלשונות הסקנדינביות פירושו "ישן". מדוע אין הזקן מניח לישן שיתגמל לו, הירהר הדוקטור במרירות כשהוא מביט אל תוך האפלה החולפת בדהרה וגופו קודח שוב מחום גבוה וראשו כואב. מאמש עד עכשיו "עשו" שתי קתדרלות ואחר-עשר ארמונות; הדוקטור ציחקק לו בשקט ובעצבנות; הוא, ששקד לנפח סגנון-מסעות סנובינעים, לא העלה על דעתו מימיו שעשוי דבר מצין זה לקרות לו.

במלון בבורז' התנצל מיד לפני מר שמיץ ועלה על משכבו. בלע שתי גלולות אספירין, אך לא יכול להירדם: מחמת החום נשאר שרוי במצב של ערות דהומה. החדר

בו שכב גדול היה ואפלולי אף-על-פי שאסף את הוילונות, כי הרחוב בחוץ, בבורז' הלילית, היה אפל; רק מעוין פנסיו האדומים של ביסטר-טבק הטיל בבואת-אור קלושה על התקרה. בשעה עשר לערך דפקו בדלת ומר שמיץ נכנס לשאול לשלום מלווהו. "תזיע כהוגן" אמר, "אז תיפטר מזה, ומחר בבוקר תהיה בריא!" "אף פעם אינני מזיע", אמר הדוקטור, "תמיד רק יש לי חום, קל או בינוני, ואחר-כך הוא נעלם".

"חום כמו-שצריך ואחר כך להזיע כמו-שצריך, זה היה יותר טוב", אמר מר שמיץ. נאנח והסמיך כיסא. נראה היה שעדיין משהו מעיק על לבו. "הייתי עוד שעה בחוץ", אמר.

"אלוהים אדירים", אמר הדוקטור, "עדיין לא שבעת?"

מר שמיץ התעלם מן השאלה. "ראיתי ארמון של אדם בשם ז'ק קר", מסר. "אפשר היה לראותו בבירור למרות החושך. עיינתי במדריך ומצאתי שז'ק קר היה שר-האוצר של שארל השביעי—של אותו ברנש שיוהנה הקדושה הושיבה אותו על כיסא-המלך-כה. נכון?"

הדוקטור ניענע בראשו. "ז'ק קר היה איל-הון. הוא סיפק לשארל השביעי את הכסף למלחמותיו נגד אנגליה".

"רואה אתה", אמר מר שמיץ, "הרי טוב לדעת שמישהו מימן את יוהנה הקדושה, אין זה ממעט את דמוהה. אבל מישהו היה צריך גם את הכסף בשביל הרעיון. תמיד צריך שיהיו אנשים שממציאים את הכסף, כדי שרעיונות ייעשו מציאות".

הוא ביטא את הדבר הנדוש הזה כמי שגילה תגלית מדהימה. הדוקטור ביקש בלבו לצחוק, אבל האיש הכבד שישב כאן אצל מיטתו בחדר-מלון אפלולי בבורז' הורגש פתאום כאילו משהו מכביד עליו ומדאיבו: מר שמיץ ישב כמו בול-עץ אָבֵל והדוק-טור לא צחק, אך החליט לנצל את ההזדמנות ולנקום בו בשל שתי הקתדרלות ואחד-עשר הארמונות.

"ולאיזה רעיונות", שאל בחומרה, "אתה ממציא כסף?"

אך הוא לא העריך את מר שמיץ כראוי. בול-העץ האבל משך אמנם בכתפיו, אך תשובה היתה בפיו.

"תראה לי איזו יוהנה קדושה", אמר, "ואני מממן אותה".

למחרת בבוקר הוטב לו לדוקטור מעט. רחובות בורז' המו נערות קטנות בחלוקים שחורים של בתי-ספר ושני הגברים פסעו, חוצים בורם החם של צעקות ולחישות, אל הקתדרלה שרבעה בעיר כאיזה פיל-ענק ומגומל. הקתדרלה של בורז' היתה באמת הדבר המגומל ביותר שראו בכל נסיעתם, אולם הדוקטור לא יכול לסבול את ביטוי האמת הזאת מפי מר שמיץ, שפן מצד שני היתה הקתדרלה מקסימה בהתפוררותה; היא היתה גדולה בלאותה הפילית מכדי שיהיה איש-הנס-הגרמני, חרשתן של משי מלאכותי ותנין מקרִיפִלד, צריך לדאוג לה. הדוקטור זכר את התחייבותו להמרות את פיו של מר שמיץ ושאלו מדוע אינו מתפעל פשוט מן הבנין.

"שמע-נא", תמה הבוס, "הרי אני מתפעל. אבל אין לשבח יותר מדי מה שאוהבים".

רק עכשיו תפס הדוקטור. שעה שנכנסו לקתדרלה הירהר בזעם שמפאריז עד בורז' ביטל מר שמיץ כל מה שראו. ומדוע? משום שחרה לו כי דברים שאהב התישנו והסתאבו, חרבו בגנים מופקרים וניבטו מתוך חורי-חלונות ריקים, הלכו לטמיון אפלים ובקועים ונושרים ואילמים, ושום ניצוץ מבתיה-חרושת של קריפ'לד לא פגע בהם להאירם, ולפתע ידע הדוקטור כי חלמו של מר שמיץ הוא חלום של בתי-חרושת נוצצים וארמונות נוצצים, חזיון-תעתועים של בתי-חרושת גרמניים מבריקים וקתדרלות צרפתיות חדשות שעתה-זה הוקמו, שטיחיקיר שהווה והיסטוריה שזורו בהם שתי-וערב בחוטים זוהרים של משי מלאכותי, מבריקים ועשויים לנצח-נצחים: קריפ'לד וורסאי.

אבל יוהנה הקדושה לא היתה עוד. בשום מקום אי-אפשר היה לגלות אפילו בדל-חוט של מיתוס שיוכל מר שמיץ לממנו. לזהטת ועמוקה עמדה מערכת חלונות-הצבעונים של בורז'—מר שמיץ לא ראה אותה. מבטו נתלה במצבת-קברו המאובקת של ז'ק קר. כשעזבו את הקתדרלה כבר חיכתה להם המכוננית, אשר בלכה השחורה שלה אפשר היה להסתכל כמו בראי; ארון-מתים מרופד בעור בגון לימון חיור. ישקה הידר אותה לתפארה.

(ת. ה.)

אינגבורג דריוויץ : הכלב

יודע אני, הם עוד יעמדו על־יד החלון, כאשר אני כבר מעבר לפינה, שעונים זו אל זה, חמומים, ויתאוו זה אל זה. תמיד כך היה, והיום אני יודע זאת. היום. הפנס בקרן־הזווית שופך את ירקותו החולנית, זהו פנס בשכונה חדשה, צבע־הפיסוי האפור שלו עדיין לא התעפש משתן־כלבים, זוהי שכונה שבה גרים אנשים צעירים שאינם צריכים לכלבים. שכונה נאה היא. והיום קר לי פה. ביום־החמישי בערב שתינו ויסקי, זה שייך לשכונה, לנפשות הצעירות, לדירות המסודרות במפופח, לנברשות התלויות בנמוך, לשתות ויסקי מקורר בכוסות תמירות־דקות, בשעות־ערב, גם בחמי־שי בערב. לפנים היינו שותים ביום־הראשון כוס בירה, ובחג־המולד, בפסחא ובחג־השבועות יין, ורמות זול, והיינו שותים בכוסות עבות־דופן, כשלא היו לנו אורחים. לפנים היה זה כך, וסבורים היינו—לא, לא היינו חושבים על כך—רהיטים היו לנו, שזיוי־פיתוחיהם קבצו אבק, וטפיטים ללא יומרות. והמנורה היתה מעל אמצע השול־חן, והאשה והילדים והזקנים היו מסובים כולם אל השולחן בחג־המולד, בפסחא ובשבועות ובימי־ראשון ולפעמים גם במוצאי יום־החמישי, והפנס שבפינה שפך את אור־הגזו באלומות צהובות, וכאשר הסתלקו הזקנים היינו עומדים גם אנו שעונים זה אל זה וחשנו זה בזו מבעד לבגדים. היום יודע אני זאת. ושזה הרבה, לא הכל. כאדם זקן, שאין שום דבר מצפה לו, לא שעון־מעורר, לא חברים־לעבודה, יודע אני שאין זה הכל. והדבר הזה מכווץ לי את הקיבה, כאילו באוש ריחו של אור־הפנס הירוק, כאילו סר טעמו של הוויסקי ושטפו הגשם אל תעלות־הכביש, והרי נאה היה ומתוק ולטיף.

פריחה אבודה, חיים אבודים. ביקרתי אצל הבת והחתן, טפחתי על עכוזו העירום של הנכד, התינוק דומה לאשתי כמו שנראתה בהיותה צעירה מאד, אולי ככלה או קודם־לכן, ולכן אני הולך לשם, מדי יום־החמישי, ושותה ויסקי ושומע את קולי דובר, והיום... אולי שתיתי כוס אחת יתירה, אולי אין זה אלא הקיץ, שלכת־הפריחה—יודע אני שלגבי הכל תס־ונשלם, חסל. טעיתי בחשבון. נכנס אני לקרון האחרון של התחתית, שוב איני מונה את הנוסעים, לפנים היה הדבר משעשע אותי, למנות מדי־בוקר ומדי־ערב את הנוסעים. הייתי מחשבון, כמה קרונות־תחתית גדו־שים־אדם דרושים כדי למלא את הבתים שבבנייתם סייעתי. היום יושב אני נסמך אל גב־המושב, הרכבת עוקרת, מגבעות מתנפפות, פיות לועסים עוד בחיוך את יום־החמישי, תרמילי־העיניים מתרפים, בחושך שבין התחנות מרחפים הפרצופים בהי־פוך־הראי מעל לנחשי־כבילים וארגזי־ראווה, הרבה פרצופים, כמה פרצופים? לפנים הייתי מחשבון, מחשב, מאמין—לא, לא חשבתי על כך. תמיד הייתי המשנה־לארדיכל,

העוזר, אפשר היה לסמוך עלי, תמיד הייתי בעל ואב, הקוצב את הוצאות-משק-הבית, הבודק את שיעורי-הבית של הילדים, שכאשר מתחשק לו יש לו בצלחתו יותר מאשר לאחרים שאצל השולחן—ומשום כך חושבים הילדים שאני אשם בכל, והם גם יאמרו זאת לנכד מחר, ביום-הששי, ותמיד לאחר לכת. אך כלום אשמה היא זו שאין אנו יודעים זה על זה מאומה, גם אם מיטותינו סמוכות זו לזו, וילל קרונות-החשמליות משסף את חלומותינו לפנות-בוקר, כאשר מסתמן כבר היום העולה, יום-הששי אולי ויום-שוק לאשה, יום-הששי ויום-תשלומים לבוס שלי ותמיד הרוגו עם ראש-הבנאים!?! והאם אשמה היא זאת שאין אנו יודעים מאום על מה שדחף את הנער אל מעקה-הגשר ומפני-מה התכופף יותר מדי? הרי אך עתה-זה עוד לבש מכנסיים קצרות, ובאלגברה עלה עלי בהרבה. האם אשמה היא זאת שדמעות-אשה שלא נשפכו מתנשאות כחומה-של-זכוכית, שממנה הקול מתנפץ-ומוחזר והופך שאגה, משום שהתשוקה נעשתה מגוחכת עד לבלי-נשוא? הם הוציאוה מן הבית, כמו שמוציאים מן הבית כל אחד משהגיע יומו, ואני מוכרח הייתי לחזור כמו שתמיד שוב מוכרחים לחזור אחרי חתונה, אחרי חג-טבילה, אחרי ערב-של-כדורת ואחרי הלילות שאני אצל אילזה המוכרחה להשכים לכת למשרד. מאומה אינני יודע על אילזה, ואולי משום כך דווקא טוב הוא, שהרי גם היא אינה מבקשת לדעת מאום. יש לה מספר מירשמי-קוקטייל, אני אינני בעד קוקטיילים, ויש לה מספר מירשמי-סלטים, לפנים הייתי נגד סלטים. כשאני חוזר מאילזה בבוקר והאבק מצטנף-עולה על הרהיטים עתירי-הפיתוחים, שמפבר לא מורק-מחדש, אני חש עצמי בבית. אהיל-המשי של הנברשת דהוי הוא, ובמטבח מונחים עלי-תה בפני, ועל רצפת-הלינוליאום נתזי-סבון. העתים מצומחות זו לתוך זו בלי צלקות, כשאני בבית, אבל היום—היום...

היתה זו התחתית האחרונה, האיש בביתן-הקיווי כבר סידר הכל, העתון ונייר-הלחם-בחמאה ובקבוק-התרמוס תחובים בילקוט הפתוח, ובעוד אני עולה במדרגות כבר נגעלת התחנה, שער של ברזל-יציקה. לילה, זהו השקט שבין הרכבת האחרונה לראשונה, אלה החלונות האטומים, זו הנערה מאחרי זוגית, המשרבבת רגל-בגרב נכחה בלי שייעצר מישוהו. יומם אין חוסר-הבושה הפרימיטיבי מעורר שימת-לב, משום שהזבן שולח תכופות יותר יד מתחת לרגל ושולה מן התצוגה זוג-גרביים במחיר-מציאה ממש. לילה, זה האתנח בין יציאתו האחרונה של הכלב ובין הראי-שונה, מיקצב-החובה למי שכלב ברשותו; אילזה לפעמים אינה יכולה לישון מחשש פן תאחר מלהתעורר ליציאתו הראשונה של סולטאן ביום-הראשון, אבל היא מרוצה מכך, לדבריה, כי כך נשמר סדרו של יום. חשק יש בי להפריע את הסדר הזה. שלושים-וחמש שנים השתתפתי בבניית בתים-שהם-בסדר. דירות של שנים-שלושה חדרים על-הרוב, עם אמבט ומטבח וחיבור-גז, תמיד הארדיכל השני שעליו יכלו לסמוך, והייתי הולך הביתה; והפעם שתיתי כוס ויסקי אחת יתירה ואני עובר על-פני ביתי והלאה. שעדיין תמיד אנו אומרים "הבית שלנו" כמו אנשי-הכפר, והרי רק שנים-שלושה חדרים הם שלנו מתוך ארבעים עד ששים חדרים מושכרים! הבית שלנו! החלונות כולם אפלים ואילמים.

אילזה גרה במרחק עשר דקות, התוודעתי אליה פעם אצל רופא־השיניים. השיחות הראשונות נסבו על כתרים וגשרים. העלמתי שזה כבר שנים אחדות אני נושא תותבת, ובשעת ארוחת־הערב סיפרתי לאשתי על נסיונותיה של אילזה בכתר שלה. כי אשתי חשה רתיעה מטעמה של מתכת בפיה וברצון היתה כוססת את שפתה התחתונה בשל חותכותיה היפות. עד שקרה מה שקרה לנער והיא לא לבשה עוד את שמלותיה הצבעוניות ולא התנגדה עוד לכתר־הזהב על השן הפנימית שלה. רק עכשיו עולה בדעתי שאז הייתי מאוכזב מכך מאד.

אצל אילזה, כמובן, אין כבר אור עכשיו, וכשאני לוחץ על הפעמון מתנבח סולטאן. בתוך השקט יש בזה מן המאיים. מן־הסתם הובהלה אילזה משנתה ולא־ת־הצלצול המוסכם בינינו חושבת היא ודאי שנטרפה עלי דעתי. יש בזה משום נחמה קלה לחשוב עליה כך, מין קירבה־כל־אחר־יד הגורמת לך קורת־רוח, אם שתית כוס ויסקי אחת יתירה ואתה יודע שהילדים נשמו לרווחה שפבר הסתלקת, אף שהנכד מראה כמראה האשה בהיותה כלה. אור עולה בחלון, בריח־השער נוקש, מפתחות מצטל־צלים אל מול הרצפה. לא לכמו זאת ציפיתי, ואצבעותי רוטטות כשאני פותח לרווחה את שערי־הבית. ובכן שמחה היא? חשבה עלי בטרם תירדם? אני שומע איך היא מפייסת את סולטאן. חלוק־הבוקר הצהוב־השחור הולם אותה יפה. כך בלי איפור מוצאת היא חן בעיני יותר מאשר כרגיל, תמיד יש בי הרגשה שהאיפור הוא בשביל האחרים במשרד. בחדר־המגורים נוטלת היא מן הארון את מבלל־הקוקטייל ובקבור קים אחדים וקופסות. שום שאלה, מאומה. בחלוק־הבוקר הצהוב־השחור היא נראית גדולה והדורה, אף שאינה מגעת אלא עד לכתפי. סולטאן נדחק אליה, מנבח ומנשף, כל פעם שהיא בקירבתי, ואינו מוכן לציית ולהיכנס אל סלו. אני מקרצף את פרוותו המתולתלת, הוא נצפד. בבוהן ובאצבע מצייר אני משולש שווה־צלעות מעל לעיניו, תמיד הוא דומם כשאני עושה כך ואישוניו מופנים בשקט אלי, אבל הפעם הוא תופס את עניבתי תחילה ואחר את יד שמאלי הפנויה.

"הנח לו!" אומרת אילזה. "יש לו ימים שבהם אין לחזות מראש איך ינהג!" והיא מושיטה לי את הכוס מעל לשולחן. פרי אדום מכרפר בפוס, סולטאן מגרד בטלפיו הקדומניים בריפוד־הכורסה, אני מנסה לסלק דעתי ממנו, אבל ריחו מונע זאת ממני. אילזה הדליקה לה סיגריה ומניחה לגפרור שיכבה, כי אני עצמי מסרב ליטול. הפרי האדום טעמו מר, אני אינני בעד קוקטיילים, זה־רזה.

"אתה ניחשת?"

אילזה מעשנת במשיכות ארוכות. היא מחזיקה את הסיגריה כדרך שאינה חביבה עלי אצל גברים, כמו צעצוע. "החל מן הראשון אני מזכירה אצל הבוס". סולטאן עדיין מגרד את ריפוד־הכורסה. אינני יודע מדוע אני מוציא פתאום משלוותו. הוא תופס את מכנסי האחד.

אילזה מצטחקת—פרצוף־כלב? יותר מדי ויסקי שתיתי. מדוע אין היא סוגרת את הכלב בחדר־האמבט בין היציאה האחרונה לראשונה? הרי למשך היום היא עושה כן, אומרת היא.

מפיון שעדיין אינני עונה, שולחת היא את ידה מעל לשולחן אל החיה, זנבו של זה מפזז משמחה—ועכשיו שוב אני יודע זאת: אחרי לכתי יעמדו הם עלייד החלון, שניהם, וסולטאן יחפך פרוותו ברגלה.

אני בולע את הקוקטייל המר! קיבתי מתכווצת. מזכירה אצל הבוס! ובכן אין היא שונה מן האחרות. העיקר הקאריירה, לזפות בשבת, לטפס, תמיד מעלה-מעלה, למעט החמימות די בכלב.

"יודע אתה מה פירוש?" שואלת אילזה. "הרי תמיד רצינו פעם לצאת למסע. מסע גדול באיטליה ביקשנו לעשות, אתה ואני..."

סולטאן עומד פשוק-רגליים, העיניים מתחת לריסים זולגות...

"הוא ייחנה, פעם אחת להיות בן-חורין, פעם אחת לחיות חיי-כלב אמיתיים".

אז ירדוף אפוא את העכברושים, עם היציאה הראשונה, ברבעי-הנמל הדחוסים, והילדים ילטפו אותם, ואילזה תהיה כורעת, בצחוקה המגרגר, המצעיר אותה כל-כך, חצי-צעד לפני, מקמרת את גבה כחתול, ואני—אני—החיים שלי—חיי-הכלב שלי—אני אעמוד מן הצד—?

אני סוגר בכפי את פיו של סולטאן, וכנראה אוחו אני בחזקה יותר מדי, הוא מרגיש שאין כוונתי נוחה. כשאני מרופף את אחיזתי, הוא קופץ עלי. הכוס הריקה מתגלגלת על-פני השולחן, מובן שאני אשם, אין לי סבלנות, אינני שומר על סדר-יומה, אינני מתרפס, אני—כן והרי אני תמיד הארדיכל השני הייתי, האב שקצב את הוצאות משקה-הבית ורצה שיהיה האוכל על השולחן תמורת מעט החמימות—תמורת מעט החמימות...

אני מהדק את שתי ידי על צווארו של סולטאן, חש אני בריטוט הסחוס של עצם-הגרון, נשימתי מכבידה, נכלאת, אילזה צורחת. המתיחות בין כפות-ידי מתרופפת, הכלב נופל כמו שק על השולחן.

אילזה נודקפה, גדולה ונישאה בחלוקי-הבוקר השחור-הצהוב, חירות בלי האיפור, השפתיים נשוכות בין שיניה...

עדיין אני חש בכף-ידי על פרצופי, בייחוד בטבעות, כשאני ברחוב והדלת נסגרה אחרי בשריקה. החלון למעלה מואר. עשר דקות, רק עשר דקות עד הבית, עלייתה בפיר, נתזי-סבון על הלינוליאום, אהיל-נברשת דהוי, מיטה סתורה ולידה מיטה שהיא מכוסה—פני לחים, וגבידי אין כוח בו לנגבם. ואם אני מפשיל ראשי ומביט, עבור על-פני החלון המואר, אל הקו המכסיף-המדליח בין חומות הבתים, הראש לאחור, אל השמיים, מטים הבתים אך אינם נופלים עלי, מטים, מטים, שבויים אנו בידי כוח-המשיכה, באלגברה עלה הנער עלי, אך גם הוא שבוי של כוח-המשיכה, בתלול אל הנהר המכסיף-המדליח—הבתים מטים, מטים...

עדיין אור אצל אילזה. שמא מזעיקה היא את המשטרה, שאחד משוגע חנק את כלבה, אחד שהוא תמיד אשם, לקח ממנה את מעט החמימות הנחוצה לה לחייה?

או שמא כורעת היא עכשיו ומלטפת את העור הקפוא?

חשק יש בי לשותות עוד, לגמוע עד-תום את השמיים המכסיפים-המדליחים, שסוף-

סוף לא אחוש עוד צינה. אב ובעל, החולק את מעות־המשק ובודק את שיעורי־הבית של הילדים, כאשר יש לו חשק, ותמיד השני לאדריכל, שעליו אפשר לסמוך משום שהוא יודע חשבון, שנים, שלושה חדרים, אמבט ומטבח, גובה־חדרים, צריכת־מים, צריכת־גז, הכל בר־חישוב, אבל הבתים מטים ליפול, מטים. ואני ירא מדי, ירא מן הבתים, מכל אותם בתים שאותם חישבנתי במדויק והתפוסות אשר חישבנתי במדויק.

בלכתי עדיין אור אצל אילזה, והרי זה כמו תמיד: הפסיעות על המרצפות, ההמתנה בפניה והפנייה לאחור, אבל היום, היום יודע אני: הידיים אינן יכולות עוד, המוח אינו יכול עוד. אחיזת־החנק מתרופפת, המורא, מורא ממה, בעצם? העמיתים אינם מחכים, הילדים אינם מחכים, והמורא, בעצם, ממה?

ואני שומע את קולי מזמר, מחוספס, צרוד, להיט ישן. גראמפון היה לנו, כאשר התחננו.
אני שומע את קולי שר.

(א. ב.)

גינטר קונרט : יש לכוונן את הבלם

סביבה, כלומר בתים, עצים, גדרות, בני-אדם, נעה, כאשר נעה היא, תמיד מאחרי לוח-זכוכית. מול נוף דמוי תפאורה, מסתובב כאשר מסובבים אותו, גלגל-ההגה המבריק בברק שמנוני שבמרכזו כפתור-הצופר הסדוק. לידו צומח מתוך גרעין-רטט המכוסה כיפת-פח מוט בעל גולה, כינויו מנוף-הבלם, והוא שחוק כמו חפץ עתיק מנגיעות איך-מספר. מן הרצפה רפודת-הגומי צומחות שלש פטריות—מצמד, בלם, גז—ותהיה מידת-הכוח שבה הן נדרכות ככל שתהיה, תמיד הן חוזרות ומרימות ראש, בנבדל אפוא מבני-אדם, וקשה יותר לגמור אותן מאשר את ההם. ואילו אחת הדוושות דומה שהיא בעלת-מום עוד מלידה : הבלם.

יש לכוונן את הבלם. פעם-בפעם. אם בשל כך—יודגש-נא הדבר—אמנם דבקה אשמה בנהג כדבוק שמן-מנועים גם, על-כל-פנים אין אומרים זאת בפה מלא בסדנת-התיקונים. אפשר—ואין מבטאים זאת—שהוא דורך בחזקה יותר מדי, בכוח יותר מדי על הדוושה כאשר משהו בסביבה מאחרי לוח-הזכוכית, לפני האף, מחייב זאת.

אז יש לכוונן את הבלם ; הוא עצמו אומר זאת במוסך, מתרטן, כאילו המיכניקה עוינת אותו על שהוא דורך עליה : הוא אדוניה, הנהג, זה שנים מעליה בקובה הנוסעת, מופרש מן החוץ, מחמת גיעתם הטבעית של האילנות ברוח, מובדל מן החצאיות ההדוקות עד-להתפקע, שבהן-מתוכן רגליים גרובות באות, הולכות, באות, הולכות.

מוטב להישיר את המבט, וכבר זורמת סביבה, כמו מים, מימין ומשמאל כאחת ; ואז נדמה כאילו באמת מצפה בסוף המסע איזו מטרה חשובה מאד, אך הושגה והנה היא מתגלית כאחת מחצרות-האחסנה, כל-כולה דבר של מה-בכך, ללא הבדל בין אחת לחברתה, וטמונים בה ארגונים בעלי תוכן של מה-בכך, המועמסים על המשאית, כדי שמיד לאחר-מכן תשוב-תזרום אותה סביבה משני העברים, בכיוון הפוך.

הוא, הנהג, השכיר-להובלות מאזומתמיד, הרווק מחמת מלאכתו, שהרי מי שנמצא תמיד בדרכים אל לו להתחתן, היחיד המיוחד בעל שם מיוחד (מורגס או קורגס או בדומה לכך), שלפניו כתוב, כבר פחות מיוחד, איזה "אואלד", זה למעלה מארבעים שנה, זה שנוסע בכביש אנה-ואנה, וחושב שהוא יודע איך ומדוע, לפעמים.

ולפעמים, כנגד זאת, לא ברור לו לגמרי איך-זה ישוב הוא באותה מכונה מהמה לאיך-שיעור, מהודק אל ההגה, בו-בזמן שיכול היה להיות גם אותו בנאי שם על הפיגומת, או אותו איש פה שעורך את התצוגה. אין הוא יודע מה גרם לו שיהיה

מה שהנו; מניין זה נובע, ואם אין זו פשוט מחלה: מהשקוראים אישיות. מעין גידול פנימי, כמו איזו קרן שצומחת, ואין לך מושג לשם מה. תמיהת הוויתו, מוקרשת ביישותו של איזה נהג טורגס, ממלאת אותו על-הרוב רק כהוא-זה, כי לתוך השתוממותו הילדותית על עצמו פורץ אור אדום, צופר-אזהרה, קופץ הולך-רגל, וברבות הזמן הרי זה מביא לידי כך שבאחד הימים, אחר סיום העבודה, ייאמר בסדנה המשפט הקלאסי: שוב יש לכוונן את הבלם!

כך הוא נוסע-ונוסע. ואחר שנות התמיהה שכפעם-בפעם, שדווקא אני הוא אני, מתחיל עידן-השאלה: למה הוא אֶוואלד בורגס?

למה-זה עצור הוא, המהווה, כפי שהוא מניח בביטחה, אפשרות גדולה, באותו קורגס, ואילו הלה בתא בן שני-פתחים וגלגל-ההגה הלח ושלש הדוושות? שאלות כאלו משנות את הסביבה. זרימתה השקטה נוכח לוח-הזכוכית מתהססת; סיבובים רבי-תנופה, המשמשים להעלות רחובות חדשים, תפאורות-בתים חדשות, מתקטט-עים. פעם אחת עוברים כחוט-השערה על-פני פנס: בהמה של ברזל יצוק, שנתיצבה לו על דרכו.

שאלה ההופכת את המשאית, שלושה-וחצי-ליטרים, לאיל-ברזל שעל-גביה אתה מתגלגל-מתרעש בתוך רחובות צרים. אוי לך אם תיתקל במישהו בדרכך, מישהו שאינו יכול להיות אתה, מפני שכבר הנך אתה-עצמך. אחרים אתה מרדף. בשעטה אחרי מועמדים-למוות, גז, גז, עד שירעם המנוע: ציאוס עט עליך, הולך-רגל, ציאוס הקנא, שתמיד ביקש להיות אחר ולא מה שהיה. על מה זה בעל את אירופה והוא-שור, ולא-הוא? מדוע לא כמשאית? כמנוע-בארבעה-הילוכים? כמו מי בעצם עלה על לדה, נזדווג עם מאיה, עם יו ועם שאר נערות-היוונים, שחורות-שער, יצורים רחבי-שפתיים שאלומות נכבדות להם בבתי-השחי ועוד אי-שם: שורגס ראה אותן בעצמו, את בנות-האדם, כאשר לנוכח לוח-הזכוכית נהפכה סביבה לנוף, הרי-תיסאליה ללא יערות, כרמי-זיתים אֶתיים, זוהר-מים קורינתי משני עברי המיצר. אז היתה המשאית ירוקה-אפורה כמדיו של נהגה, כאשר זה, רווי יין-נכר ושמש-נכר, היה אחר. כמעט אל, וברקים לא מעטים לאלי-דו, וחרף אלה מנוצח על-ידי משהו חזק מאלים: בני-אדם.

לשעוט. אולם חסר האומץ האחרון, להשאיר את הרגל על דוושת-הגז, עד שנשארת מאחור דייסת-העצמים. ברגע האחרון הרגל קופצת-עוברת, ואת הבלם יש לכוונן תכופות יותר מאשר קודם-לכן.

פורגס מלעזו על החומר שהזדקן; הפלדה עייפה. והמכונאי, מכבר אימרתו של פֶּורגס באזניו, שולח מתחת לרכב מבט בנהג: החומר שלך, ידידי, אף הוא אינו נעשה צעיר יותר. כולנו חצרי-של-גרוטות מחכה לנו.

בסביבה שלאחר סיום העבודה היא סטאטית ומאחרי אי-אלה חלונות, דלתות, כני-סות, שערים, מעברים, מחפש צורגס את חדרו, כאילו הסתירו ממנו מישהו, כדי שיעשה את לילו בקופסה-שעל-ארבעה-גלגלים, באורות-הבזין המסריחה שלו, שהיא לו טרקלין, חדר-שבת עיקרי, שבו הוא שוהה שמונה שעות ומעלה; אך גם

זה המושפר לו קולטו בנעילת-דלת עמומה; אף כאן קבע אירוע בלתי-יודע זכוכית בין שטורגס לבין עולם-החוק, שרק במקרה—חדר זה עומד הוא ללא-ניע. יכול אתה להביט עליו שעה ארוכה בלי שיחלוף לפניך ימינה ושמאלה, בלי שיחמוק ויסוב.

אפשר להתישב, ללחוץ על כפתור ולראות מה מתרחש מאחרי לוח-זכוכית אחר לגורל כלשהו בן שבע-מאות-ועשרים שורות, שבו אתה לוקח חלק, הפה פצוי קמעה, העיניים קרועות ולאחר-מכן זולגות. אפשר גם לשכב במיטה. אפשר לישון. כל זה אפשרי. ומה שבא אחר-כך הרי זה לקום, ואחר לעקור מן המקום, לתת גז, לבלום. שוב יש לכוונן אותו. ויש לך מה שאין לך, מרחב הרבה. יותר מדי. לנסוע: מהר יותר משבוע לשבוע. הימים עולים רק כאילנות חומקים של צדי-כבישים, שאין יודעים אותם מקרוב. השעות כבר חולפות-פורחות ביעף בלי שיוחש בהן ובלי שתיראינה—עד שאחת מהן יוצאת פתע ומכריזה על עצמה בבהירות: דורגס, אתה נוסע, אומרת השעה בפי מנהל-ההובלות, תיכף אתה נוסע עם הובלה דחופה החוצה. לזאוזלֶבן*.

מקום ששמו הבטחה וגירוי: כן, רוצים אנו לזאוזלֶבן, ארבע הפוכנות ואני, אורגס.

שעה זו הציגה עצמה כאות. הריהי המיוחד, הפשוטה, מעוף-העגורים** בפביש היא מאותתת בכתמי-שמש ובצללי-צמרות: בהיר, כהה, בהיר! שים לב! זהירות, וורגס: בהיר, כהה, בהיר, ובעיצומה של אזעקה אופטית מכאיבה זו ניצב ברחוק, עומד באמצע הביטומן הגרוע, משהו דורגלי, אזור-חצאית, עגול-חזה, אפוף זהב, כמו שהוא נראה מיד מקרוב, ומנפנף, שכל-כולך גדלק חזיזים, פה-רושם וברגליים, שהימנית שבהן דורכת מאליה על הבלם. לאתר-מכן: בריח-הבנזין שאינו מורגש עוד כמעט בתא-הנהג מתערבת בשמה אחרת, זו מתגעשת אל הנהג, שלא אופי סלעי יצוק בו; מפורר הוא כבר לגמרי.

טוב, יש מעגל-גומי שחור שבו נאחזים. גלגל-הצלה לידיים החושקניות. הימנית היא חסרת-הישע יותר, המתיסרת, כי היא הקרובה ביותר לאבדון, כלומר לברכיים הדקות של הנוסעת הזהובה.

והברכיים מפליגות מאד, כפי שנקבע בפזילה, מגיעות עד למחצית הירך, שאין החצאית הצרה מוצאת בה אחיזה. נכונות-קפיצה של יד-ימין. להרפות מגלגל-ההצלה.

לקפוץ, בכל חמש האצבעות, אל תוך האסון המשחים-בעדנה. ללא לאות פולט קול-הנערה את דבריה; השיניים המבריקות מרקעות שטויות

* "חיי זוללות".

** "עגוריו של איביקוס", שרדפו את רוצחו והסגירוהו בידי שופטיו.

דקדוקיות; טובים של־פסולת רוב מה שעולה על שפתותיה. מה־זה־חשוב, גלגל־ההגה לח והוא רועד, מנוגח מחמת ריצוף גרוע. יותר מצטופפים האילנות הקשי־שים מעל הכביש, בעלוותם הקיצית הם מקמרים מנהרה ירוקה, שרק לעתים רחוקות ננעץ רומח־של־שמש מבעד לתקרתה והיד נכנעת ונשמטת. קביעה ראשונה: העקומה החלקלקה קרירה, קרירה כפליים מתחת לכף־היד המחוממת.

קביעה שניה: סבך־המלל נעצר לרגע וחוזר ונובע בשפיעה רצופה ונאה. אולי אפילו מפציר יותר למשמע־אוזן, אולי אפילו צלילו אינטימי מעט יותר. קביעה שלישית (וחשובה ביותר): העיגול החלק אינו זע ומרחיק אלא משתהה, בדומה לערפו של בעל־חיים בוטח. שלא כמו אצל דאנאָה, הצנועה, הביישנית, שאם גם נוחה היתה ביקשה שייעשה הדבר על־ידי גשם־של־זהב, שהכרח היה להעתיקו עת־ר־טיפים. טורח גדול הוא.

אם נוסעים בטרמפים הרי בלי ספק מורגל העור בידי־גברים שונות, ומן־הסתם לא רק בפרך. דימוי המגרה לנסות דבר: אם יוצרכו חמישה גמדים, הקרויים אצבעות, לגבור על מכשולים כאשר יאמרו לפרוץ מן הקרירות אל תחומים חמימים יותר.

קביעה רביעית: שום מכשולים. התקדמות ללא־מעצור של החמש האמיצות עד למשותו כסוית־השרמז של העסק הלוהט.

ועתה פתאום נפסק, באמצע המשפט, כל שלא הובע עדיין.

המשאית העתיקה מאיטה, מתמתנת בהמיה, משום שהבלם נדרך כפי שלא נדרך מעולם: בעדינות! בסוליית־נעל רגישה! נדממת התערובת של ברזל ועץ ורעש ואד כחלחל. עוברים־ושבים היו נתמהים מדוע דווקא במקום זה הרחוק מכפר ומיישוב חונה משאית שאין איש בתוכה. אך אין מי שיעבור ויראה כי אין איש.

רק האילנות ישנם, רוחשים בשוויון־נפש, וסבך־השיחים כמובן, מרשרשים תחת משאם של גופות חופזים, היפתחות מרשרשת, החוזרת־ונסגרת מאחרי איש ונערה, בלי השאיר עקבות. מרחיבה יותר ויותר החומה הירוקה הסוככת עליהם מפני הכביש. אה, השיחים, סרסורים־שמלידה, שומרים הם על מקום־מה, חלקת־מה ערומה ללא גדמים מרקיבים, ללא קריית־נמלים, ולעומת זאת רפודת־עשב: כניסה פנויה לנהגי־משאיות ולכל המתלווים, אם הם ממין נקבה. הבאות תוכחנה.

מן־הסתם מורגלת היא, שנתאלמה סופית, בכל, מי־יודע כמה נהגי־משאיות כבר נכנסו פה ויצאו, במקום שהיא מתערטלת ללא בושה. הבגד הזול נתלה כהלכה מעל ל'ענף, התחתונים על עוד אחד.

חפי, נימפה, ציאוס קרב אליך בדמות שתי־טונות־וחצי, בדמות משאית, בדמות איל־מנוע, בדמות שור־מכונית.

חישקל והנה הנימפה על העשב, ומעליה הדיאוס־אָקס־מאכינה, ממתכת ישנה, שחוקים הצילינדרים, כבל שבור, מלא מידת פלדה סדוקה, מטולטלת.

...אינה רוצה להידלק. המכונה אינה נדלקת. חרף מינוף נמרץ, חרף חילוף-הילוכים חוזרוֹנשנה—החומר עייף. אין שום הילוך. שום בוכנה אינה מתחילה במשחקה הקצוב. זאת הפעם שוב אין עוד הבלם ברכיונון.

בבהירות־יתר מוחש רחשושם היבש של האילנות והשיחים שמשב־רוח, איושת־נשימה, אנחת־מה חולפים על פניהם. תרועת קוקיה חדגונית אך בלתי־נשכחת. העור חלק וקריר כמרפב חדש. אבל אינני יכול להזיז את הרכב. אינני עוקר אותו ממקומו, או נכון יותר אל מקומו. אינני משיג הילוך. אינני יכול.

שהאישונים האפורים־המימיים מכוסים עתה עפעפיים, אף בזה אין מועיל עתה. בולטות מדי, מצונפות בעשב, מלופפות סביב לגבעולים, כבולות, מתוחות כמית־רים, הנימפה, קווצותיך הבהירות.

שעה ארוכה לאחר־מכן משננים בזיכרון עד אין קץ את הבדיחה הגסה, העלובה, שצריכה היתה להושיע מן המצב ולא הועילה; ובנוסף לזה, ההרגשה של גיחוך מעוות־השרירים מתחת לעור־הפנים. לא ניתן עוד מבט בזו הנימפה, שנסוגה בהיסוס ובמתון אל תוך תחתוניה. אך הנה נדלק המנוע הבלה, גז, גז, ובטרם ימוגו דפוסי־העשבים המחוּספסים מעל עור עפוזה המתה המרפבה הקשקשנית ונישאה לעבר זאוזלבן, קרב המטען לעבר השם שעל שלט־הכניסה, זה הפזפזן הצהוב־הארסי.

מזה שהוא נשאר בחוץ מעבר ללוח־הזכוכית כמו שאר העולם החולף כלהק־רוחות, רבוגני ועם זאת משעמם, בצדי הכביש. עם־ערב שוב מתחלפת הזוגיית, הריהי זו של החדר וחוצצת בין הממול חסר־התנועה של חזיתות מתקלפות ובין פרצופו של הורגה. לפעמים רואים חלון מאיר, דמות מהלכת הלך־ושוב, לבושה־למחצה, עור צהור, כתפיות שחורות של תחתונית, אך אין היא בעצם מתגשמת כאותן הדמויות שמאחרי הזוגיית האחרת, זו של הטלביזיה, המופעלת כדי להחניק את פעילות ההירהורים.

קרן אלקטרונית מבזיקה חורצת על קרקע־השפופרות המתנצנצת תמונות של בני־אדם, שאינם; לפנים עוד היו מביטים בהם, בציפיה לוחטת, לפגוש כזו אשה, כזה רע, כזה ידיד, כאלה קצרי־הגלים, מעוררי־הגלים: בלי זגוגית שחוצצת. אבל הרי זה מן הנמנע. כל הזוגיות שקופות, בלתי־חדירות. קלי־ראש תוקעים בהן את גולגלתם, ביש הדבר לגולגולת.

כמו בכל ערב אפשר לצרוך בשקט את חומר־הדלק, לרחוץ בקפידה את קליפת־הגוף ולחנות מתחת לשמיכה המחממת. מהר למדי תבואנה בזור־אחר־זו קימה, עקירה, לחיצת גז, בלימה, נסיעה, נסיעה. בלי שחש בכך יורגס, חלה תמורה בסביבה: לוחות־הוראות זקופים מכסים על השאר יחד עם שלטי־איסורים מזדק־רים, עם רמזורים תלת־צבעיים, כפפות לבנות, מנחות, רומזות, עוצרות, אורות־עצור, פנסי־בלם וחצים לבנים עבים, שפבש־פחס אי־מי על המרצוף; אין יודע מי, ואין רצון לדעת.

בשעות אחר־הצהריים מגיעה המשאית עם יורגס אל חצר־ההפלגה, שם מתבדח

מכונאי צעיר, וכי שוב מבקש היום קורגס שיכווננו את הבלם; זורגס אינו מבין והוא מניע בראשו. היום אין צורך לכוונן את הבלם. אין זו סיבה ללעוג. והרי גם אין איש צוחק כאשר משתנה צליל המנוע בהודיעו: אינני על הגובה במספר הסיבובים שלי.

מוטב לא לשים לב, לבלוע את הדלק, ועם זאת לשבת לפני הזוגית, שמאחריה ידובר וינותר ויזומר; לכוון אל המיטה, לעצור את ההתבלות עד שתקום, תסע, תלחץ גז, תבלום.

בבוקר שונה מן הבקרים, לאחר שיצאו המשאיות מן החצר, משתהה אחד על מקומו, המנוע מותנע, וככל שינפנף ברוגזה ובמרץ מנהל-המסעות, אין הרכב נע, אינו מפליג. הכרח ליקרב, מלוא-הקיבה חימה ומורסה, כדי לזעוק פקודה לתוך התא: עקור, פורגס, או שמא רוצה אתה לישון פה!

זאת יכול מנהל-המסעות לומר, אך הענין חסר-טעם כמעט לגמרי, כי עם פתיחת הדלת מבחינים מיד כי זה שאצבעותיו הגרומות-האפורות סוגרות על גלגל-ההגה מסביב הוא גמור. חסל. סוף.

לא נותר אלא להשתיק את המנוע המוחנע, שהרי אנו חוסכים בנזין, גם מתים צריכים להקפיד בכך ואין מנת-דלק נוספת מוקצבת להם. יש להם זכות רק לזר, ולצורך זה נערכת מגבית בין העמיתים, המועמדים-למוות. וכן שוקלים איך ינסחו את הפתובת על הסרט. נערה בהירת-קווצות ודאי היתה יודעת לומר זאת, אך היא איננה כאן, ואינה מעלה בדעתה שאדוני האולימפוס, הלהביור-שמתוך-מצתים, עושה-הרעמים בכוח לחיצת-דוושה, שהנצחי-במינו מת. ואחא, רכב-המשא, שבא-ריגו המשומש טבע את דפוסו, מחריש כאבנים, הדוברות אף הן רק בעקיפים. ולא לכל אדם.

גורגס שוב אינו שוהה במקום הזה אלא בשום מקום; הסביבה עודה נוכחת. וכן זה שעוד יסע בתוכה משך זמן-מה, רכב-המשא.

זה שמסיע אותו לאחר-מכן אינו חש מאומה משל קודמו, אינו יודע אפילו שהיה איזה נהג פפלורגס או שוורגס; הוא רק חש שבפלי משהו אינו כשורה בפלם והוא מגלגל את התקלה על ראש המכונאים שבסדנה המלוכלכת.

נואריה לואיזה קאשניץ : עלה של קש

סמוך לשתיים-עשרה בצהריים מצאתי את המכתב. באמת מצאתי אותו, לא שחיפשתי אותו, לא ששלפתי אותו מפיס החליפה בשעת ניקוי. הוא הציץ מתוך ספר, והספר לא היה מונח על שולחן-הלילה של פליקס אלא על השולחן בחדר-המגורים, שתמיד מונחים עליו העתונים והוא בתחום-הישגו של כל אחד. אני גם לא קראתי את כל המכתב, רק את המלים הראשונות: כה מתגעגעת אני אליך, לפי שלי, אהובי. בתחילה לא הבנתי את המלים האלה, תחילה בכלל רציתי רק להתבונן בכחב, כתב הפשי, בעל שיפולים ארוכים נאים, ולפעמים רווחים בין האותיות, פירושו—חשבתי—רתיעה-ממגע, ורק אז בכלל הבנתי מה שכתוב פה, והיה עלי לצחוק, אף שלא היה כלל על מה לצחוק. למחשבה שהמכתב אולי מיועד לפליקס הגעתי רק אחרי רגעים אחדים. אז לא קראתי עוד, רק קצת עד לקצה העמוד, מלים של עדנה כולן, ואז החזרתי את המכתב ואת הספר סגרתי שוב. הלכתי למטבח והירהרתי, כאן הרי בהכרח קרה משהו, דברים כאלה הרי אין כותבים סתם-כך. התחלתי בהכנות לארוחת-הצהריים, חגור את הסינר, שומן אל המחבת, מכונת-חיתוך-בצל, כיפת-זכוכית עגולה, זה כותש ומסתובב, אין צורך עוד לאחוז בבצלים, אין שופכים עוד דמעות. בכלל אין שופכים עוד דמעות. הפכי כבר יצא מן האופנה, כמו שעוד קודם יצא העילפון, ימי הסבתות, אז גם היתה כבר המש-רתת או טבחית שמנה עומדת הכן לתפוס ולהתיר את המחוכים ולומר, אח, לא כדאי להצטער על זה כל-כך, כך הם הגברים, שלי לא היה אחר, או פשוט: גבירתי המסכנה. אני לא התעלפתי, אני גם לא בכיתי, השומן ביעבע בעליצות כל-כך, והרי גם לא היתה שום סיבה לבכות. כך, הרהרתי, עכשיו מוציאים את הבשר מתוך המקרר, פותחים את הדלת, סוגרים את הדלת, אישה מוזרה אותה היסגרות של דלתות-מקררים, רפה ומפמפמת ועם זאת אמיצה, רחש בלתי-סימ-פאתי, כך החלטי תמיד, כאילו זו הפעם האחרונה. פעם אחרונה מקרר, פעם אחרונה ארוחת-צהריים ביחד, איך זה היום, האם טילפן מישוהו, הכל פעם אחרונה. מדוע, בעצם? וכי מה קרה? שום דבר לא קרה, הרבה קרה, מפה ספגתי כמו מחיבור חשמלי לקוי, רק שאני מסרבת להכיר כי אמת היא. לא, לא רציתי שתהיה זו אמת, שמתי את הבשר במחבת לצלייה, את הנתחים, בטן ערומה אדומה, שחום-זהוב עכשיו כהלכה, גב אדום ערום, שחום כהלכה.

לא, אסור שתחלש דעתי, חשבתי, וסילקתי את המחבת וישבתי אל השולחן לקלף את תפוחי-האדמה, אך גם כדי להרהר, וכשקילפתי את התפוח הראשון עלה בי הכעס מאד וחשבתי, אני יכולה להרשות לעצמי דבר כזה אך לא פליקס. אני יכולה להרשות לעצמי לתעתע בגברים מפני שהרי הכל רק מעשה-עיועים, רק

שטויות ובילוי־זמן ורק לאותו רגע, בשביל לראות את העיניים הזרות מתנוצצות, בשביל לדעת שאת נאהבת. אבל הגברים, הללו אחרים, לגברים אין די בכך... ששה תפוחים קילפתי, והפסקתי, שהרי לא הייתי רעבה, ורק אחד אמרתי לאכול, שהרי אין זה צריך לעורר תשומת־לב, ופליקס בשום אופן אסור שירגיש משהו, ובשום־אופן לא רציתי לדבר על המכתב, מפני שכבר ידעתי, מלים הן משהו נוראי, ורק מה שאומרים במלים נעשה אמת, באמת. הסרתי אפוא את הסינר והלכתי לחדר־השינה, להתקין את עצמי ולשחק בתפקיד של אשה צעירה מאושרת, ואחר־כך נראה מה יהיה. אך ברגע שעברתי את הפרוזדור צילצל מישהו. בתחילה לא רציתי כלל לפתוח, כי פתאום פחדתי מכל מי שעלול היה לבוא, מכל העולם. בכל־זאת פתחתי, והיתה זו רק חפיסונת שהביאו מן התמרוקיה, פתחתי אותה וסידרתי את הדברים בחדר־הרחצה. זאת עליה ללמוד עכשיו, את כל זה, הירהרתי, איזה סבון, איזו משחת־שיניים, ובמכונת־הגילוח יש איזה פאטנט, אם לא יודעים אותו, הרי אינה פועלת. להציע את המיטה, גם זאת היא צריכה ללמוד, למען־השם לקפל יפה פנימה את הסדין, ואת הבקבוק־החם למטה־למטה, אבל אולי שוב אין הוא רוצה בו כלל. בקבוק־חם, אהובה, מה־זה עולה על דעתך, הרי אינני איש זקן. לא מובן, שום דבר אינו רצוי לו עוד כמו שהיה עד עכשיו, לא סבון־אזוביון, לא מברשת־שיניים קשה, הכל אחרת, הכל חדש. עוד פעם הכל חדש.

כך דיברתי אל נפשי, כשהייתי יושבת בחדר־הרחצה בפאת האמבט, ובראי הסתכל־תי אותה שעה. כבר לא צעירה ביותר, קמטים אחדים, מצחוק, מהירהורים, פשוט מן החיים, מן הזמן שזורם. קמטים הריהם כמו שבילים במפת־הארץ, כולם שבילים שביחד אתו. אך לא תהיתי אם האשה שפתבה לו את המכתב צעירה ממני, ובכלל לא שאלתי את עצמי מי זאת יכולה להיות, לא היה איכפת לי. מה הוא חושב לו, סוף־סוף אינו יכול להשכיב אותה במיטה שלי, ובכלל, מי שרוצה לעזוב הוא היוצא. אם אני מקבלת את הדירה, אני יכולה להשפיר, את החדר הקדמי למשל, פה אפשר להעמיד את הספה כמיטה, ועוד יש גם כיסוי נאה. את הארון מן הפרוזדור, מגירות ללבנים צריך לקנות ולהתקין, גם קולבי־בגדים צריך לקנות. המגורה בעלת האהיל הירוק, לא, אינו מתאים, צריך להתקין סוכך אחר. גם נייר־ריפוד לארון אני צריכה לקנות, את הוורוד עם הקווים הגליים, או זה עם הסירות הקטנות, מזמן כבר רציתי.

על הירהורים אלה התבדחתי אחר־כך ביני־לביני, מה שעולה לו לאדם בדעתו, לא כך, ואולי המכתב ישן מאד ואולי הכל כבר עבר מזמן. אולי עדיין לא עבר, אבל יכול לעבור. ואז זכרתי את העצות המתפרסמות למצבים כאלה במדורי המכתבים של עתונני־נשים, עצותיה של אחת המתקראת דודה מאריה או דודה אמיליה. שצריך לערוך את השולחן נאה במיוחד וללבוש את השמלה החדשה ביותר ולסלסל את התלתלים, ושמא אתה רוצה כוס יין, אהובי, היום מצב־רוחי חגיגי כל־כך.

מכאן־לכאן צילצל הטלפון, אבל רק צילצול יחיד, כמו שקורה כאשר מישהו מרגיש שחייג מספר לא־נכון והוא ממחר מאד לשוב ולהניח את השפופרת. אך

עלה בדעתי כי אפשר מאד שזהו פליקס המצלצל מן המשרד, ומדוע־זה פתאום יש לי דמעות בעיניים, אבל אין בכך כלום, הרי הוא אינו רואה אותי. הוא רק שומע את קולי, וקולי רך מאד ושמח. מה אתה אומר? אינך בא לאכול? אם זה איכפת? מובן שלא. לגמרי לא איכפת. אני אפילו שמחה על כך. יש לי עוד לגהץ, וגם רצייתי עוד ללכת אחר־כך למספרה. לא, לא הכינותי שום דבר מיוחד. עוד לא התחלתי לבשל אפילו. ומה שלומך, בסדר, אהובי? שלומי? נפלא. הרי יום יפה כל־כך היום. להת. כן...

כן, כך רצייתי לעשות זאת, קלילה לגמרי, חפשית לגמרי. וכך גם רצייתי לדבר אתו, כאשר יבוא.

בעצם, הרי כבר צריך היה לבוא. השעה כבר אחרי אחר־חצי, והוא תמיד מדייק, בדרך־כלל. גם יש לו תמיד תיאבון רב בצהריים, והוא ידע שהיום יש שניצל, שאותו הוא אוהב כל־כך לאכול. אך אולי עדיין אינו יודע זאת. אולי הוא מאחר כל־כך מפני שעודו יושב אתה באיזו מסבאה ושותה משהו, ודווקא עכשיו הוא מסתכל בשעון ואומר, עכשיו כבר אחרי 1.30, היא מחכה, אני צריך לחזור הביתה.

היא מחכה, הירהרתי. היא זו אני. אבל לא חשוב. אסור להניח לי שאחכה, מפחדים ממני. אני הוא השלישי. הישות השלישית, היצור הרע, השטן־בדרך, "היא". אני הפרח הצהוב בעל עלעל־הכותרת המוזר, היחיד, והלשון האדומה הארוך כה, ועכשיו שוב יילכד ברשתי, מנה ראשונה קטנה, דג־טונה עם אפונים, כ־כך דודה אמיליה, תודה רבה על העצה הטובה. זו לא תפריע לו להניח פתאום את הסכין ואת המזלג מידו ולומר: סלחי, אבל אינני אוהב אותך עוד, סלחי, אך אנא שחררי אותי.

ברור שאני מוכנה לשחרר אותו. בבקשה, שתלך, ודרך־צלחה. אינך נחוץ לי בשביל לחיות, שום אדם אינו זקוק לזולתו בשביל לחיות, אני גם הדירה אינה נחוצה לי, וגם כסף לא דרוש לי ממך. אני יכולה לעבוד במשרד שלי שמקודם. יכולתי לעשות זאת מזמן, אבל אתה לא רצית. משרד כזה הוא משהו נחמד, בוקר־טוב אדון שניידר, הרבה דואר היום? בוקר־טוב, פרזיליין לילי, מה על כאב־השיניים, הוטב? אלוהים־שפשמיים, אינם יכולים להגביר את ההסקה? מה רצייתי לומר, מסיבת יום־ההולדת בשביל המנהל...

כל זה חלף ונתהרהר בי כשהייתי עומדת ליד החלון ומביטה החוצה, אך מבעד לוויזנות, שלא יראה אותי פליקס עומדת כאן. היה יום־פברואר נאה כל־כך, מבריק ומבהיק, ובכל שנה שוב שוכחים מה־חזק כבר יכול האור להיות בפברואר, ועכשיו מגלגלים הם את גלגלי־האש מן ההרים וזורקים את בובת־הקש המכוערות לתוך הבאר, פעם ראינו זאת יחד, פליקס ואני. כבר ידענו יחד הרבה חוויות שהיו נהד־רות, ועכשיו מן־הסתם אינו רוצה עוד לזכור כל זאת, עכשיו כל זה אינו שווה עוד בעיניו והוא חיוור ומת, וזהו הגרוע מכל, שלא היה עוד המחיר אבל גם לא האתמול, גם אותו זורקים לבאר, בובת־הקש המכוערת, הצהובה כמו קש, עכשיו בא האביב, עכשיו הכל נעשה חדש לגמרי.

עדי-כה-זכה ואני נאלצתי פעמיים לצעוד צעד אחד אחורה, מפני שעברו מכרים, האדון השטודיינראט וְרָלָה שמעל-ידנו, והגברת זיידנשפינר ממספר חמש. תיארתי לעצמי איך הם ידברו: כבר שמעת, המסכנה הזאת-היא, ונעשה לי רע, כי אינני יכולה לסבול רחמנות. רחמנות היא כמו מרק פושר בעל עיני-שומן וזו חוצפה נוראית, וכי מי היא כבר הגברת זיידנשפינר שהיא מרשה לעצמה לרחם עלי. במקרי-מוות, מצדי, אז זה אלוהים בכבודו-בעצמו בתוך העסק, אז אין זה כשלון, אז הוא נפטר לעולמו, דברי-מתק על השפתיים, אתה היית לי הכל, והכל היה יפה. אז אין אומרים אחר-כך, בזמן האחרון קצת הזניחה את עצמה יותר מדי, ובעצם אי-אפשר להאשים אותו.

את, שטויות, הירהרתי, מה-איכפת-לי כבר השכנים. אני גם לא ארוץ אליהם לבכות לפניהם, כמו הרטה אז, ולומר, אחרי כל-כך הרבה שנים-יחד, ותמיד הייתי לו אשה טובה, וכי יכולים אתם להבין זאת? כי ודאי שלא הייתי לו לפליקס אשה טובה, שאילו כן לא היה רוצה לעזוב ולא היה מרשה שיכתבו לו מכתבי-אהבה וכל-שפן לכתוב מכתבי-אהבה בעצמו ולפחד לחזור הביתה, ורק איך-איך אני אומר לה זאת.

עדיין אני מביטה מן החלון ופתאום בא איש מן הפינה, וזו דמותו שלו וגם הילוכו שלו ומעיל-חורף כחול-כהה, ולבי קפץ קפיצה, כמו אווירון שנופל פתאום, ואני ניסיתי להעמיד פנים-של-כלום, וכבר אני מרגישה, אינני יכולה. האיש התקרב יותר, וזה כלל לא היה פליקס אלא מישהו אחר, ואני הירהרתי, לשם מה הקומדיה, ובעצם אני יכולה גם להסתלק מיד עוד לפני שיבוא. אני יכולה ללכת העירה ולהיפנס לאיזה בית-קפה, אל זה העצוב, המאובק, שלידי הבורסה, פה יש כל-כך הרבה מראות, ואני פה אז יושבת פי-מאה, מאה פעמים אותה אשה עזובה. פה הייתי יכולה לעלעל בכתבי-העת ולעשן ולהביט באוויר, שעות אחדות אפשר כך לגלגל. אחרי שעות אחדות הייתי יכולה ללכת לקולנוע, הצגה ועוד הצגה, ואז כבר לילה. אז כבר לילה, ופליקס מוכרח לצלצל למשטרה, מאד בלתי-נעים יהיה לו.

אשתך, אתה אומר, איננה? מה בבקשה? מה שלבשה? אני אני לא יודע זאת. כבר שנים כמעט, ולא יכולתי עוד לעמוד. ישבתי על כיסא ופתחתי את הראדיו, וכמו תמיד כשרוצים לשמוע משהו מרגיע ומבדר באו מיפלסי-המים, כל הנהרות שבארץ, ממש לבחירה, והוֹזֵר הוא הכי-עולה, אבל הוֹזֵר רחוק מאד. ואז שוב צילצל הטלפון, אבל הפעם לא רק צילצול יחיד. אני ידעתי, הפעם זה באמת פליקס, וזה באמת היה הוא. אני עוד זכרתי בדיוק מה רציתי לומר לו, כמו ששיננתי זאת קודם, קול שקט, קול רך, אבל בדיוק ברגע הזה הרגשתי את עצמי ברע כל-כך בגלל בית-הקפה העצוב והנהרות והמשטרה, והדברים יצאו בצורה אחרת לגמרי, כך:

אה, כך, זה אתה. (הפוך, הפוך!)

מה אתה אומר, אתה לא בא לאכול? (אני לא מוצאת את הטון!)

כן, אני מבינה, הרי גם מזג-האוויר נאה כל-כך.

מזה אין לך כלום? לא, מובן שלא.

אני משונה? מהפתאום אני משונה?

לא, לא קרה כלום. בכל־אופן, שום דבר שיעניין אותך.

מדוע לא? אני חושבת שזאת אתה יודע יותר טוב ממני. וכן הלאה.

תמיד באותו טון נוראי של עלבון, שלא רציתי בו, אבל כך היא דיברה מתוכי, בובת־הקש, ככה דחוקה, מעוכה, כך מכוערת, ולסוף עוד דיברתי־דיברתי, רק שיזרוק את השפופרת, קץ לכל זה. ומפני שלא זרק את השפופרת פשוט שתקתי, לגמרי דמומה. האפרפסת לחוצה אל האוזן. את עוד שם? שאל, כל־כך נחמד, כה אובד־עצות, ולבסוף סגר, ואני גם־כן סגרתי ועמדתי ושנאתי את עצמי, וגם אותו שנאתי, כי הוא אשם בזה שככה התנהגתי, ישות שלישית, אדם רע, בובת־קש זרוקה לבאָר, שלום. ואז חשבתי, אחרי זה כבר לא חשוב, ואני יכולה גם לקרוא את כל המכתב, עכשיו הרי אני כמו שהם מדמים אותי לעצמם ומן־הסתם כך הייתי תמיד, כל החיים, כל הזמן.

ובכן הלכתי אז לחדר־המגורים וחטפתי את המכתב מן הספר והדלקתי לי סיגריה, בעצם כבר מזמן הייתי צריכה לעשות זאת, ומדוע מחשבותיך בנויות כמו קומה־על־קומה, ולמעלה אומרים אין חיי נישואים מאושרים, ולמטה אומרים, אה, בבק־שה ממך, חזור. אני מתחילה אפוא לקרוא את המכתב שוב מהתחלה, בחיפזון רב את העמוד הראשון, אותו אני כבר מכירה, בשני כתוב מעט מאד ובשלישי וברביעי כלום. בעמוד השני כתוב, עכשיו עוד רק חמישה ימים, בעצם ארבעה־וחצי. רק אל נא תשכח בבקשה לעבור ולהיכנס לחנות הלבנים, הדברים מוכנים כבר מזמן. היה שלום, אהובי היקר פראנץ, אני מחבבת אותך, שמור על עצמך, מאריה.

היה שלום, יקירי אהובי פראנץ, שמור על עצמך, היה שלום אהובי יקירי פראנץ, עשר פעמים חזרתי על זה ואחר־כך פרצתי בצחוק מטופש, כי המכתב בכלל אינו מכוון אל פליקס אלא לאיש אחד בשם פראנץ קופף, השם הזה גם היה רשום בספר, והספר הזה היה תורת מינהל־עסקים, ופרט לכך שהוא קיבל את הספר בהשאלה מאדם שאינו לגמרי בסדר, אין בכלל שום דבר בין פליקס ובין כל הענין הזה. זאת אמרתי לעצמי, אבל קשה היה נורא לבלוע את זה, ובעצם הרי צריכה הייתי עכשיו להשתולל ולצחוק ולשיר, אבל מאומה. ישבתי לי והעינייים פעורות־קפואות, ונדמה היה כאילו נפלתי לתוך בור עמוק והנה עכשיו אני מתא־מצת לעלות שוב, אך מוזר, אינני מגיעה למעלה, ושוב לא זורח האור כולו.

כל שעות אחר־הצהריים ניסיתי לצאת מן הבור החשוך, ובערב סוף־סוף שוב הגעתי לזה ורוחי טובה עלי, וכשבא פליקס, צחקתי ואמרתי, סלח לי, הייתי גבוהת כל־כך בטלפון, היה לי כאב־ראש נורא, אך תודה־לאל עכשיו זה עבר. באמת נראה שזה עבר, אמר פליקס, את נראית ורודה כל־כך. אבל אז פתאום שאל, מה זה יש לך פה, והושיט את ידו ושלף משהו מבין שערוטי, עלה־קש חיוור, ארוך—

ובבקשה מכם, מניין בא זה?

(א. ב.)

קלאוס רֶלֶךְ : כבוד לילה

(1)

למטה באולם משוחחים היו על מברשות־שיניים אמריקאיות ועל ההבדל בין "תרבות" ל"ציביליזציה". האולם היה בקומת־הקרקע, בין האגף המזרחי והמערבי של מעון־הסטודנטים. בכל אגף היו ארבע קומות. הבנות גרו באגף המזרחי, הבחורים במערבי. בצד האולם נמצאו הפניסה הראשית, מעון השוער ותאי־מכתבים לסטודנטים. ממעל היה יציע המחבר את הקומה הראשונה של האגף המערבי לקומה הראשונה של האגף המזרחי: זה הקרוי "גשר־הידידות". מצדו השני של האולם היו דלתות גדולות של זכוכית רקועה המוליכות אל הגן. היה זה אולם רחב־ידיים, תכליתי ומודרני ובו כורסות־נצרים ושולחנות עגולים באותו סגנון, ואנשים אהבו לשבת ולגלגל שיחה בשמש המאירה מבעד לדלתות הזכוכית הרקועה. מברשות־שיניים אמריקאיות יש להן מישטח שיפשוף קטן יותר. הקתידרלה של קלן היא "תרבות"; מקררים והסקה מרכזית הם "ציביליזציה". הציביליזציה היא בת הטכניקה. "הו כן", אמר ניקולאס, "אני מכיר את הקתידרלה של קלן, היא צריכה להיות עתיקה מאד".

אחר־כך החלו לשבת זה על־יד זו בהרצאות, ללכת יחד לקולנוע ולטיולים ארוכים. "הרבה מן הסרטים האמריקאיים הם גרועים", אמר ניקולאס, וסוזי החליטה שוודאי טעם משובח לו. תודה לאל שאיננו תפל כמו אחדים מן האמריקאים. היא טרחה הרבה לנסות ולהבינו: מסע לתוך עולם בלתי־ידוע. היא קראה רומנים של כושים ועל כושים, ושירה כושית:

תחת ידי קמו הפירמידות
אני עשיתי טיח לבנין־וולוורת...

וכן:

ידעתי נהרות קדומים כעולם ועתיקים
מזרם דם־אנוש בעורקי־אדם.

פעמים היתה שירה מעין זו מביאה אותה לידי דמעות. ניקולאס מעולם עוד לא קרא דבר מן הדברים האלה. הוא החזיר לה את הספרים בחיוך נבון.

סוזי היא בת תשע־עשרה. מאז גמרה את בית־הספר היא כותבת את שמה "Susy", ב"y"; "Susie" הרי נראה נדוש כל־כך. יש לי בחור צבעוני.

(2)

ניקולאס בא מִדְנוּור, קולוראדו. הוא קיבל מילגה מאוניברסיטת קולוראדו וכבר למד שני סמסטרים בגרמניה. לא היה שותה; לא היה מעשן. הוא חיבב את גרמניה; אבל תמיד התגעגע לאמריקה. אביו. שנולד במדינות־הדרום, היה בעל מלון קטן בדנוור.

הוא חזר בשעתו ממלחמת-העולם הראשונה כשהוא סובל מהרעלת-גז. בעת ההיא היתה הבחורה שלו גרה בדרום. הוא חסך את משכרתו הצבאית ואת מענק-השיחרור שלו ועבד בצפון עד שהספיק לו הכסף בשביל לקנות את המלון. אז ירד דרומה והביא את הבחורה שלו. שש שנים היתה צריכה לחכות לו.

"האם מעולם אינך חש את עצמך מדוכא בבית?" שאלה סוזי. "האם מעולם אינך חש שנאה ללבנים?"

"לא", השיב ניקולאס, "אמריקה היא ארץ החופש. אמנם הרבה מן החוקים שלנו קיימים עדיין רק על-גבי הנייר, אבל יש לנו אמון בהם. ברבות הימים יתן לנו החוק מה שמגיע לנו".

"האם הכל חושבים כמוך?"

"הרוב חושבים כמוני", השיב ניקולאס. "אין לנו צורך להתחיל במהפכה. איך אומרים בגרמנית? 'זה למטה מכבודי'".

ניקולאס היה גבוה ומבנה-גופו כשל אלוף אולימפי כושי. שערו המסולסל היה גזון קצר מאד. סוזי אהבה שער ארוך, אבל הסכימה שהכושים הכרח שיהיה שערם קצר. אמרו לה פעם שרוב הכושים נודפים ריח רע. אבל ניקולאס לא נדף ריח רע. היו לו ידיים צוננות, חלקות, דגיות כמעט, ועור כמו קטיפה. כאשר טיילו יחד ברחוב היו אנשים נפנים להביט בהם, ומתוך שהסתכלה בפבואות של ניקולאס ושלה בחלונות-ראנה הסיקה שהם ודאי זוג נאה. חבל שאינני בלונדינית! היו רגעים שבהם צר היה לה באמת על נערות שאין להן ניקולאס, רגעים שבהם חשה גאוות-בעלות כאותה גברת לבושת פרוות-חרפן הגאה בבעל-החיים האקזוטי האחוז בידה ברצועה. ובתוך כך נדמה היה לה שהיא חלוצת אידיאלים הומאניטריים.

(3)

אגף מזרחי: קומה ראשונה: חדר 116. על לוח-השם: אינג'ה בוטשר, סטודנטית לרפואה; אורסולה ריסטאן, סטודנטית לתיאולוגיה.

"אני הייתי נזהרת יותר", אמרה פרויליין ריסטאן. "מתחילים לדבר עליך במעון".

"אני הייתי מחליפה את הצבע, קודם-כל", הוסיפה פרויליין בוטשר. "הצבע הוא זה שמרגיז".

"מדברים פה כל-כך הרבה שטויות", הטיחה סוזי כנגדן. "לא איכפת לי. והאנשים שמסוגלים לדבר עלינו, בין-כה-וכה לא כדאי להכיר אותם".

"לא מדברים עליך—ועל-ניקולאס, מדברים עליך", אמרה פרויליין ריסטאן.

"בחורה לבנה", הוסיפה פרויליין בוטשר. "אנחנו לא בברזיל או בצפון-אמריקה".

"ההבדל ביני ובין הפועל הגרמני הממוצע גדול הרבה יותר מזה שביני ובין ניקולאס", השיבה סוזי. "ההשכלה היא שקובעת".

"להלכה אלה דברי-טעם", אמרה פרויליין בוטשר.

"יש גם כושים מטומטמים", אמרה פרויליין ריסטאן.

"ויש בחורות לבנות ששוכחות עם כושים בעד כסף", הוסיפה פרויליין בוטשר.

"אני לא הייתי מופיעה עם ניקולאס ברבים לעתים קרובות מדי", אמרה פרויליין ריסטאן. "אני לא הייתי הולכת אל חדרו לעתים קרובות מדי, בפרט לא בערב." "השוויון יכול להגיע הרחק מדי", אמרה פרויליין בוטשר. "אחרי הכל, אנחנו רק חברים טובים", השיבה סוזי. "או מה אתן חושבות?"

(4)

אגף מערבי: קומה שניה: חדר 202. על לוח-השם: היינריך באקסמן, סטודנט לאמנות.

באקסמן היה שוכב על מיטתו ומעשן. מכונת-הכתיבה שלו היתה על השולחן. זה שבועות היה באקסמן עובד על התיזה שלו, "תאמי-המושגים של כבוד ויופי בספרות הגרמנית הקלאסית". שרוי היה באפיסת-כוחות, אבל עדיין היתה השעה מוקדמת מדי לשכב לישון.

מן הדין שתתבייש לה, היררה, אנשים כנראה אינם תופסים שקיימים גבולות מסוימים שאין לעבור אותם. ניטל מהם כל רגש-כבוד טבעי. שוב אין להם קני-מידה. סימנים של התנוונות. לפני זמן לא רב כל-כך היו מגלחים את שערותיה. ובכלל, מה-זה מושך כל-כך בכושי? סברה שכוח-הגבר של הכושים גדול יותר. היא אשה, אחרי הכל. בזמנו היו מרשים לגברים להכות את נשיהם. נשים דומות לחיות; צריך לאלפן בשוט. ניאוף עם רוחות הגיונגל. אולי המוזיקה שלהם גורמת. הג'ז גורף את המעצור-רים. ג'ז מן הגיונגל. סימנים לשקיעת המערב.

באקסמן ישב הכן והשליך את סיגרייתו מבעד לחלון. מיטתו עמדה תחת החלון. ממצב זה יכול היה להביט ולראות את הנעשה בקומות השלישית והרביעית של האגף המזרחי. הכושי יושב היה על אדן החלון בחדרה של סוזי. "יהיה עלי ללמדה לקח".

(5)

אגף מערבי: קומה שלישית: חדר 321. על לוח-השם: וולפגאנג קאפל, אגון מנה. "מעניין מה היא מוצאת בזה?" תמה מנה. "מה מושך כל-כך בכושי? מה יש לו שאין לנו? סוזי היא בחורה נחמדה".

"אתה נובח על העץ הלא-נכון", השיב קאפל. "אני הכרתי את סוזי בבית-הספר. יש לה שגעונות משלה, כמו לרוב הנערות. לא צריך להתיחס אליהם ברצינות יותר מדי. ברגע זה, זהו הכושי. היא תתפכח ובסוף הכל ייגמר בכי-טוב. אין שום דופי בכל הענין ואין טעם לדבר על זה".

"אין שום דופי!" חזר מנה, "אין שום דופי! האם אני עיור? אני רואה את שניהם יושבים באולם, אני רואה אותם יוצאים לטיולים ביחד, אני רואה את סוזי בדרכה לחדרו של ניקולאס, ואת הכושי בדרכו אל החדר של סוזי. אני רואה אותו יושב על אדן החלון שלה".

"יש לך משהו נגד כושים?"

"לא. ניקולאס משחק טוב בכדור-בסיס. אבל יש גבולות".

"מה זה עניינך?"

"אני מעוניין לברר את האמת. מה מושך בחורה לבנה אל כושי?"

"אני בטוח בהחלט", אמר קאפל, "שסוזי וניקולאס אינם הנושא הנכון למחקרים שלך".

"איך נראית יד שחורה בין שדיים לבנים?"

"סוזי היא ילדונת".

"האם עור שחור בין הירכיים נותן יותר סיפוק?"

"אתה חוזר, מנה", אמר קאפל, "חוזר גדול ומלוכלך?"

"פוי", השיב מנה, "ההערכות המוסריות האלו! המתרומם מעל הארץ. תישמט הקרקע תחת רגליו. ההולך על הארץ, בבצה יחצה".

(6)

גשם ירד משך הלילה והשביל שאחזו להם ביער נעשה טובעני יותר ויותר. הבורות הפכו שלוליות גדולות שאור-השמש משתקף מהן. כפעם-בפעם התנשבה רוח קלה ביער, מאוושת בין עצי-המחט, מדיפה לעברם ניחוח של איזוב לח ופטריית פקועות וזורה טיפות-גשם מתנוצצות מענפי עצי-האורן לתוך האוויר הזוגני. הם הוסיפו להלך זה בצד זה, וכשהיה צורך לעבור שלולית גדולה במיוחד היה ניקולאס קופץ ראשון וממתין, מתבונן בתשומת-לב בתנועותיה של סוזי, עד ששוב עמדה וניצבה על-ידו. אף פעם אחת לא הציע עזרה ולא הושיט לה את ידו. ידיהם נגעו זו בזו רק כאשר לחצו ידיים בבוקר וכאשר נפרדו לשלום. זה היה הכל. וסוזי לא ידעה אל-נכון אם באמת מתאוה היא לסימנים נוספים של קירבה.

"סוזי", אמר ניקולאס, "איכפת לך שרואים אותנו ביחד?"

"מדוע אתה אומר זאת, ניקולאס?" מיחתה סוזי.

"רק חשבת... אולי זה יכביד עליך. לא הייתי רוצה שתבואי במבוכה".

"אתה אינך מכביד", אמרה סוזי. "תמיד יש אנשים שאין להם התעסקות יותר טובה מאשר לדבר על ענייניהם של אחרים".

"ידעתי זאת", אמר ניקולאס. "מדברים עליך".

"אל תדאג", השיבה סוזי. "אני אינני שמה לב".

הביטה בו בעין בוחנת עם שהילך לצדה, עם שניבט אל תוך היער, ניבט בעיניו הגדולות—עיניים נוגות כעיני פרד או איזו בהמת-משא עתיקה אחרת. פניו באמת דומים היו לפניו של באבון זקן בגן-החיות:

ידעתי גהרות קדומים כעולם ועתיקים

מזרם דם-אנוש בעורקי אדם.

קוף וחמור: היו אלו השוואות צורמות, אך היא לא יכלה להעלות בדעתה שום דבר כה עתיק וכה נוגה, ובתוך כך גם כה מלא-חיים, שניתן להשוותו לעמיתה הקדמון כהה-העור.

(7)

אגף מערבי: קומה שניה: חדר 207. על לוח-השם: פטר ויידה, סטודנט למשפטים. ויידה אסף את הווילונים והשאיר את החלון מאחריהם פתוח מעט. כאשר התפיחה הרוח את הווילון היתה לשון של אור-יום, רחבה כרוחב החלון, משתלחת על-פני השולחן אצל החלון עד למיטה. הכיסאות ליד המיטה היו עטויים חלקי לבוש. ויידה היה מאורס; וארוסתו ביקרה אצלו בכל יום-ראשון.

"שמע", אמרה. "מישהו מדבר בחדר הסמוך".

"אז מה?" אמר ויידה. "אין שום חוק נגד זה".

"מדברים אנגלית".

"החדר הסמוך שייך לאמריקאי, כושי אחד", אמר ויידה.

"עכשיו בחורה מדברת", אמרה ארוסתו של ויידה. "יש גם בחורות שחורות במעון?" "לא".

"אהה, בחורה לבנה!" אמרה ארוסתו של ויידה והתישבה במיטה. "מותר להן לבקר אצל כושים?"

"מדוע לא? האם את לא מבקרת אצלי?"

"אבל אנחנו מאורסים".

"כן, באמת", אמר ויידה. "עכשיו שכבי לך, הזוג בחדר השכן אינם העסק שלנו".

ארוסתו של ויידה קמה על רגליה, על ראשי-בהונותיה ניגשה אל הכותל והסמיכה אונה אליו. "אני מבינה כל מלה", לחשה. "זה באנגלית. לכושי יש קול נהדר". "הקירות דקים כמו נייר", אמר ויידה. "חזרי למיטה. את בכלל לא לבושה. עוד תצטנני".

"איך הוא נראה?" לחשה ארוסתו של ויידה. "הוא גבוה? שער מתולתל? שפתיים עבות?"

"כן, כן".

"הוא נאה?"

"אולי. מעולם לא הסתכלתי מקרוב כל-כך".

"בחייך!" לחשה ארוסתו של ויידה. "כושי אמיתי? ולבדו עם בחורה לבנה בחדרו. אתה מתאר לעצמך?"

"לכל הרוחות! בואי למיטה", אמר ויידה בקוצר-רוח.

"אולי עוד מעט יכנסו למיטה".

"מי אמר לך שהם שוכבים יחד?"

"זה ברור. וכי מה יעשו בחדר שאפשר לנעול אותו מפנים? או מה אתה חושב?"

"אינני חושב שום דבר, מפני שזה מעניין אותי כקליפת-השום", השיב ויידה. "אני אפשיל את הווילונים אם לא תבואי עכשיו".

היא חזרה למיטה. עקבות בהונותיה הלחות ניפרו ברצפה החלקה והמבהיקה. "אני אוהבת אותך", לחשה, כאשר שכבה שוב תחת השמיכה, "אני אוהבת אותך. עם כושים זה גם אותו דבר?"

"יש לך דמיון של עוזרת-בית", השיב ויידה.
"בסדר. אבל החזק אותי חזק, החזק אותי חזק כמה שאתה יכול".

(8)

עתוני-אופנה ודגמים פרושים זרועים היו על גבי מיטות, שולחנות וכיסאות. "יותר מדי ביוקר", אמרה פרויליין בוטשר והניחה מידה את כתב-העת שבו עיינה.
"התפירה עולה יותר מן האריג. אבל איך זה מוצא חן בעיניך, סוזי?"
"נחמד", ענתה סוזי, "אולי קצת גועז".
"מדוע לא אלבש משהו הדור לשם שינוי?" אמרה פרויליין ריסטאן.
"כדאי להציץ! אבל איזה אריג? קורדרוי, ג'רוי?"
"בשם אלוהים!" קראה סוזי.
"הצבעים של האופנה הם כחול-בהיר וירוק-חיוור", אמרה פרויליין ריסטאן. "ואולי אפור".

"ושחור", אמרה פרויליין בוטשר.

"מדוע שחור?" שאלה סוזי.

"איננה!" הזהירה פרויליין ריסטאן.

"הו", אמרה סוזי, וחזרה והניחה על השולחן את כתב-העת שבו קראה. "זה מזכיר לי, אני רציתי להציץ אצל ניקולאס. אתן בלי ספק תוכלנה להסתדר בלעדי".
"אל תהיי רגישה כל-כך", אמרה פרויליין ריסטאן.
"אינני רגישה", השיבה סוזי. "אבל רמיוות מסוג זה אינן לפי טעמי".

(9)

באקסמן עמד מאחרי דלת חדרו והמתין. כל-אימת ששמע מישהו מהלך במסדרון פתח את הדלת לראות מי זה. אחר ניגש לאטו אל חדר-הרחצה בקצה המסדרון, הסתכל בראי שמעל לכיור, ניגב את ידיו במגבת, וחזר אל חדרו לחכות שוב מאחרי הדלת. אני אלמדה לקח סלחי לי העלמה המ-המ האם תואילי להכנס רגע לחדרי לקח אני אלמדה לקח. המסדרון היה ארוך וצר, מן התקרה היו תלויות נורות-זכוכית עגולות ואטומות שדלקו שלש דקות רצופות עם לחיצה על הכפתור. שקט רב היה במסדרון; הקולות והתנועות בחדרים משני הצדדים נבלעו לבלי חוש בהמיה הלילית החדגונית של הבנין הענקי.

באקסמן עתה-זה עזב שוב את חדר-הרחצה והנה נכנסה סוזי לשדה-הראייה שלו. אני אלמדה סלחי לי לקח לקח. סוזי באה היתה מאצל ניקולאס. באקסמן קרב אליה ונעצר לפתע. הנורות שתחת התקרה כבו, אבל באקסמן השאיר את דלתו פתוחה מעט וסילון דק של אור התלכסן במסדרון האפל.

"הייתי רוצה להחליף אתך כמה מלים", זרק באקסמן לתוך החשיכה. "סלחי לי העלמה המ-המ, אולי תואילי להיכנס רגע לחדרי?"
"אולי תדליק את האור?" השיבה סוזי. "תודה לך. ובכן, מה הענין?"

"זה לא יימשך הרבה", אמר באקסמן. סוזי היססה בטרם תיפנס, אחר סגר באקסמן את הדלת מאחריה. "בבקשה", אמר, מצביע על השולחן.
 "ובכן?" פלטה סוזי.
 "זה בשבילך", אמר באקסמן.
 "בשבילי?"
 "כן".

"מה אעשה בפסח?"
 "לא מספיק?" שאל באקסמן.
 "מה כוונתך, לעזאזל?" השיבה סוזי. "הרפה ממני, בבקשה".
 "התפשטי", אמר באקסמן. "אני אגדיל את הסכום, אם את רוצה. האם עלי להשחיר את פני לפני שנתחיל? או אולי בחושך צבע-העור אינו חשוב כל-כך?"

(10)

"אתם מכירים אותי למדי", אמרה סוזי. "אתם יודעים כמה תמימה כל הפרשה. אין איש יכול לומר נגדי דבר במצפון נקי".
 "אני בטוחה בהחלט", אמרה פריליין ריסטאן, "שמצפוני של באקסמן נקי".
 "מה עשיתי", שאלה סוזי, "שיכול משהו להציע לי כסף בלי לבוא על ענשו. האם אני נראית כמו...?"
 "לא", השיב קאפל, "אבל לא שמרת על חוש-מידה. היית צריכה להיזהר יותר. רוב בני-האדם יש להם דמיון עכור למדי".
 "בבקשה ממך, לך אל באקסמן ותרביץ בו מכות", אמרה סוזי. "אתה גבר, אתה יכול לעשות זאת. הרביץ בו עד שיתפוס איזה חזיר הוא היה".
 "סוזי", אמרה פריליין ריסטאן. "היי הגיונית".
 "כל הזמן אני שואלת את עצמי אם עשיתי משהו שאינו בסדר", אמרה סוזי. "אבל אני יודעת בהחלט שלא עשיתי. יש לי ידיד צבעוני. האם יש איזה חוק שאוסר על מישהי שיהיה לה בחור צבעוני? באיזו מאה אנו חיים? האם עור שחור הוא סימן של נחיתות?"
 "לא", השיב קאפל. "אבל הדברים אינם פשוטים כל-כך. זאת השגיאה שלך, את רואה כל דבר בפשטות יותר מדי".
 "אין אנחנו עליונים על ניקולאס", הסבירה פריליין ריסטאן, "אבל אנחנו שונים".
 "הצבע אינו בעיה", אמר קאפל, "הקובע הוא העולם האחר שטמון מאחוריו".
 "אבל זה בדיוק מה שאני רוצה: שלא יתיחסו אל ניקולאס באי-אמון רק מפני שהוא בא מעולם אחר".
 "עליך להודות", אמר קאפל, "שהסתבכת במצב שאיננו דו-משמעי בלבד".
 "האם האנשים שמדברים על סובלנות ואנושיות כולם שקרנים? האם חשוב הוא מה שרואים או מה שחושבים? או אף אחד מן השניים?"
 "זוהי חכמת-אנשים-מלומדה מתוך כוונות טובות", השיב קאפל, "אבל בחיי-המעשה

אין היא פועלת; בחיי-המעשה מסתבכים עד-מהרה בקשיים".
 "פשוט עדיין לא הגיעה השעה", אמרה פרויליין ריסטאן. "רוב האנשים אינם מוכנים
 לכך שתתפסי אותם בלשונם בצורה כזאת".
 "את פולשת לתחומים החבויים ביותר בנשמת האדם".
 "מוטב שלא להרגיזו. בסופו של חשבון זה מזיק".
 "אין לי שום דבר נגד ניקולאס, כמובן, אבל אני במקומך הייתי נוקט קו של
 ניתוק מגע".
 "למה לגרום קשיים שבנקל אפשר למנוע אותם?"
 "מוטב לוותר, ככה לא מפסידים שום דבר".
 "נכנסת לענין שהוא למעלה מכוחך. איש לא ימתח עליך בקורת".

(11)

"ניקולאס", אמרה סוזי, "הייתי רוצה לשאול אותך משהו".
 "כן?"

"אני... בבקשה ממך, אל תבין אותי שלא-כהלכה, שום דבר לא השתנה בינינו. אבל
 מדברים כל-כך הרבה שטויות. והאם כדאי לתת לאנשים חומר לרכילות?"
 "לא", השיב ניקולאס.
 "שום דבר בכלל לא השתנה בינינו. אנא אל תחשוב שאניח למישהו להשפיע עלי.
 הענין הוא פשוט שאשה צריכה להיזהר נורא. מה שמותר לגבר יכול להיות מידחה
 חמור לאשה".
 "מידחה?"

"רצוני לומר שאשה נוחה יותר לפגיעתה של רכילות מטופשת שכזאת. אולי מוטב
 יהיה שלא ניפגש זה בחדרו של זו. במיוחד בערבים. אתה יודע מה כוונתי, נכון?
 שום דבר לא השתנה בינינו. אבל אתה מבין שבחורה נכנסת למצב מפוקפק אם
 רואים אותה מבקרת אצל גבר בחדרו, בפרט בערבים".
 "כן", אמר ניקולאס. "לא נדבר על זה עוד. אני מבין יפה מאד".

(12)

לימדתי לקח לקח צרבתי אות-קלון בנשמתה קרעתי את צעיף התאנה מעל עיניה
 פקחתי את עיניה היא הביטה לתוך תהום לבבה אני היינריך באקסמן הושעתיה
 בידי החזקה אני אביר נאצל קובע על הראש חרב ביד גואלת עומד כאן בחמת-זעם
 נוראה בסערת קרב שריון מבהיק קר בעולם-להבות סלחי לי העלמה המ-המ האם
 יהיה לי הכבוד לשכב אתך לקח לקח...

(13)

"ניקולאס בא", אמרה פרויליין ריסטאן וסגרה את הדלת. "דיברתי אתו באולם. האם
 אסגור במפתח?"

"לא", השיבה סוזי. "וכי למה לא אהיה כאן אם ידפוק ניקולאס?"
 "סוזי", אמרה פרויליין ריסטאן, "בואי לא נתחיל מהתחלה. את מוטב שלא תהיי כאן
 כאשר ידפוק".

"ומה ההבדל אם אני כאן?"

"זה הוא", אמרה פרויליין ריסטאן. "הוא מתקרב במסדרון". היא נעלה במפתח.
 "פתחי את הדלת", אמרה סוזי. "פתחי את הדלת מיד. לא ארשה לך לנעול את
 הדלת בפניו".

"שש...", לחשה פרויליין ריסטאן. "הוא כאן". ניקולאס דפק בדלת. סוזי, שיושבת
 היתה אל שולחנה ליד החלון, קמה על רגליה וניגשה אל הדלת. פרויליין ריסטאן
 זקפה אצבע אל פיה. "פתחי את הדלת", לחשה סוזי. פרויליין ריסטאן השעינה גבה
 במתון אל הדלת. ניקולאס דפק שוב: דפיקה קצרה וחדה. קולה נשמע בבירור
 במסדרון.

נחשול של דממה פרץ לתוך החדר עם דפיקתו הראשונה של ניקולאס. לעת הזאת
 התפשטה הדממה בשווי, מטבעת ובולעת הכל: את השולחן, הכיסאות, המיטה, הארון.
 מעט-מעט הרחיקה הדממה את הכתלים עד שנתעצמו המרחקים ביניהם. הדלת תפחה
 ולבשה ממדי-ענק והתקרה התרוממה לגובה כביר; כמעט לא נראתה לעין, או אולי
 שוב לא היתה זאת תקרה כלל אלא נפתחה לחלל אינסופי, אשר חזיו-ורעם אולי
 יותכו ממנו בכל רגע? ותחת כל אלה היתה סוזי, פעוטה, ידה מונחת במקום שם
 היה הפיסא אך לא מכבר; ובפתח פרולייין ריסטאן, פעוטה לא-פחות, אצבע לפה
 פושטת זרועה, חרק מאובן ומופרך, להרחיק את סוזי מן הדלת. השעון על פרק-ידה
 של סוזי אץ-אץ בקוצר-גשימה, תובענית; ועם דפיקתו השלישית של ניקולאס
 דומה היה כאילו נחרדו הדלת והכתלים כריקוע-פלדה שהיפה בו קורנס.

"עכשיו הוא הולך", לחשה פרויליין ריסטאן, ופסיעותיו של ניקולאס נשמעו מתרחקות
 מן הדלת והולמות ונמוגות במורד המסדרון. אט-אט נטפו קולות הבית וחזרו לתוך
 החדר.

ראדיו מתרפס.

שני קולות מגלגלים שיחה ליד דלת.

ניקוש פעמון של מכונת-כתיבה.

צחוק-פתאום שביר מפיסא-נוח בגן.

שריקת קומקום רותח במטבח.

"אני כולי בושה", אמרה סוזי. "את לעולם לא תוכלי להבין מה הרגשתי ברגע זה".

(14)

"האהבה זקוקה לאקלים נוח", אמר מְנָה, "כדי שתפרח. אין די באדמה טובה. מעבר
 לנקודה מסוימת, רצונה הטוב של הסביבה הוא מכריע".

"רומיאו ויוליה!" מיחה קאפל. "דברייך נודפים ריח של מכשיר-זיקוק וסרגל-
 חישוב".

"זהו-זה", הריע מנה כמנצה, "רומיאו ויוליה! זאת אינה טענה-שכנגד, זה אישור לתיוה שלי. את תנודות האהבה אפשר לחשב, כמו משוואה מתימטית, כמו המשקל שיכולת לשאת קורות-הפלדה של גשר".

"חסוך ממני את פשטנות-היתר שלך", אמר קאפל.

"וכי מה אתה רוצה?" השיב מנה. "הקטע בדבר הגשר הוא פיוטי למדי, אף כי לא התכוונתי לכך. אבל הבה נצטמצם ביוליה. מדוע היא מפורסמת? מפני שמתה צעירה, מתה כבת טיפש-עשרה נחמדה והיסטרית. הגיבורות של סיפורי-אהבה טראגיים שכאלה נוטות להיות בגיל שבין חמש-עשרה לעשרים-וחמש. אהבה מוחלטת היא פונקציה של גיל ההתבגרות. מה היה קורה לרומיאו ויוליה לולא הופיעה המגיפה? יוליה היתה מזקינה ומשמינה, ותחת מועקת החרם מצד משפחתה היתה מסיימת בקילוף תפוחי-אדמה ובהדחת רצפות. גם ילדים היו נולדים, ובאשר לרומיאו: איזה מקצוע למד מימיו? ממה היו מתפרנסים? לא עוד זוג הנאהבים המפורסם מווירונה אלא סתם שני אנשים צעירים שברחו מן הבית, ואשר התלהבות אהבתם התנדפה מפבר. לבדם, בארץ נכריה, בלי כסף, עלובים, מרופטים, חסרי-ישע. היכן, אני שואל אותך, היתה אז התפארת העילאית של אהבתם?"

"לשון-הלב ולשון-הדם", השיב קאפל. "אל תשתמש במלים שאין להן כל משמעות בשבילך".

"הבלים", אמר מנה בבוז. "לשון הלב! האם לפתע-פתאום לקתה סוזי בגימגום? האם הופתה אֵלם? לא, היא פשוט נכנעת ללחץ של סביבה שאינה מסבירה פנים לאהבתה. היא בחרה לנהוג בתבונה בטרם יודמן לה להוכיח אופי חזק. מי הנזוק כאן ביותר? לא סוזי ולא ניקולאס: רק האהבה, קאפל, האהבה. לאהבה אין שום צורה; היא דומה לגומי-לעיסה שאדם יורק ופולט כאשר נמאס אליו ללעוס אותו".

"אתה שוכח", אמר קאפל, "שאין בכלל שאלה של אהבה במה שנוגע לסוזי וניקולאס".

"זו מגיין לך?" שאל מנה. "קיבלת את זה בכתב? אף-על-פי-כן, אני מודה, המקרה הוא מסובך במיוחד".

"אין זה הנושא הנאות למחקרים שלך", אמר קאפל. "הוא מורכב מדי בשבילך".

"אמת ויציב!" אמר מנה. "ובכל-זאת צר לי שלא היה פנאי לביתוח ממצה יותר".

(15)

"האלו, סוזי", אמר ניקולאס. "מה חדש?"

"תודה. היה לי המון מה לעשות".

"זמן רב לא התראינו", אמר ניקולאס.

"אני מצטערת, אבל עכשיו כמעט סוף השליש והיו לי כמה עבודות למסור. אני

נורא מצטערת, ניקולאס, שמיעטנו כל-כך להתראות".

"חשבתי להציץ אצלך אחר-כך", אמר ניקולאס. "רק לשניה אחת".

"אתה חשבת להציץ אצלי?"

"כן. את זוכרת שסיפרתי לך על האוניברסיטה של קולוראדו?
"הו כן".

"במועדון האנגלי מראים הערב סרט עליה. היית רוצה להצטרף? אז גדמה היה
שזה מעניין אותך".

"הערב?"

"כן".

"אינני יודעת", אמרה סוזי. "יש לי המון מה לעשות".

"אני אשמח מאד אם תוכלי לבוא".

"כמה זמן זה יימשך?"

"בערך שעה".

"אינני יודעת", אמרה סוזי. "נדמה לי שהייתי יכולה להסתדר. מתי זה מתחיל?
"בשמונה".

"אוי-קיי", אמרה סוזי. "אני אבוא. אבל אנא אל תבוא לקחת אותי. אני אהיה באולם.

ואולי אביא אתי את אורסולה. איכפת לך אם אביא אותה?"

"לא", אמר ניקולאס. "אני אחכה באולם".

(16)

כיסא-נוח. ציפור מאחרת-בנשף שרה באכסדרת-הגן. רחש קולות אלמוניים באולם. רוח-לילה שטפה-ועברה בעד חלונות אדומים-כענן, מצננת את האבן שעודה חמה משמש. רק קישקוש מכונת-כתיבה משבית את הדממה. עשב, מרצפות בהירות של אבן-חול ופרחים בערוגות לאורך הקיר, שהלילה הממשמש-ובא מלבינם. בחצץ, חריקת צעדים קלים ורוחפים כצל; דלת האולם מוטחת-נסגרת. מן החלונות הפתוחים של המעון בקעו אלומות אור וריבעו ריבועים צהובים בעשב מנומר-הצללים. אורות מהבהבים, ניצתים וכבים, מציפים את הגן באשדות של נהרה חלבית. והשמיים מעל למעון כמו היו מגמיכים והולכים עם גבור האפלה.

ניקולאס המתין, מתמודד אחר בכורסת-הנצרים שלו, עד שפכה האור בחדרה של סוזי. אז קם על רגליו, טילטל את כורסתו בחזרה לאולם וסגר את דלת הגן. הגיח ידיו על גב הכיסא ונשא מבטו אל גרם-המעלות אשר בו תרד סוזי.

גרם-המעלות התרומם היישר מן האולם אל הקומה הראשונה. בפניסה לקומה הראשונה פנה אז גרם-המעלות לשמאל ונמשך לוליינית עד לקומה הרביעית. פרויליין בוטשר הסתובבה בפניה ראשונה, מְנָה לצידה, סוזי וקאפל מאחור. פרויליין בוטשר קפאה על עמדה כשראתה את ניקולאס ופנתה אל סוזי. סוזי נעצרה, ואחריה מנה וקאפל. הם עמדו בחבורה בכניסה לקומה הראשונה.

"אלוהים אדירים", אמרה סוזי, "ניקולאס".

"קדימה", אמר קאפל, "אין אנו יכולים לעמוד לנו כאן".

"כמה זה מביך", אמרה סוזי, "שכחתי לגמרי שהוא מחכה כאן".

"אני שומר על נייטרליות גמורה", אמר מנה. "האם ינעץ רומיאו חרב בלבו?"

"עלינו להמשיך", אמר קאפל. "אנו מתבלטים יותר מדי בעמידה הזאת."
 "פגשתי אותו הבוקר", אמרה סוזי, "בכלל שכחתי שהוא יחכה כאן. בחיי, מה אגיד
 לו?"

"שום דבר", אמר קאפל. "עזבי אותו."
 "אבל אינני יכולה פשוט לעבור על פניו", אמרה סוזי.
 "ובמקום אשר שם הוא נוח לפגיעה ביותר, שמה יכוון חוד החרב", אמר מנה.
 "אנחנו נאחר אם לא נודרזו", אמרה פרויליין בוטשר.
 ירדו במדרגות לאט ובמתינות; מנה ופרויליין בוטשר לפניו, קאפל וסוזי מאחור.
 תהלוכה חגיגית ונבוכה. ומן הקומה הראשונה הוסיפו וירדו אל האולם וניקולאס,
 שעומד היה מאחרי כיסאו, נפנה לנוע לקראתם. מהלך פסיעות אחדות מגרם-המעלות
 נעצר. מנה היה הראשון שהגיע אל האולם.
 "האלו, ניקולאס" קרא כשהוא מגיע בראשו לעברו בעליצות.
 "ערב", אמרה פרויליין בוטשר.

"האלו", אמר קאפל והחווה תנועה של שלום בשמאלו.
 "ערב טוב, ניקולאס", אמרה סוזי בלי להביט בו.
 מנה וקאפל החזיקו את הדלת פתוחה. לבושים היו חליפות כהות ומעילי-גשם.
 פרויליין בוטשר וסוזי עברו בפתח, מעילים קלים מעל לשמלות-הקיץ שלהן, מצודדות
 מאד למרצה. לאן היו פניהם? מנה ליוה אותן החוצה וקאפל סגר את דלת האולם
 מבחוץ. גל של אוויר-לילה שחור פרץ לתוך האולם. בתאו של השוער הרעים
 הראדיו.

ניקולאס היסס, עמד לו בזרועות מדולדלות וראשו דחוק בין כתפיו, אחר נסוב ושוב
 התישב בכורסת-הנצרים. כל האורות דלקו עדיין באולם, אורות-התקרה והאורות
 שלאורך היציע. נוגה צונן, קליני, שאינו סובל צללים. גולם מנומס וחסר-רחמים של
 זיו. ניקולאס עצם את עיניו. הוי עמיתי הקדמון כהה-העור.

(17)

בכורסת-נצרים עיור-מראות עצמים וצורות. רק קולם של אבן ודם. טפיפת רגליים
 כבושה על היציע; תיפוף חד של אצבעות עדינות. "החזק אותי חזק", לחשה
 ארוסתו של ויידה, "החזק אותי יותר חזק. האם שוב יש לכושי אורחת?" בתא-
 השוער צילצל הטלפון. "לא", אמר השוער, "מר קאפל יצא. אפשר למסור לו
 משהו?"

"אני", הירהר באקסמן, "אביר נאצל עומד נורא-חימות כאן בסער שריון מלחמה
 מבהיק-צונן בעולם אחוז-להבות".

"על הכל הרי זה הצבע", אמרה פרויליין בוטשר, "הצבע הוא שמרגיזו".
 "פוי", אמר מנה, "הערכות מוסריות! ההולך על הארץ, יחצה בבצה".
 "מוטב", אמרה פרויליין ריסטאן, "שלא לעורר רוגזו".
 "מוטב לוותר", אמר קאפל.

"בסדר", אמר השוער, "רשמתי לי. בסדר. תודה רבה. שלום".

מן המסדרון בקומת-הקרקע תלונת קולות קשים. צעדים על המדרגות. צעדים על אבני-המרצפת של האולם. זימזום פתיחתה האוטומטית של הדלת. הדים מן האולם; הדים מן המסדרון. פסיעות, קולות, דלתות, טלפונים. בדממה שהתפשטה מעט-מעט סביב לניקולאס, כפשוט חוגי אדנה במים סביב אניה שנטרפה, החלו שברי הקולות מן האולם והמסדרון להתרומם ולהשתפל, כשהם סופגים את הדממה ושוקעים לתוכה. לאחר-מכן, משנסגרו בתי-הקולנוע בעיר, שוב ניעור האולם לחיים. מישהו דיבר אל ניקולאס, אך הוא לא זע. אחר כיפה השוער את האורות באולם. כבו האורות גם ביציע: "גשר הידידות". הנורות בגג האולם ליחשו עוד שניות מספר. ניקולאס הניח ידיו על מסעדיה של כורסת-הנצרים. הוא הביט לתוך החשיכה. החלון המואר של תא השוער נראה נמוך וצר בחשפת האולם. ניקולאס הביט וראהו נמוך הרבה ממנו. חבוי בשקע מושבו היה צבע אורו נמס לתוך עין הלילה.

(ש.ג.)

וולפגאנג קפן : בית הקפה הרומואני

הקיסר, או ראש הבנאים שלו, ואולי עבדו, בנה את הכנסיה הרומאנית לזכרו של הקיסר הזקן, שהקיסר הצעיר קיבל ממנו את המדינה. בנה את הכנסיה ובכך חלק כבוד לעצמו, יען כי בבנותו את הכנסיה הרומנית כרוח הזמנים חלק כבוד לקיסר הזקן ולקיסר קארל הגדול ולקיסר בארבארוסה וללוהנגרין בעל הברבור ולנסיך הגדול בעל מקל-התירגול ולפרדריקוס המלך בעל הקב ולבעל החצוצרה מזקינגן ולמרטין לותר על שום מעוז-הצור, שהוא אלוהינו, ולגוסטב פרייטאג בגין האבות שעליהם גאוותנו ודרשן-החצר שטקר שעמד כסלע נגד התפרקות הסדר הנכון; ואחר חשב מי מן האקדמיה-המלכותית-לבנין או מחברת הבנין היילמן & ליטמן או מן הבנק-הגרמני, או אולי האדון פ'ון בלייכרדר, שלצד הכנסיה הרומאנית יש להוסיף ולבנות בית רומאני ולו קשתות ועמודים חגיגיים ואשנפים גלפבים להוצאת דגלי האבירים וגוזזטראות נאות לכרוזים ולעלמת הטירה שיהיה עם נפשם לצפות על משחקי-הטורניר ברחבה ולחזות בקוטל-הדרקון, שאינו יכול למפלצת בעלת אלפיריפוא הראשים ואלפיריפוא הרגליים, הזוחלת ובאה בכל הרחובות ובכל הדרכים, ושמא ישא ברצונם לשמוע גם את צלילי הקתרוס או את שיר-האהבה הערב מפי הטרובאדורים או את שיר-הנצחון, ולא היה זה אלא מיסדר-תרועה, אף כי גם נוסעים באו וכל מיני להטים בידיהם, לא מן הקרואים ולא מן המוזמנים, וסוחרים נכנסו ובאו אל הבית הרומאני וסחרו בפלדה ובערמה, ומרפא-שיניים ורופא-עצבים החלו לקבל חולים וריפאו או לא ריפאו, וגר בבית אחד קולונל, מפקד המשמר, בעשרה או בשנים-עשר או בעשרים חדרים שהיו קשורים בשערים גבוהים, כדי שיוכל לעבור בהם גדוד שומרי-הראש על קסדות-הנשרים שלו ועל חניתותיו מקור שטות הדגלונים, ולהתרומם לקומת-הביניים במעלית של חברת "אוטיס", וכולם הסתכלו בעד החלונות הרומאניים החוצה או שיכולים היו, אם רצו בכך, להסתכל בעד החלונות עטורי העמודים הקטנים, וראו ביום-הראשון את העדה הולכת לכנסיה, תחת מגבעת-הצילינדר או תחת מגבעת-הקיסרית-ויקטוריה-אוגוסטה או תחת קובע-החוד של קצין-המילואים, ובמקהלה צעד גנרל בשירות פעיל ולראשו ציצת-נוצות לבנה וספר-הזמירות הלוותראני לחוץ אל שפות-הזהב של מכנסיו או סרט-הכסף של חזהו, ושליש שפמותו כמלאך-פנים פרוטסטנטי, מרוסן על-ידי מדריך פרחי הקציר-נים, ובשבת צעדו האדונים האחרים, רק תחת מגבעת-הצילינדר, אף כי פה-והם צעד אחד במדים גאים או גאה במדים של שלם-מילואי-המשמר, ואולי לייטננט בגדוד-מילואים או בפלוגת-החימוש, בדרך אל בית-התפילה, וגם שם התפילה לשלום הוד קיסרותו, אסירת-תודה ונכנעת לא-פחות, ובאוגוסט יצא המשמר ולא רק המש-מר, גם המילואים נכנסו לאש, וחיילי פלוגות החימוש הלכו לתוך הגז, ובנובמבר

שוב לא יצאו ולא באו, לא משמר־הפרשים ולא גדוד־המילואים, החפזים השאירו את מעדריהם אצל המתים, ולא היתה תהלוכת־נצחון לפני החלונות הרומאניים, ורבים לא נזקקו עוד למגבעת־הצילינדר ולמדיהם, המתפללים הלכו במגבעות־לבד לפנסיה, ורק מתפללי־השבת שמרו עדיין על כבודה של המגבעת הנוקשה, ובצל הכנסיה שהיתה מוקדשת לזכרו של הקיסר הזקן והשכוח־מכבר, ובצל הבית הרומאני, שכן בית־הקפה הרומאני על מרפסת־הקיץ שלו, דמוי אניה מעוגנת ואולי מפליגה בלב ים, שטה ואולי תקועה בשרטון, גוף של בטון ותרנים של ברזל, באו שפל וגיאות של כסף, באה גיאות סוערת של מצוקה, עברה־חלפה ארמאדה של מכוניות, רוח־זלעפות התנשאה וגברה, ירח וכוכבים של פרסומת־הקולנוע זרחו ושקעו, נוסעי האניה נדחקו אל השמש הדלה, הנוסעים שבאו ולא נקראו, והאלים, שאליהם התפללו שפני חשו בהם, האלים כבר פנו להם עורף בחלחלה, ואולי לא היו האלים מעולם, וכך חלמו האורחים את חלומם החדש, שהאלוהים מת, או שחלמו את חלומם הישן, ששמו רם על כל השמות, וכאשר הצטרפתי אני והגעתי לארץ־הבחירה מתלמיה של פו־מראניה, במחלקה הרביעית, עם כדי חלב ושקי תפוחי־אדמה, ומבית־הנתיבות השטטיני הלכתי ברגל על־פי מפת־העיר, בדרך לגן־העדן, שם דימיתי לראות את בית־המקדש בזהרו, כבשורתה של משאת־נפשי, שתיתי דברי משוררים ופילוסופים, הקשבתי לציירים ושחקנים, פגשתי באדונים החכמים מן העתונים הגדולים ורבי־הכוח, ובצירים מעוררי־האמון של המפלגות העממיות הגדולות ורבות־הכוח, אהבתי את האנארכיסטים ואת הנערות האנארכיות שישבו על־ידם, ואת החולמים על שלום־נצח ואת החולמים על חירות, שוויון ואחווה, והכרתי את בנו של הרב־עושה־הנפלאות ממירופוליה שבגליציה, שריחף־חלף, כמוהו כשרף רעב וחירור־מרוב־לימוד, על־פני המרפסת, מקום שם היו מתלהטים בשיחה והאמינו כי עתיד להם או לפחות הווה בן־קיים, ובנו של הרב־עושה־הנפלאות חבש מגבעת קטיפה או פרוה משומנת־מאובקת ואמר מלה בידיש או בעברית, שכחתיה ולא שכחתיה, הצילצול היה כמו "הבטר", ופירושה היה חול או רוח או חול ברוח, והוא ואני ראינו את המרפסת ואת בית־הקפה והנה הם עפים וגזים, נעלמים על מטענם הרוחני, נמוגים לאין כאילו לא היו מעולם, ועתה צעדו פלוגות־הדגלים, התנועה נעה אל הכנסיה או בכנסיה או בבתי־הקולנוע, לא היה כל הבל, בכנסיה נתקבלה התנועה ובורכה ובקולנוע נחוגה, בית־התפילה עלה בלהבות, אור ראשון שניצח בטרם תאיר העיר בשלל־אורותיה, ואורחי בית־הקפה התפזרו על־פני תבל כולה או נאסרו או נהרגו או התאבדו או התחמקו וישבו עדיין בבית־הקפה על חומר־קריאה דל והתביישו בעתונות הנספלת ובבגידה הגדולה, וכאשר שוחחו ביניהם דיברו בלחש, וכאשר קמו והלכו התחרטו על שרק הם לבדם דיברו בלחש, ולא המשמר יצא ולא המשמר חזר, אלא הכל יצאו, אנשים, נשים וטף, ולא חזרו, ואני בליל נובמבר ברחתי בדרך תעלות העיר, בדרך העורקים האפלים של תחבורתה התת־קרקעית, במסילות חסרות־הזרם של הרכבת התחתית, ופגשתי רוחות־רפאים מן השאול, את האדונים הקטנים של העתונים הקטנים חסרי־האונים, פוליטיקאים מוכים ונרדפים, משוררים שנאלמו,

אמנים כבולים ומפרים שקרעו מעליהם את אות־הקלון שלא היה קלונם, היינו עטור־
פים שמיכות או שקים, הלטנו את פנינו במטפחות לחות מפני העשן הנושכני, היינו
במעבר־הפּרה־וּהטהרה בין תחנת פּיכ־וּיטנברג ובין תחנת גן־החיות, מו"ל אחד
ניגף בחצץ ובאדנים ומעד ואמר, אתה תכתוב על זה, ואני חשבתני, אני אכתוב על
זה, וידעתי כי מתי בעת ההיא ובשנים ההן, הגם שלא תלו אותי ולא היכוני נפש ולא
שרפוני, מעלינו בערה העיר, השתוללה סופת־האש, יצאתי מתוך המנהרה, מגדל־
הכנסייה היה מרוטש, והבית הרומאני על בית־הקפה הרומאני להט כאשר ילהט
בניצחון נס־הזהב של מולדת־סתרים.

(ת. ה.)

זולף יובסט זידלר : בנקום החורבן בעבור עשרים שנה

התבוסות הגדולות קובעות את חוליות ההיסטוריה בדומה לנצחונות הגדולים, שלעתים קרובות, אם גם בהחלט לא תמיד, הן צדם השני. למען האמת, המפלות הן המעמיקות ביותר להיחרט בזכרונות העמים, ומערכה אבודה מציינת את התקופה ביתר-תוקף מזו שהוכתרה בנצחון.

דבר זה נובע אולי מכך שעשויות ממלכות להתמוטט ביום אחד, ואילו התרקמותן נמשכת עשרות ומאות בשנים. ייסודן של קיסריות לעולם אינו מלווה נפצי-זיקוקים, אולם חיסולן בא תכופות כמבוסה, או Débaçle, כשמו של אחד הרומנים המדיניים הגדולים, הוא האפוס של זולא על שקיעת הקיסרות השניה. קשה לקבוע תאריכים לעלייתה של רומי; חורבנה של קרת-חדשת נקבע כדי דיוק של יום.

אחת החוויות הנוגעות-אל-הלב הקשורות בטיפול בתעודות של תנועת-המרי הגרמנית היא ההסתכלות בכאב שחשו פעילי ה-20 ביולי נוכח האסון הממשמש-שׁובא. לולא נקבע להם מקומם המיוחד כליכך על-ידי המעש שלהם, הרי נקבע היה על-ידי כושר הסבל שלהם לנוכח גורל הארץ. עוד פעם אחת אחרונה קנו כאן כבוד המלים הרומנטיות-האנארכרזניסטיות, באשר הן בלתי-חברתיות ובלתי-פוליטיות—"גרמניה" ו"מולדת"; הן חוזרות ועולות שוב ושוב בדיוניהם של הקושרים ובפרטיכלים של המעונים.

בעוד הכוחות השליטים תופסים להם חזקה על המושגים "מדינה" ו"עם", חוזרות ומופיעות שוב תחת צללי האסון המתקרב המלים "אומה" ו"ארץ", שמפבר אי-אפשר היה להגותן בגלל המטען הרגשי שלהן; גם דבר זה מאציל על הדמויות שסביב שטאופ'נברג את גון הנעורים והעבר.

בחדשים אלה שלפני ההתמוטטות מבין ההמון הבנה פתאומית וחולפת שהארץ חותרת אל משהו שההיסטוריה מכנה אותו חורבן. העם יודע זאת על-פי דרכו המגושמת, הנוהגת תמיד לבטא את הרגשותיה העמומות בציניות: "אחרי המלחמה אקנה לי אופניים ואעשה טיול על-פני גרמניה."—"ומה תעשה אחרי-הצהריים?" אולם ההרגשה הברורה ביותר והתחושה הכאובה ביותר כי קרב לבוא משהו יותר מפניעה ומתבוסה היא אולי מנת-חלקם של הפליטים בחוץ-לארץ ושל הנרדפים.

הרי זה צד בסבלה של האמיגרציה הגרמנית שעל-הרוב נוהגים להתעלם ממנו, כי דרך-כלל חושבים רק על מכאובי-המלון שלה. אף-על-פי-כן צד זה מתבלט למקרא מכתביהם וכתביהם של רויטר ושל אונרו, של היינריך מאן ושל ברינינג; מפולת האומה ושקיעת הארץ מוחשים מקאליפורניה ביתר-חריפות וביתר אזלת-יד מאשר במלון-מאזיסטיק בפאריז.

את הקשר בין אתרי ההשמדה שהקים המישטר ובין חורבן הרייך, שאותו ראה ארנסט יונגר בבירור כה רב, לא השכיל איש לפרש בחריפות כל־כך כתיאודור אָדורנו, באותה שנת 1944, בגלות אמריקה: "מתחזקת המחשבה כי הפחד הגרמני כמוהו כמקדמה על חשבון הנקם. במחנות־הריכוז ובתאי־הגזים מנפים כביכול את חשבון חורבנה של גרמניה. בעודם זוכים בפל, כבר השתוללו כמי שאין להם עוד מה להפסיד".

דברים רבים בהתפתחותה של גרמניה הפתיעו את העולם מאז אותם ימי הנפילה תהומה. פליאה שטחית ביותר ליותר את התחייה הכלכלית ותמיהה כלפ־חוץ ליותר את היעלמותה הדמומה של התורה הפ־אסיסטית, שעת־הזו עוד התימרה להכניע עולם־ומלואו. אך התדהמה האמיתית יאתה לאדישות חסוכת־הסבל בה התקין עם זה לעצמו ישיבה של נוחות בתוך האבדון, כשם שיָאָה תדהמה מפוכחת לאטימותה של הארץ נוכח התמוטטות ממלכתית שפדוגמתה לא ראתה ההיסטוריה המודרנית. מרירות תוקפת את מי שמשקיף על קרבנות הקשר: לא די שלא נותר מאומה מן המעשה אשר עשו, אלא אף המאמץ הרגשי שמתוכו פעלו היה כלא היה. ודאי לכך כוונתו של תיאודור שְטֶלְצֶר, ראש־הממשלה הראשון של שלזוויג־הולשטיין אחרי המלחמה, אחד השרידים המעטים של חוג קרייזאו, בדברו על הצורך בקיומו של חוג־קרייזאו חדש ברפובליקה הפ־דרלית.

כאשר ממרחק שתי עשרות שנים, מתוך הנוף הנפשי של הרפובליקה הפ־דרלית, אתה חוזר ומביט על עולם־הרגש של חורף 1944, מתגנב למילון בו דיברו אז על המתרגש לבוא צליל־רפאים נבוב, פאתטי ונטול־ממשות. חורבן גרמניה, הטראגדיה הלאומית, התפוררות המדינה—כל אלה באו והיו למרות אותן שבעים־וחמש חטיבות על קו־הוויסלה ועשרים הקושרים בֶּבְדֶלְרֶשְטראסה. קרבנות שונים כל־כך לא היה בהם כדי למנוע את האסון, אך בתומו ניצבה הנחת.

הרווחה הכלכלית, שבהזדמנות כזאת נוהגים להצביע עליה בשל גמישותה הריתורית, אינה מעלה ואינה מורידה בהקשר זה; אין אומה משתקעת בעניות רק כדי לתת ביטוי לאבלה. וינה דאבה על אבדן לומבארדיה אחרי קרב־סולפרינו חרף כל הזוהר שליוה את ראשית התיעוש; פאריז עודה סובלת על סף המאה מחמת אבדן אלזאס למרות העושר של ה־belle époque. לא הכנסתה הלאומית של הרפובליקה הפ־דרלית היא המדברת נגדה אלא העובדה שחוסר־הרגש האטום שלה כיום הוא פחות־כבוד ומדאיג לא־פחות מהשתוללותה הלאומית אתמול.

אכן, קפאון הרגש הוא המפחיד שבכל אותות התקופה; דברים משונים עשויים להת־רחש מאחרי אדישות כזאת. שקט זה, המעיד על לא־איכפתיות יותר מאשר על קור, נראה עד כה בהתיחסות אל האימים של עולם־המחנות מאתמול, ואין איש שם לב לכך שהוא אפייני גם ליחס אל גורלה של הארץ כיום. מה שמצטייר לגבי העבר כשיכחה מתגלה לגבי ההווה כשיכחה־עצמית, אשר מדינאים משתי המפלגות מברכים עליה בשלוות־נפש, ולא לגמרי בצדק, כעל גילוי של התבגרות העם. מדהימה לא רק הקשיחות שלאחר אושוויץ עודה מעיזה לדבר על העוול שנעשה

לגרמניה; אין לתפוס גם את עמדתה של בון, הרואה עצמה—לאחר יאלטה ופוטסדאם—כעין ויימאר ששבה וקמה לתחייה במסיבות מוצלחות יותר. בחדשים האחרונים למלחמה אפשר היה לחזות מראש כי חששות הקואליציה הנגדית מפני תנועת־מרי גרמנית אין להם יסוד; צבאות המנצחים נכנסו לאזורים הרוסים, וסכנת השיתוק היתה גדולה מסכנת המרד. אבל בשום פנים אי־אפשר היה לכאורה להעלות על הדעת שאחרי היריה האחרונה תיעדר תודעת האסון ותחושת החורבן, וכי אחריתה זו של העריצות לא תובן ולא תורגש כחתך עמוק בהיסטוריה של גרמניה. הכך אבדה פרס לאחר איסוס וכך, לאחר זאמה, אבדה קרת־חדשת, מתוך שוויון־נפש של עבד?

דברי כל הימים וכל העמים נוטים חיבה יתירה אל הטראגי, והצורך הרומנטי של העם פונה בגעגועים עזים במיוחד אל דימדומי־האלים: יותר מכל אוהב דמיון הטרו־באדורים להיאחו בטרויה הבוערת ובארמונו של אַצֶל. כלום דבר ריק הוא שאין הם מספרים על טכסי טבילת־התינוקות בארמונות המשופצים? כעבור תקופה של הלם שבה גרמניה ומצאה את עצמה. רחוקה היא מלהכחיש את מפלתה, ובכך נבדלת המדינה שלאחר הפ־אשיזם מזו שלאחר וילהלם. מלחמת־העולם הראשונה מוסיפה לחיות, לפחות בזכרון הממלכה, בקרב־טאננברג שנערך לפי הכללים הקלאסיים, במעשה־הגבורה של הגנרל לְטוֹב־פִּירְבֶק, וכן במזל שודד־הימים של הגראף לוקנר; מלחמת־העולם השניה מצטמקת בשמות בישי־המזל של המחנה הששי ושל אניית־המערכה "ביסמארק".

מדהים ממש עד כמה נקבעת בתקופה זו דמותה של מלחמת־העולם השניה, שנסוגה מאחרי איזה צעיף, על־פי קרבות־השמד שסופם תבוסה ופריצות־חזית שלא ניתן למנען; מחשבותיהם של הנשאים־בחיים ושל הנולדים־מאז נשואות—בצורה שאי־אפשר היה להעלות על הדעת אחרי 1918—למערכות האבודות של סטאלינגרד, הפלישה וקרי־אודר. ואף־על־פִּי־כן היה ה־9 בנובמבר 1918 לחוויה טראומאטית; ואילו מה אירע ב־8 במאי 1945 כמעט לא יוכל איש לומר כיום, הרבה פחות מזה נקלטה ההפרה שאותה תבוסה ראשונה הביאה עמה את קץ הקיסרות, ואילו השניה הביאה עמה מאורע שפמותו לא ראתה אירופה מאז חלוקתה של פולין. אפילו תודעת קאָנה נעדרת; קל־וחומר תודעת זאמה.

אוצר־המלים בו משתמשת תקופה בדברה על עצמה מרמז גם על מה שנדרש מאתנו בהתיחסנו אליה. בקשר לזה רבת־משמעות היא המלה "התמוטטות", שהאוכלוסיה וכותבי־ההיסטוריה כאחד משתמשים בה כיום בדברם על שנת 1945. שהרי מלה זו, שהדחיקה את המושגים המקובלים לציון מערכות ומלחמות אבודות ובאה על מקומם, לא די שהיא חותכת וסופית יותר מן המלה "תבוסה": היא גם מעבירה את התהליך מתחום של התנגשות לתחום של חוסר־אונים. זהו ביטוי סביל ומנוער עד־להדהים: לא הוכרעת על ברכיך אלא התמוטטת.

אותו ניצור־החוצן, הוא גם שבא, כמובן, לידי ביטוי אפייני בניב מסוים המעמיד חיץ בין ההווה לבין מה־שהיה והוא קרוי, שלא במקרה, שעת־האפס. ההתמוטטות

מפרידה בין היום לאתמול, ולגבי החיים-כיום היא מבססת אותו חוסר-אחריות לעבר שהוא אפייני ביחס אל עולם-המחנות של הרייך ממש כמו בעמדה כלפי החלק הקרוע של מדינת-הגדם ומובן שאינו אלא צורה מעודנת ביותר של סירוב-להזדהות שעד כה לא נודע כמוהו.

בעזרת המלה "התמוטטות" נוצר אפוא ריחוק כלפי ההיסטוריה ומכאן גם חוסר כל הרגשת-סבל מול הפורענות. כביכול, לא באו הטראגדיה, הפורענות והחורבן על גרמניה, שהפלה, מאדורנו ועד ויצלבן, חזו אינ-אונים בבואן אותו קיץ-בלהות של שנת 1944; באה רק ההתמוטטות.

האם באמת קרא שטאופ'נברג לפני כיתת-היורים, כמסופר, "תחי גרמניה הנצחית!"—או שמא זכר את ביטוי של גיאורגה בדבר גרמניה ה"קדושה", כפי שמשער אדגר זאלין לפי קווי-הדמות הרוחניים של אותו אחרון האצילים שהוטבעו בחותם החוג של גיאורגה? מצערת העובדה שלא מצאה ידו להציל את אשר למענו מת; ואולי מצערת עוד יותר האדישות לגבי עצם האבדן של כל אשר לא יכול להצילו. משאל דעת-הקהל קובע כי בסולם רגשותיו העמומים של העם תופס גורל הארץ את המקום האחרון לחשיבות.

נוכח אדישות כזאת לחורבנה של אומה מתבקשת המימרה על קץ התקופה של המדינה הלאומית, וככל שהעין מגעת דומה כי אכן אין להבחין כיום בלבטים בעלי אופי לאומי. הרבה סימנים מעידים שהנוער דווקא עוסק באיחודה של אירופה ביתר-מרץ מאשר בחלוקתה של גרמניה. עד היכן עזבנו את תקופת-האומות אפשר ללמוד גם מתוך העובדה שאסונות המדינה נסוגים כיום מפני מאורעות הפוגעים לא רק בעמים אלא באדם: לטראגדיה עמוקה יותר מתלווה גם כאב עמוק יותר.

הצער על חלקות-ארץ אבודות יש בו, למעשה, טעם-לגנאי בתחום בו מתחייב פחד מפני זוועה מסוג אחר לגמרי. התודעה הרגישה נרתעת מזכור את נדודי הפליטים, כי הללו מעלים מן האפלה גם את זכר קרונות האסירים; רגישות זו ניגשת אך בזהירות אל זכר המזרת, שהוא לא רק ארץ הערים האבודות אלא גם ארץ המחנות השכוחים. סיפורי הבריחה של הגראפית דנהוף ושל הגראף לנדורף נאצלים הם על שום שהם פרידה ולא תלונה.

אך יש לומר גם שהצבעה על אשמה-עצמית, שבעזרתה מבקשת האדישות לבצר לה היזם (אליבי) מוסרי לקרירותה, לא תיחשב בערכאות הסבל והייסורים; הכאב נוכח מצבה של הארץ ונוכח היסטוריה מעוותת אינו פוחת מתוך כך שתמול-שלשום נקוטה היתה מדיניות גרועה.

ובכל-זאת אפשר הדבר שאף הרוגו קצר-הרוח מול האטימות השלטת יכיר בדומיה את המעלה הגדולה של שעה זו. השמרנות הכבודה נאלמת מתוך ידיעת שיעורו של הכאב; והאלם נותן לה כבוד.

הנה כי כן ניתן להיאמר כי שלטון-הזרוע לא די שהפסיד את הפרובינציות אלא גם קיפח את האבל עליהן.

(ת.ה.)

גינטר גראס : נאום על הנובן נואליו

(הושמע בטכס מתן פרס־ביכנר ב־9 באוקטובר 1965 בדארמשטאט)

גבירותי ורבותי,

מדוע לא יהיה זה הרגע והמקום לערוך את המאזן שלנו? אני מזמין אתכם לכרסם את הציפניים בשן בקרתית, להיות מבקרי־חשבונות. כי הענין הוא בהוקעת פשיטת־הרגל של אומה; המטבע המזויף של ספרות; ה־hybris של אישיות החשה כאילו חידשו את הסמכתה; תורת־המוסר הפסקנית של אומה שאינה קיימת.

ובכן כך. חמשים־ושתיים פעם להוגיע את הריאות מול אולמות מלאים כדי שלא ישוב האבק לרדת. לחרוש את מפת גרמניה ולאמץ את המולדת אל הלב. לטפל בקול בארוחת־הבוקר בכמות הגונה של ביצים־בכוס, כדי שבבוא העת יחליק ויגיע עד לפיסאות של השורה האחרונה. לפתל מלים כמו פתילים של צמר־גפן כדי לתחוב אותם באזניהם של קוראי קריאות־ביניים שהיו נוהמים מן ההתחלה. ללמוד מהר־מהר לחוש מראש בעוצבות של "הצעירים הנוצרים": מקהלות צורמות שאומץ־לבן היה מצריך אולמות אפלים יותר. אבל התאורה היתה לצד הנואם. לעתים קרובות ביותר היה הרמקול יריבו היחיד. יום אחד חייב היה להודות שההד שלו עצמו הנחיל לו מפלה. פעמים אחרות היה רעם מידברו נתקל בקיר של מוך. האם היה זה במארל, בהילדסהיים, בבילפלד? האם היה זה בשארבוין, כאשר, בלי רמקול, רציתי להוכיח אינני־יודע־מה לאינני־יודע־מי? כמו עגל געיתי מול ארבע־מאות קייטנים שנמאס עליהם תפריט הפנסיון, הים הבלטי ומזג־האוויר, מעווי־פנים מחמת הפחילה ונלאים מחמת התשוקה הקדחתנית למצוא סוף־סוף את המרגוע המגיע להם לדברי היועץ הרפואי שלהם. צא ודבר אל משמני־החלב האלה על "איחוד־מחדש"! וכי אפשר לעניין בזירוז המשא־ומתן על תעודות־מעבר מזכירות ופקידים בעלי הכנסה בינונית, שהקיץ גוזל מהם את מינימום השיזוף החיוני?... אבל שטיפן סבור היה שצריך ללכת לשם: לאויטין, לשארבוין, להאפקרוג, לטימנדורף. ובערב, לעומת זאת, בליבק, אולם גדול של בורגנים האנזיאטיים ומשכילים, בחברתו של זיגפריד לָנץ, שם זה חשוב, שומעים איך הקלפיות מתמלאות. ואם יירד גשם שוטף? אין בכך כלום, אמר שטיפן. כבר דיברתי עם מנהל־המרחצאות. והלז התלונן: מה, רק עשרים דקות? יכול אתה להשאיר את הנאום שלך במזוודה. אם תוכל להחזיק מעמד חצי שעה, אני מדביק לך חמש־מאות איש באולם הגדול של הקאזינו, והרי זה מונח בקופסה. חמש־מאות קולות אתם רוכשים, מה־גם שיורד גשם. צריך לתפוס אותם ברגשות, שאם לא כן ישאו

רגליהם אל השמש. צריך לגשת ישר לענין: איחוד מחודש, קרבנות נחוצים, גבול סמוך וקרוב שנראה לעין ביום בהיר. הם אוהבים זאת, הקייטנים שלנו, כשיורד גשם, שינדנדו להם כהוגן על הנשמה. מזמן-לזמן צריך לדבר אליהם ברחל-בתך-הקטנה ולהגיד בקול רם וברור "הרפובליקה הדמוקרטית הגרמנית". זה מרעיד להם את הקורקבן לעשר דקות. ובכן צריך לתפוס את הרמקול בגרירת. אחר-כך מגישים קצת עוגיות ופירות מן הקירור.

ובאמת, ממש כך היה הדבר מתנהל. חוץ מאשר בטימנדורף—או שמא היה זה בשארבוץ?—מקום שהתערבה השמש בענין. והברנשים מן הטלביזיה הדביקו לי על הבימה קונצרטים פומביים בטרם אספיק לשלוף את נאום-שפת-הים שלי: "אזרחים קייטנים!.. משך כל השנים האחרונות האלו צעדנו עם הצ.ד.או. של לודוויג ארהארד, ואף-על-פי-כן באמת עברנו כברת-דרך... ובכן, צאו חוצץ ונסו להשתיק את שירת-הקרב האלקטוראלית של הצ.ד.או.

אך נעשה את הנסיון: הבה נשיר לבני-ארצנו מן הר.ד.ג. אותו פוראל-בכמה-קולות של אנוכיות מובהקת, ותגובותיהם של בני-ארצנו תראינה לנו בבירור באיזו מידה מעריכים אותנו בדיקטטורה של ואלטר אולברייכט: הערכה אפסית! שתיקה של בוז שמורה עם בני-ארצנו ואנשים אשר משך כל השנים האחרונות האלו עברו דרך כה רבה עם הצ.ד.או. של לודוויג ארהארד...

לערך עשרים דקות בנעימה הזאת, בלי רמקול. כמה בחורים היו מפסיקים את לעיסת המסטיק שלהם ונותנים לו ארפה של משפטים אחדים. הסיום: "כי מי שרוצה להתפאר בעשירותו מעדיף להסתיר את קרוביו העניים!" זכה ל"טוב מאד, טוב מאוד!" מפיו של פנסינר אחד. וכשהיה נאום-הקיט של טימנדורף, של האפקרוג או של שארבוץ מתקרב לסיומו לערך במלים אלו: "אם יקרה הדבר והבחירות של ה-19 בספטמבר תבאנה עוד פעם רוב לממשלת-הקואליציה בראשותו של לודוויג ארהארד, הרי יהיה זה, ביודעים או בלא יודעים, בבחינת ויתור סופי על האיחוד-המחודש של שני חלקי גרמניה!"... ובכן, כשהייתי מצייר במלים אלו—על הרקע של משתנה-עם-מטרות-פזורים של שמי הים הבלטי—את התוצאות הממשיות של הבחירות העתידות, היו הקייטנים מתחילים למחוא כפיים, מוקסמים מן השינוי הזה.

אחר-כך כיבדה אותי ילדה קטנה ולא ביישנית כלל, זו של מועמד הס.פ.ד., בצלופח מעושן. דבר המוכיח שאפילו על חוף הים הבלטי, וסמוך למה שקרוי גבול ה"איזור", לא חששו הסוציאלי-דמוקרטים לקבלני, אותי ואת נאומי.

אם כן, הרי לכת. אניקדוטות, ועוד אניקדוטות. האם יהיה שללם של מאבקי-הבחירות האלה מעשיות קטנות ונחמדות המתמרקות כחלוקי-אבן במרוצת השנים? או אולי עשרת-אלפים רישומי-עפרון קטנים, מפני שחתמתי כמו קוף על המודעות ועל הטקסטים של נאומי. וסקרן אהיה לדעת איך הצביעו, בעצם, כל האספנים האלה. ואף רגע אחד לא ייתכן כלל לחדול מלחייך באופטימיות; אפילו בשנתי שמרתי על עקימת-השפתיים; אין בעיות, אנחנו ננצח! ובמכונית הייתי מתיגע על

הטקטיקה האלקטוראלית שלי. ולקבל את הצעקות באגרוף קפוץ. פהושם קשיים של דיאלקטים. קשיי מסעות. בדרך-כלל. דבריוס-ביומו, הכבישים והדרכים הצדדיות של זיבום. שעות על שעות—פרות משמאל, פרות מימין, מנומרות ואטומות משמוע את הנימוקים הנכוחים ביותר. אך תמיד בדיוק, חוץ מאשר בארלאנגן. ובכל פעם, בעוד שטיפן מגמא את עשרים הקילומטרים האחרונים, אני מבשל בתכלית-המהירות את הרשימות ואת הנאום: באוגסבורג האם לא צריך יהיה לבטל את החלק הראשון ולדחות לסוף את תשעה הסעיפים על האיחוד המחודש? או להעדיף את שירת-הפרפור? זה מתוקתק עוד מאתמול, האוליבטי על הברכיים, על הכביש הראשי שקצת לפני אולם הפך להיות משרד. האם לא מוטב יהיה לצאת עוד במאנהיים בהופעת-בכורה במזמור הגדול הזה בשבעה בתים? כי דאגותיו של פיליפ רוזנטל לחרסינה שלו—לשון אחרת: התמיכה שהוא מעניק לסוציאלי-דמוקרטים—עדיין גודף מהן ריח צבע טרי ויש להגישן שלש פעמים ביום. "אומרים שבשעת מותם הברבורים יודעים לשיר..." ובקול מרצין והולך אני מחזיק מעל לאגני-הטבילה את הטקסט הצולע מן כביש הראשי. מן הבית הראשון עד האחרון. "אזרחי מאנהיים! האדון לודוויג ארהארד—אל-נא נשכח לגמרי את הקאנצלר שלנו—שר לנו את שירו בנעימה של ברבור גוסס. בצורה הישרה, העממית, הדקדקנית והסימפטית עד-אימה שבה הוא רותם את מלכת אנגליה למרכבת המפלגה שלו, ומוכיח לנו, בחיתוכים שהוא חותך בסרטים, את הגסות של תפיסותיו החברתיות הטרומיות—הוא מפצפץ את החרסינה היקרה של היחסים הגרמנו-אנגליים. אין פלא בדבר שנימוסי-הפיל האלה מעוררים בחרשתן המפורסם פיליפ רוזנטל חשש לחרסינה שלו ומניעים אותו, מתוך דאגה לעתיד, לצאת בפומבי למען הס.פ.ד.!"

אנשי מאנהיים היו מרוצים ואפשר היה לשמוע איך הקלפיות מתמלאות. הרי זה משהו, מחיאות-הכפיים, והצורה שבה אתה משחק בהן—כל זמן שהן משלנו ואין מחליפים אותן בשקיות של אפונים. הצורה שבה אתה משהה אותן, מנצל אותן כדי להדגיש שתיקה קלה או לפתוח בדרשיח עם חברים מתים או חיים, הצורה שבה אתה משתיק אותן במחייך ומכפילן במשפט הבא. מתוך אלפיים פרצופים, לבחור שבעה שנדמה כאילו לעולם לא יפשירו במחיאות-כפיים, עד לרגע שבו גם הם לוקחים חלק בתשואות. החשוב כאן הוא מה מפרנס אותן. איך זה היה, גוסטאב? חוזרים על ההצלחה במהדורה חדשה! או שאז גונבים ומעתיקים מפיכנר, עישים ואריאציות על ה"שליח מהסן" שלו: "בשנת 1789 נמאס על העם הצרפתי להיות בהמת-המשא של מלכו". צריך יהיה לתמצת את זה, להכניס כאן את הבחור הקרל, את העלמה שוורצהאופט ואת לנץ: "מוחות קטנים מדי נושאים בכף במישרים!—וכן גם בוואנה-אייקל, מקום שם הצלחתי להגיע להסכם עם אגודת שומר-ההטף. המצאה משלי! ביום-א' בשעה אחת-עשרה בבוקר. זוגות צעירים יכולים היו להניח את הפעוטות שלהם ל"נוער הסוציאליסטי" ולבוא בשקט לשמוע את הדיבורים שלי. זה היה באמת יום-ראשון נאה, מכל הבחינות. תיכף באתריות כבדה מדי!" אלה הדברים שאותם מבינים בקובורג—שם היה מנדט מוטל

אחרי-כן—קלן, בשוק החדש, עם וישנבסקי ופאול שאליק, לפני חמשת-אלפים איש ובין שני מטרות. אחרי-כן, בלי לבזבז דקה אחת, פתיחת התערוכה של יאן לבנשטיין: "יצורי-פלצות". ולקפוץ לתוך חדר-מנועי ישן כדי לטוס מעל זולינגן והאגן לצדו של היינץ קין ומקטרתו, כדי לנחות בדורטמונד, מקום ששלושת-אלפים בוחרים מורעבים...

אניקדוטות, עוד אניקדוטות! האם יהיה זה המישקע הנשאר בגביע? וכאשר, בראטיסבון... וכאשר, בבאד-אייפלנג, על האכסדרה של בית-המרחצאות... ובבוכ-הולט היתה הסופה גועשת, מפני ש"הצעירים הנוצרים"... לא!

חמשים-ושנים נאומים השמעתי במערכת-הבחירות הזאת. ובכן אין זה מפתיע שקודם המפלה ולאחריה באים בוחרים חדשים, הססנים, שסענים ושואלי-שאלות וממלאים את שנתו של הנואם בהדים של בטחונם, ותובעים ממנו תשובה אחר תשובה: "האם אתה סבור... האם יודע אתה באמת... טוענים שהמועמד של הס.פ.ד. לכהונת הקאנצלר היה בזמנו, בנשק ביד ובמדים נורווגיים..." לא! הנואם היוצא למסע-תעמולה אינו יודע בבוקר את שם העיר שבה בילה את הלילה ואשר בה, תוך כדי שינה מתישת-כוחות, נשא שבעה נאומים ועמד בוויכוחים הראויים לאינקוויזיציה, שבהם היה רק רעיון אחד-ויחיד תקוע בראשם של כל המשסעים: "האם בגרמניה יכול אמיגרנט להיות קאנצלר פ'דרלי?"

ודאי, משך שבועות דובר על ההכנסה הלאומית, על גידול עשרם של פרטים, על היגינה ציבורית, ועד-לזרא על בטחוננו. אך לאמיתו של דבר, ובלי לדבר על הסיוטים האישיים של נואם בעת סיבובו, הרי משך מערכת-הבחירות של 1965 צריך היה להשיב על אותה שאלה שהושמעה כפזמון חוזר: האם בגרמניה יכול אמיגרנט להיות קאנצלר פ'דרלי? וב-19 בספטמבר השיב רוב האוכלוסים של הרפובליקה הפ'דרלית ביודעים "לא" על השאלה הזאת, בו-בזמן שבלאיודעים משיב היה "לא" לאיחוד המחודש ולקרבות שיהיה עשוי לחייב. גור-דין זה נגד וילי בראנט, כלומר נגד האמיגרנט וילי בראנט ומתוך כך נגד כל האמיגרציה הגרמנית, הוא שנרשם כ"הן" לחשבון האופורטוניזם, כ"הן" לחשבון החמרנות הנבובה ביותר, כסמיכה שהוענקה לפלוני לודוויג ארהארד: בחסותן הרוממה של מפלגות המתמרות להיות נוצריות, יכול הריקוד סביב עגל-הזהב להימשך ארבע שנים.

האמרפלים של הנצחון החשוד הזה לא היססו להשתמש בכל האמצעים, ובכללם ההשמצה. עניינם היה לפשט עד כמה שאפשר את הניגוד, הממשי בעצם, בין שני מדינאים גרמניים, כדי שבסופו של דבר תיקבע הגלופה בשחור-ולבן בעיני הבוחר וכדי שהלו לא יוכל עוד לפקפק, שוב הוכח כי בגרמנית המלה "אמיגרנט" היא גידוף משמיץ. ההשפלה אשר לה זכה האמיגרנט תומאס מאן בשובו אחרי המלחמה, זו שהמנוח הגדול הזה—שארצו עדיין לא קיבלה אותו—עודו קרבן לה כיום במקום הפשע הראשון הזה עצמו, באוניברסיטה של בון—אותה השפלה עצמה פגעה בצורה מחרידה עוד יותר בראש-העיר של ברלין, וילי בראנט. שהרי בחשאי זהו חוק

ממש בגרמניה: הגולים לעולם אינם צריכים לחזור. שיילכו להם למות, כמו היינריך היינה או גיאורג ביכנר, בפאריז או בציריך. ובתוך כך, משך למעלה מעשר שנים, כופים על תושביה של הרפובליקה הפדרלית, כלומר גם על הדור הצעיר מלאחר-המלחמה, מזכיר-מדינה בשם האנס גלובקה, פרשן חוקי-הגזע של נירנברג. הואיל והמפלגות המוחזקות נוצריות נתנו שטר חלק לגניוס המדיני המדומה של קונראד אדנאואר, נמשך הפשע של אושוויץ עד ימינו, אף העתירו עליו כיבודים והטילו עליו תפקידים ממלכתיים. זה ההסבר—היחיד—לאותה התפוצצות של שנאה בה קידמה המשפחה שאינה ניתנת להישמד והוולדנית של כבשים, של שותפים-לעבירה, של מפקפקים ושל פושעים, פני גולה אחד שהצהיר בארץ הזאת שיהיה מועמד לכהונת הקאנצלר הפדרלי.

יודעים אנו חוץ מזה שההשמצה דרכה שהיא מידבקות. מי ירצה להצביע כיום על הקן שהיה ממאיר עד כדי כך שעשרים שנה לאחר תום המגיפה האחרונה שוב ניגע את עמנו אפילו עד לכיתות בתי-הספר שלו? האדונים קאפפינגר ושראוס, אדנאואר וארהארד יורקו את הכדור זה לזה וירחצו זה את זה, על-פי שיטתם הישנה והבדוקה, מן הפשע הזה נגד הדמוקרטיה שלנו. אבל מי הנוצרי האמיתי שב-19 בספטמבר עמדה לו עזותו לתת בשמו של הצלוב את קולו למשמיצים? ודאי, גם הסוציאלי-דמוקרטים זכו להצלחות שיכולות היו לעוררנו לסליחה ומחילה. אבל אני מסרב לשכוח ולטבע את הדג. מי שעבר כמוני בחמישים-ושתיים מערי גרמניה ולעתים קרובות—בבוכהולט ובראטיסבון, במילדורף-על-האין ובקלופנבורג—ניסה לשווא לעקור את שרשיה של אותה שנאה ניצחת ופולשנית, מי שראה כמוני דרדקים רעננים וורדרדים מוציאים משפט על מדינאי גרמני שבגיל תשע-עשרה ידע בדיוק איזה מדים ואיזה מסווים לובשים אויביה של גרמניה, מי שהבין אפוא את השתלשלות הטראגדיה הלאומית הזאת שנסתמנה אז ואשר רק תאריכה היה חדש, שחשף לעין רואים את כל מליצתה המלודראמתית הנפוחה—הוא שוב אינו יכול לשתוק, שוב אינו רשאי לשתוק.

לא! די דובר על קאפפינגר, שטראוס, ושותפיהם. אבל אני מאשים את דעת-הקהל הגרמנית ואת כל אלה שהמלה—המדוברת או הפתובה—היתה צריכה להעמידם לשירותה. העתונות שלנו העצמאית-כביכול, ששתקה או שלרגעים הצטרפה למקהלה של נבואות-קאסאנדרה, שוב ניצלה את חוסר-הבושה של הנייר. האם שמענו אומרים שתיאולוגים מעל הקתידרה קראו למשמיצים בשמם? מה השאיפות הפאויסטיות שעצרו אפוא בפרופיסורים שלנו מלצאת בלשון של גברים להגנתם של הגולים הגרמניים שאותם ייצגה המועמדות של וילי בראנט? מה הפורענויות הנחוצות אפוא לארץ הזאת כדי שיואלו חכמיה לזקוף חטמם לשעות אחדות מתוך ניירותיהם ולנקוט עמדה בענייני השעה ובמציאות?

גבירותי ורבותי! חמישים-ושנים אולמות או כיכרות-שוק. יודע אני כי אפילו במעמד זה השעה מאוחרת מפדי להצביע על צרכים ולעיין בעדויות. מיטיב אני עוד יותר לדעת זאת מאחר שב-19 בספטמבר זה יכלו הסוציאלי-דמוקרטים ווילי בראנט

לבטוח בקולותיכם. מדבר אני אפוא אל אולם המלא אנשים שנוצחו, או ביתר דיוק— שהוכו.

כי את המפלה הזאת שנחלנו אי־אפשר להשוות. כל כמה שנחליק לה לשון, שנושיט לה פיסת סוכר, היא לא תושיט כף ולא תתרצה. אלה שירצו לחלוב מן הפורענות של ה־19 בספטמבר—ואל לנו לחשוב שכרגיל אין היא נוגעת אלא לסוציאלי־דמוקרטים—אלה שירצו לחלוב מן התבוסה הזאת האמיתית של גרמניה כולה את החלב הרוה שמפיקים ממנה כרגיל, כלומר נחמה, היטהרות ו"קאתארסיס", להם אני אומר בתכלית־הפשטות: את העז הזאת אי־אפשר לחלוב. פעויותיה הן לעג וקלס, הן חוזרות על אחוזי התוצאות. אם נטה אוזן, נשמע איך הן מזיזות ברעש גדול את השברים שלנו מימין לפסיק.

כן, על גיאורג ביכנר צריך היה לדבר כאן היום, אבל הנניר שלי—סלחונא לי— עדיין כולו מוכתם ממערכת־הבחירות. משך חמישה שבועות הכשרתי את עצמי להיות סוכן־נוסע, אספתי קולות, אלו המעות הקטנות של הדמוקרטיה. חשוף הייתי, צעדתי על החבל המתוח ובלי רשת מתחת—הכל יכולים היו לנער חצנם ממני— ואף־על־פי־כן בטוח הייתי כי מה שאני עושה הוא מובן־מאליו. גם זה לא בא בלי מאמץ. צועק הייתי אפוא בקולי־קולות באולמות מלאים ומהמר על הנצחון. אבל בין נדודי־השינה והצרידות המתחילה היו הרשימות מצטברות והולכות. ברפבות ששאונן הכבוש היה כמו חיקוי של לעג למקהלות "הצעירים הנוצרים", או בבתי־מלון לעת ארוחת־הבוקר, היו תקוותי הצנומה וספקותי המבלבלים מתנצחים ומכחישים זה את זה. הנה הוא יושב, הנואם האילם שלנו, וסביבו ה"בילד" וה"פראנק־פורטר אַלגמיינה". יחד עם הביצים־בכוס הוא בולע את השקרים הגסים ואת המעודנים ביותר. צעקות בניב־המקום, מליל־אמש, מצלצלות באזניו, בלי שיוכל להשיב עליהן. חרדת המחרתיים מדליקה את הסיגריה הראשונה של היממה שעתה־זה החלה. משפט זה האם יגיע אל הקהל, או שמא זרועותיו קצרות מדי? האם יש בו די כוח לפעול על האסיפה? האם זה מתכוון שהשיג את שלו שלשום לפנות אל הציירים, אחרי־כן להתעלם מהם, אחרי־כן לעוררם לחיים ולערבם באולם במחיאות־הכפיים? מה שלא נאמר נשאר תמיד בתחתית הקערה—הנח את הפפית! לא לבחוש! הכעס יכול להתיחם. הרי זו מין בהמה קטנה שאינה נקיה כלל, היא משתינה בכל הפינות. זה יוכל להיות סרחון כהלכה, שיהיה בו כדי להבאיש את האכסדרות הנרחבות של קהיליית־החכמים... אל תגיד אלא את החצי, הטמן את נאומך על אנדרסן בין הכותנות והגרביים. מה לעשות נגד אלף עתונאים שהם נחמדים בשיחה ואי־אלו נקיפות־מצפון מכרסמות בהם לפעמים, אלא שהם קנויים עד־ליאש. הם יוציאו מנאומך קרביים ומעיים. בגילגול־עיניים צדקני יביאו מתוכו ציטטים כוזבים, ומחר יהיה כתוב ב"די וולט": "מחבר 'התוף' בעד הפלות". צא וראה את דורך! ברצינות של שותה־בירה מפוטם, הוא יושב רפה־רוח מאחרי ההגה שלו, הוא מחפש לו מקום־חניה, ובהידוק־שיניים הוא נוסע בכיוון הסיבוב.

ביכנר הקדוש־אך־במעט, הגן עלי! אני חייב לשאת נאום לפני הקהל החגיגי הזה.

כשאני משולח בשחייה חפשית בנהר־העצלתיים של התהילה, עטור שבחים, שנוא, שומע קריאות־עידוד חבריות לתקוע רגליים בקיר—שומה עלי להדליק נרות־שעה גדולים לכבודך, כדי ליצור איזו אינטימיות שבה תזהיר המסורת חרש תחת שכבות־הצבע הרצופות שלה ותחת ציפוי־הלפה שלה: ביכנר כמורשה, כחובה וכהתחייבות־תמיד? "השליח מהסן" ומערכת־הבחירות? ביכנר, חבריו ואידיג ומיניגרודה, וכל מה שיוצא מזה? הרי זה ניגר מן השפתיים ורוצה היית שישוּבו הדברים ויחיו לתפארה בחיבוריהם של כל אותם גימנוזיסטים שאיזה מענק עלוב של "מעות־כיס לחניכים" סמוך לפני הבחירות השחיתם בקלות יתירה, אותם כמו גם את אבותיהם ואמותיהם.

לא, באמת, אין במה להרקיד את המלים באיזה באלט חנינני. הרי זה רוטב סמיך קצת יותר מדי. אלה שאוהבים תזונה של גודש, שיהנו מן הנזיד הזה. כשאני לעצמי, אני נוקט עמדה. ושבח אני אותו מזכיר מקומי של הס.פ.ד., המעונה והנדפא עד־עפר, שבמחוז־הבחירה של בוכהולט הוא מתמודד בלי הצלחה מרובה מול שבעים אחוז של מורדי־אור. ואני מאשים את הגאנה של כל הפרופיסורים ושל כל הסטודנטים שבשבילם הפוליטיקה היא רק ריב־סרק בין מפלגות, שהמציאות מעוררת בהם סלידה ורק האוטופיה ערבה לחיכם.

ושבח אני אותו איכר ממינסטרלאנד שבפעם הראשונה בחייו הצביע בעד הסוציאליסטים, וחתם את שמו קודם ואחר־כך. הוא הבין. שלש פעמים הטיף במדבר, חמש פעמים אמר וידוי, מראש, ואחרי־כן עשה את המעשה. לכבודו אני מאשים אותם כוהנים־גדולים בעלי ביוגרפיה בת־בלי־דופי, הראויים בדוחק לזכות המגוחכת של גילום המצפון הלאומי אגב כתיבה בעמוד הספרותי של איזה עתון ליברלי־למחצה. מי אינו מכיר את זעקות־החימה שלהם המחוטב למשעי? מי אינו עוקב בתענוג, בכל ימי־החמישי אשר ברא אלוהים, אחר מיצעדם המפוז: "מצד אחד... לעומת זה..."? אחד מוצא בכל ענין עילה לומר דבר של שנינות. השני מכריז מתוך שאר־רוח, בעברו לשורה חדשה, כי אין מלים בפיו להביע, ועוד אחד ממלמל כנרעש: "ביש, ביש..." ככה, בשמורותיהם המוגנות מפני סופה וסער, הם מרדדים את משפטיהם הנחושים ומזמרים לכל דורש את שבחי חירות הרוח, עצמאות אנשי־הרוח או הקשיים שבכתיבת האמת. בוראי־העולמות הללו, המרקדים בכבודות מעל לאדי המפלטים של חברתנו, מסדרים את פתקי המארקסיזם הלמוד שלהם כמו שעורכים בשורה עננים קטנים ונסערים, ובדאגה רבה הם גוהרים על הודו־סין או על פרס, כלומר על איזו צרה רחוקה שמנקודת־הגובה של השקפותיהם קל להם מאד לגלותה לעיני־כל. הדיו שלהם יהיה מוכן לאיזה המנון או שיר־עלילה על פידל קאסטרו ואיי־קני־הסופר יותר מאשר לכתב־סניגוריה פשוט על וילי בראנט: לא יעלה על דעתם לחבוט בשקר המהלך בראש־חוצות בארצם שלהם. זאת ועוד: וכי מי זה יחשוב לדרוש מעילית־המחלצות הזאת של הבורגנות הקוסמופוליטית שתתבזה עם הזעיר־בורגנים הסוציאלי־דמוקרטיים שלנו ותשפיל את עצמה להשתתף במאמצי הריפורמה היגעיים שלהם? ודאי, כשלעצמי סבור אני, כמובן, כי "התכנית

הגדולה להסן" של ראש-המיניסטרים שלה, גיאורג-אוגוסט צין, בבניינה המיוסד על כלכלה מדינית טובה, היא יורשת חזונם של ביכנר ושל ואידיג, של "השליח מהסן", שהיה גילוי ראשון של תעמולה מדינית מודרנית בגרמניה; אבל מהי איזו "תכנית גדולה בשביל הסן" לצד אוטופיה חברתית שבה זוהר-צפוני לאמיתו הנהיזה שפך אור של הידור קוסמופוליטי על מארקסיזם ממושמע, והרחק מן האשליות של הזעיר-בורגנות נטה את רקיע-השמיים שלו בלי מדריך-נקרמן ובלו האוויר הנשחת של הרפבת-התחתית?

לא! שוב אין להתיחס לכל אלה ברצינות, אלא יש להיפטר מהם בתרועות-צחוק אדירות וללכת ולהניחם חיים-ורוטטים על כנים של שיש. הביטו וראו, הנה המצפון של אומתנו! הוא לא ידע כל פשרה ולא ויתר אף-כהוא-זה לדרך-הביניים. הוא עמד בפני כל הפיתויים, ומעולם לא השפיל את עצמו לרדת אל העם, אלא תמיד נשאר על הרמה הראויה, ונתן שבח לשלום ולמעשה הפצצה האטומית. וביזה את הקאפיטליזם מצד אחד ואת הדיקטטורה של הפרולטריון מצד שני. אבל לא הצלחנו להוציא מן העילית הזאת הסכמה ידידותית קלה-שבקלות לסוציאלי-דמוקרטים, הזוויות הקהות שלהם ותנופתם הצולעתם.

האם שמו אבירי המדור הספרותי שלנו אל לבם שביום ה-19 בספטמבר הזה הוגש החשבון גם להם? כי המפלה הזאת אין להטילה אך-ורק על שכמם-הנטויה-לסבול של הסוציאלי-דמוקרטים. כל אלה שחשו עצמם, מצד אחד, קשורים לפעולתה החפשית של הרוח היוצרת, ומצד שני חשבו שזכותם היא שלא לנקוט עמדה, כל אלה ניטלו מהם קולות המצביעים ומעתה בוטל המנדט שלהם.

גבירותי ורבותי! הרי זה מרגיז: הנה אני עושק מכם בפומבי את ההנאה של נאום חגיגי, מושך-וממשיך במאבקי-החולין של הבחירות ומטריד בהם את נמל-המבטחים של עצרת זו. מתוך שלא השפלתי להירתע, והואיל ועדיין מעיקים עלי האחוזים הללו שהיו מתוספים והולכים על מסך הטלביזיה, פרצתי לאולם הזה לתת כאן את רשות-הדיבור לפעם.

יהי לכם סמוך-ובטוח, שקדתי להיועץ בנידון זה בגיאורג ביכנר, בכל הכבוד הראוי. הוא ידע מה טעמו של כשלון. לאחר שנכשל בעלוני-התעמולה שלו, לאחר שהאיכרים הביאו אל תחנת-המשטרה הקרובה ביותר אותו נייר נאה שעלה ביוקר כל-כך, לאחר בגידת קלם ונסיון-הסרק להוציא לחפשי את מיניגרודה המעונה, נשארו לו קבלת-הדין בשטראסבורג; ההתאבדות העקיפה בעבודה; האירוניה הנושכנית כלפי אותם ליברלים גרמנים שכבר אז היו שבויי הציפותם וקטנוניותם; והמשאלה הזאת, של הזעם המר במסווה הצחוק, שיהיו כל היבולים רעים פרט ליבול הקנבוס לחבלי-תלייה. גיאורג ביכנר הוא שנתן לי שטר חלק לאמור: דבר! קלקל את שורת המשחק! אל תפחד להיות עיור מראות את זכויות העבר! במידת האפשר, הימנע מציטטים! ועשה זאת מיד, לפני ה-19 בחודש... קולות תלויים בזה. להטיל את הפרס על כף המאזניים, ביודעים, במנוחת-נפש. כעבור זמן לא יהיה לזה ערך. למה לחוס על אקדמיה?

והנה היום אני מתחרט: מדוע לא אמרתי זאת בליבק או באוגסבורג ולא רק היום בדארמשטט, במאוחר מדי! כי בציד הקולות שלי הנה כך הייתי צריך לדבר, בהנחיית צעקותיו של ביכנר:

"אזרחי ליבק, אוגסבורג, פראנקפורט או ביירוית! מערכת הבחירות מאלצת אותי לעבור על מנהג מכובד. ב־9 באוקטובר עתידים להעניק לי בדארמשטט את פרס־גיאורג־ביכנר. עשרים יום לאחר הבחירות לבונדסטאג חייב אני אפוא להשמיע באקדמיה־ללשון־ולספרות של דארמשטט נאום חגיגי שתכליתו לתת כבוד לזכרו של סופר גרמני, שיצירתו קצרת־הימים והמפוצצת היה לה חלק מסוים בהחלטתי לומר את דברי במערכה הזאת, והשפעה גדולה היתה לה על סגנונם של נאומי־הבחירות שלי. לפיכך יהיה זה מצדי לעג לביכנר אם אשמור את כתב־היד שלי בכיסי ובעבור איזה תאריך שנקבע־מראש אחמיץ פרק־זמן הטעון מתח מדיני כה רב והפופה הכרעה על כולנו. מגיש אני אפוא את התנצלותי למזכירות האקדמיה־של־דארמשטט, כי עוד היום רצוני לחלוק כבוד לגיאורג ביכנר ולהשמיע, בהסתמך על שמו, נאום של בחירות.

אילו היה, לצד גן־העדן והגיהנום, איזה פרנאסוס שבו יתאספו משוררי כל הדורות, הרי משם, ממעל, היה גיאורג ביכנר יועץ לי להוריד אותו, את הסטודנט המהפכני ההוא משנות ה־30 של המאה שעברה, אל זירת מאבקי־הבחירות שלנו. שהרי אותה רוח שלפני מאה־ושלושים שנה הגלתה את גיאורג ביכנר ורדפה אחריו בצווי־מאסר, רוח זו עודה חיה גם חיה, היא נקראת הַכְרָל או זיסטרֶהן. קריאת־המלחמה של ביכנר, "שלום לבקתות, מלחמה לארמונות!" נשדפה בינתיים והיתה לסיסמה האבולוציוניסטית, "רווחה לפל". אבל שתי הסיסמות האלו, זו של המהפכן ביכנר והתביעה המתונה של הסוציאלי־דמוקרטים, יש להבין אותן על רקע הלשון והפאת־טיות האפייניות ל"מאת־המאורות" הגרמנית והמסורת הממשיכה אותה.

לפני מאתיים שנה בדיוק, בתקופתם של קלופשטוק, הרדר ולסינג, כאשר בד־בבד עם מלחמת־שבע־השנים הקיפו "המאורות" את כל צרפת ואת שוייץ וקנו להם דריסת־רגל גם אצלנו בערים־החפשיות של הקיסרות—ולרגעים אתה נפתה לחשוב שעדיין לא קיבלו את הזכות לצאת מן השמורות האלו—ובכן, בתקופה שהיתה ארצנו משתקפת מתוך שבבים ושבירים שהותירו מלחמות מקומיות קטנות ומלחמות גדולות, דואב היה הפרוטסטאנט השוואבי האדוק פרידריך־קארל מוזר על חוסר הרוח הלאומית אצל הגרמני הממוצע, שלדבריו, רואה היה בפיסת־הארץ אשר בה נולד ובה נתגדל את מולדתו האמיתית והיחידה. וכך כתב מוזר: "... אולי אלה דברים שמעולם לא היה בהם די כוח, או שדווקא עברו־ובטלו מפבר, עד ששוב לא נוכל לחפש אצל הגרמני רגש לאומי, פטריוטיות כללית מעין זו שפוגשים בה אצל הבריטים, אנשי הפ־דרציה השוייצית, בני הולנד או שבדיה וכו'..." מאז לא חל שינוי רב בארצנו מבחינת "הרגש הלאומי", אולי פרט לזה שפיוס לא רק "ההמון הגדול של הגרמנים הפשוטים" אלא גם השכבות המשכילות מסתפקות בפינת הארץ אשר בה נולד כל איש ואיש, בה נתגדל ובה הכנסתו מובטחת לו.

שאם לא כן, איך אפשר להסביר את קריעתה של גרמניה, המעמיקה והולכת משנה לשנה? כל אומה אחרת היתה מנסה לשמור ולפתח, למרות כל החילוקים המדיניים הקיימים, את המורשה המשותפת. הממשלה של בדר-המדינה, הנשענת על קולותיהן של שכבות רחבות, היא דווקא שוקדת לנתק את הגשרים ללא צורך, לצמצם מגעים שאין לנו מה לחשוש מפניהם, ולממש, בפינת הארץ שנותרה לנו, בדלנות של שיגשוג העוטה מלבושים משונים של אידיאולוגיה.

המהפכן גיאורג ביכנר, שנדון לגולה ולייאוש, כתב ב-1835 אל הסופר גוצקוב: "פטמו את האיכרים, והמהפכה מתה משבץ. תרנגולת בסיר לכל איכר, והרי זה סופו של התרנגול הגאלי".

דבר זה כוחו יפה לא רק לגבי הרדמת הרצון המהפכני של גרמניה בשנת 1830 אלא גם לגבי התקופה הניאו-לואי-פיליפית שלנו ורצונה הרדום בתכלית והמורדם ביודעים על-ידי השלטון, בשעה שמדובר בהתקרבות אל אחינו ברפובליקה הדמוקרטית-הגרמנית, ולו גם במחיר קרבנות מסויימים. האדון לודוויג ארהארד הוא הערב לשביעות-הרצון-העצמית הזאת, המיוסדת על האנוכיות ואינה חוששת אלא לקילקולי-קייבה, במקרה הגרוע ביותר. "התרנגולת בסיר" של ביכנר הפכה להיות מקרר חשמלי מלא מזון אל זן. אנו רוקדים בכבודות ולא בלי מדקרות-לב סביב עגל-הזהב הזה הקרוי "הנס הכלכלי", אשר שתי המפלגות הנוצריות שלנו קישטו ופיארו את מזבחיו בלי לחשוש להילול-שם-שמיים. ובתוך כך האיחוד המחויב דש נדחה משנה לשנה. התכניות לחופשה באיטליה, קניית "המכונית השנייה" המפורסמת והדאגות של ממשלת-קואליציה—החוששת בצדק שמדיניות של איחוד מחודש, אם תוכתר בהצלחה, תגביר את כוחם של הסוציאלי-דמוקרטים—כל אלה הם מכשולים חמורים ודוקטרינריים המזדקרים ברגע שמדובר על הגשת עזרה לאחינו בני-ארצנו בלי תנאים מדיניים מוקדמים. הרגש הלאומי הזה, הפטריוטיזם הכללי הזאת שעליו דיבר פרידריך-קארל מזור, שוב אינו יכול לזוז, עד כדי כך העמיס עליו האדון ארהארד את תשורות-הבחירות הבזויות שלו. אין אנו פוסקים מלשקר בפני ה-17 ביוני. הכל רוצים באיחוד המחודש, על-תנאי שלא יעלה להם מאומה. נדירים יותר מדי הם אלה הרוצים בו ברצינות, גם אם הוא חייב לדרוש מאתנו קרבנות. לולא כך היה הדבר הרי היתה האוכלוסיה של הרפובליקה הפדרלית מטילה על הסוציאלי-דמוקרטים את האחריות למימשל בסתיו 1953, לאחר כשלונה של התמרדות הפועלים באיזור הסובייטי. לולא כך היה הדבר, היתה בניית החומה של ברלין ב-1961 משתקפת ביתר-בירור בבחירות לבונדסטאג. כי שום מפלגה גרמנית אחרת לא המריצה את כולנו יותר מן הסוציאלי-דמוקרטים שלא לקבל אך-ורק את "פינת הארץ שבה נולדנו ונתגדלנו" כקנה-המידה לכל דבר, ואיש לא עשה נסיון נמרץ יותר מן הסוציאלי-דמוקרטים להשפיע עלינו שלא נמיר את מילוי החובה הלאומית שלנו ב"תרנגולת בסיר". הדאגה הזאת, ולא חוסר-האחריות כפי שטוען האדון ארהארד, היא שדחפה את הסוציאלי-דמוקרטים להצביע נגד החוזה של 1955, מפני שהם ידעו כי חימוש הרפובליקה הפדרלית עתיד לגרום

אחריו את חימושה ואת ייצובה של ר.ד.ג. כמאשימים אנחנו קובעים כיום שלאחר שתיים-עשרה שנה של קו חזק-כביכול עדיין קיימת הרפובליקה הניצבת לעומתנו. הצהרות-האמונה הריקות-מתוכן בזכות האיחוד המחודש, והאשליה המטופשת שאוכלוסי ר.ד.ג. אדיר חפצם שתהיה הצ.ד.א. של לודוויג ארהארד מושלת בהם, הנה זה הסיפום של כל אותן שנים של יוהרת-כסילים: דבר זה סייע לא מעט להרחיק מעלינו את בני-ארצנו מרוסטוק ומווימאר, מלייפציג וממאגדבורג, כשהם מלאים מרירות ומפח-נפש. הבה נעשה אפוא כולנו כמיטב-יכלתנו למען יהיה ה-19 בספטמבר סימן לראשיתו של פרק חדש בתולדות הפילוסופיה של 'המאורות' בגר-מניה. לוואי ותאיר התבונה את דרכנו!"

הנה, גבירתי ורבתי, כך הייתי צריך לדבר ב-7 בספטמבר בפאסאו; הנה כך אני מדבר כיום, במאוחר מדי, בדארמשטט. בינתיים אמר הבוחר את דברו. המשקלות שוב התחלקו על כפות-המאזניים. דלת אחת נסגרה בחבטה וסופרים אחדים, בשוליים, לא הספיקו לאסוף את אצבעותיהם מבעוד-מועד. עכשיו זה כואב להם, הם מתלוננים ומשמיעים את הקינה העתיקה על הזדמנויות שהוחמצו: לו רק היו לנו... לו רק היינו... ומדוע אנחנו ולא זולתנו? אנחנו השוקדים על משפטים ארוכים שרודפים אחר הרגע, אנחנו הרגילים לבדוק את הנושא ולהטות אוזן בסבלנות עד שהוא עונה, אנחנו הנשענים על המסורת וניבטים מול הנייר הלבן... אנחנו נבהלים כאשר האלימות הסרוחה על ספתה מתנערת משנתה, כאשר התרדמה הפרודונית מתפרקת ב-hybris. זה שאומר תמיד "אני" הוא שאמר שהאמנות "מנוונת"; הוא, הנבחר, הוא שפנה אל הטרור, אל "השכל הישר של עמנו"; הוא, שקיבל וחזר וקיבל את הסמיכות, הוא שהשפיל להשיב ברק ועוז לסיסמות הגרועות ביותר הלקוחות מגנזיו של גבלס. ועכשיו באים בכי וחריקת-שיניים ומחאות גלעגות. יבבות-ריק, משל כאילו לא חשף הפלשתי הנצחי המתחפש לקאנצלר פ'דרלי את שיניו בנות-שנות-אלף. ריתחה של בתולה זקנה בדף הספרותי של השבועון "די צייט", משל כאילו בא נער-גנן והפליט נוד בתוך מנזר. מה כל הרעש? מעולם—לא בזמנו של לסינג, לא בזמנו של ביכנר ולא בזמנו של הינריך בל—לא היתה התעללות בסופר כרוכה בשום סיכון שהוא בגרמניה. כי בדרך-כלל דעת-הקהל נסערת יותר בגלל התיקרות שיחות-הטלפון מאשר בגלל צווחותיהם של כמה אנשי-רוח הנתלים באידיליות העתונאיות שלהם.

וכי לא היה זה דבר המובן-מאליו לקום ולהתיצב במפורש וברוח אזרחית למען המפלגה הערבה לנו שהתפרצויות השנאה של טיפוסים כגבלס ושטרייכר לא תחזורנה שוב לתבוע מעשים? איך אפשר לדרוש מאיכר מן הווסטרוואלד שיהיה לו מושג ברור מזכויות-היסוד של דמוקרטיה בזמן שפרופיסורים, אנשי-מדע וסופרים אינם מסוגלים לתפוס שלעולם לא ייעקר הרע מן השורש על-ידי מחאות שאינן מחייבות שום איש ועל-ידי פניות המופרחות מעל לראשי המפלגות במין נימוס שאינני יודע מהו.

ודאי, קשה מאד לעשות את המובן-מאליו. בארץ הזאת באמת קל יותר לבהמת-

המדבר המפורסמת לעבור בקופו של מחט מאשר לאנין-הנפש לרדת ממגדלו ולהגיש את שיעוריו למציאות המסריחה.

עברו בחירות על ארצנו. צר היה לי שבמקהלת הנואמים לא שמעתי קולות מסוימים. היכן היו אפוא, כל אלה שהתקשרות מדינית בתקיים העניקה להם עוד לפני שנים אחדות הבנה מסוימת לגבי תכניות-ערב ותכניות-תרבות? דיבוריך הבר-טים והנזעמים, אלפרד אנדרש, היכן החמיצו את חלבם של הריאקציונרים? הישרות המוסרית הנעלה שלך, היינריך בל, היכן הלביתה את פניהם של קנאים עיורים? הה! הבדיה היפה של החירות (אף גם החירות להיתלות), של אי-התלות (אף גם התלות באי-התלות) של הסופר (אף גם של המשורר)!

מי, אם כן, גזר את חזיית-הקטיפה הזאת הנחמדה של בעלי המקצועות החפשיים והעצמאיים? וכמה משוררים ראיתי לבושים כקופים מלומדים, שיצאו להוליך ברצועה את חירותם ואת אי-תלותם ככלבי-חיק! באיזו קלות מופתית ידעו לתפוס בעצמם בשערותיהם, שבמרידיהם קלעו אוחן לצמות כדי להיחלץ מן הבוץ, או במלים אחרות—מן המציאות, שמטבעה היא נוטה, כידוע, לכפות עבדות ותלות! באיזה אומץ השתוללו כסוסי-פרא על מסך רחב ובאיסטמן-קולור: איזה הומור, איזה חן, אין זריזים כמוהם בפאראדוקס ובאליגוריה. הרי זו כל אמנותה של אסכולת-הרוח הנעלה הזאת שיכולה היא להפוך למשל פשוט את כל המכאיב שבחיינו. אלה שאינם לוקחים חלק כלל בפורענויות של המציאות (כי החלק שאתה לוקח בהם הוא תכופות חלק של אחריות) יכולים לתת באותו מחיר את ה"קאתארסיס" בפרק האחרון של פורענויותיהם המדומות. אוראז אין עוד בעיות הנשארות תלויות-ועומדות. לכל קדרה יש מכסה. האוטופיה מאפשרת זאת. היא, הילד המפונק של מאתה-ה"מאורות" הזאת—ששאר ששת ילדיה עודם מתיגעים למשכורתם עד כלות הנשמה—יכולה להביע את כל המשאלות שאפשר להעלות בדמיון—ובדומה לרובינון קרוזו סופה אפילו שהיא מוצאת את ששת שלה.

הוי קיצונים נפולי-חזה, שהריפורמות נראות לכם אטיות מדי ומלאות-סתירות יותר מדי! אתם טוענים למען מהפכות שהתחוללו זה-כבר וטרפו את נפשן בכפן, בעוד אשר הריפורמיסטים, שכה לעגו להם, במידה ששרדו ממהפכות השמאל והימין, לא נפלה רוחם והם מוסיפים לשפר, זעיר-פה זעיר-שם, לפעמים מתוך היסוס, אך למרות הכל, אגב הגנה על הצדק והמשפט, הם מתאימים את המצע שלהם להתפתחנות התקופה, ומאחר שפשרות בולמות את הילוכם הריהם מתקדמים באטיות אין-קץ... והם נקראים סוציאלי-דמוקרטים.

להם נתונה הוקרתי. מפלתם היא מפלתי. ואני מחפש בתוכי את מומיהם, את שגיאותיהם. אם יכול הנאום הזה להיות בגדר נחמה, יוקדש-נא לכל אותם סוציאלי-דמוקרטים זקנים וספקניים, בעלי האירוניה היבשה והרגשנות הכמוסה עד מאד, אשר מפלס-נבורג ועד גארמיש לימדוני מה מחיר החופש בקלופנבורג, לימדוני שגם כיום ישועה-נוצרי עדיין הוא שמאלי מאד, ועד כמה "סוציאלי" זקן בן שמונים יכול להיות צעיר בקרב צעירים ישישים באוניברסיטה.

גבירותי ורבותי! בראשית דברי הבטחתי לערוך את המאזן. הנאום הזה שימש לי הזדמנות לחלוק כבוד לזכרם של גיאורג ביכנר והגולים הגרמניים. אם הנוער שלנו לא ילמד לכבד אותם בבחינת חלק ראשון-במעלה (ולעתים קרובות הטוב ביותר) בדבריימי הרוח בגרמניה, אם צריך יהיה לחשוש שוב, כמו כיום, שעוד פעם תגליגה הרוח והאמנות ותערוקנה מארצנו, הרי תהיה זו השעה להתרות בשכנינו: זהירות, צ'כים, פולנים, הולנדים וצרפתים, שוב יש לפחד מפני הגרמנים! וכי יש למתוח כאן קו ולסכם את המאזן? הבה נקוב שוב בכמה מספרים. אם ב"השליח מהסן" ביכנר מחשב ומפרט לפני האיכרים המדוכאים איך מנצלים בדוכסות-הגדולה של הֶסֶן את הזהובים שהם משלמים כמס, אם הוא קורא "מעשר-דמים" לסכום הזה של למעלה משהה מיליונים זהובים שנקרעו מגופו של העם ממש, הרי אני אינני מעז לחשב בפרוטות ובפניגים את ההצלחות הצנועות של שני סיבובי-הבחירות שלי. יכולנו רק לשים כמה דגשים, ובחשבון אחרון—לעשות מה שהיה מובן-מאליו. אני מודה לסופרים זיגפריד לֶנֶץ, פאול שאליק ומאקס פון-דר-גרין, ולמלחין הנס-ורנר הֶנְצֶה, שענו לי "מובן מאליו!" כאשר שאלתי אותם אם רצונם להשתתף במערכה. אם צריך אפוא שיהיה שם לנאום הזה, יהיה-נא השם "נאום על המובן-מאליו". לא לשתוק. לטעון למען התבונה. לקרוא למשמיצים בשמם. האם מחר יהיה זה מובן-מאליו להכשיר את המובן-מאליו, להכשיר את הקרקע לנצחוננו? נצחון! סימן-קריאה. נצחון? סימן-שאלה. נצחון: נקודותיים.

(ש. ג.)

גיטה אבינור: הבט אחורה בזוועה

גרמניה הנאצית שקעה בים של להבות ובגלים של אפר. הרייך בן־אלף־השנים נשבר אחר שתי־עשרה שנה בלבד. אמנם תקופה קצרה זו עלתה במיליוני קרבנות־אדם, מחוץ לכל פרופורציה למשך־הזמן; וקרבנות היהודים היו הכבדים ביותר, אם נשקול על כפות־המאזניים לא רק מספרים אלא גם את תמצית הסבל, הפחד והדיכוי. אולם שליחי ההרס ששיגרה גרמניה אל העולם מסביב שבו, כבומרנג, אל מקום־מוצאם. גרמניה היתה גל־חרבות. הפיירר התאבד עם כמה מנאמניו. המנהיגים שנשארו בחיים הפכו בן־לילה מסמכות מדינית־מוסרית עליונה לפושעים נאלחים, שהועמדו לדין בנירנברג (אותה נירנברג שהיתה קרש־קפיצה ראשון לתנועה הנאצית), ואחדים מהם נתלו. החורבן לא היה חמרי בלבד. לא רק מבני העץ והאבן והבטון נהרסו. האידיאולוגיה הרמה, המבוססת על פראזות משולהבות, אי־ראציונליות, לא עמדה במבחן המציאות והתפוררה עם הכשלון הפוליטי. האנשים שרצו לחשוב גילו את השלדים המתים מאחרי התעמולה הפיקחית של גבלס.

ואכן, אחר סיום המלחמה והמפלה המדהימה שבאה לאחר הבטחון בכיבוש העולם כולו, השתנתה האווירה בספרות הגרמנית מן הקצה אל הקצה. יש להבחין כאן בין דורות סופרים שונים ובהתפתחויות שונות. היו סופרים, ובהם מגדולי סופריה של גרמניה, שלא נזקקו להלם של המפלה כדי לראות את פרצופו האמיתי של המשטר. בשנים 1933—1945 לא היה מקום לספרות חפשית בגרמניה. סופרים בעלי־מצפון, שלא יכלו להיכנע לצווים הרשמיים, היגרו ברובם ממולדתם. רשימת הגולים היא ארוכה ומכילה שמות מפורסמים מאד: האחים תומס והיינריך מן, המחזאי ברטולט ברכט, אריך־מריה רמארק, הרמן קסטן, אלפרד דבלין, ארנסט טולר, ואלטר האזנקלבר, קרל שטרנהיים, אֶלזה לאסקר־שילר, קרל וולפסקל, גלי זקס, פראנץ ורפל; חלק מן השמות הללו הם יהודיים. לאחר שנים־מספר הצטרפו לסופרים הגרמנים בגולה גם סופרים אוסטרים בגולה, בהם גדולי סופריה של אוסטריה, כרוברט מוזיל והרמן ברוך. רבים מן הסופרים הווינאיים שקבעו דמותה של הספרות האוסטרית של שנות ה־30 היו יהודים, שנמלטו מאוסטריה לאחר ה"אנשלוס". מלבד ברוך אפשר להזכיר בהקשר זה שנים מתוך רשימה ארוכה, יוסף רות וסטיפן צווייג.

היו, בגרמניה ובאוסטריה כאחת, גם מתנגדים פאסיביים למשטר, שהפסיקו כתיבתם, אם מרצון ואם מאונס. אלה מהם שלא נתמזל מזלם נאסרו, ובחלקם הושמדו. אחרים פנו מבקורת חברתית לנושאים בלתי־מסוכנים, ובהם אריך קסטנר, או הנס פֶלְדֶה (הנס פלדה הוא שמו הספרותי של רודולף דיצן). גורלם של שני אלה, אגב, הוא הוכחה לחוסר־העקיבות של משטר טוטאליטרי, התלוי בכל תהפוכותיו בשרי־

רות-לבו של אדם אחד (או מטורף אחד). הרייך השלישי היה עקיב במאת האחוזים רק במה שנוגע להשמדת יהודים. בנוגע לשאר שלט לעתים קרובות המקרה. ספריו של אריק סטנר, למשל, נשרפו עוד בשנת 1933 בטכס רבי-רושם, בכיכר לפני בית-האופירה בברלין. גבלס עצמו היה נוכח, ודבר זה הגביר את התלהבות ההמונים הספונטאנית. מובן שלא רק ספריו של קסטנר נשרפו באותה הזדמנות. עשרים-וארבעה סופרים גרמניים זכו לכבוד זה, מסיבות שונות ומשונות. קסטנר היה היחיד מתוך העשרים-וארבעה שבא לחזות בשריפה, למרות האזהרות.

בשנים שלאחר-כך היה קסטנר נתון מספר פעמים בסכנה רצינית. פעמיים נעצר לחקירה; בפעם הראשונה הובא לבנין הגיסטאפו המפיל אימה בפרינץ-אלברט-שטראסה; ופעמיים שוחרר, לתמהונו ולמזלם של קוראיו, כעבור שעות מעטות. ספריו נאסרו בגרמניה, אולם הוא קיבל היתר מיוחד לפרסם כמה ספרים בעלי תוכן בלתי-פוליטי בחו"ל. פעם הוזמן אצלו תסריט לסרט-היובל של חברת אופ"א הגרמנית. לפי דרישתו האישית של היטלר הוצא שם המחבר מגוף הסרט. בשנת 1942 נאסרה הכתיבה על קסטנר בהחלט, הן בגרמניה הן מחוצה לה. זמן קצר לפני התמוטטות הרייך הוציא קסטנר את הסכונותיו האחרונים מן הבנק וקיווה שמזלו יעמוד לו גם הפעם—ואכן שיחק לו המזל, גרמניה נפלה. לאחר השיחרור נשאל קסטנר פעמים רבות מדוע לא היגר ממולדתו. הוא ענה: "כדי להיות עדר-ראייה".

בעוד קסטנר התהלך חפשי נכלאו סופרים גרמניים מפורסמים לא-פחות ממנו במחנות-ריכוז. הסופר ארנסט ויכרט, למשל, נשלח לבוכנוואלד, וכמוהו רבים אחרים. הנס פלדה, שאותו הזכרנו, משך אליו תחילה את עינם הזועמת של השלטונות—אך גם הוא לא אונה לו כל רע. ספריו של הנס פלדה הם אידיאליזציה של האדם הקטן, העולה בערכו המוסרי על האנשים "הגדולים" שאותם ההמון מעריץ; האדם הקטן, הנשחק והולך בין גלגלי השלטון. לאחר שקיבל נזיפה מן השלטונות, עבר פלדה לגור באחווה כפרית קטנה, שלא להתבלט יותר מדי; הדברים שפירסם באותן שנים היו רחוקים מכל אסוציאציה פוליטית. אחר המלחמה פירסם רומן אנטי-נאצי חריף, "כל אחד מת לעצמו". אחר המלחמה, כידוע, מלאה גרמניה אנטי-נאצים, שפמעט לא הורגשו בה כ־12 שנות הרייך בן-אלף-השנים.

אולם הסופרים שקבעו את דמותה של הספרות הגרמנית החדשה, שצמחה והתפתחה בשנים שלאחר המלחמה, ברובם המכריע היו צעירים. אלה מן הגולים שחזרו, קשישים היו מפדי לפלס דרכים חדשות. ולא זו בלבד. ביחס לסופרים אלה שלטה הרגשה של מורת-רוח עזה. אמנם ההשקפה הרשמית נהפכה מן הקצה אל הקצה. גיבורי-העם של אתמול היו הפושעים של היום. הסופרים המקובלים על התנועה הנאצים מנודים היו מעתה, הם וכחביהם, בכל חברה אינטלקטואלית מתקדמת. אותם סופרים שלפני שנים מעטות בלבד נאלצו לנוס על נפשם, בעירום ובחוסר-כל, הוזמנו עתה (במידה שהיו עדיין בחיים) לשוב בכבוד גדול. ספריהם, אשר נודו ונשרפו, הושבו אל המדף הראשון בארון-הספרים. ובכל זאת, שלטה ההרגשה כי זרים הם לרוחות החדשות המנשבות בספרות. הם היו רחוקים מגרמניה בשעות

הקשות של מפלה וחורבן, ודבר זה לא נשכח להם ולא נסלח להם. ואילו הסופרים הוותיקים שנשארו בגרמניה—גם אלה ברובם לא קיבלו תעודת-הכשר. מי שהזדהה עם המשטר ההיטלריסטי פסול היה ממילא (בשנים שחלפו נשכחו לכמה סופרים עוונותיהם הפוליטיים); מי שברח מן העולם הסובב לעולם דמיוני, היה רחוק וזר; וגם מי ששתק שנים ולפתע החל לפרסם דעות שלא העז להביען כל עוד היתה בהן סכנה—חשוד היה על חוסר כנות, פחדנות ואופורטוניזם. כך היה הדין, פרט למקרים מעטים יוצאים-מן-הכלל. שטח הפעילות הספרותית היה פנוי לצעירים, לכווחות חדשים, אשר אך אתמול לא ידע איש את שמם. רובם של אלה שהופיעו בגל הראשון של הספרות הגרמנית החדשה לא היו צעירים ביותר, אלא בני 30 ומשהו. צמיחתם הרוחנית היתה אטית, על רקע המלחמה ונוראותיה; אפשרות הכתיבה והפירסום ניתנה להם במאוחר, לפי היחס. כאלה היו אנשים כהיינריך בל (Böll), הנס ורנר ריכטר, אלפרד אנדרש, הנס אריך נוסאק; ועוד נחזור אליהם. דברים אלה אמורים בגרמניה המערבית. אפייני הדבר שדווקא בגרמניה המזרחית קבעו הגולים שחזרו את פני הספרות. החשובים שבהם ידועים לנו היטב בשמותיהם, כגון ברטולט ברכט, אנה זגרס, ארנולד צוייג, יוהאנס ר. בכר. היו אלה סופרים מסוג מסוים—סופרים שהיו חברים במפלגה הקומוניסטית עוד בשנות ה-20 או בראשית שנות ה-30; ואם לא היו חברים, היו לפחות אוהדים קרובים למפלגה. מפאן שדינם של סופרים גדולים אלה שונה בשתי נקודות מהותיות מזה של עמיתיהם במערב: כחברי-מפלגה מוכרחים היו לנוס מפני הפאשיסטים, שהרי בגרמניה הנאצית אחד היה דינם למות; וכחברי-מפלגה "היו בתוך העניינים" כשחזרו, ולא היתה תחושת ניתוק חריפה ביניהם לבין עמיתיהם הצעירים, כפי שאירע בגרמניה המערבית. אחת התופעות המרכזיות בספרות הגרמנית הצעירה היא "קבוצת 47", שקמה בשנת 1947 בהנהגתו של הנס ורנר ריכטר, שזכויותיו בספרות הן בעיקר בהדרכתם וטיפוחם של כשרונות חדשים. בפגישות השנתיות של קבוצה זו "נתגלו" כמה מן הכשרונות הבולטים ביותר של הספרות הגרמנית שלאחר המלחמה—היינריך בל, גינטר גראס, אילזה אייכניגר, אינגבורג בכמן, אווה יונסון, מרטין ואלזר. מקבוצה זו, ומן הקרובים להם ברוחם, יצאה הדרישה להתחיל הכל מחדש. סופרים חדשים, בלתי-ידועים בציבור הרחב, יצאו כנגד הפראזיאולוגיה של ימי הרייך, כנגד הכתיבה הנפוחה בסגנון תעמולתי, כנגד ההזדהות הפוליטית המסוכנת עם משטר רודני. אכן, מוזרה התופעה שסופרים גרמנים צעירים, יורשי מסורת ספרותית ארוכה, ראו עצמם ראשונים לכל דבר, בחינת חלוצים בארץ לא-נודעת. העבר הקרוב הטיל עליהם צל זועם. בסגנונם ובדרך מחשבתם ניסו להתרחק מן המורשת המפחידה והמשפילה הזו. עם זאת עמדה בפני רבים מהם בעיית ההתמודדות עם העבר. היתה הרגשת אשמה כלפי העבר, וכדי להגיע לידי השלמה היה צורך לעורר את העבר, לתארו—על-מנת לתרום משהו לפיצוי על העוול, וכדי להרתיע מפני חזרה על מה שקרה. אפילו סופרים צעירים, שהחטא היה חטא אבותיהם ולא חטאם-הם, חשו צורך למרק את הפשעים—כדי שאפשר יהיה להתחיל בחיים חדשים.

כדי לא לעורר רושם מוטעה, רצוני להעיר מיד כי לא תמיד התבטאה ההתמודדות עם העבר בהפאה על-חטא; כי יש סופרים צעירים שהעבר הגרמני אינו מטריד אותם מכל-וכל; סופר כאווה יונסון מבקש לעורר את מצפון העולם בבעיה של חלוקת גרמניה, ופשעי-המלחמה אינם נכללים כלל בעולמו הרוחני והמוסרי—לשון אחרת, העוול שנעשה לגרמניה כיום גדול בעיניו מן העוול שעשתה גרמניה בימי הרייך השלישי. וכן יש סופרים ותיקים, המתגעגעים בסתר-לבם לימים הטובים והמסעירים, בהם אפשר היה לחסל בקלות כל מי שהעז להגות מחשבות שלא נכללו בתקן הרשמי. בכל-זאת, נראה לנו כי רוב הסופרים הגרמנים החדשים החשובים מתבוננים אחורה בזוועה, ומזמן-לזמן מתלבטים הם שוב ושוב בשאלה איך היה כל זה אפשרי, איך יכול היה לקרות. שוב עלינו להכניס כאן הסתייגות נוספת: חרף כנותם שאינה מוטלת בספק, אין הסופרים הללו ברובם תופסים באמת את הבעיה היהודית של הרייך השלישי. הם אינם מתחמקים מנגיעה בגורלם הנורא של היהודים בימי היטלר—אך לא משום שמרחמים הם על היהודים אלא מתוך שרוצים הם למצוא תקנה לגרמנים. היהודים אינם אלא מין מד-פשעים חסר קיום-עצמי, שכל תכליתו לסווג את הגרמנים לטובים ולרעים, או לתת ריהביליטציה ל"גרמניה החד-שה", "האחרת". כך, כאמור, ברוב המקרים, ונדון בואת בית-הרחבה בהגיענו אל הסופרים עצמם.

מעניין לציין כי אחד המבקרים הבולטים שבקבוצת ה-47, מרסל רייך-ראניצקי, חי שלש שנים, מ-1940 עד 1943, בגיטו ורשה; בשנת 43 הצליח להימלט מן הגיטו לצד הארי של העיר; את דרכו כמבקר-ספרות התחיל בוורשה, בשפה הפולנית; בשנת 1958 היגר מפולין לגרמניה המערבית. אין הוא, אגב, היהודי היחיד ששמו מופיע בין מאורות הספרות הגרמנית כיום. הנה, למשל, וולפגאנג הילדסהיימר, שנודדו משקפים את מאורעות התקופה: הוא נולד ב-1916 בהמבורג, בשנות ה-30 היגר מגרמניה, שהה באנגליה ובארץ-ישראל, וזמן-מה שירת כקצין-מודיעין בצבא הברי-טי בארץ-ישראל. כמה שנים אחר המלחמה חזר וולפגאנג הילדסהיימר לגרמניה (המערבית). יש גם סופרים-גולים יהודיים שחזרו לגרמניה או אוסטריה; כך, למשל, חזר פרידריך טורברג אחר המלחמה לאוסטריה. קשר השפה נמצא חזק בכמה מקרים יותר מזכר העלבונות וההשפלה שבאו תחילה וזכר ההתעללות, העינויים והרצח ההמוני לבסוף. סופר דרכו שהוא חי עם השפה, בתוך השפה, למען השפה. מה יעשה כאשר תינטל זו ממנו? וזוכרים אנו את סטיפן צוייג. איש עשיר ומכובד היה אף בימי גלותו, בניגוד לגולים רבים-אחרים, פיוזית לא סבל מעולם. ויום אחד איבד עצמו לדעת, יחד עם אשתו; כנראה, לא היה יכול לחיות הרחק משפת מולדתו.

וכאן מתעוררת שאלה אחרת: לאיזו ספרות משתייכת סופרת כגון גלי זקס, בעלת פרס-נובל לספרות לשנת 1966, או משורר כגון פאול צילאן? גלי זקס, בת להור-רים יהודיים, נולדה בברלין בשנת 1891. הודות להתערבותה האישית של הסופרת הקשישה סלמה לאגרלף הצליחה גלי זקס, יחד עם אמה הזקנה, להימלט לשבדיה;

עד היום מתגוררת נלי זקס בשטוקהולם, כידוע, ובהזדמנויות שונות הצהירה על אהבתה לארץ שנתנה לה מקלט. עקב הרדיפות הושמדו הרבה משיריה וכתביה המוקדמים של נלי זקס, שנכתבו לפני שנות ה־30. לפירסומה הגדול הגיעה נלי זקס רק לאחר המלחמה, כאשר נתפרסמו שיריה על סבלות עם ישראל. בשירים ובפואי־מות הדראמטיות שלה היא משבצת את אושוויץ ואת ארובות המשרפות בתוך מערכת אחת גדולה, המקיפה את עצם קיומו של העם היהודי. אף שחלק מן התיאורים הוא ריאליסטי ובר־זיהוי הרי המשמעות היא סמלית, חורגת מעבר לגבולות המקום והתקופה. כיום נחשבת נלי זקס אחת המשוררות הגדולות ביותר בשפה הגרמנית בתקופתנו. האם נוכל באמת לומר שיצירתה של נלי זקס היא חלק אינטגרלי של הספרות הגרמנית?

אותה שאלה מתעוררת גם בקשר לשירתו (או חלק משירתו) של פאול צילאן. "פוגת המוות" שלו היא, בצד שירתה של נלי זקס, אחת היצירות הספרותיות המעטות שהצליחו להתמודד עם נושא השואה. פאול צילאן נולד בצ'רנוביץ, בשנים 1942/3 היה אסור במחנה־עבודה ברומניה. בשנת 1945 עזב את צ'רנוביץ, ובדרך בוקארשט ווינה הגיע ב־1948 לפאריז. כיום הוא אזרח צרפתי המתגורר בפאריז וכותב גרמנית. בכל אנתולוגיה על ספרות גרמנית מודרנית וברוב הסקירות וספרי־הבקורת על ספרות גרמנית מודרנית אפשר למצוא את שמו. הוא זכה בפרסים ספרותיים גרמניים, כגון פרס־ביכנר (1960). ואין אנו יכולים אלא לחזור על השאלה: איך אפשר להגדיר את השתייכותו הספרותית? דומה שזוהי שאלה שאין עמה פתרון. ואין כאן אף אפשרות למתוח הקבלה ולומר, למשל, כי היינריך היינה נחשב, אחרי הכל, משורר גרמני, שהרי היינה, אף שביקר לשבת בפאריז, אהב את גרמניה. סופרים שעבר עליהם מה שעבר על פאול צילאן יכולים לאהוב, לכל היותר, את השפה הגרמנית—וזהו הבדל דק.

*

אך סטייה זו אינה שייכת לעצם ענייננו. עומדים אנו בצעדיה הראשונים של הספרות הגרמנית בשנים שלאחר סיום המלחמה והמפלה הגדולה. התפתחות מעניינת היא התפתחותה של אמנות התסכית בגרמניה המערבית. אפשר לומר שהתסכית הוא מדיום ספרותי שעל גבול השירה והמחזה. יש להדגיש את ההבדל שבין המחזה לתספית. מחזה פונה לחושי־הראייה ולחושי־השמע; התסכית פונה אל חושי־השמע בלבד. עובדה זו מחייבת כמה וכמה הבדלים, חשובים יותר וחשובים פחות. המלים הנאמרות חשובות בתסכית יותר מאשר במחזה—ובמחזה יותר מאשר בסרט. לא מקרה הוא שכמה מחשובי התסכיתנים הם משוררים ולא פרוזאיקנים. ככותבת־תסכיתנים בספרות הגרמנית החדשה יש להזכיר בראש־וראשונה את גינתר אַייך, יליד 1907. הוא החל בפירסומו עוד בראשית שנות ה־30, אחר כך נאלם דום. את הצלחותיו הספרותיות הגדולות קצר בשנות ה־50. בשמו קשורה ההתפתחות החשובה של התסכית בספרות הגרמנית. מלבד תסכיתים כתב גינתר אייך בעיקר שירה. יש

הרואים בתסכיתיו גילגול מודרני של מחזות-המסתורין. יש בהם מקרים מוזרים הרבה, מאורעות שמחוץ לגדר הטבע. יש חילופי זהות, חילופי מקום וזמן. הסופר משתמש בתסכיתיו בסממנים שונים שלא היו ניתנים לניצול על בימת התיאטרון. (בעצם, תסכית המתאים גם לבימה אינו תסכית אמיתי). אייך אוהב את משחקי-המסכות; דמויותיו פושטות ישות ולבושות ישות חדשה, כנחש המשיל את עורו. לעתים גובל משחק ההתחפשות באבסורדי. כך בתסכית "הנמר יוסוף" אנו שומעים על נמר-הקרס יוסוף, העובר מיטאמורפוזה שונות-ומשונות; הוא מתגלגל בדמור יותיהם של שאר המשתתפים, בזה אחר זה—אם משום שהוא טורף אותם ואם מסיבות פחות קיצוניות. "הנמר יוסוף" הוא פ'ארסה בה מפתח אייך את שיטתו עד להגזמה פאנטאסטית.

אחד היפים בתסכיתיו הוא "משברי-הים של סטובאל". כאן מסופר על דונה קאטרינה דה-אטיידה המזקינה, שהיתה בנעוריה אהובתו של המשורר הפורטוגזי הגדול לואיז דה-קאמואס. המשורר קמואס, שחי במאה ה-16, הפך במסורת הספרותית דמות אגדית וסיפורים שונים נקשרו לשמו. אכן, היה בתולדות חייו מן הרומנטיקה ומן ההרפתקה. "משברי-הים של סטובאל" הוא אגדה נוספת הקשורה למשורר המוזר—הפעם הדמות המרכזית אינה זו של קאמואס אלא של אחת מאהובותיו. עלילת התסכית, בראשי-פרקים, היא כך: לדונה קאטרינה סופר, לפני שנים, כי אהובה מת במגיפת-הדבר הגדולה בליסבון. היא אינה מאמינה. סבורה היא שעודנו בחיים. באחד הימים מחליטה האשה המזקינה לצאת לליסבון הבירה ולחפש את עקבות אהובה האבוד. בצאתה לדרכה עדיין אינה יודעת כי שוב משתוללת מגיפת-דבר בליסבון. דונה קאטרינה אינה מוצאת את קאמואס. היא חוזרת מליסבון לסטובאל שעל שפת הים. סימני הדבר מתגלים בה בדרך. ימיה ספורים. רק עתה, לאחר שנים של אשליות, יודעת דונה קאטרינה כי אין מפלט מן המוות.

ב"משברי-הים של סטובאל" אין גילגול-נשמות, כמו בסיפור על הנמר יוסוף. אך ישנו אותו טישטוש-חומים בין דמיון למציאות. החיפוש אחר המשורר המת הוא חזיון מאקאברי מעולם המסתורין. דונה קאטרינה מנסה להימלט מן המציאות, לכפור בה; היא מנסה לשלול את המוות והזיקנה; אך בסופו של דבר משתלט המוות עליה ומכניע אותה. הבריחה מן האמת העובדתית לא הועילה. עתה קאמואס מת באמת.

התסכית של אייך שעליו אנו רוצים ליחד את הדיבור הוא "הנערות מוויטרבו". לגבי תסכית זה יש לנו השגות-מספר; כאן גם בולטות הסכנות שבמשחק-התחפשות. התסכית פותח בשיחה בין גבריאלה בת ה-17 לבין סבה בן ה-70, גולדשמיט. השיחה מתחילה בצורה באנאלית למדי, על ענייני-יומיום כביכול. רק בהמשך הדברים אנו עומדים על עובדה הנותנת לפתע משמעות אחרת וקודרת לכל מלה שיגרתית. כן, השם גולדשמיט כבר חייב היה לטעת בנו תחושה מוקדמת לגבי העתיד להתרחש. גולדשמיט ונכדתו הצעירה הם יהודים. הזמן הוא אוקטובר 1943, והשנים מתגוררים בסתר אצל אשה טובת-לב, בעיר ברלין. לאחר שמסתבר לנו דבר זה, מתגלה השי-

חה השיגרתית באור חדש, טעון-פחדים ורווה-אימה. גבריאלה שומעת קול צעדים עולים במדרגות. צעדים אלה, אשר ברגע הראשון אינם מעוררים את תשומת-לבנו במיוחד, עלולים עתה להיות מבשרים אימתניים של הקץ. הרצון לדעת מה מתרחש בחוץ, ברחוב, בעיר, בעולם שוב אינו סקרנות של-מה-בכך אלא התיסרות-עצמית של אנשים הכלואים משך שנים בין אותם קירות מעיקים. כדי לבלות אי-כה את הזמן מתחילים גולדשמיט הזקן ונכדתו הצעירה לשחק במשחק. משחק זה הוא המשך חק החביב ביותר על אייך, בוראם של השנים. הם משתקעים בדמיונות על גילגול-נשמות. בממלכת ההזיות והחלומות הופך גולדשמיט להיות מורה איטלקי, פייטרו בוטארי, וגבריאלה—תלמידתו אנטוניה. בוטארי יצא עם כיתתו, כיתת נערות בגיל 16—17, מעיירת-מגוריהם ויטרבו לטיול לרומא. שם ביקרו בקאטאקומבות, תעו בדרכם ולא מצאו את היציאה בין כל המחילות המתפתלות. כפי שמתברר בהמשך העלילה, היתה אחת הנערות אשמה בדבר. היא ססתה מאחרי מורה-הדרך, ספק מתוך רוח-משובה ספק מתוך יצר הרפתקות. כך נלכדה כל הקבוצה כולה בסבך ללא מוצא.

איך הגיעו גולדשמיט וגבריאלה לגילגול זה? המיטאמורפוזא אינה שרירותית; גולדשמיט מזכיר לנכדתו כי קראו על המקרה לפני זמן-מה בעתונים המצוירים הישנים שבעלת-הבית נוהגת לספק להם. תחילה מעורר ההסבר הראציונלי של הסב אכזבה בגבריאלה, אשר חשבה לדרוך על סף המסתורין; אולם לאחר הפסקת-מה שוב מתחילים השנים לטוות את קורי הדמיון האלגנטיים הדקים. מעתה מתארעים הדברים במקביל. ואולי נכון יותר לדבר על הקבלה-שבניגוד. שפן סיפוי ההצלה הנשקף לתועים בקאטאקומבות הוא שימהרו למצאם; ואילו הסב ונכדתו יינצלו מגורל בני-עמם במקום ובזמן רק אם לא ימצאו אותם. לנערות מוויטרבו ולמורה שלהן צפוי מוות אטי מחמת תשישות, חוסר מזון וחוסר מים, אם חוליות המצילים לא תגענה אליהם בעוד-מועד; ואילו אלה המחפשים אחר הסב ונכדתו אינם מביאים אתם ישועה אלא אבדון. לרגע נראית ההצלה קרובה—באותו תסכית-בתוך-תסכית; עומדים למצוא את הפיתה האובדת. אולם בנקודה זו מתערב גולדשמיט הזקן ומעיר לנכדתו שהיא המציאה באופן שרירותי סיום טוב לכל הפרשה. יש לחזור ולספר את הסיפור שנית כדי שיהיה אמיתי. ההצלה היא מלאכותית, משום שגבריאלה עודה דבקה בחיים ורוצה למצוא פתח תקוה לעצמה—בדרך ההצלה הדמיונית של הנערת. אך את הסב הזקן אין להוליך שולל, והוא מעמיד את נכדתו על טעותה. היא חייבת להבין כי ההצלה היא בלתי-אפשרית—עליה להיות מוכנה לקראת גורלה. וכך מתפתח החלום, שהשנים העלו אותו כאמצעי בריחה ונחמה, למבשר הקץ הטראגי. התסכית מסתיים כפי שמחייבים כל הסימנים והרמזים. צעדים כבדים במגפיים. ציל-צול ודפיקות. פריצת הדלת. השנים מוכנים. אין דרך להימלט—אפשר רק לקבל את הגורל ללא רתיעה.

עד כאן התסכית. מכאן והלאה—ההסתייגויות שלנו. הסתייגויות אלו אינן על המי-שור האמנותי. התסכית בנוי בצורה מושלמת. הנושאים השונים שזורים וארוגים זה

בזה בקפדנות. השפה היא שירית, הסגנון מהוקצע. אי־הנוחות שאנו חשים אינה נובעת מפגמים אסתטיים אלא מהפיכת הנושא של רדיפות היהודים לשעשוע אמנותי. הגסיסה האטית של נערות צעירות היא מאורע טראגי, אך ההקבלה לסיפור הסב והנכדה היא הקבלה שלא־במקומה. הנערות תעו בדרכן בשל מקרה־לצון שהיה לטראגדיה. הצעד הראשון בכיוון הלא־נכון של אחת הנערות הפך אסון שאין לאיש שליטה בו. ואילו השמדת היהודים בימי הרייך לא היתה אסון בלתי־איש, מעוות שאין יד איש משגת לתקנו. אנשים הם שהגו את הרעיון ואנשים הם שביצעו אותו. ההקבלה בין סיפור יהודי נרדפים לבין סיפורן של נערות תועות במחילות תת־קרקעיות מטשטש את מומנט האשמה. וטישטוש אשמה זה, הנובע לא מרצון רע אלא מתוך אי־היכולת של ההזדהות השלמה עם הנרדף, חוזר אצל סופרים גרמניים רבים אחר המלחמה.

*

מן התסכית, שהוא שלב מודרני במחזאות, אנו עוברים אל המחזה בספרות הגרמנית של ימינו.

מבחינת ההתייחסות של "הגרמנים החדשים" למלחמה ולרדיפת היהודים כחלק בלתי־נפרד ממנה מעניינת יצירתו של וולפגאנג בורכרט, "בחוף לפני הדלת". זוהי יצירה שפונתה על־ידי מחברה "מחזה, שאין תיאטרון שייאות להציגו ואין קהל שייאות לחזות בו". נבואה קודרת זו לא נתקיימה כל־עיקר, שכן כמה חדשים לאחר הכתיבה שודרה היצירה כתסכית ועוד באותה שנה הוצגה כמחזה; לאחר־מכן הוסרטה. וולפגאנג בורכרט לא זכה לחזות בהצלחת "בחוף לפני הדלת". הוא נפטר בנובמבר 1947, בגיל 26. בחייו הקצרים עבר בורכרט דרך־ייסורים בין החזית והכלא. מכתביו של החייל הצעיר בן ה־20 מן החזית הביתה לא מצאו חן בעיני הצנזורה, ובורכרט נכלא ונדון למיתה. הוא זכה לחנינה ונשלח שוב לחזית. אחר נכלא שוב, לא בשל מכתבים אלא בשל בדיחות. בתום המלחמה היה בורכרט חולה אנוש, ואחר שנתיים נפטר. לאור תולדות חייו הקצרים והמרים אין לחשוד בבורכרט באהדה יתירה למשטר הנאצי. עם זאת, יש במחזה "בחוף לפני הדלת" כמה נקודות תמוהות מעט. מסופר בו על החיילים המשוחררים שאין להם מקום לחזור אליו. הם חוזרים מן החזית, שבורים בגוף וברוח, בעלי־מום וחולים, בעירום ובחוסר־כל—והם עומדים בחוף לפני הדלת. במרכז היצירה עומד החייל בקמן. הוא חוזר, נכה, מן החזית הרוסית. אין בו תכונות המיחדות אותו. הוא בא לסמל קהל גדול, אפרורי, סובל. כל אותם אנשים שרומו על־ידי הפוליטיקאים, כל החיילים בחזית ששילמו בחייהם בעד שגיאותיהם של אחרים. יש לזכור כי המחזה נכתב זמן קצר לאחר המלחמה, בעוד טעם המפלה וההרס טרי ועז. אחר "הנס הכלכלי" המפורסם נשתנתה נקודת־הראות ופגה המרירות. אולם, כאמור, בורכרט נפטר בשנת 1947, ולא זכה אפוא לחזות בנס הכלכלי. אפילו הוא, שחזה מבשרו חלק מן העוול של המשטר הנאצי, לא היה מסוגל לעמידה אובייקטיבית למראה חורבן מולדתו.

הסבל מטהר—לכן כל אותם המונים גרמנים סובלים הם קרבנות חפים מפשע בעיניו. כל החיילים האפורים, שהלכו לחזית, ועם התבוסה מצאו את ביתם הרוס—קרבנות הם בעיניו של בורכרט, כבעיני הרבה סופרים גרמנים אחרים. רק המפקדים, המנהיגים, הפוליטיקאים—בהם האשם.

משפט אחד במחזהו של בורכרט מתמיה במיוחד. החייל בקמן, נכה, מנוצח, מגיע לבית הוריו. על הדלת, לתמהונו, נמצא עתה השלט "קרמר" על מקום השלט "בקמן". בכל־זאת הוא מצלצל בדלת, כדי לברר מה עלתה להוריו ומה פשר השינוי הזה. הרי כה הרבה שנים היה השלט "בקמן" קבוע בדלת, שלושים שנה. הגברת קרמר פותחת. כן, הבקמנים הזקנים כבר אינם גרים כאן, מקום־משכנם עתה בבית־הקברות שמחוץ לעיר. הבקמנים הזקנים, אומרת גברת קרמר, הזדהו בצורה פעילה מדי עם הרייך השלישי. בפרט בענין היהודים, כן, בקמן הזקן פשוט לא היה יכול לסבול יהודים. במרידיו רצה לגרש את כולם לפלשתינה. ובתום שלטון החולצות החומות עבר גם זמנם של הבקמנים הזקנים, והם פתחו את ברוז הגז. חבל, ביזבוז כזה, אפשר היה לבשל בגז ההוא שבוע־ימים.

ולאחר קטע זה, הנוגע ללב ממש, על הגורל האכזרי של זוג גרמני זקן וטוב שלא הרע לאיש ורק רצה לגרש כמה יהודים לפלשתינה ומת בצורה כה טראגית, בא קטע פאתטי ביותר בו שם המחבר בפיו של בקמן הבן דברים לזהטים על גורל הוריו ודומיהם. כן, כיום כבר אין מתאבלים כלל כששומעים על מות שני זקנים; רק מתלור־ננים על בזבוז הגז—איזו ציניות! מתים אנשים במיליונים ואין איש שם אל לב. מתים מרימונים, מפדורים, מפצצות, מרעב, טובעים בים, קופאים בקרח, מתים מייאוש, הולכים לאיבוד, נעדרים. זוהי רשימתו של בורכרט; על מתים בבתי־כלא ובמחנות־ריכוז ועל המומתים בהמונם אינו מדבר—דבר זה אינו ידוע לו. השנה היא 1946, גרמניה הרוסה, פשעי הנאצים אינם ידועים אפילו לאנטי־פאשיסט כבורכרט. הזעקה מפי חייל גרמני החוזר מן החזית על אטימותו של העולם ששוב אינו מונה מספר לקרבנות מזעזעת אותנו, אך בצורה שונה לגמרי מזו שאליה התכוון בורכרט. היא נראית לנו כמין פארודיה מאקאברית.

בשנים האחרונות נכתבו (והוצגו) בגרמניה המערבית כמה מחזות שעוררו פולמוס סוער; קודם־כל "ממלא־המקום" לרולף הוכהוט, ולאחר־מכן מחזותיו של פטר וייס, "רדיפתו ורציחתו של ז'ן־פול מארא" ו"החקירה". אך אלו היו תופעות מבודדות כמעט; ואין להתעלם מן העובדה, שהמחזאי הגרמני המפורסם ביותר, שהשפעתו כמחזאי, כבימאי וכתיאורטיקן קבעה במידה רבה את תרבות־הבימה במחצית המאה ה־20, ישב דווקא במזרח־גרמניה. הכוונה, כמובן, לברטולט ברכט. ברכט אינו מחזאי; ברכט הוא תופעה. השקפותיו המדיניות היו מליאות סתירות כרימון; התיאוריה המפורסמת שלו על "הניפור" ועל המטרה החינוכית והלימודית של התיאטרון אינה מתגשמת אפילו במחזותיו־הוא—וכל התפתחות המחזה המודרני, בין אם הוא ריאליסטי, סוריאליסטי, חברתי, פסיכולוגי או אבסורדי, עומדת תחת השפעתה של דמות בימתית גדולה זו. ברכט היה מפורסם עוד לפני עלייתו של היטלר לשלטון,

אך עם שינוי המשטר הוטל חרם על כתביו והוא עצמו נמלט בסכנת־נפשות. בשנות גלותו, שאת רובן בילה בארצות הברית, אמנם המשיך ביצירתו ומצא לו אוהדים ותומכים—במיוחד מפורסם משחקו של צ'ארלס לוטון בתפקיד גאלילאי. אולם חסר היה לו לברכט קהל המולדת. רק לאחר המלחמה, בהיותו על סף הזיקנה, כאשר ניהל את ה"ברלינר אַנסאמבל" במזרח־ברלין, ניתנה לו אפשרות להגשים את רעיוֹנותיו האמנותיים־החברתיים. ועד היום דמותו חולשת על הבימות באירופה ובכל הארצות הנתונות להשפעה אירופית.

השפעה גדולה מאד על התיאטרון והקולנוע המודרניים יש למחזאי הכותב גרמנית שאינו גרמני אלא שווייצי, הוא פרידריך דירנמאט. דירנמאט ומקס פריש הם נציגיה הבולטים של הספרות השווייצית בלשון הגרמנית כיום. שניהם חלק אורגני של הספרות הגרמנית—כגוטפריד קלר בשעתו. בספרות קשר השפה הוא הקשר הבולט ביותר, וכוחה חורג מגבולות מדיניים. לכן אי־אפשר לכתוב סקירה על הספרות הגרמנית כיום בלי להזכיר את דירנמאט ופריש. ומוזר ומעניין הוא שאין המדובר כאן רק על שפה אחת, על מסורת של סגנון ומבנה; גם התימטיקה היא חלק בלתי־נפרד של תמונת־העולם בספרות הגרמנית כיום. הנושא בו אנו עוסקים, התיחסות הגרמנים אל עברם הקרוב, שיפוטם המוסרי על המלחמה ותולדותיה, היאבקותם עם הנושא של רדיפות היהודים כסמל האנטי־הומאניזם—נושא זה נמצא גם אצל הסופרים השווייצים שהזכרנו (ואף אצל אחדים שלא הזכרנו, מקוצר המצע).

לקהל הישראלי זכור היטב המחזה "אנדורה" למקס פריש. הארץ הקרויה אנדורה במחזהו של מקס פריש, הארץ הקטנה, החביבה, המסודרת, שבתיה לבנים ומצוחצחים—היא בלי ספק שווייץ, מולדתו של הסופר; ואנשי אנדורה מעמיסים על עצמם אשם מוסרי כשהם מקבלים עליהם את שיפוטם של אנשי הארץ השחורה שמעבר לגבול. שרשי המחשבה הטמונה ביסוד "אנדורה" ניכרים כבר במחזותיו הראשונים של פריש, מאמצע שנות ה־40. בשנת 1945 כתב פריש את המחזה "ושוב הם שרים", מחזה־מלחמה סוריאליסטי שהמחבר קורא לו "נסיון להספד". "ושוב הם שרים" מכוון בבירור למלחמת־העולם השנייה. הגרמנים אפילו קרויים גרמנים, שעה שלאור מיתו של צוות מטוס שנפגע אינה מוגדרת, והוא הדין בלאומיותם של בני־ערובה המוצאים להורג בדיוק לפני תחילת המחזה. "ושוב הם שרים" מנסה לברר את בעיית האשמה ולמצוא מוצא מסבך השנאה ההדדית. פריש הוסיף למחזה כמה מלות־פתיחה, עובדה המעידה כי ייחס חשיבות לכך שהקורא או הצופה יירדו לסוף דעתו. בהקדמה זו אף נוגע פריש בנקודת אי־השתייכותו למאורעות במישרים.

"אנו אף לא ראינו זאת (מה שקרה במציאות) בעינינו, ויש לשאול אם יאה לנו הדיבור בכלל. העובדה היחידה המכשירה אותנו אולי לעדות טמונה בכך שאנו, שלא חזינו את הדברים מברנו, משוחררים מכל פיתוי של נקמה. הספק בכל־זאת קיים."

פריש מוצא אפוא לנחוץ לשלב כמה מלים של התנצלות, כבן לארץ נייטרלית. הוא מביא את האובייקטיביות, הנובעת מאי־ההשתתפות, כמעלה; עם זאת הוא משמיע גם כמה דברי ספק.

עלילת המחזה אינה מרוכזת או עזרתמתח כזו של „אנדורה“. העלילה משנית לבעיה המוסרית המטרידה את המחבר. הדיאלוגים, שנועדו לשקף אידיאולוגיות שונות ודרכי מחשבה, הסתהם העיקר. כדי להגיע להשקפה כוללנית ככל האפשר מדובב פריש את שני הצדדים; והוא מפגיש אותם דווקא לאחר מותם, לאחר שהשתחררו, במידה מסוימת, מפבלי הגשמיות. המחזה פותח בהופעתם של חייל וקצין גרמניים. בהמשך השיחה ביניהם תתברר שהחייל עתה־זה ירה, בפקודת הקצין, בקבוצה של עשרים־ואחד איש, ששימשו בני־ערובה. היו אלה זקנים, נשים וילדים. מצפוננו של החייל התעורר לאחר מעשה, וכאשר הקצין מצווה עליו להרוג גם את הכוהן, שפרה לקרבנות קבר לפי פקודה—הוא נמלט כעריק. החייל, קרל, מגיע לעיר־מולדתו, המופצצת בלי הרף על־ידי מטוסי הברית. (כידוע לנו מצביעים הגרמנים על הפצצת העיר דרזדן, שהיתה אדירת־ממדים כל־כך עד שנתלוו אליה תופעות בלתי־מופרות עד אז, כגון גל של אש, כעל אחד מפשעי־המלחמה, שאינו נופל מפשעי־המלחמה הנאציים). אמו של קרל נהרגה בהפצצה, אשתו עם התינוק עדיין מצפים לו. קרל אינו זוכה להיפגש עם אשתו, פגישה לה ציפה בכליון־עיניים. לעומת זאת הוא פוגש באביו ומטיח בפניו של זה האשמות כבדות. לפני הופעתו של הבן בטוח האב בציד־קת הגרמנים. צבאות האויב, אשר בהפצצותיהם הרגו את אשתו, הם בעיניו צבאות השטן. ואילו הבן למד לקח בהיותו חייל. הוא מאשים את אביו, מורה במקצועו, על כי בחייו הפרטיים בגד בכל אותם אידיאלים נעלים אשר להם ידע להטיף ברוב רושם בפיתה. קרל מתאבד, כדי שלא להיתפס כעריק; האב, אשר מות הבן שיכנע אותו בעוללת המשטר, מוצא להורג בירייה על־ידי תלמידו המצטיין לשעבר; אשת הבן והתינוק נהרגים בהפצצה נוספת.

גם הצד־שכנגד מופיע, בצורת צוות של אחד ממפציצי הברית. המפציץ נפגע, ועתה אנו מגיעים לבעיה היסודית של המחזה כולו. כל המתים מזדמנים יחד, באותו מקום בו הוצאו בני־הערובה להורג. הכוהן—שהומת לאחר שפרה את הקברים—מקבל את פני האורחים החדשים. המתים מוצאים ביניהם דרך להבנה משותפת, והכוהן מישר את ההדורים. עלינו לזכור כאן שכבר ראינו את מעשיהם של שני הצדדים. המחזה פתח בהתמרדות החייל לאחר המתתם האכזרית של קרבנות חפים־מפשע. (שירתם של מתים אלה נשמעת ברקע, וממנה שמו של המחזה). לאחר־מכן חזינו בהפצצה המכוונת נגד האזרחים השלווים, בני־עמו של החייל. הסופר עצמו אינו מכריע בכובד האשמה, אם גם הנטל נוטה קצת לעבר הגרמנים. אך הכוהן אומר למפקד הטייסים המת:

”גם אם מתנו כקרבנות, אין זאת אומרת שהיינו אנשים טובים“.

המפקד שואל מה על אלה שביצעו את הפשעים—הכוהן עונה שעל כל איש ואיש לדאוג לחטאיו שלו עצמו. האם פירוש הדבר שהוא סולח לרוצחיו?—מבקש המפקד לדעת. ואילו איש־הכנסיה עונה שאינו רשאי לא לשפוט ולא לסלוח. ומה הטעם בקיומם של המתים? הכוהן משיב:

"סבור אני שכולנו נמצאים כאן עד שנכיר את החיים שיכולנו לחיות יחדיו. עד אז נהיה כאן. זו החרטה, הקללה והגאולה".

המתים מתחילים למצוא יחד את הדרך הנכונה, ואילו החיים עדיין עומדים לחזור על כל השגיאות. נסיונם של המתים להתערב במתרחש בארצות-החיים נדון מראש לכשלון—החיים אינם רואים את המתים, אינם חשים בהם; הם אינם יודעים ואינם יכולים להבין את שהמתים מתחילים להכיר במציאות שמעבר-לחיים.

כדי לא לעורר רושם מוטעה, עלינו להדגיש בנושא מלחמת-העולם השניה, בשום פנים אינו הנושא המרכזי ביצירתו של מקס פריש. הבאנו כדוגמה את המחזה הנזכר לפי שהוא נוגע בנושא שאנו עוסקים בו; וכאמור, אולי מפתיעה העובדה, שסופר שוייצרי נזקק לתימאטיקה זו. ספריו של מקס פריש כולם עוסקים בבעיות המיוחדות של האדם המודרני—והעבר הקרוב אינו אלא אחד האספקטים של נושא מרכזי זה. אחד מן הרומנים המעניינים שלו הוא "הומו פאבר", המתאר את הפרט בעולם טכנוקראטי.

עיקר יצירתו של מקס פריש אינו במחזה; הוא רומניסטן ומחזאי. לעומת זאת, פרידריך דירנמאט, הוא מחזאי בראש-וראשונה. (הוא גם הירבה בתסכיתים ובתסריטים). כפי שכבר צוין, רבה השפעתו של דירנמאט על הבימה המודרנית. מן המפורסמים שבמחזותיו—"ביקורה של הגברת הזקנה", "נישואיו של מר מיסיסיפיי", "הפיזיקאים". דירנמאט שומר במחזותיו על הצורה המסורתית; הוא אינו כותב בסגנון "אבסטרקטי". המודרניות שלו, הלך-הרוח של המאה ה-20 שחזתה שתי מלחמות-עולם, טבח המוני ופצצת-אטום, מתבטאים אצלו בתוכן ולא בצורה. לעולם אין אצלו סיום עליז או מבדר. יש שהוא צוחק, אך צחוקו עוקצני, והבדיחה היא על חשבון האנושות. לעומת הסארקאזם המדהים של דירנמאט, הרי הפרוורסיות של מחזאי כגון טנסי ויליאמס הן שעשועים תמימים ובלתי-משכנעים.

מחזה העובד מבודד, כאמור, בספרות הגרמנית המודרנית הוא המחזה "ממלא-המקום" לרולף הוכהוט, שעורר סערת-רוחות ופולמוס חריף. ההתעניינות בפרט שהגיעה לממדים ששום יצירה ספרותית של השנים האחרונות לא זכתה להם. הדעות שהושמעו על המחזה היו מנוגדות מן הקצה אל הקצה. הוכהוט, שכתב מחזה הסובב על ציר הפשע הנורא של השמדת היהודים, הואשם, בתוך השאר, באנטי-שמיות דווקא. בשל הוויכוח הסוער על הציר הרעיוני נדחקה ההערכה האמנותית לקרן-זווית. רבים ביטלו מלכתחילה את ערכו האמנותי של המחזה בשל חשיבות הנושא הרעיוני—גישה שאינה הוגנת. נוסף על כך שרבים מן המתווכחים הנלהבים ביותר לא קראו כלל את המחזה; רק בזאת אפשר להסביר את ההאשמה שהועלתה כי בהאשימו את האפיפיור מנסה הוכהוט לנקות את העם הגרמני מאשמה.

"ממלא-המקום" הוא ממלא-מקומו של אלוהים עלי-אדמות, ראש הכנסייה הקאתולית, האיש שמפתחות פטרוס-הקדוש מסורים בידיו, שבמוצא-פיהו תלוי גורלם של מיליוני מאמינים—האפיפיור היושב ברומא. המחזה הוא התקפה עזה וחריפה על פיוס XII, אשר בזמן המלחמה הגדולה שמע לא לצו המוסר אלא לצו הפוליטיקה, לא לצו

האמונה אלא לצו הכוח, ולא עסק בקודש אלא בחול. יש להדגיש כי האפיפיור אינו ה"נבל" של המחזה. הנבלים, הפושעים, הם הגרמנים. המפקדים הגרמניים, מארגני מחנות-ההשמדה, פועלים רובם כרוצחים. הם איבדו כל הבחנה בין טוב לרע, ועוסי-קים הם במלאכת ההשמדה כאילו היתה זו עבודה משרדית יומיומית ורגילה. מדי-פעם חוזר המחבר על כך שאנשים נורמליים בהחלט ביצעו את הפשעים הנוראים ביותר. אותם אנשים חזרו לאחר המלחמה לאורח-חיים הנהוג בחברה מסודרת; העבר לא שייר בהם חותם. לא פושעים-מלידה, לא מטורפים—אלא אנשים רגילים; זה האספקט המפחיד ביותר. שונה מאלה הוא "הדוקטור". הוא היחיד החוטא מתוך ידיעה, מתוך הכרה ברורה. "דוקטור" זה הוא מלאך-המוות של מחנה-אשוויץ. כאלוהים בשמיים כן הדוקטור עלי-אדמות דן את בריותיו לשבט או לחסד; הדוקטור רואה את קיומו כמין אתגר כלפי שמיים, ואת חטאיו הנוראים—כמין הוכחה חותכת לאי-קיום האל. הרע המוחלט אינו ניתן לאיבחון על-ידי כיעור חיצוני. אדרבה: הדוקטור הוא גבר נאה, מטופח; קרבנותיו המהופנטים נותנים בו אמון. אין בו כל רגש וכל חולשה אנושית; לכן, בסופו של דבר, מכריע הוא בקלות את נציגי הטוב, את גרשטיין ואת ריקארדו, ללא רחמים וללא מוסר-כליות. לעומת כוח-השטנים של הדוקטור עומדים כוחות הטוב, שסופם מפלה. הקצין הגרמני גרשטיין הוא דמות היסטורית. הכומר ריקארדו פונטאנה הוא דמות דמיונית, אולם המחזה כולו מוקדש לזכרם של כמה כהנים שהתנגדו למשטר הנאצי, ומהם שנפחו נפשם במחנות-ריכוז.

האפיפיור, ממלא-המקום של האלוהים, עומד בין שני הקטבים הללו, בין הטוב והרע. הוא אינו מזדהה עם הרע ואינו מזדהה עם הטוב. הוא מעוניין בשמירת כוחה של הכנסיה, וכוחה של הכנסיה הוא בעיניו לא כוח רוחני אלא השפעה מדינית וכוח פיננסי איתן. האפיפיור אינו היחיד הנוקט עמדה פאסיבית מול מעשי-האימים של הגרמנים. היו עמים ואישים שלא הגיבו כלל על השמדת היהודים ולא הושיטו יד לעזרה, כאשר נתבעו לכך. מדוע אפוא מכוון הוכהוט את חיצו פולמוסו דווקא נגד כס פטרוס הקדוש? הסיבה היא שהאפיפיור נמצא בעמדה רמה יותר מכל בעלי הכוח וההשפעה החילוניים; וחובותיו המוסריות גדולות יותר.

כאמור, הושמעה נגד הוכהוט הטענה שהוא מבקש לטהר את הגרמנים בהאשימו את האפיפיור. הרי זו טענה מופרכת מעיקרה. "הגרמני הטוב" האחד-והיחיד המופיע במחזה הוא גרשטיין; שאר הגרמנים מצוירים בצבעים קודרים. גרשטיין עצמו אינו מופיע כבא-כוחם של רבים אחרים: הוא בודד במאבקו בין בני עמו; בן-בריתו היחיד הוא ריקארדו, הכוהן האיטלקי; (אגב, הוכהוט נמנע מלבחור בכוהן גרמני אף שיכול היה לעשות זאת)—שהרי היו כוהנים גרמניים שמחו נגד המשטר ונרצחו באכזריות במחנות-ריכוז); והוכהוט מניח לגרשטיין למות באשוויץ, בידי תליינים גרמניים. (האמת ההיסטורית אחרת היא, כנראה; סופו של גרשטיין לוט בערפל, ואפשר שמצא את מותו מידי חילות הברית). שתיקתו של האפיפיור אינה מטהרת את הגרמנים—היא רק מחייבת את אלה שעמדו מן הצד תחת שיפעלו.

"ממלא-המקום" בנוי במתכונת אפית. מן המחזה המודרני, העוסק על-הרוב בפרט, בתסביכיו ובבעיותיו, אנו פונים בתפנית חדה לעבר מחזה זה העוסק בגורל הפלל, שבעיותיו המרכזיות הן הבעיות הקשות ביותר העומדות בפני האדם: בעיית הרע שבלב האדם, בעיית האחריות המוסרית המוטלת על כל אחד, בעיית עירעור האמונה הדתית והחילונית כאחת.

כלום צדק הוכהוט ביחסו ערך כה גדול לעמדת הכנסיה, ובהאמינו כי התערבות ישרה מצד האפיפיור היתה משנה את מהלך ההיסטוריה? תיזה זו, כמובן, אינה ניתנת להוכחה. אך אין ספק בדבר ש"ממלא-המקום" אילץ רבים מאד להתעורר משלוותם ולערוך מחדש את מאזנם המוסרי.

בעקבות משפטי-אשוויץ נכתב מחזה שונה לגמרי מ"ממלא-המקום", על אותו נושא. הכוונה למחזה "החקירה", מאת פטר וייס. פטר וייס הוא ממוצא יהודי. בשנת 1934 נאלץ להגר מגרמניה. כנלי זקס כן גם הוא נעשה אזרח שבדי. כמוה מופיע שמו באנתולוגיות ובסקירות על הספרות הגרמנית. כבר עוררנו את שאלת ההגדרה המדויקת: איזהו סופר גרמני? לשאלה לא מצאנו תשובה. מכל-מקום, נראה לנו כי מחזה של אדם ממוצא יהודי על אושוויץ אינו יכול להעיד על הלך-רוח של הגרמנים עצמם. אגב, גם אין לומר שמחזהו של הוכהוט—שהוא, לכל הדעות, גרמני במאה אחוזים—משקף באמת את הלך-הרוח של רוב הגרמנים, או אף של רוב האינטלקטואלים הגרמניים. כפי שראינו עד כה, הגישה הנפוצה בספרות שונה במידה רבה מגישתו של הוכהוט—גם אם הכל שוללים את המשטר הנאצי מבחינה מוסרית. וייס מגדיר את "החקירה" כאוראטוריה ב-11 שירות. המחזה יצא לאור בשנת 1965. פטר וייס השתמש בעדויות השונות שהושמעו במשפט. שאיפתו של החבר למסור את הדברים באובייקטיביות כביכול, ללא נקיטת עמדה. המואשמים אינם מודים כלל בחומרת הפשעים שביצעו. כך גם סניגורם של הנאשמים. המלה האחרונה ניתנת לנאשמים דווקא. והם חוזרים על הטענות הידועות לנו—אין טעם להעלות מחדש, שוב ושוב, את מה שהיה; במלחמה רק מילאו את חובתם, ואין לבוא ולהאשימם עתה בשל כך; ואלה התובעים אותם לדין אינם עושים זאת למען הצדק אלא בשל אינטרסים פוליטיים. וכבר טענו כנגד המחבר שהוא משיג ביצירתו תוצאה הפוכה מזו שהתכוון לה, ולא מעטים מן הצופים עלולים להזדהות עם פושעי אושוויץ ולא עם הקרבנות. על טענה זו אפשר רק להשיב כי מי שמסוגל להסכים עם הפושעים ממילא לא היה משתכנע על-ידי יצירה ספרותית כלשהי.

לפירסום הגיע פטר וייס לא ב"חקירה" אלא עם המחזה שכתב שנה לפני כן, בהיותו כבר בן 48, זה המחזה בעל השם המשונה "רדיפתו ורציחתו של זין-פול מארא מוצגת על-ידי קבוצת השחקנים של בית-המשוגעים בשאראנטון בהדרכתו של האדון דה-סאד". פטר וייס, מהגר, פליט, נודד מארץ לארץ ומאמנות לאמנות, מצא את דרכו הספרותית בגיל מבוגר. המחזה הנדון, חרף זרותו, אינו "מטורף" אף לא "אבסורדי". זהו מחזה מדיני-חברתי. הבשורה החברתית העגומה שבו זוכה להדגשה מיוחדת כשהיא מושמעת בפי חולי-נפש שהחברה כלאה אותם במוסד סגור.

*

מן התסכית והמחזה אנו מגיעים לבסוף אל הרומן, ואל הסופרים הגרמנים המפורס-
 מים והמוכרים ביותר של השנים האחרונות. מן הבולטים במספרים הגרמניים בימינו,
 ומן המופרים ביותר מחוץ לגבולות מולדתם, הוא היינריך בל—סופר קאתולי,
 שאמונתו הדתית ניפרת בכתיבתו. אולם אין זו אמונה נוקשה, דוגמתית. בל מחפש
 את האדם, על חובותיו המוסריות. הוא רואה את חובתו של הסופר בשיקוף פני
 ההווה ובנסיון לפתור בעיות מוסריות אקטואליות. הביוגרפיה של היינריך בל משק-
 פת את תולדות הדור. הוא נולד בקלן, ב־1917. בצעירותו עבד בבית־מסחר לספ-
 רים. החל ללמוד גרמניסטיקה, אולם לאחר זמן קצר גויס לצבא. הוא שירת בצבא
 כל ימי המלחמה, מ־1939 עד 1945. ארבע פעמים נפצע. היה בשבי האנגלי והאמרי-
 קאי. לאחר שחזר, המשיך בלימודיו ועבד בנגריה של אחיו. מאז נתפרסם הוא עוסק
 בכתיבה בלבד. כל הפרטים הללו משתקפים בכתיבתו של היינריך בל. העיר קלן
 עומדת במרכז יצירתו. הרקע, ברוב ספריו, הוא נוף העיר קלן, כשה"דום" המפורסם
 מסתמן בבהירות באופק, סמל דתי וחילוני כאחד. כשאר בני־גילו יכול היה בל
 להתחיל בכתיבה רק בגיל מאוחר־ביחס. רק עם תום המלחמה ניתן לו ולשאר אנשי-
 הרוח חופש הביטוי; היינריך בל היה אז בן 28. פירסומו הראשון בא לו עם קבלת
 פרס־קבוצת־47, בשנת 1951. שירותו הממושך בצבא הסביע בו את חותמו: הוא
 אנטי־מיליטריסט ומתעב את השימוש בכוח. ספריו הראשונים משקפים את המלחמה,
 כמו הרומן "היכן היית, בן־אדם?" ספרים מאוחרים יותר, כגון "ולא הגה אף מלה",
 מטפלים בחייהם ההרוסים של אנשים שלא יכלו להתגבר על מאורעות המלחמה או
 תוצאותיה. "בית ללא שומר" מספר על אלמנות־המלחמה ומנת־חלקן העלובה. "ביל-
 יארד בתשע־וחצי" הוא הקאתולי ביותר בכל ספריו של בל. כאן מבקש בל לפרש
 את המציאות בדרך של מיסטיפיקציה דתית. חלק מסיפוריו הסאטיריים של בל לועג
 ל"נס הכלכלי" שבגרמניה המחודשת.

היינריך בל הוא אחד הסופרים הגרמניים הידועים ביותר מחוץ לגבולות ארצו.
 ספריו ניתרגמו להרבה לשונות. הפופולאריות שלו נובעת, כמובן, גם מהיותו אנטי-
 נאצי מובהק. הרומן "היכן היית, בן־אדם?" מתאר את האכזריות חסרת־השחר של
 המלחמה. בראש הספר מביא בל ציטטה לקוחה מדברי אנטואן דה סנט־אקזיפרי
 (ודאי לא מקרה הוא שבל בוחר לצטט דבריו של סופר שלחם ונפל למען הצד-
 שכנגד, באותה מלחמה עצמה שעליה הוא מספר):

"פעם זכיתי להרפתקות: כינון קווי־דואר, כיבוש הסאהארה, דרום־אמריקה—אך המלחמה
 אינה הרפתקה אמיתית. היא רק תחליף להרפתקה.
 המלחמה היא מחלה. כמו טיפוס."

האנטי־גיבורים של בל, כמו בל עצמו, היו במלחמה. שעה שהשתולל המשטר הנאצי
 בגרמניה יצאו הם לכבוש ארצות נוספות למען העריצות. העובדה שהיו במלחמה,
 שסבלו ונהרגו, אינה פוטרם מן האחריות למה שנעשה. מלבד דבריו של אנטואן
 דה סנט־אקזיפרי מביא בל ציטטה נוספת בראש ספרו; זו לקוחה מיומניו של תיאור

דור הקר, הוגה־דעות קאתולי, גרמני, מתנגד נסתר לשלטון ההיטלראי, אשר משך כל שנות המלחמה ניהל בסתר יומן רצוף האשמות לבני־ארצו:

"לשואה עולמית שימושים רבים. גם למציאת תירוץ לפני האלוהים. היכן היית, בן אדם?

—הייתי במלחמת־העולם".

הנורא שבמלחמה, בספרו של בל, הוא חוסר־השחר שבה, חוסר־המשמעות. הכל הוא רצף של טעויות, אם בשוגג ואם במזיד. אפייני הוא שמותם של כמה וכמה מן הגיבורים (או האנטי־גיבורים, אם להשתמש במונח קולע יותר) הוא באשמת הצד שלהם עצמם. אחד החיילים דורך על מוקש שהטמינו הגרמנים עצמם. התפוצצות אותו מוקש גורמת לרוסים לחשוב שיוורים עליהם, ואז הם עונים באש לעבר קבוצה אחרונה של פצועים—המבקשים להיכנע, ולא להילחם. החייל הקטן, החולה והנפחד פינק מוצא את מותו משום שמפקדו מצא לנחוץ להעמיס עליו תיבה מלאה בקבוקי יין־טוקאי אמיתי. רסיסי הבקבוקים הם הפוצעים את הצעיר פצעי־מוות. החייל פיינהלז מוצא את מותו על סף בית הוריו. עמדה גרמנית בודדת יורה פגזים לעבר הכפר, משום שנכנע לאמריקאים. אותה עמדה נזהרת היטב מלקלוע באמריקאים עצמם—מהתגרות באלה האחרונים הם חוששים. נקודת־השיא ברומן היא פגישת חייל גרמני עם נערה יהודיה, פגישה חסרת־תקוה בעולם מתפורר. אמנם אין לו לבל הבנה רבה לפרובלימטיקה היהודית המיוחדת, ואפייני הוא להלך־מחשבתו שהוא מתאר את מותה של אילונה, המתנשאת מעל למפקד הרצחני במחנה, כשהיא שרה זמירות־כנסיה קאתוליות.

מלבד אותם חיילים, הנקלעים למערבולת הנוראה למרות רצונם ואשמתם פאסיבית בלבד, מתאר בל בספרו הנזכר גם כאלה האשמים במעשים. עוד יותר מאשר את הפושעים, המופרעים בנפשם, מאשים הוא את אטימותם של "אנשים נורמליים". וכך הוא מתאר את התנהגותם של נהגים המסיעים יהודים במכונית־משא לקראת מוות בטוח במחנה־ריכוז:

"לבסוף נתרוקן הכביש. הגברים פיהקו, ועצרו במקום כלשהו ברחוב צדדי בכפר, כדי לפוש. הם פרקו את תיקי הצידה שלהם, גמעו קפה חם וחריף מן המימיות, פתחו קופסות־סח דקות ועגולות והוציאו מתוכן שוקולד, ומרחו להם כריכים בנחת ובאטיות. הם פתחו את קופסות החמאה, ריחרחו את תכנון, מרחו שכבות עבות של חמאה על הלחם בטרם יוסיפו עיגולי גנניק גדולים. הנקניק היה אדום, שזור גרגרי פלפל. הגברים אכלו בשלוה".

התיאור המפורט כל־כך של סעודת הנהגים בא להמחיש לקורא את כוונתו של בל. הנהגים הגרמניים הם בורג במכונית־ההשמדה הגדולה. הם נהנים הנאה שלמה מן האכילה והשתיה שעה שעל־ידם כלואים אנשים במכונית, מוחזקים בתנאי רעב וצמא וחוסר־אוויר ומיועדים למוות נורא על־לא־חטא. אטימותם של נהגים לסבל הזולת מוציאה אותם מפלל הנקיים מאשמה. שעה שהנהגים אוכלים בתאנה, חותכים כמה משוכני המכונית את עורקיהם; אחרים, המתחלקים בתוך זרמי הדם הקולחים, מתחילים לזעוק. אחד הנהגים מכה בקת של תת־מקלעו על דופן המכונית. מיד מושלך הס. אילונה בהירהוריה מגדירה את הדפיקות כך:

"אבל כולם פסקו מועקותיהם לקול דפיקות המשמר—קול הדפיקות היה מאיים ומבשרי רע; אדם בצלם אנוש לא היה יכול לדפוק כך; מזמן יצאו כבר מתחומי החברה האנושית..."

דומה כי שני הסופרים הגרמניים המפורסמים ביותר מחוץ לגבולות גרמניה מן הדור שלאחר המלחמה הם אמנם היינריך בל וגינתר גראס. אבל צירוף זה הוא שרירותי ביותר, כי אין לתאר שני סופרים מנוגדים יותר זה לזה בדרכם האמנותית משני אלה. בל כותב במסורת הרומן הקלאסי, אף שהתימטיקה שלו מודרנית; והוא רואה בספרות ייעוד מוסרי. גינתר גראס קרוב בדרך כתיבתו לגיימס ג'ויס יותר מאשר למסורת הרומן הגרמני. בשפה עשירה, ברוחב אפי, באמנות מדהימה של תיאור, כותב גראס על נושאים משונים, מזורים ודוחים. הוא מספר על המלחמה ועל הימים שלאחריה, ברגש שעיקרו גועל, ויותר משהוא רגש הריהו ליגלוג. כהיינריך בל כן גם גינתר גראס מרבה לכתוב על עיר-מולדתו. גראס הוא יליד העיר דנציג, בן להורים גרמנים-פולנים. לפני התמסרו לכתובה עבד כחקלאי, סתת, פסל, צייר, צייר תפאורות. תחילה כתב מחזות ושירים, שלא זכו לפירסום נרחב. עם הרומן הראשון שלו, "תוף הפח", הגיע לפירסום בינלאומי. בתוך השאר הוכתר הספר בפרס הצרפתי המיועד ל"ספר הלועזי הטוב ביותר".

בפרוזה שלו מציב גראס מצבת-זכרון לדנציג עיר-מולדתו. הוא מספר על ההווי המיוחד של דנציג שלפני המלחמה, עיר בה גרו וחיו בני לאומים שונים זה בצד זה. הוא מספר על העיר בזמן המלחמה, ועל הכיבוש הרוסי. כמו שהנציח גיימס ג'ויס את העיר דובלין ב"אוליסס", כך הנציח גינתר גראס את העיר דנציג ב"תוף הפח". דנציג של אותם ימים שוב אינה קיימת, בתוקף ההתפתחות ההיסטורית—עובדה המעניקה לספרו של גראס מימד תעודי.

מצד המבנה וכושר הביטוי שייכים ספריו של גראס ליצירות עזות-הרושם ביותר של השנים האחרונות. העושר הלשוני בלתי-נדלה כמעט; שפע הנתון, בכל-זאת, במבנה צורני מחושב. מצד התימטיקה, ספריו של גראס פרובלימטיים ביותר. בכתב-בתו יש לא מעט מן הדוחה. מקום נכבד נועד לפרטים גופניים מבחילים. כל מי שקרא את "תוף הפח" יזכור את תיאור סופה של אגנס, אמו של אוסקר הגמד. בטיול משפחתי של יום-א' מגיעים כולם לחוף-הים; שם רואים הם דייג המוציא צלופחים, בזה אחר זה, מן הראש השלדי של סוס מת, שאותו שלה מן הים. אגנס, הנתקפת גועל עד לטירוף למראה הזה, מתחילה לפתע לזלול יום-יום צלופחים שמנים בחמאה, סרדינים בכמויות אדירות של שמן, דגים מטוגנים ומעושנים. כעבור זמן קצר היא מתה מהרעלת-קיבה, ולאוסקר נדמה שעוד בארון-המתים היא מתכוונת להקיא שוב ושוב, הן את הדגים והצלופחים הן את העובר בן שלושת החדשים, שאין לדעת בבירור מי אביו, אם הבעל הוא ואם המאהב. ויש תיאור אחר, תיאור מותו של מאצראט, בעלה של אגנס: עם כניסת הרוסים לדנציג מנסה מאצראט לבלוע את סמל צלב-הקרב שלו, כשהסיכה פתוחה, והוא נחנק תוך כדי כך, בצורה בלתי-מושכת ביותר.

לא רק הסיטואציות, אף הדמויות עצמן מעוותות. גיבור "תוף־הפח" הוא הגמד אוסקר. אוסקר מעיד על עצמו שחדל מגדול מרצונו־הוא; מתוך בחירה חפשית הפך מילד רגיל למפלצת משונה. בהכרח רואה אוסקר את העולם מזווית בלתי־מקובלת; ולעולם אין אנו יודעים עד כמה הסופר מזדהה עם ראיית גיבורו. גם הנובילה "חתול ועכבר" מספרת על קורותיו של גיבור מוזר. לגיבור זה פיקה ענקית, העולה ויורדת, נעה וקופצת, כאילו ניתנו לה חיים עצמאיים. החתול שבפותרת הוא סמל לחברה העתידה להכניע את החריג.

גישתו של גראס היא סאטירית־מנותקת. הוא אינו מפגין רגש ואינו משתתף במהלך הדברים. כל המשטרים מתוארים באותו ליגלוג, באותה מידה של הסתייגות וגועל. וכבר עמדו על כך שבספריו של גראס המשטר הנאצי נראה עלוב, קטנוני ומגוחך, לא נפשע ומאיים. בגישה זו יש בה מן החיוב ומן השלילה כאחד. מצד אחד, יש כאן הרס גמור של "אגדות־הגיבורים" העשויות להתרקם שוב סביב הזכרונות של אותם ימים. מצד שני, אין כאן קנה־מידה מוסרי, המבחין בין חטא כבד לעבירה קלה. הפרספקטיבה ההיסטורית, המראה לנו את הילוך־הברווזים המגוחך של הצבא הגרמני, מצחיקה אותנו כיום. אך אין לשכוח שהילוך זה, וכלל המאניירות המגוחכות עד חוסר־טעם, לא הקהו את עוקצם של הצועדים.

אוקסאן וניקולט

AUCASSIN ET NICOLETTE

תירגמה מצרפתית וציירה
לאה גולדברג

סיפור אהבה מקסים בפשטותו מן המאה ה־13. מאז נתגלה כתב־היד נהיה "אוקסאן וניקולט" לאחד הסיפורים האהובים על קוראי הספרות האירופית.

כלל חנויות הספרים
הוצאת דביר והוצאת תרשיש

4.80

בחוברת קודמת של "קשת" (טו, אביב 1962), שהוקדשה בחלקה לספרות גרמנית חדשה, יוכל הקורא המעוניין למצוא את היצירות הבאות: 27 מכתבים אחרונים מסטאלינגרד; שירי "אורפיאוס", אורידיקה, הרמס" לר. מ. רילקה (בתרגומו המעולה של אברהם הוס); "הפל", סיפור מאת אינגבורג בכמן; "בארצנו זו", סיפור מאת היינריך בל; "עלייתו של תת־הפנקסן" מאת פרידריך דירנמאט; שיר של גוטפריד בן; ופרקייומן מאת אברהם ברטורא, "בארץ הגרמנים". מספר מצומצם של טפסים עודו מצוי במשרדינו. להזמין, בצירוף כיסוי ע"ס 4 ל"י (כולל משלוח), ע"פ

הכתובת:

מנהלת "קשת", רח' ביאליק 9, ת"א

בקורת חברתית חריפה על גרמניה של היום יש ברומנים של מרטיין ואלזר—
 "נישואים בפיליפסבורג" ו"זמן חצוי". כאן כבר מסתמן "הנס הכלכלי" המפורסם,
 ואטימות-הלב הבאה בעקבותיו. כהרבה סופרים גרמניים צעירים אחרים כן גם
 ואלזר בדונו בהווה אינו שוכח את העבר והוא מבקש בו את עקבות העוול. נתון
 אך-יורק למציאות של ההווה הוא ארנה יונסון, יליד 1934. יונסון נולד בפומרן
 שבמזרח-גרמניה. ב-1959 עבר לגרמניה המערבית. עד כה פירסם יונסון שלושה
 רומנים: "השערות על יעקב", "הספר השלישי על-אודות אכים", ו"שתי השקפות".
 שלושת הספרים הללו עוסקים בנושא אחד-יחיד: הגבול העובר בין שתי הגרמניות.
 גבול זה אינו פוליטי בלבד. הוא מפריד לא רק בין מדינות אלא אף בין בני-אדם.
 יש ניכור בין מזרח למערב; יש חוסר-קומוניקציה בין האנשים. יונסון אוהב להד-
 גיש שהוא "עבר" מגרמניה לגרמניה ולא "נמלט". הוא מנסה להיות אובייקטיבי
 כלפי שתי הגרמניות. האובייקטיביות שיונסון שואף להשיגה איננה, אם ניתן לומר,
 אובייקטיביות סימפאתית. רצונו המודגש להישאר מעבר לדברים, לא להגן על עמדה
 ברורה והשקפה ברורה, ובטחונו המוחלט, חסר-ההומור והדידקטי, בכל מלה שהוא
 כותב, אלה מביאים לידי התנשאות. יונסון הוא "גרמני" מאד, כמו שגראס, עם כל
 מורשתו התרבותית הגרמנית, הוא קוסמופוליטי. כל בעיית הניכור של האדם המר-
 דני מצטמצמת אצל יונסון בבעיית שתי הגרמניות; זו הבעיה המרכזית בעולם
 כולו. יונסון מבקש להיות מדעי, מדויק; לכן הוא מסתפק בתיאור מעשיהן של דמו-
 יותיו, תגובותיהן החיצוניות; הוא כמעט אינו מתימר לחדור לסבך מחשבותיהן ורג-
 שיהן. לכן הדמויות חסרות-חיות. בכל-זאת מיטיב יונסון לעתים לתפוס בתיאורו
 אספקט מיוחד של הבעיה עליה הוא כותב. כך הוא מספר על התרשמויותיו של עת-
 נאי מערב-גרמני הנוסע למזרח, המגלה שם לתדהמתו כי אף שהוא מדבר באותה
 שפה כאנשים הסובבים אותו אין מובן זהה למלים. על הרקע האסוציאטיבי שלהן.
 ראוי להזכיר עוד לפחות את שמותיהם של שנים-שלושה משוררים, המיצגים
 את הדור הצעיר בשירה הגרמנית. ידוע הוא האנס מאגנוס אַנצנסברגר, הכותב
 גם דברי-בקורת ומסות, מלבד שירים. אנצנסברגר נולד ב-1929. פטר רימקורף
 הוא בן-גילו של אנצנסברגר; שיריו הם על טהרת הסגנון הפארודיסטי; הוא יורש
 סגנונו של כריסטיאן מורגנשטרן. את פאול צילאן כבר הזכרנו, בהקשר אחר.
 הספרות האוסטרית של היום מתמזגת בספרות הגרמנית. או שמא נאמר: הספרות
 האוסטרית הרגיונאלית נשארה בידי סופרים מדרגה שניה, כגון אלקסנדר לרנט-
 הולניה, הכותב כמעט כאילו וינה של היום עודנה בירת הקיסרות ההבסבורגית.
 כנגדו ספרות חשובות כגון אילזה אייכנינגר ואינגבורג בכמן שייכות לזרם הראשי
 של הספרות הגרמנית. שתיהן אינן מתגוררות כיום באוסטריה. אילזה אייכני-
 גר אינה "ארית" טהורה, ולכן סבלה מרדיפות בזמן המשטר הנאצי. את נעוריה
 בזמן המלחמה היא מתארת בספר "התקוה הגדולה יותר". זהו ספר בלתי-ריאליסטי,
 הנע על גבול המציאות והדמיון. גם אילזה אייכנינגר היא תגלית של "קבוצת-47".
 אינגבורג בכמן כותבת בעיקר שירה, אף כי פירסמה גם כמה סיפורים ותסכי-

תים. גם אינגבורג בכמן נוגעת בנושא העבר הנאצי ומשמעותו של זה לגבי ההווה, כמו בסיפור "בין רוצחים ומטורפים": "אנו בווינה, למעלה מעשר שנים אחר המלחמה. אחר המלחמה—זהו חשבון-הזמן שלנו". קבוצת ידידים נפגשת בבית-הקפה המסורתי שלהם. זוהי פגישה שיגרתית. חוג הידידים הוא מלפני המלחמה. יש בהם יהודים—מהם שהיגרו וחזרו, מהם שנשארו וסבלו ומשפחותיהם נרצחו; יש אַרים שניסו לעזור, ויש גם כאלה שעברם הפוליטי אינו נקי כלל. עתה שוב יושבים הם כולם אל שולחן אחד.

"אז, אחרי 45, סבור הייתי גם אני כי העולם נחלק לטובים ולרעים, במוחלט. אבל עכשיו החלוקה משתנה והולכת. כמעט אי-אפשר היה לחוש בדבר, זה היה תהליך בלתי-נראה. עתה שוב אנו מעורבים זה בזה...

"הקרבנות הם קרבנות. זה הכל. אבי היה קרבן של תקופת דולפוס, סבי קרבן של המור-נארכיה, אחי קרבנו של היטלר, אבל זה אינו עוזר לי, אתה מבין מה כוונתי?"

באותו זמן מתקיימת במרתף של אותו בית-קפה פגישה של "קאמראדים" מזמן המלחמה; אלה שרים שירים מן הזמנים הטובים ההם. אדם אלמוני, מוזר, ניגש לשם, כנראה הוא אומר להם את דעתו; האנשים המשולהבים רוצחים אותו. כאשר שנים מן החוג שבפגישתו נוכחנו ניגשים אליו כבר מת הוא.

"כשחזרתי בבוקר הביתה— —ראיתי על כף-ידי את הדם. לא נחרדתי. דומה היה עלי הדבר כאילו הדם מגן עלי, לא מפני פציעה אלא כדי שרגשות הייאוש, שאיפת הנקם, והזעם שוב לא יוכלו לעזבני. לא עוד. לעולם לא".

תמיד על שולחן
שמורי פירות
וירקות
משקאות קלים

מתוצרת
יבין

המשתתפים בחוברת

המבקרת החיפאית, גיטה אבינור, מרבה לעסוק באחרונה בספרות הגרמנית החדשה. היא גם מחברת ערכים מתחום זה בשביל האנציקלופדיה העברית. ב"קשת" פירסמה עד כה עיונים מתחום היצירה העברית הצעירה. תיאודור ו. אדורנר, שנולד ב-1903 בפראנק-פורט ע"נמיין, גלה מארצו בימי היטלר, וכיום הוא פרופיסור לפילוסופיה ולסוציולוגיה באוניברסיטה ע"ש גיתה בפראנקפורט ומנהל המכון למחקר-חברתי באותו מוסד. בתוך השאר פירסם עיונים בקירקגור, בפילוסופיה של המוזיקה החדשה, בתורת-ההכרה, בספרות, ובשאלות-השעה. מסתו המובאת בזה לקוחה מן הילקוט Bingriffe (הוצאת זורקאמפ, 1963). אילזה אייכניגור נולדה ב-1921 בווינה, ומאז 1953 היא נשואה לסופר גינטר אייך. עשתה לה שם ב-1948, ברומן הראשון שלה, "התקוה הגדולה יותר". מאז פירסמה כרכים אחדים של פרוזה, שירה ומחזאות. הסיפור "כרובים בלילה" הוא מתוך הקובץ "הכבול" (Der Gefesselte, הוצאת ס. פישר, 1954). אלפרד אנדרש נולד ב-1914 במינכן. בנעוריו למד מכירת-ספרים, וב-1933 נחשב במחנה דאכאו. בשנים 1933-40 שימש לבלר במינכן ובהאמבורג, עד שנלקח לצבא. ביוני 1944 ערק, ואחרי-כן היה חבוש שנה לערך במחנה-שבויים בארה"ב. הוציא בשנים 1946/7 את כתב-העת "הקריאה" (Der Ruf), עבד בתחנות-השידור של פראנקפורט ושטוטגארט, ומאז 1958 הוא מתגורר בשוייץ. סיפורו "עם הפוס לשוננוס" נדפס ראשונה ב-1957 והוא כלול בקובץ "נשמות ובני-אדם" (הוצאת ואלטר, 1958). הנוס מגנוס אנצנוס ברגר, הנחשב ארי שבחבורת המשוררים הגרמניים שלאחר המלחמה, נולד ב-1929 בקאופפירן. בגיל 15 גויס ל"פולקס-שטורם". אחרי המלחמה למד בגרמניה ובפאריז, היה איש-ראדיו וקריין-מו"לות, ערך אנתולוגיות שונות ותירגם לגרמנית את שירי ויליאם קארלוס ויליאמס. מלבד כמה קבצי שירה, פירסם גם מסות נתחניות ופולמוסיות מזהירות. הוא מתגורר לסירוגים במערב-ברלין ובנורווגיה. יוהאנס בוזרובסקי (1917—1965), שעשה שמונה משנות חייו כשבויה-מלחמה ברוסיה, היה משורר ומספר מזרח-גרמני אהוב ונערץ משני עברי ה"חומה". הרומן שלו, "טחנתו של לוי" (1964), הופיע בעת-יובעונה-אחת במזרח-גרמניה ובמערבה. וולפגאנג בורכרט (1921—1947), יליד האמבורג. בנעוריו—שוליה בבימ"ס-ספרים ושחקן. ב-1941 גויס לצבא ואת רוב תקופת שירותו עשה בבתי-כלא (פעם אף נדון למיתה וניחן אחרי-כן). מת בבאזל, בגיל 26, לאחר שנתיים של כתיבה קדחתנית, שהורישה כמה כרכים של סיפורים קצרים שהם מן האהובים כיום ביותר על הדור הצעיר בגרמניה. "מאריה, הכל מאריה" הוא מן הקובץ Die traurigen Geranien, סיפורים מן העזבוץ (רובולט, 1962). אינגבורג בכמן, ילידת אוסטריה (1926), יושבת כיום באיטליה. כותבת שירים, סיפורים, תספיתים וליבריות, ומופרת כאחת הדמויות הספרותיות הבולטות בין בני-דורה. תרגום עברי של אחד מסיפוריה המעולים ביותר, "הכל", הופיע ב"קשת" טו (אביב 1962), חוברת שהוקדשה אז בחלקה לספרות גרמנית חדשה. היינריך בל, שהתפווה להגיע בימים אלה לביקור בישראל, נולד בקלן ב-1917 ובה הוא חי כיום. כל שנות מלחמת-העולם השניה שירת בצבא, אף נפצע פעמיים. מ-1951 הוא סופר העומד ברשות עצמו. הוציא עד כה 14 ספרים (רומנים, קבצי סיפורים, רשמי-מסע), שאחדים מהם ניתרגמו לשפות רבות וזכו לתפוצות-ענק, בפרט בארצות הקומוניסטיות. הסיפור "הלך, כי תבוא אל ספא..." הופיע לראשונה ב-1950 והוא כלול בקובץ 1947 bis 1951 (הוצאת פרידריך מידלהאובה, מהדורה ד, 1964). תרגום עברי של סיפור אחר שלו הופיע ב"קשת" טו (אביב 1962). הנוס בנדר נולד ב-1919 במילהאוזן, ליד היידלברג. למד במכללות ארלאנגן והיידלברג. ב-1939

גויס לצבא, עד 1949 היה בשבי הרוסי. מ־1954 הוא מוציא את הירחון הספרותי החשוב *Akzente*, עורך את מדור הפיליטון ב"דויטשה צייטונג" ומשמש במערכת כתבי־העת *Magnum*. כתביו יצאו עד כה בחמישה כרכים (רומנים וסיפורים קצרים). הסיפור "היונים של איליה" לקוח מן הקובץ *Mit dem Postschiff* (הוצאת קרל האנזר, 1962). פֿוֹלְקֶר בְּרַאוֹן הוא משורר מזרח־גרמני, הידוע כ"יבטושנקו של ד.ד.ר." (הרפובליקה הדמוקרטית־הגרמנית). הוא נולד בדרסדן ב־1939. גינטר גראס, שביקרו בישראל בחודש אפריל ש.ז. עורר הדים נרחבים כל־כך, נולד ב־1927 בדאנציג וחי כיום במערב־ברלין. הוא מספר, משורר, צייר, מחזאי, תסריטאי ועסקן פוליטי. הרומנים שלו, בפרט "תוף הפח" (1959) ו"שנות הכלב" (1963), הקנו לו מחוץ לארצו פירסום העולה על פירסומו של כל סופר גרמני אחר מבני־דורו. לפי הצעתו האישית הוכלל בחוברת זו דווקא ה"נאום על המובן מאליו", נאום שאותו נשא ב־1965 בטכס קבלת פרס ספרותי ע"ש ביכנר. הנאום הושמע לאחר שהקיף הסופר עשרות ערים גרמניות במסע־בחירות למען ס.פ.ד. (המפלגה הסוציאל־דמוקרטית הגרמנית), ועורר פולמוס חריף בדעת־הקהל. הייקה דוֹטִינָה היא מן המשוררות הצעירות ביותר בגרמניה המערבית, שהסבה אליה תשומת־לב ניכרת בשיריה ובכתבות ליריות־מדיניות שנדפסו בירחון השמאל־הקיצוני *Konkret*. היא נולדה ב־1945 בתורינגיה ומאז 1948 היא יושבת בהמבורג. קובץ ראשון של דברי שירה ופרוזה הוציאה בהיותה בת 19. קובץ שני הוציאה בשנה זו, והשנה יופיע (בהוצאת כריסטיאן וגנר) קובץ שלישי של שירים וקטעי־יומן, שמתוכו לקוח השיר המובא בחוברת זו. אינגבורג דְרִיוֹיץ נולדה ב־1923 בברלין וחייה שם כיום. היא ד"ר לפילוסופיה, ואחר המלחמה החלה בכתיבת סיפורים קצרים, מחזות ותסכיתים. הסיפור "הכלב" לקוח מן הקובץ *Im Zeichen der Wolfe* (הוצאת זאכסה & פול, 1963). פטר הוֹכְלֶה, שנולד ב־1903, הוא משורר מזרח־גרמני, שזכה בפרסים ספרותיים בשתי המדינות הגרמניות. מ־1949, עד להדחתו מטעמים פוליטיים ב־1962, ערך את כתב־העת *Sin und Form* המופיע במזרח־ברלין. הלמוט הייסנביטל, משורר ומבקר ספרותי, יליד 1920 ותושב שטוטגארט, הוא עורך התכניות הספרותיות ברדיו של דרום־גרמניה. הקטע המובא כאן לקוח מספרו *Textbuch V* (הוצאת אף, ואלטר, 1965. עד כה יצאו *Textbuch I, II, III, IV, V*). נחשב כיום מעין אב ומופת לשירה המודרניסטית־האוואנגארדית בארצו. וֹלְפֶגֶאֶנְגֶהִילְדֶסֶהִיימֶר נולד ב־1916 בהמבורג, בשנים 1937־1933 ישב בארץ־ישראל ועסק בנגרות ובארדיכלות־פנים, אחרי־כן למד ציור וגראפיקה בלונדון, ובשנים 1945־1939 היה שוב בארץ־ישראל כקצין אינטליג'נס בריטי. בשנים 9־1945 שימש תורגמן במשפטי גירנברג. יושב כיום בשווייץ. פירסם תסכיתים, מחזות, סיפורים ורומנים. הקטע המובא במבחר זה הוא מתוך הרומן *Tynset* (הוצאת זורקאמפ, 1965). גינטר הרבורגר, בן ה־35, הוא מן הכוחות העולים בספרות הגרמנית הצעירה. כותב סיפורים, מחזות, תסריטים ורומנים. למד במינכן ובפאריז, וחי כיום במערב־ברלין. הסיפור "נוף אחיד" לקוח מקובץ בשם זה, שהופיע ב־1964. פטר וייס, יליד 1927, גלה מגרמניה ב־1934 ומאז 1939 הוא יושב בשבדיה. זכה לפירסום בינלאומי במחזותיו "מארא־סאד" ו"החקירה" ("אוראטוריו"), שהועלה סימולטאנית בכמה וכמה מערי גרמניה באוקטובר 1965. "היישוב שלי" נדפס לראשונה ב־1965 והוכלל בקובץ *Atlas* (הוצאת קלאוס ואגנבאך, 1965). וֹלְפֶיֹבֶסְטֶזֶידֶלֶר, בן למשפחה פרוסית ותיקה שהיתה מעורבת ב"קשר ה־20 ביולי", יושב במערב־ברלין, מעורכי הוצאת־פרופיליאן. המסה שלו לקוחה מקובץ של מסות ודברי־פרוזה על ברלין שיצא באותה הוצאה ב־1965. אוֹוֶה יוֹנסוֹן נולד ב־1934 בפומיראניה ועד 1959 ישב במזרח־גרמניה, אחרי־כן עקר למערבה. יצירתו עוסקת, רובה־ככולה, בחלוקת גרמניה ובבעיית האמת במצב ההיסטורי. ספרו הראשון ראה אור ב־1959. בפרס־פורמנטור, הוא פרס־המו"לים הבינלאומי, זכה ב־1962 בעד הרומן "הספר השלישי על אכים". "היונה למשל" נדפס לראשונה ב־1962 ולקוח מן הקובץ *Karsch und andere Prosa* (הוצאת זורקאמפ, 1964). ריינהארד ליטאו,

היושב עתה במערב-ברלין, נולד בארפורט ב־1929, למד במכללת היידלברג והארורוד ושימש בסמי־קולג' שבארצות־הברית. סיפורו המובא בחוברת זו נדפס ב־1966 ברבעון הספרותי הגרמני Kursbuch, היוצא בעריכתו של המשורר ה. מ. אַנצונסברגר (ר' למעלה). זיגפריד לניץ נולד ב־1926 בליק שבמאזוריה (כיום פולין). לאחר 1945 למד בהמבורג ובה הוא יושב מאז. נודע כמחבר רומנים וסיפורים קצרים וכמחזאי (מחזה אחד משלו הוצג ב"הבימה" ב־1964). "סיפור של אהבה", מתקופת־יצירתו הראשונה, לקוח מתוך הקובץ So zärtlich war Suleyken (הוצאת פִּיֶּשֶׁר, 1955). כריסטוף מקל הוא מחשובי המשוררים הצעירים בגרמניה, אך פירסם גם כמה וכמה ספרי תחרטים וכן סיפורים קצרים. הוא נולד ב־1935 וישיבתו בברלין וב"לאנד" של וירטמברג חליפות. השיר "הטווס" הוא מן האסופה Wildnisse (הוצאת פִּיֶּשֶׁר, 1962). הנס אָרִיךְ נוסאק נולד בהמבורג ב־1901 ובה ישב עד שנעשה סופר החי על עטו ב־1956; כיום הוא תושב פראנקפורט. ניסה ידו באומנויות שונות, וב־1933 נכנס לעסקי יצוא ויבוא של אביו. זכה בפרס ע"ש גיאורג ביכנר ב־1961. ספריו החלו להופיע ב־1947. "האולר" הוא מן הקובץ Sechs Etuden (הוצאת זורקאמפ, 1963). היינץ פִּיֶּנְטֶק, יליד 1925, תושב מינכן, הוציא עד כה 3 קבצי שירה, 2 קבצי סיפורים וקובץ מסות אחד. "הזמן והאשה" הוא מתוך Kastanien aus dem Feuer (דויטשה פראגסאנשטאלט, 1963). הוברט פִּיֶּכְטֶה נולד ב־1935. בצעירותו נמשך אל הבימה, למד צרפתית, ישב תקופות ארוכות בצרפת. עסק בחקלאות ובגידול צאן. מ־1963 הוא יושב בהמבורג כסופר בלתי־תלוי, משתתף בבמות ספרותיות, כותב סיפורים ורומנים, מרבה במסעות. הוכתר ב־1966 בפרס־הרמן־הסה. הסיפור "זמנים רעים" הוא מן הקובץ „היציאה אל טורקו" (הוצאת רובולט, 1966). אָרִיךְ פִּרִיד הוא משורר גרמני־יהודי ידוע, שנולד ב־1921 בווינה ומאז 1938 הוא גר בלונדון. פירסם עד כה 5 קבצי שירה, רומן אחד, קובץ סיפורים. רבה השפעתו על הזרמים החדשים בשירה הגרמנית, והוא מפורסם גם בתרגומיו החדשים משקספיר וכן מאַלִּיֶּט, דילן תומאס וא. א. קאמינגס. אווה פִּרִיזל הוא יליד 1939, יושב בהמבורג, מתרגם מן הספרות האנגלית וכותב תסכיתים ומחזות בשביל הראדיו של צפון־גרמניה. ב־1963 הוציא קובץ שירים ראשון, וב־1965 רומן ראשון (הוצאת כריסטיאן וגנר). שהה תקופות ארוכות בארצות־הברית, ובאחרונה שהה בישראל בקשר להכנת אנתולוגיה של שירה מהפכנית גרמנית מ־1793 עד ימינו (תופיע בהוצאת רובולט). מאריה לואיזה קאשניץ, משוררת ומספרת, נולדה ב־1901 בקארלסרוהה ויושבת מאז 1941 בפראנקפורט. החלה לפרסם לאחר המלחמה, ומאז ראו אור מפרי־עטה 7 כרכי שירה, כרך של אוטוביוגרפיה ו־3 כרכים של פרוזה. הסיפור "עלה של קש" הוא מתוך ספרה Lange Schatten (הוצאת קלאסן, 1960). גינטר קוֹנֶרט, משורר ומספר, המחבר גם מחזות לטלביזיה, הוא תושב מזרח־ברלין, יליד 1929. שירו המובא כאן לקוח מכתב־העת Alternative, המופיע במזרח־גרמניה. סיפורו, "יש לכוונן את הפלם", נדפס לראשונה ב־1965. אלקסנדר קלוגה, יליד 1932, הוא עורך־דין אך עיקר עיסוקו בבימוי סרטים והפקתם. הוציא עד כה 2 כרכי פרוזה. מן האחד מהם, Lebensläufe (הוצאת הנרי גוברטס, 1962) לקוח "נסיך־אהבה". המספר וֹלֶפֶגֶאֶנְגֶּן קֶפֶן, יליד 1906, גדל במזרח־פרוסיה, חי שנים רבות בברלין, וכיום הוא יושב במינכן. יצירותיו תורגמו לשפות רבות; זה־מקרוב הוכתר בפרס הספרותי הגרמני החשוב על־שם אימרמאן. "בית־הקפה הרומאני" לקוח מן האנתולוגיה Atlas המוזכרת למעלה (הוצאת קלאוס ואגנבאך, 1965). פֶּטֶר רִיֶּמְקוֹרֶף, משורר ומסאי צעיר מן הבולטים בבני־דורו בגרמניה, נולד ב־1929 בדורטמונד. כיום הוא יושב ליד המבורג ועובד בהוצאת־רובולט. השיר "אנטי־איקארוס" לקוח מן הקובץ Kunststücke. קלאוס רֶלֶר, יליד 1929 ותושב פראנקפורט, התבלט בשנות ה־50 כבעל סגנון סאטירי מיוחד־במינו. סיפורו, "כבוד לילה", לקוח מתוך קובץ בשם זה, Die Würde der Nacht (הוצאת פִּיֶּשֶׁר, 1958).

עיצוב העטיפה: גד אולמן

BIBLIOGRAPHISCHE NOTIZEN

THEODOR W. ADORNO : Was bedeutet : Aufarbeitung der Vergangenheit. Aus : *Eingriffe / Neun Kritische Modelle*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt a/M, 1963.

ALFRED ANDERSCH : Mit dem Chef nach Chenonceaux. Aus : *Geister und Leute*. Walter-Verlag, Olten—Freiburg im Breisgau, 1958.

HANS BENDER : Iljas Tauben. Aus : *Mit dem Postschiff*. Carl Hanser Verlag, München, 1962.

HEINRICH BÖLL : Wanderer, kommst du nach Spa. Aus : *1947 bis 1951*. Friedrich Middelhaue Verlag, Köln-Mühlheim, 4 Aufl., 1964.

WOLFGANG BORCHERT : Maria, alles Maria. Aus : *Die traurigen Geranien*. Rowohlt Verlag GmbH, Reinbek bei Hamburg, 1962.

INGEBORG DREWITZ : Der Hund. Aus : *Im Zeichen der Wolfe*. Sache & Pohl Verlag GmbH, Göttingen, 1963.

HUBERT FICHTE : Schlechte Zeite. Aus : *Der Aufbruch nach Turku*. Rowohlt Verlag GmbH, Reinbek bei Hamburg, 1965.

UWE FRIESEL : Zwei Gedichte. Aus : *Linien in die Zeit*. Galerie Brusberg, Hannover, 1963.

GÜNTER GRASS : King Lear ; Ehe. Aus : "Akzente", Januar 1967.

HELMUT HEISSENBÜTTEL : Aus *Textbuch 5. O.* Walter Verlag, Olten—Freiburg im Breisgau.

WOLFGANG HILDESHEIMER : Aus *Tynset*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt a/M, 1965.

UWE JOHNSON : Jonas zum Beispiel. Aus : *Karsch und andere Prosa*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt a/M, 1964.

MARIE LUISE KASCHNITZ : Der Strohalm. Aus : *Lange Schatten*. Claassen Verlag GmbH, Hamburg, 1960.

ALEXANDER KLUGE : Ein Liebesversuch. Aus : *Lebenslaufe*. Henry Goverts Verlag GmbH, Stuttgart, 1962.

WOLFGANG KOEPPEN : Ein Kaffeehaus. Aus : *Atlas*. Klaus Wagenbach Verlag, Berlin, 1965.

GÜNTER KUNERT : Die Bremse muss nachgestellt werden. Erstdruck 1965. Rechte bei Günter Kunert, Berlin.

SIEGFRIED LENZ : Eine Liebesgeschichte. Aus : *So zaertlich war Suleyken*. Hoffmann und Campe Verlag, Hamburg, 1955.

REINHARD LETTAU : Der Feind. Aus : "Kursbuch" 7, 1966.

CHRISTOPH MECKEL : Der Pfau. Aus : *Wildnisse*. S. Fischer Verlag, Frankfurt a/M, 1963.

HANS ERICH NOSSACK : Aus *Sechs Etuden*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt a/M.

HEINZ PIONTEK : Die Zeit einer Frau. Aus : *Kastanien aus dem Feuer*. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart.

KLAUS ROEHLER : Die Würde der Nacht. Aus : *ditto*. Piper Verlag, München, 1958.

WOLF JOBST SIEDLER : Am Ort des Untergangs nach zwanzig Jahren. Aus : *Schnittpunkte, eine Dokumentation*. Propyläen Verlag, Berlin.

PETER WEISS : Meine Ortschaft. Aus : *Atlas*. Klaus Wagenbach Verlag, Berlin, 1965.

עתה יצא לאור

פ. א. שנער

בעול כורח ורגשות

יחסי ישראל-גרמניה 1951-1966

המחבר שהיה ראש המשלחת הישראלית בגרמניה, מביא בספרו את התיאור האוטנטי הראשון על תחילת היחסים בין ישראל לגרמניה המערבית והתפתחותם במשך חמש עשרה שנים.

המחבר סוקר בין היתר —

את המשא והמתן על הפיצויים והשילומים;

את נסיונו של מדינות ערב להכשיל את ההסכם;

ביצוע הסכם השילומים מתחילתו ועד סופו;

פגישת בן-גוריון — אדנאואר ב„וולדורף-אסטוריה“ ותוצאותיה;

הספקת נשק מגרמניה לישראל;

המאבק הדראמטי על קשירת יחסים דיפלומטיים תקינים בין שתי המדינות.

188 עמודים, בכריכה נאה, המחיר 6.80 ל"י

ש

הוצאת שוקן / ירושלים ותל-אביב

“עם הספר” מו"לים ומפיצים בע"מ

רח' ביאליק 9, טל. 611244, תל-אביב

וירה אלישיב

גרמניה האחרת

ספר שהוא תרומה נכבדה לוויכוח בבעיה של יחסי ישראל—גרמניה. המהדורה הגרמנית יצאה לאור בהוצאת „איקון“ בגרמניה ב-1964. במה-דורה החדשה, העברית, המיועדת לקורא הישראלי, הוכנסו הרבה תיקונים והשלמות להשלמת הנתון-נים שבספר לאור המאורעות האחרונים בחיים המדיניים של גרמניה, כמו גם לאור כינונם של היחסים הדיפלומטיים השלמים בין שתי המדינות

לכל אדם נושכיל

**40 ספרים המהווים אוניברסיטה עממית
האנציקלופדיה של המאה העשרים**

"עולם הדעת" הינה ההוצאה העברית של הסדרה הצרפתית שכבר הופיעו בה 1155 ספרים. סדרה זו—שזכתה למוניטין עולמי ותורגמה עד כה ל-22 לשונות—נכתבה בידי טובי אנשי המדע בצרפת, ונערכה בארץ ע"י מיטב העורכים והמתרגמים.

כל ספר מקיף וממצה את נושאו בצורה יסודית—מכיל הבהרות ותוספות עבור הקורא הישראלי—ומעודכן עד לשעת הדפסתו.

הקובץ כולו מהווה אנציקלופדיה מדעית מושלמת: הקורא המתקדם ימצא בו אוצר בלום של ידע ואילו מורה, סטודנט ותלמיד תיכון ימצאו בו עזר רב בלימודיהם. הקובץ מוגש וערוך בצורה מובנת ומרתקת ומשמש אוניברסיטה עממית להשכלה בכל שטחי החיים.

"עולם הדעת" זכה בארץ להמלצה נלהבת מטעם מוסדות החינוך, העתונות ואישים שונים.

כל ענפי

המדע:

היסטוריה
ספרות
אמנות
כלכלה
מדעי החיים
פסיכולוגיה

להשיג בכל חנויות הספרים והסוכנים בארץ

40 הספרים בכריכת-פאר ובקופסה נהדרת

במחיר מיוחד 116 ל"י במקום 140 ל"י

בתשלומים נוחים של 8 ל"י לחודש

הוצאת מ. מזרחי

נוסדה בע"מ

המרכז: דרך ז'בוטינסקי 21, רמת-גן, טלפון 2-251202

סניף ראשי: רחוב הרצל 2, תל-אביב, טלפון 52668

ספרים חדשים

- ב. אביבי — עץ בודד זועק
- י. ויץ — קווים לדיוקנאות
- א. חיימי — מצדה
- י. גרנות — ספל קפה מר

ספרית מקור

בשיתוף עם אגודת הסופרים

- ע. אוכמני — קולות אדם
- ש. טנאי — עד שהגיע היום — שירים

הושלם המפעל הגדול

נושנה תורה היא

היד החזקה לרמב"ם

הוצאה מהודרת. טקסט מנוקד בניקוד קפדני

ספר-הנצח בערכי היהדות

הנחה מיוחדת למורים

צבא הנגה לישראל
הוצאת מערכות

ורדן

נוחיר הילה

מאת

א.ל. הורן

קרב ורדן, שנתחולל ב-1916, הפך לאגדה ולסמל של גבורה. יותר מכל קרב אחר במלחמת-העולם הראשונה שימש נקודת-מפנה, והשפיע עמוקות על תולדות צרפת בעשרות השנים הבאות.

"ספר מקסים — תמונה חיה של המאבק הנורא, והתיאור הטוב ביותר שקראתי מימי על קרב זה" (לידל הארט).

גרגיר תירס לבן

מאת

סאל י. בן-דוד

המוכר והמפתיע, המקובל והמוזר, הדומה והשונה, המאלף והמעניין משתלבים לאחד בספר זה, פרי התרשמותו ונסיונו של שגרירנו הראשון ברפובליקות של סנגאל ומאלי.

עם הספר

ספרים חדשים

שרל דה-גול / כתבים צבאיים

(א. חודה של חרב; ב. לקראת צבא מקצועי) המחיר: 10 ל"י

א. ה. קאר / יחסים בינלאומיים בין שתי מלחמות העולם

המחיר: 8 ל"י

מתי מגד / הדרמה המודרנית

המחיר: 14 ל"י

יעקב משורר / מטבעות היהודים בימי הבית השני

המחיר: 22 ל"י

משה גת / אלבום הדייגים (ישראל — מקסיקו — פורטוגל)

המחיר: 10 ל"י

ספריה מוסיקלית לנוער (6 ספרים)

המחיר: 30 ל"י

ייצאו לאור בחודש יוני

וירה אלישיב / גרמניה האחרת (גרמניה בעיני ישראלים)

ד"ר דן אבני / היבשת השחורה

פלאקלייר רובה / חיי יום-יום ביוון (בדורו של פריקלס)

יעקב משורר / מטבעות היהודים בימי הבית השני

(מהדורה אנגלית מורחבת ומתוקנת)

סוכנות ראשית להפצה: א. ערמוני, רח' ברנר 2, ת"א

הוצאת הקיבוץ המאוחד

תל-אביב, רח' סוטיץ 27, טל. 246194

עתה זה הופיעו גיון אוארבך / הריקשה וסיפורים אחרים

חמישה סיפורים ומסתזכרונות אחת מרכיבים קובץ זה. אפיזודות ודמויות מנסיון-חיו העשיר של המחבר בים ובקיבוץ מתוארות בשרטוטים דקים ובסגנון מאופק. במרכז הקובץ—סיפור על רקע ההווי של גיטו ורשה.

ל. י. לומאקס / מרד הכושים
תרגם י. טישלר

סופר אמריקני-כושי נודע מאיר בספר זה, תוך ניתוח היסטורי, סוציולוגי ואקטואלי, אחת הבעיות הגדולות המסעירות את החברה האמריקנית ואת עמי העולם — מרד הכושים.

ה"ספריה לעם"

רכשה לה מוניטון בארץ

22000 איש חותמים על ה"ספריה לעם" שבה מופיעות יצירותיהם של גדולי סופרי העולם ומיטב הסופרים בארץ.

תרגום הספרים משוכח

עריכתם מעולה

הרפסתם נאה

הנייר — נטול-עץ

כל זה במחיר ללא תקדים:

לחותמים: 1.25 ל"י לספר; 12 ספרים

בשנה—15 ל"י

המעוניין לקבל את הספרים לביתו יוסיף 2.40 ל"י—דמי משלוח בדואר.

בסידרה החדשה המתחילה באפריל 1967 ייצאו לאור, מלבד 3 יצירות של סופרים ישראלים (מ. כוכר, פ. שדה, י. אליזר), מבחר רכיזוני של יצירות מכל רחבי תבל:

מרוסיה, אנגליה, הולנד, פינלנד,

ניגריה, אוסטרליה, שווייץ.

חתום

על ה"ספריה לעם"

ספרית פועלים בע"מ

תל-אביב, רח' אלנבי 73
טל. 61 14 31

שאל ויוהאנה נעמי פרנקל

ספר שלישי: בנים

בתמונות-חיים ריאליסטיות עזות-ביטוי, המתעלות לדרגת סמל, מיטב עיצובה האמנותי של המחברה, נגול השלב האחרון והמכריע של התנגשות הניגודים שבין היהודי-הגרמני-הליבראלי והעולם השטני-החייטי של גרמניה הנאצית.

עם הופעת הספר השלישי של הטרילוגיה הופיעו גם מהדורות חדשות של הספרים א' וב', שזיכזו את המחברת כפרסו רופין ואופטישקין.

עברית: נחמן כו"עמי

אהובה וזרה

אלי נצר

ציורים: יחזקאל קמחי
קובץ שירים שלישי של המשורר איש-הקיבוץ.

הומאניזם סוציאליסטי

סימפוזיון בינלאומי

בעריכת אריך פרום

קובץ לשאלות הסוציאליזם, החברה והי אדם, במזרח ובמערב. מהדורה עברית מלאה. בסידרת דעת-זמנו.

אל"ף — הפצה והוצאת ספרים בע"מ

נחמני 49, טל. 612003

הופיעה מהדורה שניה
ד"ר מ. פלדנקרייז
שכלול היכולת
הלכה ומעשה

חלק א' — נשמע ונעשה
הסברה עיונית

חלק ב' — נעשה ונשמע
12 שעורים מעשיים

★

נתן זך
שירים שונים
(מהדורה רביעית)

★

הופיע:

יוכני

עתון לספרות בעריכת
אורי ברנשטיין ונתן זך

משתתפים:

ורגר קראפט	ראשד חוסיין
אורי ברנשטיין	אריה זקס
דגיס סילק	דליה רביקוביץ
יחיאל שמי	חנוך ליין
קרל פרוקנשטיין	יונתן רטוש
מנחם בראון	מיטשל בקר
אדמונד וילסון	אמיר גלבע
הרולד שימל	נתן זך
גינתר גראס	אריה סיון

הוצאת "יבנה"

ת"א, רח' מואה 4, טל. 611856

ספרים חדשים:

המציאות האחרת — הפאראפסיכר-
לוגיה והמציאות הפאראפסיכית מאת פרופ.
אהרון צייטלין.

ספר המבוסס על עובדות ואירועים מתחום
המופלא, עפ"י עדויות של אנשי שם דגור
לים בישראל ובעולם.

תרגומים משירת העולם מאת ש.
שלום.

מיטב שירת העמים בתרגומי מופת:
שקספיר, דנטה, גיטה ועוד.
ספורים מאת ש. שלום.

יומן בגליל — סיפור אוטוביוגרפי.
הנר לא כבה — רומן על רקע תקומת
ישראל.

אמרי-פי והגיון לבי — מאת ארי אבן-
זהב.

אלפי פתגמים, אימרות חכמה וגרעיני
מחשבה שנונים, לפי נושאים, בסדר אלפי
בית.

במערכות החיים — מאת פרופ' צבי
שרפשטיין.

מסות הכוללות עיונים בחזיונות החיים,
המהוות אספקלריה של נפש האדם.

מחרוזות — פרקי הגות ומחשבה מאת
ישורון קשת.

לאחים

לבנים

לידידים

במדים

ובלא מדים

שי של חתימה

על

קשת

בהר בתערוכה המתחדדת של 34 הפעלי

כור

בת"א, רח' בן-יהודה 99
ב ת צ ו ג ה

פאר מוצרי מפעלי כור החל
מחדר אמבטיה מושלם על
כל אבזריו ועד מוצרי חשמל,
אלקטרוניקה, קרמיקה סני-
טרית ואמנותית, עץ, מוצרי
מתכת ופלסטיקה.

התערוכה פתוחה מ-8:00
בבוקר עד 4:30 אחה"צ.

המפצים
סולפוד בע"מ

הנושביר הנורכזי בע"נו

תל-אביב — חיפה — ירושלים
באר-שבע — אילת

המוסד

המרכזי

לאספקה

של

התנועה

הקואופרטיבית

במקרה בנימין
עיתונות. אמנות. לנדון. העיתונות
נר. מסעדות

איו

כיפי

יפו

ציון

חברה לבטוח בע"מ

כל עסקי ביטוח

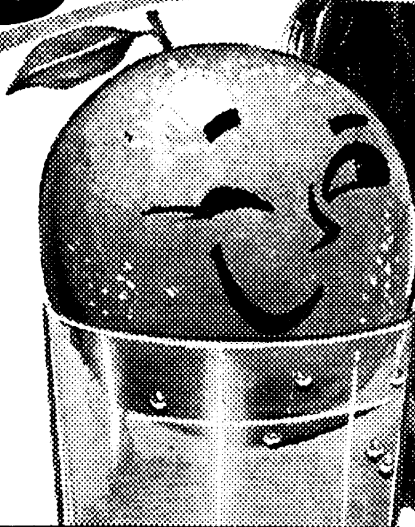
תל-אביב, ירושלים, חיפה
ובכל ערי הארץ ומושבותיה

המשרד הראשי:

רח' אלנבי 120, טל. 614711, ת"א.

שתו Sunfresh®

אתה והביטוח הלאומי

עבודה חלקית נוספת

מבוטח העובד כשכיר אצל מעבידים שונים (עבודה חלקית נוספת) זכאי להחזרת חלקו בדמי הביטוח, אם הכנסתו הכוללת מכל מקומות-עבודתו עולה על מכסימום של שכר החייב בדמי ביטוח, שהוא כיום 550 ל"י לחודש.

כדי לקבלם, עליו לפנות לסניף המוסד לביטוח-לאומי ולצרף אישורים המעידים על הניכויים משכרו (טופס 106 או שובר טופס 101 של מסי-הכנסה) או אישור אחר בכתב מאת מעבידיו.

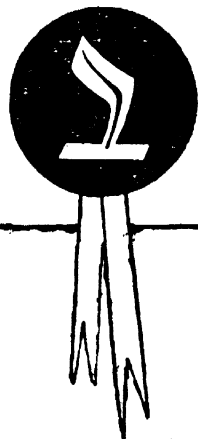
שכיר בעל הכנסה נוספת מעבודה עצמאית

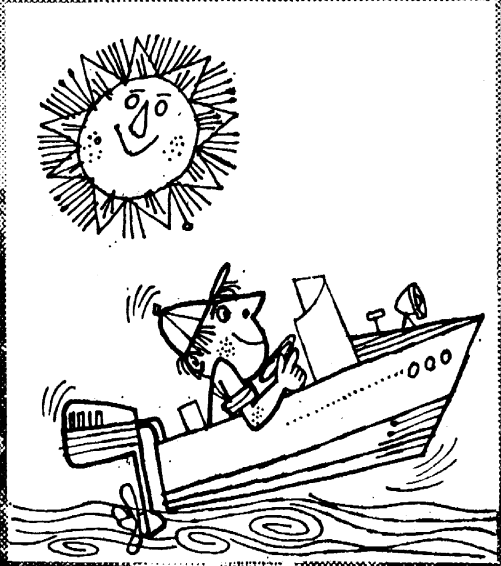
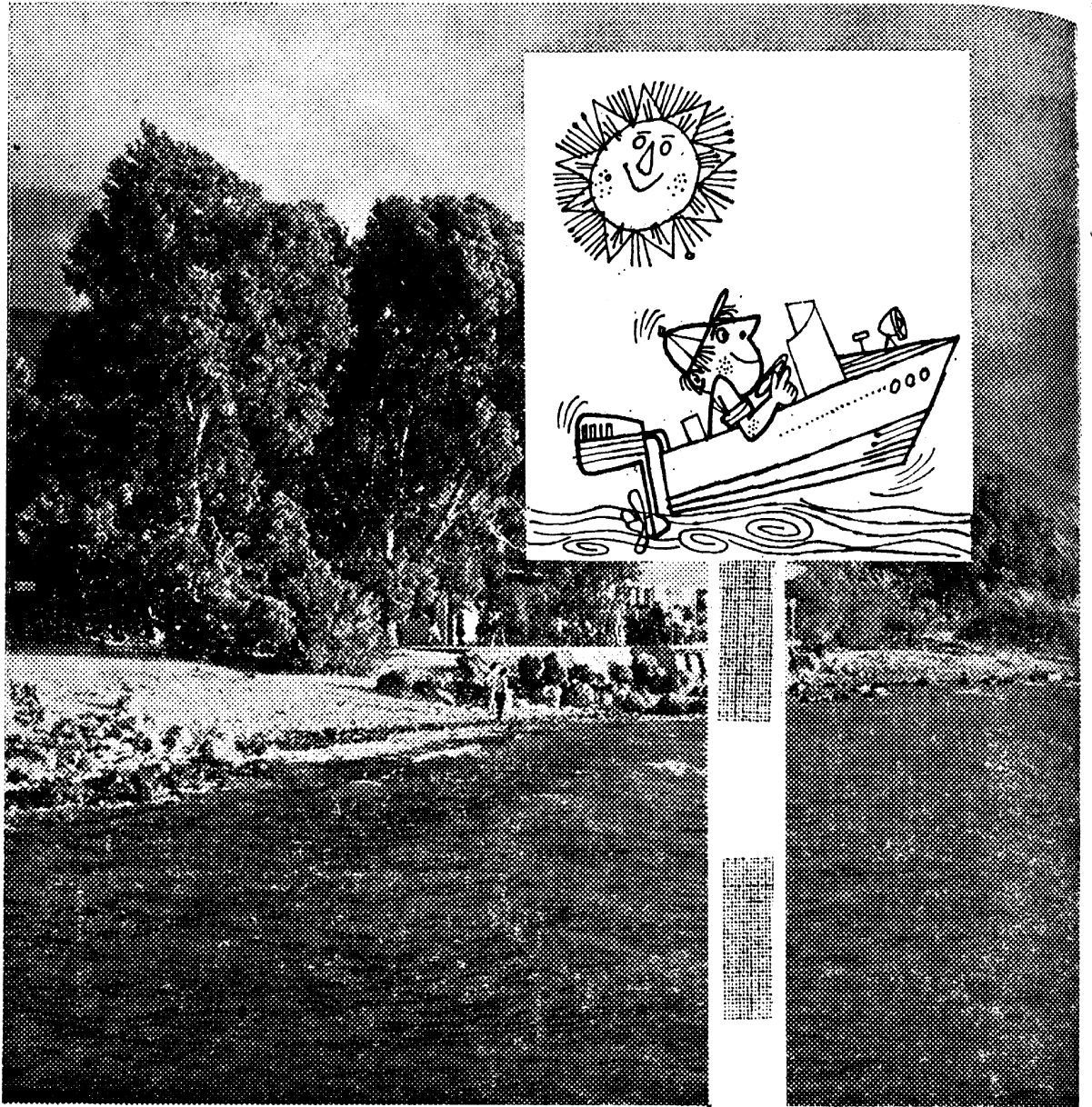
מבוטח שהוא עובד שכיר ועצמאי בעת-יובעוניה-אחת, משלם דמי ביטוח בעצמו רק מההפרש שבין משכורתו כשכיר לבין מכסימום ההכנסה החייבת בדמי הביטוח.

עליו להצהיר בכתב למוסד על הכנסתו המשוערת בשנה השוטפת מעבודה עצמאית ועל משכורתו כשכיר. טופס על הצהרה זו אפשר לקבל בסניפי המוסד לביטוח לאומי. תוך ששה חדשים מתום שנת-הכספים (המסתיימת ב-31 במרס כל שנה), על המבוטח להמציא אישור ממעבידו על משכורתו בשנה החולפת.

לאחר קבלת האישור על שכרו והצהרה על הכנסתו, מודיע המוסד למבוטח על יתרת הזכות שברשותו, אשר תופחת מתשלומיו השוטפים או תוחזר לו לפי בקשתו.

המוסד לביטוח לאומי

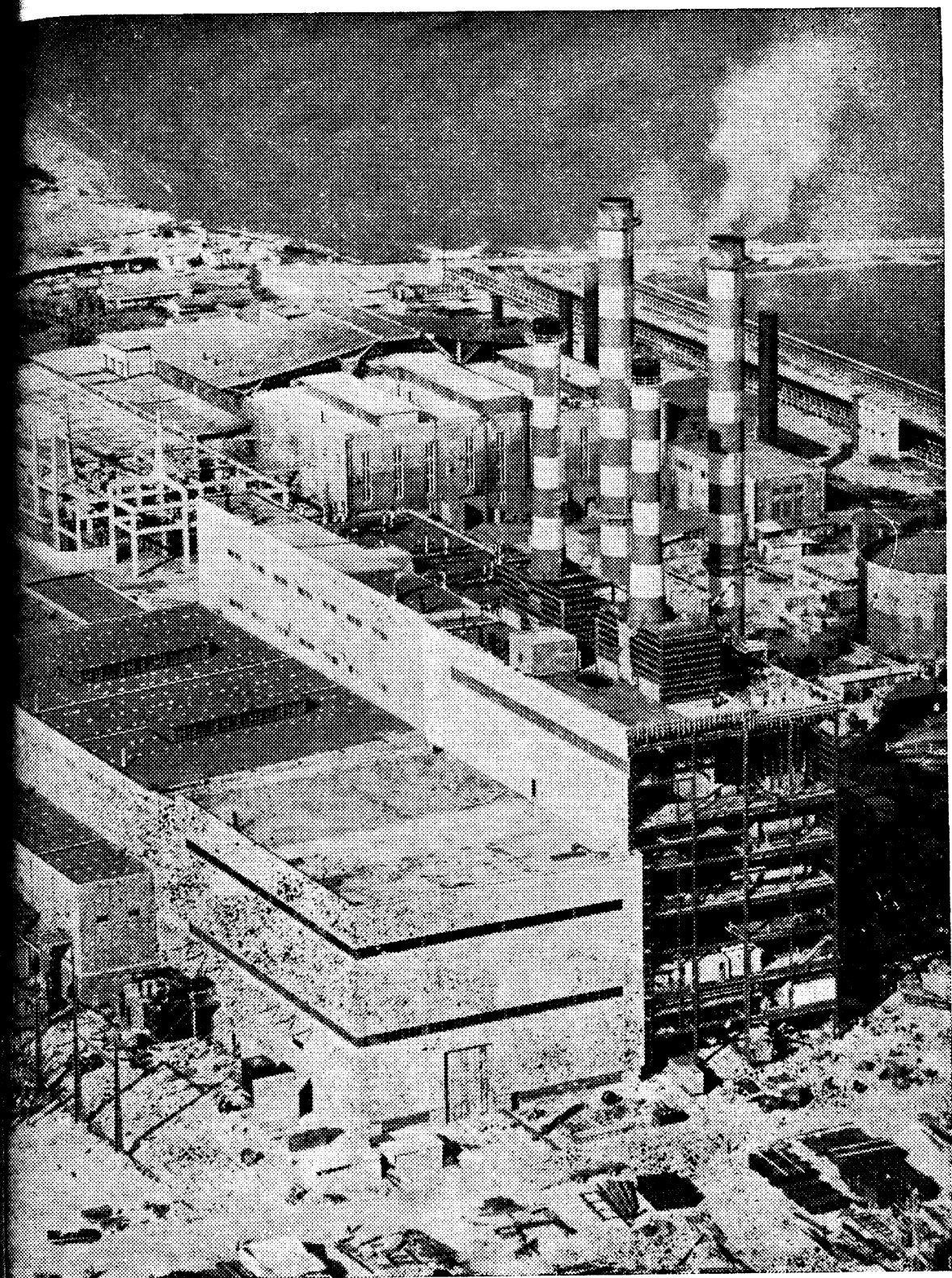

חניון עין-הב קורא לך

חניון עין-גב לחוף הכנרת המקסימה מעמיד לרשותך חורשת אקליפטוסים מצלה, שחיה וסקי-מים, סיורים בסירת תיירים מפוארת סביב האגם, בונגלוס, אהלים וארוחות נהדרות במסעדת הדגים המפורסמת של גרשון. במחיר מוזל לבאי החניון.

הלשנה לעדוד תיירות-פנים
חדרון החניונים בישראל

תחנות־הכח חיפה א, ב, ג

חברת החשמל לישראל

